

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Sinan Hakan • TÜRKİYE KURULURKEN KÜRTLER (1916 - 1920)

Sinan Hakan

Türkiye Kurulurken Kürtler (1916 - 1920)

iletişim

SİNAN HAKAN
Türkiye Kurulurken Kürtler
(1916-1920)

SINAN HAKAN 1976'da Van, Gevaş'ta doğdu. İnşaat mühendisi ve sanayici. Sivil toplum örgütlerinde ve meslek kuruluşlarında görev aldı. Gazete ve dergilerde ekonomi, Kürt tarihi, Kürt sorunu ve Türkiye'nin demokratikleşme süreci üzerine Kürtçe ve Türkçe makaleler yayımladı. Evli ve iki çocuk babasıdır. Diğer kitapları: *Müks Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud* (Pêrî Yayınları, 2002), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867* (Doz Yayınları, 2007). Ayrıca İ.A. Orbeli'nin *Li Muksê Folklor û Jiyana Rojane* (Nûbihar Yayınları, 2010) başlıklı çalışmasını yayına hazırlamıştır.

İletişim Yayınları 1909 • Araştırma-İnceleme Dizisi 320

ISBN-13: 978-975-05-1243-8

© 2013 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-2. Baskı 2013, İstanbul

3. Baskı 2019, İstanbul

EDİTÖR Berna Akkıyal

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI E. W. C. Noel Arşivi

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Birhan Koçak

BASKI Sena Ofset SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SİNAN HAKAN

Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	7
Önsöz.....	9
Giriş.....	13
1 1915 Sonrası Doğuda ve Kürdistan’da Genel Vaziyet.....	19
2 1918’e Girerken Osmanlı Devleti ve Kürdistan.....	44
3 Mondros Mütarekesi.....	72
4 İngilizlerin Musul’u İşgali.....	81
5 Mondros Mütarekesi Sonrası.....	88
6 1919 Başında Osmanlı Devleti ve Kürdistan.....	95
7 İzmir’in İşgali Sonrasında Kürtler.....	126
8 1919 Mayıs’ında Kürdistan’daki Diğer Önemli Hadiseler.....	132
9 Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’da Görevlendirilmesi ve Kürtlerle İlişkisi.....	144

10	Haziran 1919'da Kürdistan	161
11	Vilayat-ı Şarkiye Kongresi'ne Doğru	171
12	Erzurum Kongresi Öncesinde Kürdistan'da Yaşanan Gelişmeler	181
13	Kongre Öncesinde İstanbul Kürt Camiasının Vaziyeti ve İngilizler	195
14	Erzurum Vilayat-ı Şarkiye Kongresi	205
15	Ağustos 1919'da Van ve Hakkâri Bölgesi	220
16	Ağustos 1919'da Serhat Bölgesinde Gelişmeler	236
17	Sivas Umumi Kongresi ve Kürtler	242
18	Sivas Umumi Kongresi Kararları	260
19	Sivas Kongresi Sonrası Genel Vaziyet	264
20	Amasya Protokolleri Süreci ve Kürtler	278
21	1919 Sonbaharı'nda Kürdistan	287
22	Son Mebusan Seçimleri	299
23	1919 Sonuna Doğru Mustafa Kemal ve Kürtler	305
24	1920'ye Girerken Kürtler	315
25	Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve Misak-ı Milli	325
26	Misak-ı Milli Sonrası Kürtler	332
27	İstanbul'un İşgali ve Bir Dönemin Sonu	347
28	Sonuç	359
	KAYNAKÇA	365
	DİZİN	373

KISALTMALAR

ABE	Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri
BEO	Bâb-ı Âlî Evrak Odası
BEO. SYS	Bâb-ı Âlî Evrak Odası Siyasi Kısım
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
BTDD	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
DH. EUM. AYŞ	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi
DH. EUM. 2. Şb.	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube
DH. EUM. 6. Şb	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 6. Şube
DH. EUM. KLH	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Hususi
DH. 1. UM	Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye
DH. 1. UM. EK	Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri
DH. SN. THR	Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi
DH. SYS	Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım
DH. ŞFR	Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
DH. KMS	Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus

Dosya No	Arşiv evrakının ilgili Fon kodu altında yer aldığı dosya numarası
Fon Kodu	Arşiv evrakın Osmanlı Arşivlerinde tasnif edilerek sınıflandırıldığı kod
Gömlek No	Arşiv evrakının ilgili Fon kodu altında yer aldığı gömlek numarası
HR. HM. İŞO	Hariciye Nezareti İstişare Odası
HR. SYS	Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
HSD. AFT	Ali Fuat Türkgeldi'nin Mirasçılarında Satın Alınan Evrak
İ. DUIT	İradeler, Dosya Usulü
MV	Meclis-i Vükela Mazbataları
TTK	Türk Tarih Kurumu
TZUK	Tarık Ziya Us Koleksiyonundan

Yüzlerce Osmanlı arşiv belgesinden yararlanılarak hazırlanan bu çalışma, Türkiye'nin ve Ortadoğu'nun çözüm bekleyen en önemli meselelerinden biri olan Kürt sorununun Osmanlı Devleti'nin yıkılışı sürecinde hangi temeller üzerinde modern dünyaya miras kaldığını aydınlatmaya çalışarak, sorunun tarihsel kökenlerinin ve gelişim sürecinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmayı amaçlıyor. Osmanlı Devleti'nin yıkılışını ve modern Türkiye'nin siyasal yapılanma sürecini Kürt meselesinin şekillenmesi bağlamında değerlendirirken birbirini takip eden üç dönemden bahsedebiliriz. Bunlardan ilki, Ermeni Tehciri ve sonrasındaki olaylarla Şark Cephesi'nde Rus işgal hattının netleştiği 1916 yılından, Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecini başlatan Mondros Ateşkes Antlaşması'nı müteakip gelişmelerle Anadolu'daki ilk meclisin açıldığı 23 Nisan 1920'ye kadarki dönemdir. İkincisi, Anadolu'daki bu ilk meclis yapılanmasından sonra Sevr Antlaşması, Batı Cephesi'ndeki Yunan Savaşı, Ankara Meclisi tarafından Osmanlı saltanatının lağvedilmesi gibi hadiseleri de içeren ve Cumhuriyet rejiminin ilanı ile son bulan 29 Ekim 1923 tarihine kadarki devredir. Son dönemi ise Cumhuriyet'in ilanından, Lozan Antlaşması ve 1924 Anayasası sürecini de içeren ve Türkiye'nin güney sınırlarının Ankara Ant-

laşması'yla kesin bir şekilde netleştiği 1926 yılına kadarki tarih kesiti olarak ele almak mümkündür.

Bu her üç dönem gerek Kürtler ve gerek diğer aktörler açısından siyasal iklim, reelpolitik durum, global koşullar ve konjonktürel gelişmeler açısından spesifik özelliklere sahip olup, meselenin hakkıyla anlaşılabilmesi için farklı başlıklar altında birbirini takip edecek şekilde ayrı ayrı incelenmesi gereken tarihsel süreçlerdir. Bu genel perspektif çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Türkiye'nin kuruluşunun ilk tarihsel ve siyasal aşamalarını da kapsayan 1916-1920 dönemi, yani modern Kürt sorununun da şekillenmeye başladığı bu ilk tarihsel dönem kitabımızın ana konusunu teşkil etmiştir.

Bu çalışma dâhilinde, Kürt meselesi bağlamında Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreci, o süreçte Kürdistan'da yaşanan önemli hadiseler, bölgedeki Kürt, Ermeni ve Nasturi halkları arasındaki ilişkiler, Kürt aktörlerin o dönemdeki siyasi tavır ve hareketlerinin genel çerçevesi ve tüm bu hadiselerin tarihi ve sosyolojik arka planı incelenirken, eşzamanlı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın 1919'da Anadolu'da görevlendirilmesi süreci, Kuvayı Milliye hareketi, gerek Osmanlı Hükümetlerinin ve gerek bu cenanın dönemin Kürt ve Kürdistan sorununa yaklaşımları da detaylarıyla incelenmiş, meselenin daha iyi anlaşılması için tüm bu farklı başlıklar bir bütünlük içerisinde ele alınmıştır.

Osmanlı hinterlandının siyaseten yeniden tasarlandığı Mondros Mütarekesi sonrasına ilişkin Kürt kamuoyunun şekillenmeye başladığı dönem olan, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinde Rus işgali altında büyük çaplı Kürt muhacir göçünün yaşandığı 1916-1918 yıllarından Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı Nisan 1920'ye kadar yaşanan süreci konu alan bu çalışmada Osmanlı arşiv belgelerinin yanı sıra, Cumhuriyet arşivleri, dönemin gazeteleri, Mustafa Kemal'e ait yazışmalar, meseleyle ilişkin İngiliz arşiv belgeleri üzerine Türkiye'de yayımlanmış çeşitli kitaplar ve dönemle alakalı kaleme alınan farklı kaynaklardan da istifade edilmiş, kronolojik bir sistemle tasnif edilen tüm bilgi ve belgeler karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilerek konu bütünlüğü içerisinde ele alınmıştır.

Dönemin Kürt ve Kürdistan tarihinin yanı sıra modern Türkiye Devleti'nin kuruluş sürecinin ilk yıllarını da teşkil eden bu tarih kesitiyle alakalı yanlış bazı algı ve bakış açılarını da değiştireceğine inandığım bu kitabı hazırlarken bilgi ve düşüncelerini benimle paylaşıp desteklerini esirgemeyen tüm dostlarıma ve arşiv çalışmalarındaki katkılarından dolayı kardeşim Şeyma Hakan'a teşekkürü borç bilirim.

SINAN HAKAN
Haziran 2013, İstanbul

Gerek Türkiye’de gerek Ortadoğu’da Kürt sorunu mevzubahis olduğunda tarihsel ve aktüel pek çok konu aynı anda gündeme geliyor, sorunun tarihsel ve siyasal derinliği farklı siyasal aktörlerin sürece müdahalesini gerekli kılıyor. Ortadoğu genelinde Kürt toplumunda çeşitli sosyopolitik gelişmeler cereyan ederken, Türkiye de konuya ilişkin kendi somut çözüm modelini inşa etmek zorunda. Bu inşa süreci, Türkiye’nin kendi tarihleriyle, özellikle Cumhuriyet sonrası döneme hâkim Kemalist paradigmayla yüzleşmesini de kaçınılmaz kılıyor.

Günümüz Kürt sorununun hakkıyla anlaşılabilmesi için Osmanlı Devleti’nin yıkılışıyla Türkiye’nin doğuşunun yaşandığı dönemin bilimsel bir temelde ve objektif bir bakış açısıyla incelenmesi gerekiyor. Bu önemli tarih diliminin, son dönemlere kadar Türkiye resmî eğitim sistemine hâkim olan ideolojik tarih tezlerinden bağımsız olarak Kürt cephesinden aydınlatılması, tarihsel gerçekleri daha iyi görmemizi sağlayacaktır. Modern Kürt toplumunun “Türkiye” algısına ve yeni dönemden beklentilerinin ne olduğu sorusuna cevap verebilmek için Kürt toplumunun Osmanlı’nın yıkılış dönemine hangi şartlar altında girdiğini, Güney-Kuzey Kürdistan sürecinin nasıl başladığını, Osmanlı’nın Kürt politikasının ne olduğunu, Kürdistan’da

gerçekte nelerin yaşandığını, dönemin Kürt aktörlerinin nasıl bir fikrî zeminde hareket ettiklerini, Kürt toplumunun nasıl bir siyasal ve sosyal havayı teneffüs ettiğini, klasik tabirle “Kurtuluş mücadelesi” yıllarının özellikle İlk Meclis’e kadarki döneminin Kürt cephesinde nasıl yaşandığını anlamak gerekiyor.

Osmanlı Devleti’nin yıkılış süreci, Osmanlı camiasında yer alan tüm halklar gibi Kürtler açısından da yeni bir dönemin başlangıcıdır. İttihat ve Terakki hükümetinin iktidarda olduğu dönemde Birinci Dünya Savaşı’na giren Osmanlı Devleti, egemenlik alanını büyük oranda kaybederek, 1918 Ekimi’nde yenik ülke sıfatıyla İtilaf Devletleri’nin dayattığı ağır şartları içeren Mütareke’ye imza atmıştır. Devletin ve Osmanlı camiasının geleceği ise Mütareke sonrası toplanacak olan Paris Barış Konferansı’nın vereceği kararlara havale edilir. Kürtler de dahil, kadere büyük ölçüde Konferans’ta şekillenecek olan tüm aktörler, lehlerinde bir karara varılmasını sağlamak için siyasal alanda gerilimli ve çekişmeli bir mücadeleye girerler.

Birinci Dünya Savaşı tüm hararetiyle devam ederken 1915 yılında Erzurum-Van bölgesinde yaşanan Rus işgali Kürt toplumu açısından oldukça sancılı bir döneme kapı aralarken, Ermeniler de aynı dönemde “tehcir” felaketine uğramışlardır. Bu tarihten, bölgenin yeniden Osmanlı idaresine geçtiği 1918 Baharı’na kadarki dönemde özellikle Kuzey Kürtleri bir kaos yaşamıştır.

1918 başlarında ilan edilen ve Batı kamuoyu tarafından olduğu kadar Osmanlı Devleti ve hatta Mustafa Kemal Paşa ve Kuveyi Milliye hareketi tarafından da makul karşılanan, Osmanlı Devleti’nin savaş sonrası bekası için sıkça dayanak olarak gösterilen Wilson Prensipleri’nin 12. Maddesi, Kürtleri ve Ermenileri de yakından ilgilendirmektedir. Bu prensiplerin genel çerçevesi iki milletin hak ve hukuk taleplerinin çakışmasını kaçınılmaz kılmıştır. Kürtlerin “Kuzey Kürdistan”, Ermenilerin ise “Büyük Ermenistan”ın parçası saydıkları ve savaş sonrasında Osmanlı Devleti’nin egemenliğinde kalan büyük coğrafya, Mondros Mütarekesi sonrasında çözülmesi zor bir sorun olarak kalmıştır. “Vilayat-ı Şarkiyе’nin Ermenistan’a Terki” olarak

anılan bu mesele, Kürt ve Ermeni toplumları arasında yıllardır devam eden husumetin daha da büyümesine yol açmıştır. 1919-1920 döneminde Kuvayı Milliye'nin, Mustafa Kemal'in ve Kazım Karabekir'in Kürtlere karşı en etkili propaganda malzemesi olan bu husus, Kürtlerin Mütareke sonrası genel talep ve düşüncelerinin şekillenmesinde de etkili olmuştur.

Dönemin egemen Batı devletleri bölgeye “gayri Müslim hakları” üzerinden yaklaşmış ve “Ermeni tehciri”nin de etkisiyle, Mondros Mütarekesi'nde Altı Şark Vilayeti (Vilayat-ı Sitte) “Altı Ermeni Vilayeti” olarak yer almıştır. Barış Konferansı'nda hâkim olan görüş, bu bölgenin Ermenistan'a terkidir. Bu eğilim, Kürtlerin başta İngilizler olmak üzere Hristiyan Batı dünyasına ve Ermenilere karşı sergiledikleri tavrın referans noktasıdır ve “Kürt-Ermeni” sorununu bir toprak meselesine dönüştürerek “Kürdistan-Ermenistan” sorunu haline getirmiştir. Benzer gelişmeler Kürtlerin Nasturi milletiyle ilişkilerini de çatışmalı kılmıştır.

Mütareke sonrasında Kürtlerin karşı karşıya kaldığı diğer önemli sorun, Güney Kürdistan'ın Osmanlı egemenliğinden çıkarılmasıdır. Osmanlı Devleti'nin, Mütareke'nin imzalanmasının ardından İngilizlerin ısrarlı talebi üzerine çatışmaya girmeden Musul'u terk etmesiyle başlayan bu süreç, Kürt toplumunda yeni bir bölünmeyi beraberinde getirmiştir. Kürtler açısından etkisi Kuzey'de de Güney'de de günümüze dek süren zorlu süreçler böyle başlamıştır. Güney'de Mütareke döneminde Şeyh Mahmud Berzenci ile İngilizler arasındaki mutabakat çeşitli sebeplerle kısa sürede çatışma zeminine kaymıştır. İngilizlerin “Nasturiler” üzerinden geliştirdikleri yaklaşım 1919'da Goyan üzerinden Şırnak bölgesine de sirayet eden Kürt-İngiliz çatışmasını beraberinde getirir. Güney Kürtlerinin Osmanlı Devleti'ne ilettikleri yardım talepleri cevapsız kalmıştır. Bu dönemde İran Kürdistanı'nda da benzer bir tablo ortaya çıkmış, Sımko Ağa'nın önderliğindeki Kürt hareketi Ermenilerle ve Nasturilerle karşı karşıya gelmiştir.

Mustafa Kemal'in başını çektiği hareketin gelişimi, Kuvayı Milliye'nin Kürt meselesine bakışı ve süreç içerisinde geçirdi-

gi değişim de bu dönem açısından büyük bir önem taşır; zira Türkiye açısından Kürt sorununun varlığı ve tarihsel seyri Kemalizmin genel oluşum ve gelişim seyriyle doğrudan ilişkilidir.

Türkiye devleti gerçekte nasıl bir toplumsal tasavvur ve mücadele zemininde vücuda geldi? Osmanlı halklarının mücadelesi, resmî tarih literatüründe iddia edildiği gibi Türk etnik temelli yeni bir ulus devlet inşasına yönelik miydi? Her şeyden önemlisi Kürtler bu ülkenin kuruluş hikâyesinin neresindeydi? Savaşa son veren Mondros Mütarekesi'nden Ankara Meclisi'ne kadarki süreçte gerçekte neler yaşandı? Mustafa Kemal, Anadolu'ya hangi görevle gönderildi? Paşa'nın Kürt-Türk birlikteliği tasavvurunun çerçevesi neydi, kendi ifadesiyle "Türk ve Kürt milli sınırı" neyi ifade ediyordu? Erzurum ve Sivas Kongrelerinin beyannamelerinde deklare edilen, temelde Türk ve Kürt birlikteliğine dayalı, etnik vurgulardan arındırılmış bir üst kimliğin kabulü, Kemalist ideoloji tarafından daha sonra neden ve nasıl hükümsüz bırakıldı? Kürtlerin "serbestçe gelişim hakkına" sahip olacaklarına dair maddelerin yer aldığı, fakat sonradan resmî tarihçe sansürlenен Amasya protokollerinin içeriği neydi? Mustafa Kemal'in, Kuvayı Milliye'nin ve dönemin Osmanlı hükümetlerinin Kürtlerle ilişkileri nasıldı?

Mustafa Kemal Paşa, 1919'da başlayan süreçte Kürtler için o dönemin hâkim görüşü olan "Osmanlı camiası içinde serbestçe gelişim imkânı bulacakları imtiyazlı bir idare tarzı"nı önerip, Anadolu'daki hareketin temel felsefesini bu ilke üzerine oturtmuş ve bunu Kürtlere defalarca beyan etmiştir. Bu fikirler Cumhuriyet'in ilanından sonra nasıl olup da "Kürt inkârı" düzlemine kaydı? Kazım Karabekir Paşa gibi figürler Türk-Kürt birlikteliğinin inşasında ne tür bir rol oynadılar? Türkler ile Kürtler hangi sebeple ortak bir geleceğe karar verdiler? Dönemin Ermeni meselesinin bu karara etkisi ne oldu? Musul Vilayeti Osmanlı'dan nasıl ayrıldı ve bu durum Kürtler açısından ne ifade etti? Osmanlı Devleti İngilizlerle çatışan Güney Kürtlerinin çağrısına neden cevap veremedi? Kürdistan Teali Cemiyeti'nin varlık sebebi neydi ve çalışmaları ne yöneydi? Ahd-ı Milli olarak da kayıtlara geçen Misak-ı Milli nasıl bir sürecin

sonunda şekillendi ve ilan ettiği yeni “vatandaşlık çerçevesi” Kürt ve Türkler açısından neyi ifade ediyordu? Misak-ı Milli’ye yani ortak bir geleceğe ilişkin edilen yemine nasıl ihanet edildi? İngilizlerin bu süreçteki rolü neydi? Kemalist tarihyazımı yıllar boyunca gerçeğin üstünü neden örttü? Yeni devletin vücut bulduğu bu mücadele sürecinde Kemalist düşüncenin öne sürdüğü gibi etnik ya da ırkçı bir yaklaşım var mıydı?

Bu çalışmada günümüz Kürt sorununun daha iyi anlaşılmasına ve tartışılmasına yardımcı olacak bu ve benzeri pek çok temel soruya cevap bulmaya çalışıldı. Genel çerçeveyi çizdikten sonra, Kuzey Kürtlerinin Mondros Mütarekesi öncesinde yaşadığı ve “Ermeni tehciri” meselesinin gölgesinde kaldığı için tarihçilerin dikkatini yeterince çekmemiş olan dönemi inceleyelim. 1916’da başlayan bu dönemde Kürtler, Ermenilerle bir arada yaşama fikrini bütünüyle terk etmişlerdir.

1915 Sonrası Doğuda ve Kürdistan'da Genel Vaziyet

1915, Osmanlı camiası içerisinde birarada var olmuş Kürt ve Ermeni milletleri için yıkım ve acılarla dolu bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde Ermeni milis kuvvetleriyle desteklenmiş Rus Ordusu'nun Van'ı işgaliyle başlayan sürecin hemen sonrasında İttihat ve Terakki hükümeti tarafından uygulanmaya başlanan “tehcir politikası”, neticeleri itibariyle tarihin en büyük felaketlerinden biridir. Bu süreçte Kürtler de büyük acılara maruz kalmış, Rus işgaline uğrayan Erzurum, Van ve çevre vilayetlerdeki binlerce Kürt için zorunlu göç dönemi başlamış, bölgeden göç etmeyen Müslüman Kürtler ise zulme uğramış, katledilmiştir.

1916'da güneye ve batıya ilerleyen, Ermeni milis kuvvetleriyle desteklenmiş Rus Ordusu ile Kürt milis kuvvetleriyle güçlendirilmiş Osmanlı Ordusu arasında Muş ve Bitlis bölgesinde meydana gelen savaşlar sonunda Rus ilerleyişi durdurulmuştur. 1919 ve sonrasında gerek Kürt gerek Türk gruplarında aktif rol alacak olan önemli bazı isimlerin yolları bu savaşta kesilmiştir. 1915-1916 döneminde Kürt-Ermeni milislerinin karşılıklı mücadeleleri ve ölüm, savaş ve acıların toplumsal hafızada bıraktığı izler iki millet arasındaki bağları büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Bu toplumsal hissiyat, Mondros Mütareke-

si sonrasında dünyanın yeniden şekillendirildiği süreçte her iki tarafın politik duruşunu da etkilemiştir.

Bitlis'in Ruslarca işgali, Kürt milis kuvvetleri ve Abdürrezzak Bedirhan

1915 sonrasında Rus Ordusu'nun Van üzerinden güneye ve batıya ilerlemesiyle, Rus-Osmanlı savaş hattı Muş ve Bitlis'e dayanmış,¹ Osmanlı birlikleri ile gönüllü milis kuvvetleri Muş ve Bitlis hattı ile Erzurum'dan Palu'ya kadarki tüm savaş cephesinde Rus Ordusu'na karşı beraberce savaşmışlardır.²

Bitlis Vali Vekili Memduh Bey döneme ilişkin raporlarında Kürt gönüllü birlik kumandanları arasında Küfrevi Şeyhi Şeyh Abdülbaki, Şeyh Hazret ismiyle bilinen Norşinli Şeyh Ziyadeddin, Gaydalı Şeyh Selahaddin ve Said-i Kürdi gibi isimleri sayar ve halk üzerinde büyük nüfuza sahip olan bu kişilerin orduya gönüllü olarak katıldıklarını ifade eder.³

Yukarıda zikredilen bu isimler Osmanlı saflarında Rus-Ermeni kuvvetlerine karşı savaşırken, Kürdistan'ın en nüfuzlu ailelerinden olan "Bedirhani" ailesinden Abdürrezzak ve Kamil Beylerin Rus saflarında olduklarını görüyoruz. Botan'ın ünlü beyi Bedirhan Bey'in torunu olan Abdürrezzak Bey, Rus egemenliğinin Kürtler ve Ermeniler açısından Osmanlı egemenliğinden daha iyi olacağı düşüncesiyle, dünya savaşından önce, 1910 yılında Tiflis'e gitmiş, İran Kürdistanı'nda ve Osmanlı-Rus sınırındaki Kürt aşiretlerinde çalışmalar yürütmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin belirsiz olduğunu gören Abdürrezzak Bedirhan, Kürt ve Ermeni milletlerinin Rus İmpa-

-
- 1 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 509 Gömlek No: 23 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 20 Kanunusani 1331 (2 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.
 - 2 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 509 Gömlek No: 117 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 4 Şubat 1331 (17 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.
 - 3 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 507 Gömlek No: 101 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 20 Kanunusani 1331 (2 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.

ratorluğu çatısı altında barış içinde yaşayabileceklerini ve Kürtlerin haklarının korunacağını düşünmüştür. Abdürrezzak Bey Birinci Dünya Savaşı öncesinde Rusların da desteğiyle Şemdinanlı Seyid Taha, Şikak Aşireti Lideri Sımko Ağa, Mir Mihê, Sa'id Bey⁴ gibi Osmanlı-Iran sınırında etkin Kürt liderleriyle ilişki kurmuş, hatta Güney Kürdistan'daki Kürt reisleriyle mektuplaşmıştır.⁵

Rusların ve Ermenilerin bölgeyi işgal sürecinde Kürt aşiretlerinin Osmanlı'dan yana tavır almamaları için çaba sarf eden Abdürrezzak Bey, Rus işgalinden sonra Van'a gelmiştir. Amacı, Rus-Ermeni desteğiyle Van'ın Çatak bölgesinin güneyindeki Xomar ve Hêşet⁶ bölgesine kadar ilerlemek, Giravi, Ertoşi, Berwari gibi çeşitli aşiretlerle irtibat kurup Botan bölgesine geçerek oradaki aşiretleri ayaklandırmak ve Bitlis'e yönelmektir. Abdürrezzak Bedirhan, bu dönemde hazırlanan Osmanlı raporlarında da zikredildiği üzere, Kürt reislerine Rus ordusuna destek vermelerini öğütlemiştir:

Dedem nasıl sizin komutanınız idiye, ben de aynı esaslarla sizi Osmanlı devletinin egemenliği ve esaretinden kurtarmak istiyorum. Çünkü onların komutanlığı haklılığa karşıdır. Benim Ruslarla birlikte hareket etmem Türklerin anlattığı gibi değildir. Ben ülkemi Ruslara kurban etmeyecek kadar gururlu bir insanım. Ruslarla birlikte olmamın nedeni onların silahlarının bizim zorbalara yönelmiş ve Romi⁷ kovmayı amaçladığı içindir. Ermenilerle ilgili olarak da şunu belirteyim, Bizim Van dışındaki Ermeni yönetiminden korkmamamız gerekir. Özellikle Botan'daki Ermenilerden hiç korkmamamız gerekir.⁸

Yine Rus saflarında bulunan Kamil Bedirhan da, Osmanlı saflarında Rus ve Ermenilere karşı savaşan Kürt reislerine bu

4 Tanzimat Dönemi'nin en önemli Kürt aktörlerinden Müks Emiri Han Mahmud'un kardeşi olan Han Abdal'ın torunudur.

5 *Autobiyografiya Ebdurizзақ Bedirxan, amadekar û wergera ji Rûsî, Dr. Celilê Celil, İstanbul: Weşanên Pêrî, 2000.*

6 Hêşet'te irtibat kurduğu Abdal Bey de Bedirhaniler gibi "Azizi" ailesindendir.

7 Kürtler, Osmanlı'dan "Romi" olarak bahsederler.

8 *Autobiyografiya Ebdurizзақ Bedirxan, s. 68.*

tür mektuplar yazmıştır. Bu dönemde Bitlis bölgesi ileri gelenlerinden Şeyh Ziyadeddin, Şeyh Alaeddin, Mutkili Hacı Musa Bey ve Kaymakam Vekili Halef Efendilere Kamil Bedirhan tarafından gönderildiği ifade edilen ikisi Arapça ve ikisi Türkçe dört mektup Osmanlı yetkililerinin eline geçmiş, Bitlis Vali Vekili bu mektuplar üzerine Dahiliye'ye verdiği raporda Kamil Bedirhan'ın mektup gönderdiği bu isimlerin Osmanlı Devleti'ne sadık olduğunu, özellikle Hacı Musa Bey'in harbin başlangıcından beri cihattan feragat etmediğini rapor etmiştir.⁹

Bedirhanilerin bu faaliyetlerine rağmen Kürdistan'da karşılaştıkları manzara bekledikleri gibi olmamış, Abdürrezzak Bey, gerek kendi sözlerine gerek Rus yetkililerin vaatlerine inanarak Osmanlı Devleti'nin çekildiği bölgelerde kalan savunmasız pek çok Müslüman Kürt sivilin Ermeni çeteleri tarafından katledildiğini detaylı bir biçimde anlatmıştır.

Özellikle Botan sınırındaki Çatak bölgesinde gerçekleşen katliam Abdürrezzak Bey'in çalışmalarına büyük ölçüde gölge düşürdüğü gibi, Kürt ve Osmanlı tarafında büyük bir infiale sebebiyet vermiş, süregelen bu olaylar üzerine Osmanlı Devleti cephe gerisinde kalan Müslüman ahalinin uğradığı mezalimin belgelendirilmesine ilişkin ciddi bir çalışmaya girişmiştir. Bu ve benzeri hadiseler, iki milletin bir arada yaşama şansının kalmadığına dair kanaati perçinleştirmiştir.

Bu süreçte, Şubat 1916'da Muş'un düşmesinden sonra Ruslar, Muş ve Çapakçur bölgesindeki kuvvetlerinin büyük kısmını Diyarbakir'e açılan en önemli merkez niteliğindeki Bitlis'e sevk etmiş, 20 Şubat 1916'da Rahva'ya kadar gelen Rus piyade taburu burada konuşlanarak harp vaziyeti almıştır.¹⁰ Rahva Boğazı'nda şiddetli çarpışmalar gerçekleşmiş,¹¹ milis kuvvetleri

9 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 519 Gömlek No: 106 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne Siirt'ten çekilen Rumi 2 Mayıs 1332 (15 Mayıs 1916) tarihli şifreli telgraf.

10 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 510 Gömlek No: 26 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 7 Şubat 1331 (20 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.

11 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 510 Gömlek No: 60 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 9 Şubat 1331 (22 Şubat

buradan Diyarbekir ve Mamüretülaziz'e açılan Çapakçur Boğazı'na kadarki hatta büyük bir mücadele sergilemişlerdir.¹²

23 Şubat'ta şiddetlenen çarpışmalar üzerine Osmanlı Ordusu'nun Van Güney Müfrezesi karargâhı geriye doğru çekilmiş, çarpışmalar Bitlis kent merkezine 4-5 km mesafedeki Bapşın Hanı civarında gerçekleşmiştir.¹³ 28 Şubat 1916'da Bapşın Hanı'nda başlayan çarpışmalar neticesinde Osmanlı birlikleri Bitlis kent merkezine doğru çekilmiş,¹⁴ Mart başına kadar mücadelesine devam eden Osmanlı kuvvetleri, neticede, Diyarbekir bölgesine en önemli geçiş güzergâhı olan Kulleteyn Boğazı'na kadar çekilerek Bitlis'i Ruslara terk etmiştir.¹⁵

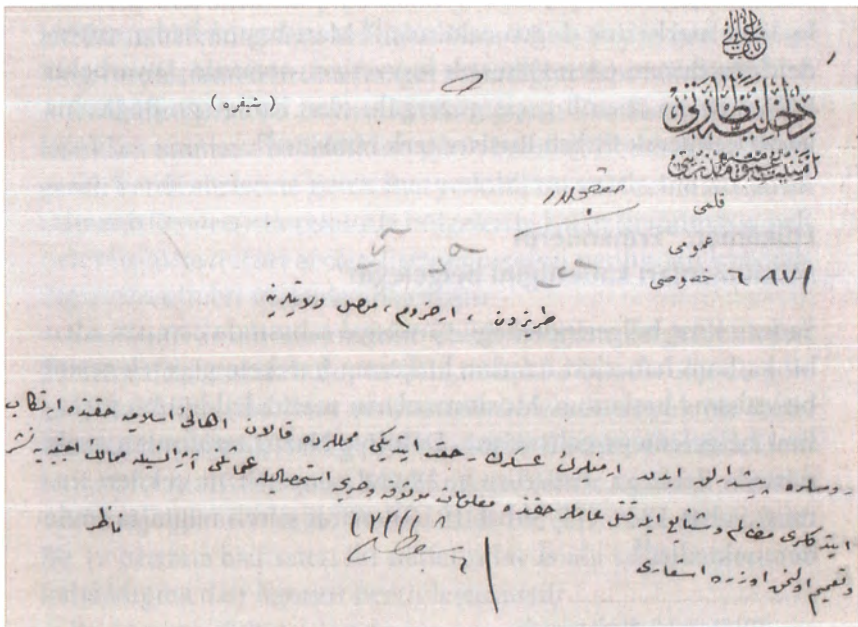
Hükümet: “Ermenilerin Müslümanları katlettiğini belgeleyin”

Sadece Kürt bölgesinde değil tüm işgal sahasında cereyan eden bu katliam haberleri üzerine hükümet harekete geçerek resmî bir çalışma başlatmış, Müslümanların maruz kaldığı bu mezalimi belgelemeye çalışmıştır. Dahiliye Nazırı tarafından acele notuyla Trabzon, Erzurum ve Musul vilayetlerine çekilen Rumi 6 Şubat 1331 (19 Şubat 1916) tarihli şifreli telgrafta şöyle denmektedir:¹⁶

1916) tarihli şifreli telgraf.

- 12 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 510 Gömlek No: 103 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 11 Şubat 1331 (24 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.
- 13 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 511 Gömlek No: 47 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 15 Şubat 1331 (28 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.
- 14 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 511 Gömlek No: 68, Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 511 Gömlek No: 69, Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 511 Gömlek No: 70, Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 16 Şubat 1331 (29 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraflar.
- 15 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 511 Gömlek No: 71 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 18 Şubat 1331 (2 Mart 1916) tarihli şifreli telgraf.
- 16 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR. Dosya No: 61 Gömlek No: 50 Dahiliye Nezareti'nden Trabzon, Erzurum ve Musul Vilayetlerine çekilen Rumi 6 Şubat 1331 (19 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.

Ruslara öncülük eden Ermenilerin, askerlerin geri çekildikleri yerlerde kalan İslam ahalisine karşı giriştikleri mezalim, kötülükler ile katliamlar hakkında belgelere dayalı açık bilgilerin elde edilerek Osmanlı ajansıylar yabancı memleketlerde yayınlanıp bildirilmek üzere gönderilmesi...

Örnek Belge 1: Dahiliye Nezareti'nden söz konusu vilayetlere gönderilen Rumi 6 Şubat 1331 tarihli emirname.

Osmanlı Devleti'nin Batı kamuoyunu etkilemeyi amaçladığı propagandanın temel noktası, bu mezalimi Rus birliklerine öncülük eden Ermeni çetelerinin gerçekleştirdiği tezidir. Ermenilerin Rus işgaline destek olduğu ya da öncülük ettiği savı, 1915'te alınan tehcir kararının da gerekçesi olarak öne sürülmüştür.

Mustafa Kemal Paşa ve Kürt milis liderleri

Birkaç yıl içinde sürecin en önemli aktörü haline gelecek olan Mustafa Kemal Paşa, 1916 Baharı'nda Van Gölü'nün güneyinden Kulp ve Lice'ye kadarki geniş bir alanı kapsayan ve merkezi Diyarbakir'de olan 16. Kolordu'ya komutanlık etmektedir. Bu dönemde Diyarbakir'deki Kürt ileri gelenlerinin yanı sıra, Bitlis bölgesinden Hacı Musa Bey, Şey Hazret, Cemîlê Çeto gibi dönemin önemli Kürt simalarıyla yakın ilişkiler kurarak, Kürtleri yakından tanıma fırsatı bulmuştur.

16. Kolordu'ya bağlı 5. Tümen'in Bitlis ve Muş bölgesini geri alma mücadelesinde, o bölgenin Kürt milis kuvveti liderlerinden Hacı Musa Bey'in önemli katkıları olmuştur. Mustafa Kemal, Sason ve Mutki bölgesindeki milis kuvvetlerine gönderdiği 6 Nisan 1916 tarihli talimatta, Hacı Musa Bey'in liderliğindeki milis kuvvetlerinin Bitlis ve Muş ovalarına doğru sarkan düşmanın geri atılmasına çalışacağını ve 5. Tümen'in Duhan Boğazı'nın batısında bulunan kuvvetleriyle aralıksız irtibatta bulunup Bitlis'e karşı yapılacak harekâta katılacağını ifade etmektedir.¹⁷ 10 Nisan 1916 tarihinde 2. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği raporda 5. Tümen cephesini detaylıca anlatan Mustafa Kemal, 4 Nisan 1916'da Tatvan üzerine gelen düşman kuvvetlerinin Hacı Musa Bey'in milis kuvvetlerince mağlup edildiğini bildirir.¹⁸

Çatak hadisesi ve Şırnak'ta Abdürrezzak Bedirhan tepkisi

Abdürrezzak Bey'in, bölgedeki Kürt aşiretlerine mektuplar göndererek, savaşa ve kaosa rağmen Kürtleri Ermenilerle birlikte Rus egemenliğine davet etmesine karşı en sert tepki, Bedirhanilerin doğal nüfuz alanı sayılabilecek Şırnak bölgesinden gelmiştir. Şırnak Aşireti ağaları, 1916 yılının Şubat ayı başında Ermeni fedailerin Çatak'ta toplanarak civara saldırdıklarını ve Bedirha-

17 Bkz. ABE, Cilt 2, s. 34-35.

18 Bkz. ABE, Cilt 2, s. 34-50.

ni Abdürrezzak Bey'in halkı isyana teşvik etmek için mektuplar gönderdiğini bildirerek Bitlis Valisi'nden silah talep etmiş, aksi takdirde göç etmek zorunda kalacaklarını belirtmişlerdir.¹⁹ Bitlis Vali Vekili Memduh Bey ise, Müks Müdürü Mutiullah Bey'in yaptığı araştırmayı değerlendirdiği 21 Şubat 1916 tarihli telgrafında, Abdürrezzak Bedirhan'ın bu bölgeye geleceğine dair 5-6 ay önce, yani 1915 Sonbahar'ında ortaya atılan rivayetin doğru çıkmadığını, bu nedenle Şırnak Aşireti'ne silah verilmeyeceğini Dahiliye Nezareti'ne bildirir.²⁰ Valinin raporunun aksine, bölgede süregelen olaylar Şırnak ağalarının şikâyetlerini doğrulamış, Bitlis'in de Rusların eline geçmesi üzerine Bedirhanilerin çalışması bölgede yankı bulmaya başlamıştır. Bitlis Valisi'nin 6 Nisan 1916 tarihli raporunda, Bedirhanilerin bölgedeki aşiretler üzerindeki nüfuzları şu şekilde özetlenmiştir:

“Eruh reisleri Bedirhanilerin muvafıkı, Şırnaklılar muarızı, Batuvanlılar ise mütemayili addedilmektedir.”²¹

Eruh aşiretleri Bedirhanilere müttefik, Batuvanlılar ise yakın görünürken, Şırnak Aşireti ağaları mesafelidir. Bu hususta Şırnak Aşireti Reisi Sorzade Abdurrahman Ağa'nın tavrı belirleyici olmuştur; ileride görüleceği üzere, Abdurrahman Ağa gerek Osmanlı Hükümeti'yle gerek Mustafa Kemal'le yakın ilişkiler kurmuştur.

Rus egemenliğinde bulunan Çatak bölgesinden göç etmemiş olan halkın Mayıs 1916'da Ermeniler tarafından katliama uğradığı haberi Kürtler arasında yayılmaya başlamış, meseleyi araştırmakla görevli olan Müks ümerasından Müks Nahiye Müdürü Mutiullah Bey, Şubat 1916'daki ifadesinin aksine, bölgede-

19 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 507 Gömlek No: 101 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 20 Kanunusani 1331 (2 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.

20 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 510 Gömlek No: 43 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 8 Şubat 1331 (21 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.

21 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 516 Gömlek No: 77 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne Siirt'ten çekilen Rumi 6 Nisan 1332 (19 Nisan 1916) tarihli şifreli telgraf.

ki Arkanis ve Hasis köylerinin yakılmış olduğunu ve bölgedeki 300 kişinin katledildiğini rapor etmiştir.²²

Yaşanan katliamdan kurtularak Mükslü Mutiullah Bey'e ulaşan Yusuf Ziyaüddin adındaki bir Arkanis köylüsü, Kürtleri Rus egemenliğine çağıran Bedirhanilerin çalışmalarına büyük gölge düşüren bu olayın ayrıntılarını anlatmıştır. Yusuf Ziyaüddin'e göre, Rus-Ermeni birliği, bölgedeki köy imamlarını ve muhtarlarını toplayarak şu propagandada bulunmuştur:

Bizi Abdürrezzak Bey gönderdi. Nüfuslarınızı deftere yazacağız ve ne kadar olduklarını anladıktan sonra gidip erzak göndereceğiz. Sizin için korku yoktur. Elinize pasaport vereceğiz. Gelene onu gösterirseniz size bir şey olmaz. Bundan başka, işte bakınız Abdürrezzak Bey de bize, Ruslara tabi oldu. Siz bu yalancı hükümetten ne bekliyorsunuz? Zaten hükümetinizin, padişahınızın daha nüfusu kalmadı. İstanbul da gitti. Ta Ruslar Bağdat'a gittiler. Bundan sonra buralar Ermenistan'dır. Bizden adl ve ihsan göreceksiniz!²³

Yusuf Ziyaeddin, bu sözler üzerine korku ve endişeye kapılarak bir yerde toplanan ahalinin katledildiğini ifade etmiştir. Çatak bölgesinde gerçekleşen bu hadise, Bedirhanilerin Rusya garantisi altındaki Kürt-Ermeni birlikteliği planının gerçekçi olmadığını ortaya koymuş, Abdürrezzak Bedirhan'ın nüfuzuna gölge düşürmüştür. Abdürrezzak Bey de kendi notlarında, Çatak'a doğru giderken, Gorandest bölgesindeki Avzine Köyü'nde can ve mal garantisiyle göçmemiş olan Kürtlerin Ermeni çetelerince katledildiğini gördüklerini, bir evin etrafında 60 kadar ceset bulduklarını ve bu cesetleri yöredeki Kürtlerin yardımıyla dinî usullere göre defnettiklerini anlatır.²⁴

22 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 518 Gömlek No: 106 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne Siirt'ten çekilen Rumi 24 Nisan 1332 (7 Mayıs 1916) tarihli şifreli telgraf.

23 Yusuf Ziyaeddin'in şahitler huzurunda Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgraf için bkz. *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayın No: 49, 2001, s. 113-114.

24 *Autobiografiya Ebdurizзақ Bedirxan*, s. 66.

Bedirhanilere karşı Nehri Şeyhleri

Bedirhani Kamil ve Abdürezzak Beylerin Rus saflarında yer alarak bölgede böyle bir çalışma yürütmeleri üzerine, Osmanlı Dahiliyesi'nin bunlara karşı Şemdinanlı Seyid Abdülkadir'den yararlanmak istediğini görüyoruz. Bölgedeki siyasi dengeyi lehine çevirmeye çabalayan hükümet, Kürt toplumunda Bedirhaniler kadar büyük bir nüfuza sahip olan Nehri ailesine mensup ünlü Şeyh Ubeydullah'ın oğlu olan ve uzun bir sürgünden dönen Seyid Abdülkadir'e başvurma fikrini değerlendirir. Dahiliye, Bedirhanilere karşı Seyid Abdülkadir'in nüfuzundan faydalanma düşüncesini 15 Haziran 1916'da Bitlis Valiliği'ne danışmış, Bitlis Vali Vekili Memduh Bey, 29 Haziran'da aşağıdaki cevabı vermiştir:

Seyid Abdülkadir ve çocuklarının Bitlis Vilayeti dairesinde nüfuzları bulunmadığından kendilerinden istifade mümkün değildir. Van'ın geri kalan kısmı Pervari hududundaki Müks nahiyesinden ibarettir. Müdür Mutiullah Bey'in nüfuzu ve hizmeti, idaresi için kâfidir.²⁵

Konu, Diyarbekir'de bulunan Van Valisi Ahmet Mithat Bey'e de sorulmuştur.²⁶ Vali, Musul'dan Elaziz ve Urfa'ya kadar, Vanlıların göç ve hastalık sebebiyle perişan bir vaziyette bulunduklarını, Seyid Abdülkadir ve çocuklarından bir şey beklenemeyeceğini ve nüfuzlarının olmadığını beyan ederek Bitlis Valisi'nin görüşünü paylaşmıştır.²⁷

Osmanlı arşiv belgelerinde, Bedirhanilerin Kürt reisleriyle yaptıkları yazışmaların 1916 Temmuzuna kadar devam et-

25 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 524 Gömlek No: 59 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 16 Haziran 1332 (29 Haziran 1916) tarihli şifreli telgraf.

26 Van vilayet merkezi ve bölgesinin ekseriyeti Rus işgalinde olmasına rağmen Osmanlı Devleti Van Valisi atamış, Van valileri, Van'ın geri alındığı 1918'de kadar ekseriyetle Diyarbekir'de kalmışlardır.

27 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 524 Gömlek No: 70 Van Valisi Ahmed Midhat imzasıyla Diyarbekir'den Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 17 Haziran 1332 (30 Haziran 1916) tarihli şifreli telgraf.

tiğini görüyoruz. Örneğin Kamil Bey, Kürt reislerine gönderdiği 31 Temmuz 1916 tarihli mektubunda, Pervari, Şırnak ve Erüh'ta bir hükümet tesis edileceğini bildirmiş, aşiret reislerinden, Osmanlı Devleti'nden yüz çevirip kendisine riayet etmelerini istemiştir. Bu mektup suretlerini Dahiliye'ye gönderen Bitlis Vali Vekili, yazılanları "hezeyanname" olarak nitelemiştir.²⁸

Ruslardan Abdürrezzak Bedirhan'a: "Seninle işimiz kalmadı"

Buraya kadar ele aldığımız gelişmelerden yola çıkarak, Kürtlerle Ermenilerin Rus egemenliği altında birlikte yer almalarına yönelik planın başarıya ulaşmamasının sebeplerini şöyle özetleyebiliriz: Abdürrezzak Bey Rus saflarındayken Kürtlerin ekseriyetinin yanı sıra, Norşinli Şeyh Hazret, Gaydalı Şeyh Selahaddin, Küfrevi Şeyhi Şeyh Abdülbaki, Mutkili Hacı Musa Bey, Bediüzzaman Said-i Kürdi, Mükslü Mutiullah Bey gibi pek çok Kürt önderi cephede gönüllü olarak teşkilatlanıp Rus ve Ermenilere karşı savaşmıştır; işgal bölgesinde kalan Kürtler katliama uğramıştır; Rusların Ermeni hamiliğine yönelik geleneksel politikalarını sürdürmeleri Kürtlerin tepkisine yol açmıştır. Öte yandan Abdürrezzak Bey'in döneme ilişkin notlarından, Rusların da Ermenilerin de Abdürrezzak Bey'in "Rus devleti himayesinde Kürt-Ermeni birlikteliği" planına sıcak bakmadıklarını, Abdürrezzak Bey'e Botan'a geçmek için destek vermediklerini, bölgenin işgalinden sonra Rusların hak-hukuk meselesinde Kürtlere destek vermediğini ve Abdürrezzak Bedirhan'a sunduğu imkânları geri çektiğini anlıyoruz.

Abdürrezzak Bey, Botan bölgesine geçiş planı için Çatak'taki Ermeni yöneticilerden ve Van Valisi Ermeni Aram Paşa'dan destek alamayınca Rus General Nikolayev'e gitmiş ve General'in tüm vaziyeti özetleyen aşağıdaki sözleriyle karşılaşmıştır:

28 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 527 Gömlek No: 99 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne Siirt'ten çekilen Rumi 25 Temmuz 1332 (7 Ağustos 1916) tarihli şifreli telgraf.

Artık karar aldık, senin Rus güçlerinin içinde işin kalmadı. Özgürsün. İstedğin yere gidebilirsin!²⁹

Kürt-Ermeni birlikteliğinin teşkil edilmesi halinde Kürt haklarının Ruslar tarafından korunacağı düşüncesiyle yıllarca uğraş veren ve pek çok Kürt'ün hayatını kaybettiği süreçte bölgenin Rus egemenliğine girmesi için Osmanlı Devleti'ne karşı savaş veren Abdürrezzak Bedirhan, Ruslar ve Ermeniler tarafından yüzüstü bırakılmış, çaresizce Tiflis'e dönmüştür.

1916 Osmanlı-Rus Savaşlarında Kürt muhacirler

1915-1916 yılında bölgede yaşanan bu savaşlar Kürt toplumunda büyük tahribata yol açmış, 1915 sonrası yaşanan büyük göç dalgaları, bölgedeki Kürtlerin toplumsal hafızasından kolayca silinmeyecek derin izler bırakmıştır. Bölgede 1915-1918 yıllarında yaşanan ve “muhaciri” olarak adlandırılan acı hadiseler, sözlü gelenekte halen dolaşımda olan pek çok öyküde ve *stranda*³⁰ işlenir. Savaştan sonra Osmanlı coğrafyasının yeniden şekillendirildiği dönemde Kürt toplumunun takındığı politik tavrın en önemli sosyo-psikolojik dayanağı olan bu “muhacirlik dönemi” Osmanlı arşiv kayıtlarında da detaylı bir biçimde yer almaktadır. Şimdi o dönemde yaşanan göç hareketlerine ilişkin temel bazı bilgileri paylaşalım.

Şark ve Kürdistan'dan Orta Anadolu'ya mülteci göçü

Van ve Erzurum bölgesinde 1915 sonrasında tetiklenen göç hareketinin önemli ölçüde Orta Anadolu'ya yöneldiğini görüyoruz. Bu dönemde büyük bir yıkıma uğramış olan Erzurum'la ilgili dönemin valisi Tahsin Bey'in verdiği bilgilere göre, eşrafın tümünün, memur ve zabıt ailelerinin ise %80'inin işgal öncesinde Erzurum'u terk etmesi neticesinde şehirde 20.000 kişi

29 Autobiyografiya Ebdurizзақ Bedirxan, s. 71.

30 Ağıt.

kalmış, Erzurum civarındaki köy ahalisinin ise yaklaşık %90'ı göç etmiştir. Tahsin Bey, Bayezid Sancağı halkının ise önceden göç ettiğini ve o bölgede kalanların nüfusunun 10.000 civarında olduğunu bildirir.³¹

Arşiv kayıtlarından, Orta Anadolu'ya göçün kaynağının Osmanlı bölgesini aşip İran'ın Kotur bölgesine dek genişlediğini anlıyoruz. Örneğin, 7 Haziran 1916'da Van, Bitlis, Erzurum vilayetleriyle İran'ın Kotur havalisinden gelen 591 hanede 3.292 kişilik nüfustan 495 hanede 2.749 kişinin Kayseri'ye, 49 hanede 255 kişinin Ankara'ya, 28 hanede 137 kişinin Konya'ya, 5 hanede 29 kişinin Niğde'ye ve 12 hanede 69 kişinin ise Yozgat'a sevk edildiği görülüyor.³² Ayrıca Van, Bitlis ve Erzurum bölgelerinden göç eden Türk, Kürt, Çerkez ve Arap mültecilerin Haziran 1916'da Maraş bölgesine yerleştirildiği bilgisi de çeşitli kayıtlarda yer alıyor.³³

Bitlis'teki göç hareketi

Bitlis Vilayeti, bölgenin Osmanlı-Rus Savaşlarına sahne olduğu 1915 yılından itibaren büyük bir göç dalgasının güzergâhı haline gelmiş, 1916'ya doğru savaşın Bitlis-Muş hattına dayanmasıyla birlikte Diyarbakir istikametine doğru büyük bir göç hareketi başlamıştır. Dönemin Bitlis Valiliği'nin bir raporuna göre, 17 Ekim 1915'ten 10 Şubat 1916'ya kadar, harp mıntıkasındaki bölgeden Velveli, Şemsiki, Celali, Gravi, Terziki, Haydaranlı, Şevli, Takori, Milan, Hesenan aşiretleriyle İran'ın Şıkak ve Başme-yan aşiretlerinden 8.253 hanede 22.973 kişi Bitlis Vilayeti dâhiline gelmiş ve bunların bir kısmı Diyarbakir'e sevk edilmiştir.³⁴

31 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 513 Gömlek No: 61 Erzurum Valisi Tahsin imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 4 Mart 1332 (17 Mart 1916) tarihli şifreli telgraf.

32 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 522 Gömlek No: 71 Elaziz Valisi'nden Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 25 Mayıs 1332 (7 Haziran 1916) tarihli şifreli telgraf.

33 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 523 Gömlek No: 44 Maraş Mutasarrıfı Kemal imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 2 Haziran 1332 (15 Haziran 1916) tarihli şifreli telgraf.

34 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 508 Gömlek No: 100 Bitlis Vali Veki-

Bu bilgileri veren Vali Vekili, Hınıs'ın Simo Köyü'ndeki ve Varto'nun bazı köylerindeki Çerkezlerin ise Rus istilasına karşı hicret etmeyerek yerlerinde kaldıklarını ifade etmiştir.

Diyarbakir ve Musul'a mülteci göçü

Dönemin Diyarbakir Vali Vekili Ferit Bey'in verdiği bilgilere göre, 1915 Temmuz'undan, 1916 Kasım'ına kadar Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerinden Diyarbakir'e 158.418 mülteci gelmiş, bunlar arasından 46.003 kişi başka yerlere sevk edilmiş, 112.415 kişinin de iaşesine bakılmıştır. Vali Vekili, mültecilerle ilgili sadece 1916 yılına ait sarfiyatın 3.495.162 kuruşa ulaştığını ifade ederek, kayıtlara girmemiş mülteci sayısının da en az 50.000 kişi olduğu tahmininde bulunmaktadır.³⁶

Yukarıda ifade edildiği üzere, Diyarbakir'e toplanan mültecilerin bir kısmı farklı vilayetlere sevk edilmiştir. Örneğin kayıtlara göre, 28 Eylül 1916'da 146 hanede 1.057 Kürt mülteci,³⁷ 1 Ekim 1916'da 136 hanede 487 ve 260 hanede 1.018 nüfus Kürt mülteci,³⁸ 2 Ekim 1916'da 371 hanede 1.580 Kürt mülteci,³⁹ 7 Kasım 1916'da 114 hanede 439 Kürt mülteci,⁴⁰ 23 Kasım 1916'da 176 hanede 1.128 nefer Kürt mülteci⁴¹ Diyarbakir'den

36 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 538 Gömlek No: 25 Diyarbakir Vali Vekili Ferit imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 11 Teşrinisani 1332 (24 Kasım 1916) tarihli şifreli telgraf.

37 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 538 Gömlek No: 78 Diyarbakir Vali Vekili'nin Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 15 Eylül 1332 (28 Eylül 1916) tarihli telgraf.

38 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 533 Gömlek No: 105 Diyarbakir Vali Vekili'nin Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 18 Eylül 1332 (1 Ekim 1916) tarihli telgraf.

39 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 533 Gömlek No: 103 Diyarbakir Vali Vekili'nin Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 19 Eylül 1332 (2 Ekim 1916) tarihli telgraf.

40 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 536 Gömlek No: 111 Diyarbakir Vali Vekili'nin Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 25 Teşrinievvel 1332 (7 Kasım 1916) tarihli telgraf.

41 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 538 Gömlek No: 32 Diyarbakir Vali Vekili'nin Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 10 Teşrinisani 1332 (23 Kasım 1916) tarihli telgraf.

Urfa Vilayeti'ne gönderilmiştir. 4 Eylül 1916 tarihinde 2.083 Kürt mültecinin Diyarbekir'den Konya Vilayeti'ne sevk edildiği bilgisi de Muhacirin Dairesi'nin kayıtlarına geçirilmiştir.⁴²

تلغرافنامه

شماره		تاریخ		آتشلیق		کلیسی		نومر		شماره	
۱۵۸		۱۵		۱۵		۱۵		۱۵		۱۵	
اول		اول		اول		اول		اول		اول	
۱۵		۱۵		۱۵		۱۵		۱۵		۱۵	

کتابخانه

حکومت لائی عازانین مولای بر کونا

مستوفیت قبول

۱۵

Örnek Belge 3: Diyarbekir Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen, Kürt mültecilere ilişkin şifreli telgraflara bir örnek.

En yoğun göçe maruz kalan bölgelerden biri de Musul Vilayeti olmuş, Van ve İran bölgesi Kürt aşiretlerinden yoğun göç alan bu vilayet mültecilerin iâşesinin temininde büyük bir sıkıntı yaşamıştır. Musul Valisi, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 15 Mart 1916 tarihli telgrafında, vilayete gelen mültecilerin pe-rişanlığına değinerek, bunların iâşesi için halktan zahire temin edildiğini, halkın tohumluklarının dahi bu iş için kullanılmakta olduğunu ifade ederek, bu gidişle ekecek tohum dahi kalmayacağını bildirmektedir.⁴³

Bu kargaşa döneminde Osmanlı Dahiliyesi'ne bağlı Muhacirin Dairesi'nin Kürt mültecilere yönelik çeşitli çalışmalar yürüttüğü de görülüyor. Örneğin Muhacirin Dairesi'nin 29 Mayıs 1916 tarihli beyannamesinin sekizinci maddesinde, Erzurum

42 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 531 Gömlek No: 9 Diyarbekir Vali Vekili'nin Dahiliye Nezareti'ne Rumi 22 Ağustos 1332 (4 Eylül 1916) tarihli telgraf.

43 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 513 Gömlek No: 31 Musul Valisi Haydar imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 2 Mart 1332 (15 Mart 1916) tarihli şifreli telgraf.

ve Van bölgelerinden getirilerek Adana'da iskân ettirilen Kürt mültecilerin savaştan sonra dahi memleketlerine iade olunmayacakları, yerel sicil nüfusuna kaydedilecekleri ve geldikleri bölgelere dönmelerine hiçbir sebeple izin verilmeyeceği açıkça belirtilmiştir.⁴⁴

Hükümet: “Ermeni zulmüne ait belgeleri peyderpey gönderin”

“Ermeni tehciri” kararıyla Batı kamuoyunun tepkisini çekmiş olan Osmanlı Devleti'nin, ordunun çekildiği mıntikalarda kalan Müslüman halkın Ermeni zulmüne uğradığına yönelik belge temin edilmesi emrini bu dönemde de yinelediği; göç devam ederken, bölgedeki Osmanlı yetkililerince çalışmalar yürütüldüğü görülüyor.

Diyarbakir Valisi Necmi Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 17 Mayıs 1916 tarihli şifreli telgrafta, Diyarbakir Vilayeti dâhilinde hiçbir mıntikanın düşman taarruzuna uğramadığı; Bitlis ve Van bölgelerinden gelen Kürt mültecilerden Ermeni çetelerinin uyguladığı mezalime ilişkin bilgi alındığı, buna göre Van ve Bitlis bölgesi mültecilerinin feci bir zulüm gördükleri, çocukların dahi bu zulümden kurtulamadıkları, bazı yerlerde erkeklerin cami ve tekkelerde toplanarak öldürüldükleri rapor edilmiştir.⁴⁵

Konuyla ilgili bir telgraf da Mamüretülaziz Valiliği'ne aittir. Buna göre işgal esnasında batıya, Elaziz bölgesine kaçabilen Muş ve Bitlis bölgesi mültecileri, istila edilen bölgelerde Ermeni fedailerin çocukları katlettiği, ırz ve namusa tecavüzde bulundukları yönünde çeşitli beyanlarda bulunmuşlardır.⁴⁶

44 BOA Fon Kodu: DH. SN. THR Dosya No: 77 Gömlek No: 47 Sadaret'e yazılan Rumi 14 Teşrinisani 1333 (14 Kasım 1917) tarihli tahrirat ve Fon Kodu: DH. SN. THR Dosya No: 74 Gömlek No: 47 Dahiliye Nezareti ile Muhacirin Memuriyeti arasındaki sair tahrirat.

45 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 521 Gömlek No: 49 Diyarbakir Valisi Necmi imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 17 Mayıs 1332 (30 Mayıs 1916) tarihli şifreli telgraf.

46 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 520 Gömlek No: 94 Elaziz Valisi'nin Da-

Bölgeden bu yazışmalar yapılırken hükümet de konuyu sürekli gündemde tutmuş ve emirlerini yinelemiştir. Örneğin Dahiliye Nezareti'nden Van,⁴⁷ Bitlis, Erzurum, Trabzon, Mamüretülaziz ve Diyarbekir Valiliklerine çekilen 6 Ağustos 1916 tarihli telgrafta şöyle deniyordu:

Ermeni çeteleriyle Rusların İslam ahalisine karşı gerçekleştirdikleri mezalime dair elde edilen son bilgilerle beraber fotoğraf ve vesikaların tedariki ile peyderpey irsali.⁴⁸

Van ve Erzurum bölgelerinin Osmanlılarca geri alınacağı 1918 yılına kadar “Ermeni çetelerinin Müslümanlara zulmettiğinin belgelenmesi” yönündeki çalışma düzenli olarak yürütülecekti. Osmanlı arşivlerinde, bölgede yaşanan kargaşayı, toplumsal yıkımı ve Müslüman halkın maruz kaldığı acı olayları ortaya koyan yüzlerce belgeye ulaşmak mümkündür.⁴⁹ Kürt toplumunun o dönemde yaşadığı büyük felaketi gösteren bu yazışmalardan bir örnek vermekle yetinelim.

1915 öncesinde Kürt ve Ermeni toplumları arasında barışın korunduğu, bazı istisnalar haricinde çatışma ortamının yaşanmadığı yerlerden biri olan Müks kazasında Van'ın Ruslarca işgalinden sonra yaşanan olaylar, bölgede kalan Müslüman ahalinin içine düştüğü vaziyete ilişkin önemli bir örnektir. 1915 öncesinde bölgeyi gezmiş olan oryantalist Prof. I.A. Orbeli, gezi notlarında Müks'teki ortak yaşam kültürünü ve Kaza Müdürü Mutiullah Bey'in adilane yönetiminin toplumsal ilişkiler üzerindeki müspet etkilerini anlatır.⁵⁰ Fakat işgal sonrasında Er-

hiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 11 Mayıs 1332 (24 Mayıs 1916) tarihli şifreli telgraf.

47 Söz konusu tarihte Van bölgesi Rus-Ermeni egemenliğinde olmasına karşın, telgrafta “Van” ismi de yer almaktadır.

48 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 66 Gömlek No: 155 Dahiliye Nezareti'nden Van, Bitlis, Erzurum, Trabzon, Mamüretülaziz ve Diyarbekir vilayetlerine çekilen 24 Temmuz 1332 (6 Ağustos 1916) tarihli şifreli telgraf.

49 Bu konuda Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı'nca orijinal belgelerin tıpkıbasım ve transkripsiyonlarının da yer aldığı pek çok yayın bulunmaktadır.

50 Bkz. Prof. I.A. Orbeli, *Li Mukse Folklor û Jiyana Rojane, Amadekar Sinan Hakan, Wergera Ji Rusi Temûre Xelil*, İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2010.

meni silahlı grupların burada pek çok katliam yaptığı kayıtlara geçmiştir. Örneğin Müks'e bağlı Mezra-i Şeyhan Köyü Muhtarı İsa, Van'ın düşmesi ve Kaza Müdürü Mutiullah Bey'in Müks'ü terk etmesi üzerine köyü boşaltıp Kasr Köprüsü'ne ulaştıklarında, Ermeni grupların yollarını kestğini ifade ederek, yaşanları şöyle aktarır:

Geçmek için çok yalvardık. Bırakmadılar, “Gitmeyiniz size bir şey olmaz, dediler. Bir taraftan da üzerimizi, kadınların namus mahallerine kadar aramaya başladılar. Biz bundan korktuğumuzdan ve bir şey yapmaya muktedir olamadığımızdan çok yalvardık ve “Mademki bizim hükümet müdürü (Mutiullah Bey) çıktı, biz de gideceğiz, durmayız, dedik. Bu alçaklar, paraları aldıktan ve emval ve eşyayı çevirdikten sonra söylenmez namussuzluğa ve katliama başladılar. Bunu gören kadın, çoluk çocuk feryada ve dağlara, yukarı kaçmaya başladılar. Onlar adeta mahsus konmuş nişangâhlara ateş eder gibi çocukları, kadınları ve erkekleri nişan alıyorlardı. Elllerinde Rus, Osmanlı tüfekleri vardı. Bu suretle cümlesini katl ve telef ettiler. Kurusulan Dağı'nın âdeta bir mezar haline girdiğini ve köyümüzden yüz yirmi bir nüfusun böyle feci bir surette mahvedildiğini yeminle arz eyeriz.

Bir kargaşa ortamında gerçekleşen bu ve benzeri yüzlerce örnek, sonraki dönemlerde bölge Kürtleri ile Ermeniler arasında süregiden kırılgan ilişkinin sosyo-psikolojik temellerine ışık tutuyor.⁵¹

Bitlis bölgesinin geri alınması

Kürt göçünün sürdüğü ve bölgeden katliam haberlerinin gelmeye devam ettiği Ağustos 1916 başlarında Bitlis-Muş bölgesindeki savaşın seyri Osmanlı Devleti lehine dönmüştür. Bitlis kentinin tekrar Osmanlı egemenliğine girmesi, Osmanlı Devle-

51 Bu konudaki yazışmalar için bkz. *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayın No: 49, 2001.

ti ve bölge Kürtleri açısından bir moral kaynağı olmuştur. Bitlis Vali Vekili Memduh Bey, 9 Ağustos 1916 akşamında Bitlis'e girmiş, büyük ölçüde harap edilmiş olan şehirde kadın, erkek, çocuk, toplam 800 kişinin olduğunu rapor etmiştir.⁵² Şehrin durumunu fotoğraflarla belgelemeye çalışan Bitlis Vali Vekili,⁵³ iaşelerine devam edilemeyeceği için, şehirde kalan nüfustan yetim çocuklar ile kadınları Diyarbakir'e sevk etmiştir.⁵⁴ Bu savaş neticesinde, Muş kenti de kısa süreliğine Osmanlıların eline geçmiş, 2 Ağustos 1916'da Muş'a gidip dönen alay kumandanı, Muş'ta hükümet konağına, askerî hastaneye ve idadi ziraat mektebine bayrak asarak kentten ayrıldığını, oturulabilir otuz kadar hane haricindekilerin tümüyle tahrip edilmiş olduğunu rapor etmiştir.⁵⁵

Bitlis'in geri alınmasından sonra Dahiliye Nezareti'ne verilen raporlardan biri de bölgedeki Süryani toplumuna ilişkindir. Vali Vekili Memduh Bey, 27 Eylül 1916 tarihli raporunda, Siirt bölgesinde nüfusu on bini bulan ve Bitlis merkez kazasında kayda değer bir nüfusa sahip olan Süryanilerin, savaşın ilanından sonra hükümete karşı Ermenilerle birleştikleri için bölgeden ihraç edildiklerini ifade etmektedir. Memduh Bey bu raporunda, bazı Süryani kadınların Müslüman ailelere karıştığını da dile getirmiştir.⁵⁶ Verdiği bu bilgiler, Bitlis bölgesinde sadece Ermenilerin değil sayıları hiç de az olmayan Süryanilerin de tehciye maruz kaldıklarını göstermektedir.

52 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 528 Gömlek No: 15 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 27 Temmuz 1332 (9 Ağustos 1916) tarihli şifreli telgraf.

53 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 529 Gömlek No: 92 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 11 Ağustos 1332 (24 Ağustos 1916) tarihli şifreli telgraf.

54 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 528 Gömlek No: 65 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 31 Temmuz 1331 (13 Ağustos 1916) tarihli şifreli telgraf.

55 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 528 Gömlek No: 91 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 2 Ağustos 1332 (15 Ağustos 1916) tarihli şifreli telgraf.

56 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 533 Gömlek No: 61 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Siirt'ten Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 14 Eylül 1332 (27 Eylül 1919) tarihli şifreli telgraf.

Botan Aşiret Müfrezesi ile Van'ı geri alma planı

Bitlis'in geri alınmasından sonra, Harbiye Nezareti, Van'ın da geri alınabileceği düşüncesiyle Botan aşiretlerinden bir müfreze kurmaya karar vermiştir. 2. Ordu Kumandanlığı'ndan gelen emir üzerine Bitlis Vali Vekili Memduh Bey, Botan aşiretleriyle görüşmek için 24 Ağustos'ta Eruh'a doğru yola çıkmıştır.⁵⁷ Eylül ortalarında bölge aşiretleriyle görüşen Memduh Bey olumlu cevap almış, bu harekâta sıcak bakan Botan aşiret reisleri 3.300 kişi gönderme sözü vermiş ve 19 Eylül 1916 tarihi itibarıyla bunlardan 2.000'i sevk ve toplanma yeri olan Pervari'ye ulaşmıştır.⁵⁸

Kasım 1916'da Van'a doğru hareket eden Botan aşiret müfrezesi, Vatsan⁵⁹ bölgesinde Van'a 4 saat mesafedeki Engil ve İrç köylerine kadar gelmiştir. Taraflar arasında çatışmalar yaşanmış, neticede Botan aşiret müfrezesinin Van'ı geri alması planı başarıya ulaşamamıştır.⁶⁰

Kasım 1916: Mustafa Kemal Paşa Bitlis'te

16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal, Ermeni ve Kürt milislerinin göğüs göğüse çarpıştığı Osmanlı-Rus muharebelerinde Bitlis'in geri alınmasından sonra bölgeye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. 2. Ordu Komutanlığı'na çektiği 8 Ağustos 1916 tarihli telgrafta Bitlis'in ve Muş'un zapt edildiğini bildiren Mustafa Kemal Paşa, 7 Kasım 1916'da Silvan'dan Bitlis'e doğru yola çıkmıştır.⁶¹ Günlüğünde ve yazışmalarında muhacir halkın çektiği sefalete ve perişanlığa sıkça değinen Mustafa Kemal, in-

57 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 529 Gömlek No: 92 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 11 Ağustos 1332 (24 Ağustos 1916) tarihli şifreli telgraf.

58 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 532 Gömlek No: 92 Eruh'ta Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 6 Eylül 1332 (19 Eylül 1919) tarihli şifreli telgraf.

59 Günümüzde Van'ın Gevaş ilçe merkezidir.

60 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 538 Gömlek No: 63 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Siirt'ten Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 13 Teşrinisani 1332 (26 Kasım 1919) tarihli şifreli telgraf.

61 Akt. ABE, Cilt 2, s. 52.

sanların ve hayvanların açlıktan öldüğünü belirtmiştir.⁶² Silvan üzerinden Veyselkarani'ye gelen Mustafa Kemal, burada Milis Kuvveti liderlerinden Norşinli Şeyh Hazret'in yaklaşık 150 kişilik gönüllü birliğiyle karşılaşmış, bu yol güzergâhında karşılaştığı manzarayı şu şekilde kayda geçmiştir:

[...] Yollarda birçok göçebe gördük, Bitlis'e dönüyorlar. Hepsi aç, sefil, ölüme mahkûm bir halde. 4-5 yaşlarında bir çocuğu ebeveyni yol üzerinde terk etmiş. Bu da bir kocakarının peşine takılmış. Onları ağlayarak yüz metreden takip ediyor. Kendilerini çocuğu almadıkları için azarladım, "Bizim evladımız değildir," dediler.⁶³

Mustafa Kemal Paşa 10 Kasım 1916'da Bitlis'e varmış, 15 Kasım'da Mutkili Hacı Musa Bey'in kardeşi Nuh Bey'le görüşmüştür.⁶⁴ 16 Kasım'da Bitlis'teki hastaneleri teftişi sırasında bir kolunu kaybetmiş olan Şeyh Hazret'i de ziyaret etmiş, yaşanan savaşın yıkıcı neticelerine ışık tutan şu ifadeleri günlüğüne not düşmüştür:

Tümen baştabibinin ifadesine göre hastane yapılan evler temizlenirken 10-15 kadar İslam kadınının başı bulunmuş. Buradan dönüş. Şerefiye denilen camiyi gezdim. Hayvan leşleriyle ve pislikleriyle doluydu. Harap olmuş. Yolda 12 yaşında Ömer adında öksüz bir çocuk gördüm. Bunu yanıma aldım. Bu görülünce, 3 tane daha böyle anası babası ölmüş yetim getirdiler. Onlara da para vermekle yetindim.⁶⁵

Mustafa Kemal, bu gezisinde tanıştığı ve ileride sıkı bir ilişki içerisinde olacağı Mutkili Hacı Musa Bey'le ilgili 18 Kasım tarihli notlarında şöyle diyor:

Öğleden sonra Mutki milis kumandanı Hacı Musa Bey geldi. Sultan Hamit devrinde Şam'da jandarma binbaşısı imiş. Bu

62 Akt. ABE, Cilt 2, s. 61.

63 Bkz. ABE, Cilt 2, s. 62.

64 Bkz. ABE, Cilt 2, s. 61-62.

65 Bkz. ABE, Cilt 2, s. 64.

harpte hizmeti olmuştur. Aşireti ailelerinin Garzan'da yerleştirilmesini rica etti.⁶⁶

Mustafa Kemal'in notlarına bakıldığında Hacı Musa Bey ile 19 Kasım 1916'da tekrar görüştüğü, kendisine bir miktar para verdiği ve Ekim 1916'dan itibaren Hacı Musa Bey'e maaş bağlanması için ilgili yerlere müracaatta bulunduğu görülüyor.⁶⁷

21 Kasım 1916'da Van harekât müfrezesi Hizan ve Kotum'dan Vastan'a doğru hareket ederken, Mustafa Kemal de Pompei Harabeleri'ne benzettiği Bitlis'ten ayrılarak Siirt'e doğru yol almış, burada Vali Vekili Memduh Bey'le görüşüp, Garzan'da Derviş ve Cemîlê Çeto ile bir araya gelmiştir. Bölgedeki görevi boyunca Kürt ileri gelenleriyle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışan Mustafa Kemal, bu ilişkilerini sonraki yıllarda da kullanacaktır. Yıllar sonra *Hukuk-u Beşer* gazetesi hakkında Harbiye Nezareti'ne verdiği yazıda kolordu komutanı olarak bölgede yaptığı görevi şu sözlerle ifade edecektir:

Yalnız kendi adıma bildiririm ki, benim Anafartalar'da, Kürdistan'da, Suriye'de başlarında bulunmakla iftihar ettiğim kahrâman ordular, haydutlardan değil, soylu Osmanlı milletin namuslu evlatlarından oluşuyordu.⁶⁸

1916 sonrasında durum ve Kürt milis kumandanlarının akıbeti

1916 yılı Bitlis bölgesi muharebelerinde Osmanlı Devleti saflarında savaşan bazı Kürt milis kuvvet kumandanlarının akıbetine değinecek olursak, Bediüzzaman Said-i Kürdi yaralı olarak Ruslara esir düşmüş; Mustafa Kemal Paşa'nın Bitlis'teyken görüştüğü Hacı Musa Bey ve Şeyh Hazret Ziyadeddin Efendi ise Mutki ve Huyut⁶⁹ bölgesinde gerçekleşen muharebedeki meş-

66 Bkz. ABE, Cilt 2, s. 64.

67 Bkz. ABE, Cilt 2, s. 65.

68 Mustafa Kemal'in *Hukuku Beşer* gazetesi hakkında Harbiye Nezareti'ne yazdığı Rumi 14 Mart 1335 (14 Mart 1919) tarihli tahrirat. Akt. ABE, Cilt 2, s. 297

69 Xwêt.

hur fedakârlıklarına binaen 12 Temmuz 1916 tarihli İrade-i Seniye⁷⁰ ile “Muharebe Gümüş Liyakat Madalyası” ile taltif edilmişlerdir.

Bitlis Vali Vekili Memduh Bey, Bediüzzaman Said-i Kürdiyle ilişkisini esir düştüğü dönemde de koparmamış, Dahiliye Nezareti'ne verdiği 22 Ağustos 1916 tarihli yazıda Bitlis savunmasında esir düşüp Tiflis'te sürgün olan memurların maaşlarının irsalini talep ettiklerini ifade ederken, Muş'tan 8 âdet topu kurtararak Bitlis'e getiren Bediüzzaman Said-i Kürdi'nin Tiflis'te esir olduğunu belirtmiş, ona da bir miktar yardımda bulunulmasını istemiştir. Vali Vekili, yardım talebinin Said-i Kürdi'den gelip gelmediği hususunda bir açıklamada bulunmamıştır.⁷¹

Talep Dahiliye Nezareti'nce onaylanmış, 20 Eylül 1916'da Dahiliye Nazırı Talat Paşa tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyeti⁷² Reisi Besim Ömer Paşa'ya özel bir kuryeyle 60 lira gönderilmiş ve Tiflis'te esir bulunan Bediüzzaman Said-i Kürdi'ye özel bir kuryeyle ulaştırılması istenmiştir.⁷³ Hilal-i Ahmer Reisi, Talat Paşa'nın gönderdiği 60 Osmanlı lirası mukabili olan 1.254 markı Bediüzzaman Said-i Kürdi'ye iletmiştir.⁷⁴ 1918'de sürgünden firar edip İstanbul'a gelen Bediüzzaman Said-i Kürdi, Mütareke sonrasında Kürt ve İslam camiasının önemli figürlerinden olacak, Mustafa Kemal'e yakın olan Hacı Musa Bey ise Erzurum Kongresi Temsil Heyeti'nde yer alacaktır.

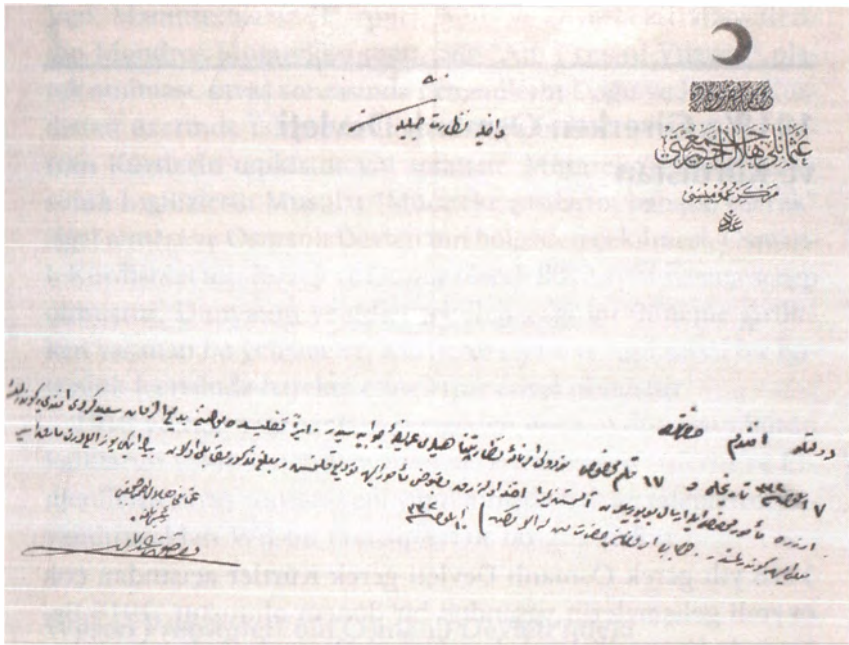
70 BOA Fon Kodu: I. DUIT Dosya No: 66 Gömlek No: 26 Rumi 29 Haziran 1332 (12 Temmuz 1916) tarihli İrade-i Seniye. Diğer Kürt milis kumandanlarının taltif edildiğine dair bir belgeye ulaşamadım.

71 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 41 Gömlek No: 36 Bitlis Vali Vekili'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Rumi 9 Ağustos 1332 (22 Ağustos 1916) tarihli şifreli telgrafın metni ve BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 529 Gömlek No: 62 mezkur şifreli telgrafın sureti.

72 Kızılay Cemiyeti.

73 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 41 Gömlek No: 36 Dahiliye Nezareti Kalemi Mahsusa Müdüriyeti'nin Rumi 7 Eylül 1332 (20 Eylül 1916) tarihli tezeresi.

74 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 41 Gömlek No: 36 Hilal-i Ahmer Cemiyeti riyasetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 10 Eylül 1332 (23 Eylül 1916) tarihli tahrirat.

Örnek Belge 4: Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Bediüzzaman hakkındaki tahrirat.

Bölgedeki Müslüman Kürtlerin 1916-1918 yılları arasında Musul çöllerinden Ankara bozkırlarına kadar geniş bir coğrafyada yaşadıkları yokluk, sefalet ve perişanlık içindeki muhacirlik döneminin izleri toplumsal hafızaya kazınmıştır. Bitlis, Van ve Erzurum Vilayetlerindeki Rus-Osmanlı savaş hattı ve bölgenin genel vaziyeti 1918'e kadar durumunu korumakla beraber, 1917 Bolşevik Devrimi neticesinde Rusların bölgeden çekilmesinin ardından, 1918 Baharı'nda Osmanlı Devleti, Rus himayesini kaybeden Ermenilere karşı harekete geçmiştir. Şimdi, bölgenin yeniden Osmanlı idaresine geçtiği, savaşın son bulmasıyla yeni bir dönemin açıldığı 1918 yılına ilişkin detaylara göz atalım.

1918'e Girerken Osmanlı Devleti ve Kürdistan

1918 yılı gerek Osmanlı Devleti gerek Kürtler açısından çok önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1918 Baharı'nda Kürt milislerce desteklenen Osmanlı Ordusu'nun harekete geçmesiyle Van ve Erzurum vilayetleri kısa sürede yeniden Osmanlı idaresine girmiştir. Bu gelişme Ermeniler açısından yeni bir yıkım olmuş, bölgeden tümüyle kopmalarına sebebiyet vermiştir. Bu gelişmeden sonra, Musul'dan Anadolu içlerine kadar yayılan Kürt muhacirlerden hayatta kalanlar için geri dönüş ve bölgede yeniden hayata tutunma çilesi başlamıştır. Bu dönemde Kürt-Ermeni ilişkilerinde olduğu gibi Kürt-Nasuri ilişkilerinde de önemli gelişmeler yaşanacaktır.

1918 yılının en önemli olayı kuşkusuz Dünya Savaşı'nın nihayete ermesidir. Amerikan Başkanı Wilson'ın savaş sonrası teşkil edecek yeni düzene dair ortaya koyduğu ilkelerin uluslararası arenada kabul gördüğü 1918 yılının sonbaharında, Osmanlı Devleti, büyük kayıp ve yenilgiler yaşadığı savaşın neticesinde, şartları ağır bir mütarekeye imza atmak zorunda kalmıştır.

Mondros Mütarekesi kapsamında yer alan bazı maddeler, Kürtleri de yakından ilgilendiren yeni gelişmelere kapı aralamıştır. "Vilayat-ı Sitte" olarak adlandırılan Sivas, Erzurum,

Van, Mamüretülaziz [Harput], Bitlis ve Diyarbekir vilayetlerinin Mondros Mütarekesi metninde “Altı Ermeni Vilayeti” olarak anılması, savaş sonrasında Ermenilerin Doğu ve Kuzey Kürdistan üzerinde talepte bulunmalarına imkân tanımış, bu durum Kürtlerin tepkisine yol açmıştır. Mütareke’nin akdinden sonra İngilizlerin Musul’u “Mütareke şartlarını bahane ederek” işgal etmesi ve Osmanlı Devleti’nin bölgeden çekilmesi, Osmanlı Kürdistanı’nın Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılmasına sebep olmuştur. Dünyanın yeniden şekilleneceği bir döneme girilirken yaşanan bu gelişmeler, Kürtlerin siyasi ve toplumsal bir bütünlük içerisinde hareket etmelerine engel olmuştur.

1918 yılında yaşananlara geçmeden önce, o dönemin bütün halklarını yakından ilgilendiren ve Türklerin, Kürtlerin ve Ermenilerin savaş sonrası yeni yapılanmada hak ve taleplerini dayandıracakları Wilson Prensipleri’ne bir göz atalım.

Wilson Prensipleri’nin Osmanlı Devleti’ndeki genel yansımaları

Birinci Dünya Savaşı’nın tüm hararetiyle devam ettiği 1918 yılında Osmanlı Devleti’ni ve Osmanlı camiasına mensup bütün halkları yakından ilgilendiren en önemli gelişmelerden biri, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson’ın deklare ettiği ve savaş sonrası dönemin yapılanmasında temel ilkeler olarak kabul edilen prensipler olmuştur. 1918 başında açıklanan bu ilkeler, 14 maddeden ibarettir. Wilson Prensipleri, Ortadoğu ve Osmanlı coğrafyasında yaşayan Kürtleri, Nasturileri, Rumları ve Ermenileri ilgilendiren çok önemli bir yaklaşım getirmiştir. Buna göre, Osmanlı Devleti’ne tabi Türk olmayan milletler serbestçe gelişim hakkına sahip olacaklardır. Savaşın kaderinin şekillendiği Ekim 1918’de meseleyi gündemine alan Osmanlı Devleti’nin bu prensiplere ilişkin geliştirdiği bakış açısı özellikle Mütareke sonrası dönemin hakkıyla anlaşılması açısından üzerinde durulması gereken bir konudur.

Wilson Prensipleri’nin Osmanlı Devleti’ni yakından ilgilendiren maddesi 12. Madde’dir. Osmanlı Devleti egemenliğinde

bulunan milletlerin serbest gelişim hakkının sağlanması hususunun bir ilke olarak yer alması üzerine, Osmanlı Hükümeti bir muhtıra düzenlenmesi kararı alarak, konuyu Bâb-ı Âli Hukuk Müşavirliği'ne havale etmiştir. Hukuk Müşavirliği, hükümetin bu konuda geliştirileceği politikalara mesnet teşkil edecek bir çalışma başlatmıştır.¹ Hazırlanan raporda Osmanlı Devleti'nin genel ilkeler itibarıyla Wilson Prensipleri'ne sıcak baktığı görülür.

Raporda, Wilson Prensipleri'nin 12. Maddesi'nde Osmanlı topraklarında yaşayan Türk toplumunun hâkimiyet hakkının kabul edildiği, fakat hâlihazırda Türk hâkimiyeti altında bulunan diğer milletlere de serbest bir gelişme imkânı bırakılması ve Boğazların bütün milletlerin ticaretine açık bulunması hususlarından bahsedildiği ifade edildikten sonra, “bu madde incelendiğinde Türk aksamın oturduğu mahallerde, Türk olmayan diğer milletlere serbestçe gelişme imkânı verilmesi şartıyla, kapitülasyon gibi uygulamalardan azade olarak Osmanlı egemenliğinin kayıtsız şartsız tasdik edildiği” sonucuna varılmış ve “adem-i merkeziyetçi” bir yapıyla bu şartların uygulanabileceği mütalaası sunulmuştur.

Raporun devamında Wilson Prensipleri'nin temelde “tevzi-i mezuniyet” [*décentralisation administration*] yani merkezî olmayan yönetim sistemini ön plana çıkardığı, esasında Rumi 12 Mart 1329 (25 Mart 1913) tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu'nun da bu ilke üzerine tesis edildiği belirtilmektedir. Bu kanuna göre, mahalli hizmetlerin idaresi hususunda yetki, vali ile vilayet umumi meclisindedir. Sonuç kısmında bu prensiplerin temelde Osmanlı yönetim sistemine uygun olduğu ifade edilerek, Wilson Prensipleri konusunda olumlu bir yaklaşım sergilenmiştir. İleride görüleceği üzere, Kuvayı Milliye hareketi ve 1919'da başlayan süreçte Mustafa Kemal Paşa tarafından da kabul gören bu prensipler, ortaya konan çalışma ve taleplerde temel bir mesnet olarak ele alınmış, bu bağlamda Kürtler açısından da benzer bir yaklaşım ortaya konmuştur.

1 BOA Fon Kodu: HR. HM. İŞO Dosya No: 214 Gömlek No: 14 Rumi 21 Teşri-nievvel 1334 (21 Ekim 1918) tarihli belge.

Wilson Prensipleri, Kürtleri olduğu kadar bölgedeki Ermeni halkını da yakından ilgilendirmektedir. Ermenilere de Osmanlı egemenliğinde kalmaları halinde serbestçe gelişim imkânı sağlanmış, yani merkezî olmayan bir yapı içerisinde “özerk” olarak var olabilme seçeneği sunulmuştur. Fakat Mütareke sonrasında Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinin yeniden Osmanlı idaresine geçmesi, bölgedeki Ermeni nüfusun göçe zorlanması ve akabinde yaşanan savaş sonunda neredeyse tümüyle yok edilmesi, hudut dışında bir Ermenistan Cumhuriyeti’nin kurulması ve Ermenilerin Osmanlı Devleti bünyesinde kalma fikrinden uzaklaşarak bağımsız Ermenistan’a toprak talebinde bulunmaları, Ermeni sorununun Wilson Prensipleri çerçevesinde çözülmesi ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Nasturi toplumu için de benzer bir durumun yaşandığını söylemek mümkündür.

Kürtler açısından baktığımızda ise, Wilson Prensipleri’nin gelişmelere olumlu bir etkiye bulunduğunu görüyoruz. Sivas ve Erzurum Kongreleri beyannamelerinin genel çerçevesi, Ali Rıza Paşa hükümeti ile Kuvayı Milliye arasında imzalanan Amasya Mutabakatı ve akabinde Meclis-i Mebusan’ın ilan ettiği Misak-ı Milli, genel olarak Wilson Prensipleri’ne uygundur. Gerek hükümetin gerek Kuvayı Milliye hareketinin bu dönemde Kürt ve Kürdistan meselesine ilişkin çözüm önerileri bu prensipler çerçevesinde şekillendirilmiştir. Kürtler de Osmanlı camiası içinde kalmalarını öngören bir çözümden yana tavır koyacaklardır.

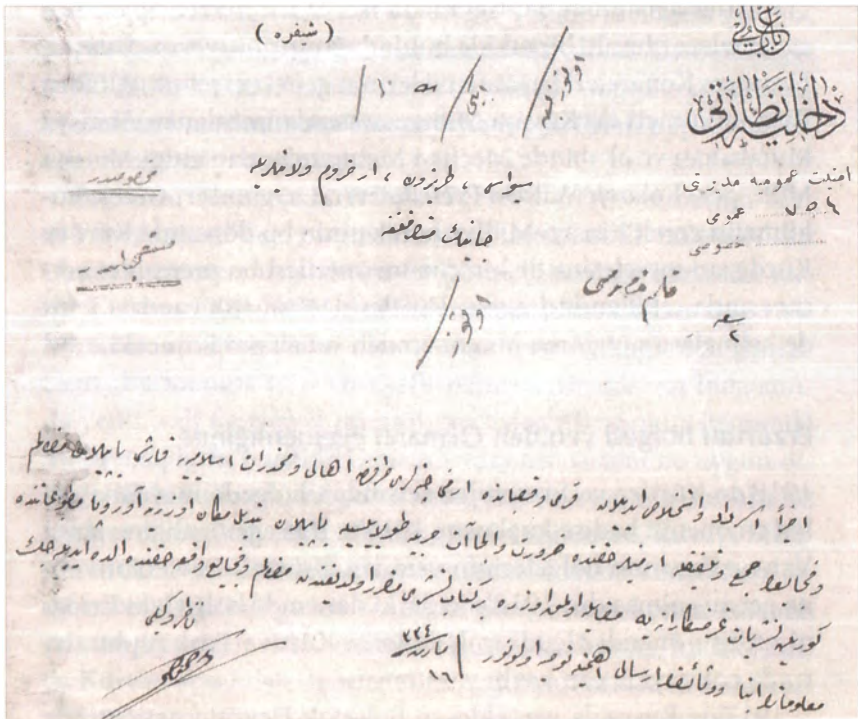
Erzurum bölgesi yeniden Osmanlı egemenliğinde

1918’de Kürtler ve Ermeniler açısından bölgede meydana gelen en önemli hadise kuşkusuz 1915’te Rus egemenliğine giren Van ve Erzurum bölgelerinin yeniden Osmanlı Devleti’nin eline geçmiş olmasıdır. 1918’e kadarki dönemde bölgedeki Ermeni nüfusu önemli ölçüde yok edilmiş, Kürt ve Türk toplumlarında çok sayıda can kaybı yaşanmıştır.

1917’de Rusya’da gerçekleşen Bolşevik Devrimi neticesinde 3 Mart 1918’de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması’yla Rusla-

rın savaştan çekilmesi ve Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı'ya terk etmesi, Ermenileri Osmanlı ordularına ve Kürtlere karşı savunmasız bırakmıştır. Kürt milis kuvvetlerinin desteklediği Osmanlı Ordusu Mart 1918'de Erzurum'a girmiştir.

Osmanlı Devleti, bölgenin geri alınması sürecinde Batı kamuoyunda hararetle tartışılmaya devam eden Ermeni tehciri meselesine karşı, bölgedeki Müslümanların Ermenilerce katlinin belgelenmesi yönündeki çalışmasını sürdürmüştür. Dahiliye Nezareti'nden Sivas, Trabzon ve Erzurum vilayetlerine ve Canik Mutasarrıflığı'na acil kayıtlı gönderilen 16 Mart 1918 tarihli yazıda, hâkimiyetten çıkıp daha sonra kurtarılan köy ve kasabalarda Ermeni çetelerinin Müslümanlara yaptığı zulüm ve yol açtığı felaketle ilgili malumat toplanması istenmiştir:

Örnek Belge 5: Dahiliye Nezareti'nin mezkur vilayetlere gönderdiği Rumi 16 Mart 1334 tarihli emirname.

Ermeniler hakkında savaşın gereklilik ve zaruretinden dolayı yapılan “tebdil-i mekân” üzerine Avrupa basınında görülen garazkârane yayınlara karşılık olmak üzere bir kitap yayımlanması kararlaştırıldığından, gerçekleşen mezalim ve felaket hakkında elde edilecek malumatın bildirilmesi ve belgelerin gönderilmesi önemle tavsiye olunur.²

Bu emir yazısından da anlaşılacağı üzere, İttihat ve Terakki hükümetinin resmî görüşüne göre Ermeni tehciri meselesi savaşın lüzum ve zaruretinden kaynaklanan basit bir “mekân değiştirme”dir ve Avrupa basınının tehcir konusundaki yayınlarına, Ermeni çetelerinin Müslümanları katlettiğini belgelerle ortaya koyacak bir kitapla cevap verilmesi yeterli görülmüştür.

Geri alınan bölgelerin genel vaziyeti ve Kürtler: Van örneği

Van bölgesi tarihsel olarak Kürtler kadar Ermenilerin de büyük önem atfettiği bir yerdir. 1915 öncesinde Ermeni meselesiyle gündemdeki yerini koruyan Van, tarihsel, dinî ve kültürel değeri açısından Ermeni toplumsal kimliğinin en önemli merkezlerinden biri olmuş, Mütareke sonrasında da Ermenilerin toprak taleplerine konu edilmiştir. Her iki millet için de büyük öneme haiz olan Van’ın Osmanlı idaresine yeniden geçtikten sonraki vaziyeti, bölgenin ve devletin o dönemki genel durumuna büyük oranda ışık tutar. Bu nedenle, sonraki sürecin daha iyi anlaşılması için bölgenin yeniden Osmanlı egemenliğine girdiği dönemde Van’ın vaziyetini arşiv belgeleri ışığında incelemeye çalışacağız.

Ermeni kuvvetleri, Erzurum’un alınmasından sonra Van bölgesine yönelen, Kürt milis kuvvetlerinin desteklediği Osmanlı birliklerinin kuzeyde Erciş ve güneyde Gevaş üzerinden giriştiği ani saldırılara karşı koyamamıştır. Van’ı savunamayacakla-

2 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 85 Gömlek No: 124 Dahiliye Nezaretinden Sivas, Erzurum, Trabzon vilayetleri ve Canik Mutasarrıflığına Rumi 16 Mart 1334 (16 Mart 1918) tarihli emirname.

rını anlatan Ermenilerin doğuda Erçek üzerinden İran'a ve kuzeyde Kafkasya'ya iltica etmelerinin ardından, Osmanlı kuvvetleri 2 Nisan 1918'de Van merkezine girmiştir. Kuzeye doğru giden Ermeniler, Van'ın yaklaşık 15 km kuzeyindeki Alay Köyü'nde³ bir direniş hattı kurmuş, cereyan eden savaşta büyük kayıplar vererek mağlup olmuştur. Bir grup Ermeni Van Gölü'ndeki Lim ve Çarpanak adalarına, bir başka grup ise sarp kayalıkların olduğu sahillere iltica etmiştir. Osmanlı kuvvetlerinin Erciş üzerinden kuzey hattını kapatması neticesinde, geriye kalan Ermeniler kaçış yolu bulamamış, buralara iltica eden Ermenilerin dehalet talepleri kabul edilmiş ve Alay Köyü'nde toplattırılmaları için müfreze emir verilmiştir. Sonraki sürecin önemli aktörlerinden olan Van Valisi Haydar Bey, raporlarında, yerli Ermenileri, Van'ın geri alınması sürecinde savaşmak istemedikleri halde komitacı olarak göstermiş ve Osmanlı birliklerine karşı direndiklerini iddia etmiştir.⁴

Diyarbakir'den Van'a gelmekte olan Haydar Bey, Osmanlı kuvvetlerinin Van'a girdiği 2 Nisan 1918 günü Siirt'e varmış,⁵ 6 Nisan 1918 tarihinde Pervari'ye ulaşmış,⁶ yoğun kardan dolayı Sanuh Dağı'nın geçit vermemesi üzerine Çatak'a ulaşamamış, Müks'e giderek Vastan'a geçmek üzere el kızıağı yardımıyla Ağirov Dağı'ndan Gevaş'a girmiştir.⁷

Vali Haydar Bey'in o döneme ilişkin telgraf ve raporlarında savaşın ve göçün yarattığı tahribatı ve doğurduğu sosyal ve siyasal neticeleri görmek mümkündür. 10 Nisan 1918'de Van'a

3 Günümüzde Van-Erciş karayolu istikametinde yer alan Alaköy isimli köydür.

4 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 582 Gömlek No: 87 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Hizan üzerinden çekilen Rumi 21 Nisan 1334 (21 Nisan 1918) tarihli şifreli telgraf.

5 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 581 Gömlek No: 9 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Siirt'ten çekilen Rumi 2 Nisan 1334 (2 Nisan 1918) tarihli şifreli telgraf.

6 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 581 Gömlek No: 51 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Pervari'den çekilen Rumi 6 Nisan 1334 (6 Nisan 1918) tarihli şifreli telgraf.

7 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 581 Gömlek No: 52 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Pervari'den çekilen Rumi 6 Nisan 1334 (6 Nisan 1918) tarihli şifreli telgraf.

ulaştığı anlaşılan Vali Haydar Bey, güzergâhı üzerinde çektiği hemen hemen bütün telgraflarda Van'a dönmekte olan muhacirlerin perişan hallerine değinmiş,⁸ gıda yetersizliğinden dolayı mültecilerin sadece ot yiyerek hayatta kalmaya çalıştığını, açlıktan öldüğü belli olan pek çok insanın cesedine rastladığını bildirmiştir.⁹ Müslüman mültecilerin göçten dönüş yolunda yaşadıkları sefalet, Diyarbekir-Van güzergâhı üzerindeki Bitlis Vilayeti'nden çekilen telgraflara da konu olmuştur.¹⁰

Padişah'tan bölge halkına selam ve dua

Osmanlı Padişahı Sultan Mehmed Reşad, Van bölgesinin alınması üzerine bölge halkına seslendiği bir beyanname hazırlamış, Sultan'ın mesajı Dahiliye Nazırı Talat Paşa tarafından bölge halkına tebliğ edilmek üzere 10 Nisan 1918'de Van ve Bitlis valilerine iletilmiştir.¹¹ Sultanın tebliği bölge halkı tarafından memnuniyetle karşılanmıştır; örneğin Pervari Reisi Mehmed Said Bey'in 14 Nisan 1918 tarihli telgrafında Pervari'de bulunan muhacirlerin Sultan'ın telgrafını gözyaşları içinde dinledikleri ifade edilerek, halkın Osmanlı Devleti'ne duyduğu şükran ve sadakat dile getirilmiştir.¹²

Yine “Şırnak Kasabası umum ahalisi namına Muhammed Ağa-yı Sorzade Belediye Reisi Abdurrahman Ağa” imzasıyla Şırnak'tan çekilen¹³ ve “Bitlis ve Van ahalisi namına Siirt Belediye

8 BOA Fon Kodu: DH. I. UM Dosya No: 20-18 Gömlek No: 12-34 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 10 Nisan 1334 (10 Nisan 1918) tarihli şifreli telgrafın sureti.

9 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 581 Gömlek No: 113 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Elvili'den çekilen Rumi 10 Nisan 1334 (10 Nisan 1918) tarihli şifreli telgraf.

10 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 583 Gömlek No: 34 Bitlis Vali Vekili Cevdet imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 3 Mayıs 1334 (3 Mayıs 1918) tarihli şifreli telgraf.

11 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 47 Gömlek No: 26 Dahiliye Nezareti'nin Rumi 9 Nisan 1334 (9 Nisan 1918) tarihli tezkiresi.

12 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 47 Gömlek No: 26 Pervari Belediye Reisi Mehmed Said imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 14 Nisan 1334 (14 Nisan 1918) tarihli telgrafın sureti.

13 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 47 Gömlek No: 26 Şırnak Kasabası

Örnek Belge 6: Pervari Belediye Reisi Mehmed Said'in telgrafı.

Reisi Vekili Arif" imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Nisan 1918 tarihli telgraflarda da memnuniyet, şükran ve sadakat beyanında bulunulmuştur.¹⁴

umum ahalisi namına Muhammed Ağa-yı Sorzade Belediye Reisi Abdurrahman Ağa imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen bu telgrafın tarihi okunmadı.

14 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 47 Gömlek No: 26 Bitlis ve Van ahalisi

Van Gölü'ndeki adalara sığınan Ermeniler

Üzerinde durulması gereken bir diğer konu, Van kent merkezi-
nin yeniden alınması sürecinde Kafkasya veya İran tarafına iltica edemeyen Ermenilerin durumudur. Arşiv belgelerine göre, bu süreçte bir grup Ermeni Van Gölü'nün kuzey tarafındaki Çarpanak ve Lim adalarına sığınmış, bazı Ermeni çeteleri Van çevresinde az da olsa varlığını hissettirmiştir.¹⁵

Vali Haydar Bey, 21 Nisan tarihli telgrafında, Van'da 35 nizamiye askerinden ve 20 jandarmadan başka kuvvet bulunmadığını bildirmiş, Çarpanak ve Lim adalarına iltica eden Ermenilerden teslim olanlara iyi muamele edildiği takdirde diğerlerinin de gelip dehalet edeceklerini, aksi takdirde Ermeni çetelerin sorun yaratabileceğini eklemiştir. Dahiliye Nezareti'ne çekilen bu telgrafta bahsi geçen takviye kuvvet¹⁶ gönderilmiş, bu iki adaya sığınan Ermenilerin kısa sürede teslim olmamaları üzerine, top ateşiyle imhaları için askerî harekât düzenlenmiştir.¹⁷

Ağustos 1918'de bu adalara iltica eden Ermeniler de Osmanlılara teslim olmuşlardır. Vali Haydar Bey, topluluğun 1.400 kişiden oluştuğunu,¹⁸ tümünün Van Ermenisi olduğunu ve aralarında mühim bir şahsın bulunmadığını ifade etmektedir. Vali, hükümete çektiği 15 Ağustos 1918 tarihli telgrafında, Ermeni hükümetiyle nasıl bir antlaşma yapıldığını bilmediği için, teslim olan Ermenileri güneye sevk edeceğini söylemekte, büyük

namına Siirt Belediye Reis Vekili Arif imzasıyla Siirt'ten Dahiliye Nezareti' çekilen Rumi 26 Nisan 1334 (26 Nisan 1918) tarihli telgrafın sureti.

- 15 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 582 Gömlek No: 81 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 21 Nisan 1334 (21 Nisan 1918) tarihli şifreli telgraf.
- 16 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 582 Gömlek No: 81 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 21 Nisan 1334 (21 Nisan 1918) tarihli şifreli telgraf.
- 17 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 586 Gömlek No: 38 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 3 Haziran 1334 (3 Haziran 1918) tarihli şifreli telgraf.
- 18 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 592 Gömlek No: 131 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Rumi 19 Ağustos 1334 (1918) tarihli şifreli telgraf.

bir kısmının zayıflık ve hastalıktan öleceğinin muhakkak olduğunu bildirmektedir.¹⁹

Döneme ilişkin belgeleri incelediğimizde, bu Ermeni gruptan kadın ve erkek toplam 822 kişinin 17 Ekim 1918'de Diyarbakir'e gönderilmek üzere Bitlis'e sevk edildiği görüyoruz.²⁰ Vali Haydar Bey ayrıca 1.500 cilt Ermenice kitabı toplatarak Emniyet-i Umumiye'ye göndermiş,²¹ Osmanlı hükümetinin Ermeni tezlerine karşı yapacağı yeni çalışmaya katkıda bulunmak üzere Van'da yaratılan tahribatı fotoğraflamıştır.²²

Van'da harpten sonraki vaziyet: "Nüfus 15'te 1'e inmiş"

Vali Haydar Bey'in İstanbul'a gönderdiği raporlar, bölgenin durumu ve 1915'ten 1918'e kadar devam eden sürecin gerek Kürt gerek Ermeni tarafında yol açtığı acıları özetlemektedir:

Vilayet ahalisi Müslümanlarından Bitlis, Diyarbakir, Musul vilayetlerine iltica edenlerin %80'i telef olmuştur. Diğer vilayetlere gitmemiş olanların da telefâtının bu nispette olduğundan şüphem yoktur. Ermeniler ve Nasturiler genel olarak firar etmişler veya telef olmuşlardır. Vilayetin geri kalanı, eski nüfusunun en çok on beşte birini teşkil edecektir.²³

Açıkça görüldüğü üzere, Vali Haydar Bey'in raporuna göre 3 yıllık süre zarfında bölgede Ermeni ve Nasturi nüfustan geri-

- 19 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 592 Gömlek No: 68 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Rumi 15 Ağustos 1334 (1918) tarihli şifreli telgraf.
- 20 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 598 Gömlek No: 83 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Rumi 17 Teşrinievvel 1334 (17 Ekim 1918) tarihli şifreli telgraf.
- 21 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 582 Gömlek No: 116 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Rumi 19 Mayıs 1334 (19 Mayıs 1918) tarihli şifreli telgraf.
- 22 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR. Dosya No: 592 Gömlek No: 21 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Rumi 12 Ağustos 1334 (1918) tarihli şifreli telgraf.
- 23 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 582 Gömlek No: 56 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Hizan üzerinden çekilen Rumi 21 Nisan 1334 (21 Nisan 1918) tarihli şifreli telgraf.

ye bir şey kalmamış, Müslüman ahali ise %80 oranında telef olmuştur. Haydar Bey, Van şehir merkeziyle ve bölgedeki yerleşim yerleriyle ilgili de detaylı açıklamalarda bulunmuştur. Haydar Bey'in 21 Nisan 1918 tarihli Van Raporu şöyledir:²⁴

1- Vilayette umum İslam köyleri ve merkez vilayet Müslüman evleri tümüyle yakılmış ve tahrip edilmiştir. Bir kısım Ermeni köyleriyle merkez vilayet Ermeni evleri kısmen mamurdur. Başkale'de Ermenilerin terk edip Tiyari ve Nasturilerin işgal ettikleri altı köyden başka mamur yer kalmamıştır.

2- Merkez vilayete bağlı Timar, Erçek ve Havasor nahiyeleriyle civar köyleri tümüyle ekilidir. Ekinleri güzelce muhafaza ve idare edilirse hem askere hem ahaliye kâfi gelir. Vilayetçe muhafazasına itina olunacaktır. Askeriyenin yardımı elzemdir.

Vali Haydar Bey, raporunun üçüncü maddesinde Ermeni köylerindeki mahsullerin devletçe alınarak bir kısmının gelen mültecilere verileceğini, Gevaş'ın terk edilmiş köylerinde zirai faaliyette bulunmaları için Müks ve Çatak ahalisine izin verdiğini bildirerek şöyle devam eder:

4- Ermeniler köylerde, meydanda ve kuyularda birçok erzak ve eşya terk etmişlerdir. Bunların bir kısmı asker ve aşiretler tarafından toplatılmış, bir taraftan da toplanıyor. Hükümetin erzak toplamaya karışmasının ordu tarafından iyi karşılanmayacağını hissettiğim için bir teşebbüste bulunmadım. Müfrezeye mümkün olan yardımı yapacağım.

5- Terk edilmiş malların kıymetli kısmı yağma edilmiş, koltuk, sandalye, masa ve saire müfreze tarafından ambarlara konulmuş, bir taraftan da toplattırılmaktadır.

Devamında mültecilerin Van'a dönmeye başladıklarını ifade eden Haydar Bey, ordudan jandarmaya yönelik bir yardım alamadığını ifade etmektedir.

24 BOA Fon Kodu: DH. I. UM Dosya No: 20-18 Gömlek No: 12-57 Van Valisi Haydar Bey'in Rumi 21 Nisan 1334 (21 Nisan 1918) tarihli raporu.

Mültecilerin geriye göçü ve yerleşim politikası

Van'ın geriye alınmasından sonra, yoğun bir geriye göç yaşanmıştır. Bu döneme ilişkin en büyük sorun, gelen mültecilerin yerleştirilmesi ve beslenmesidir. Musul,²⁵ Dahiliye Nezareti ve Van Vilayeti arasında, mültecilerin dönüşü ve iskânı konularında yoğun bir yazışma trafiği olmuştur. Örneğin Musul Vilayeti, Musul'daki Van mültecilerinin iaşelerine ilişkin sıkıntısını dile getirmiştir. Bu yazışmalarda ayrıca, mültecilerin ziraat mevsiminden istifade edebilmek için vakit kaybetmeksizin Van'a dönmeleri gerektiği vurgulanmış, Dahiliye Nezareti, Van Valisi'ne şartların uygun olup olmadığını sormuştur.²⁶

Vali Haydar Bey, Van'ın geniş arazilerinin boş kaldığını, Van ve Bitlis yaylalarına çıkan Musul ve Diyarbekir aşiretlerinin terk edilmiş Ermeni köylerinde ve ahalisi kalmamış Müslüman köylerinde iskânları için Meclis-i Vükela tarafından bir karar alınmasını memleketin selameti için elzem gördüğünü ifade etmiştir.²⁷ Dahiliye Nezareti, terk edilmiş bölgelerin ivedilikle yeni sakinlere açılmasını uygun bulmuşsa da, söz konusu aşiretlerin iskânına temkinli bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.²⁸

Hâlihazırda Van'a dönmüş olan ve Musul gibi bölgelerden hızla dönmeleri icap eden mültecilerin iskânıyla ilgili en önemli sıkıntılardan biri de, yukarıda belirtildiği gibi, ziraat mevsimi geçirilmeden toprağın sürülüp ekin ekilmesi hususudur. Bu konuyu oldukça önemseyen Van Valisi Haydar Bey çift hayva-

25 BOA Fon Kodu: DH. I. UM Dosya No: E-111 Gömlek No: 8 Dahiliye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne Rumi 18 Nisan 1334 (18 Nisan 1918) tarihli şifreli telgrafın sureti ve Musul Vilayeti'nin taleplerine ilişkin Dahiliye Nezareti'nin Rumi 8 Haziran 1334 (8 Haziran 1918) tarihli tezkiresi.

26 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 86 Gömlek No: 149 Dahiliye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne çekilen Rumi 17 Nisan 1334 (17 Nisan 1918) tarihli şifreli telgrafın sureti.

27 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 582 Gömlek No: 56 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Hizan üzerinden çekilen Rumi 21 Nisan 1334 (21 Nisan 1918) tarihli şifreli telgraf.

28 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 87 Gömlek No: 214 Dahiliye Nazırı imzasıyla Van Vilayeti'ne çekilen Rumi 20 Mayıs 1334 (20 Mayıs 1918) tarihli şifreli telgraf.

nı sıkıntısının Ağustos ayı sonuna kadar çözülmemesi durumunda ahalinin büyük bir felaketle karşı karşıya kalacağını, bir sonraki sene yiyecek bir şeyin bulunamayacağını ifade ederek, madeni para irsaliyle, İran'dan tohumluk ve çift hayvanı tedarik edilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁹

Haydar Bey, 12 Mayıs 1918 tarihli raporunda, İran'dan ve vilayetlerden gelmeye başlayan mültecilerin, yolda otlar besledikleri için umumiyetle zayıf olduklarını belirtmektedir.³⁰ Burada dikkati çeken bir nokta, Van bölgesine İran'dan da mültecilerin gelmeye başlamış olmasıdır.³¹ Haydar Bey, vilayetin elinde mültecileri besleyecek kadar zahire bulunmadığını, gelenleri Ermeni köylerine yerleştirdiğini ifade etmiştir.

Van Valisi: “Kolordu, zahireyi mültecilere vermiyor”

Vali Haydar Bey'in o dönemki yazışmalarına bakıldığında, mültecilerin işleri konusunda askeriyeyi sıkça şikâyet ettiği, askeriyenin bu konuda kendisine yardımcı olmadığını belirttiği görülüyor. 15 Mayıs 1918 tarihli telgrafında öncelikle genel durumu özetler:³²

Memlekete gelmekte olan mültecilerin miktarı gittikçe artmaktadır. Evvelce de arz ettiğim gibi bütün İslam köyleri haraptır. Yakın mesafede olan Müks ve Hizan mıntıkalarına iltica etmiş ve kısmen hayvan ve eşyalarını kurtarmış olan Gevaş ahalisinin kısmen hanelerini imar edebilmeleri mümkündür.

Diğer uzak mıntikalara iltica etmiş mültecilerin yardım almadan evlerini tamir etmelerinin ve tarlalarını ekmelerinin im-

29 BOA Fon Kodu: DH. 1. UM Dosya No: E-111 Gömlek No: 8 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Rumi 3 Mayıs 1334 (3 Mayıs 1918) tarihli şifreli telgrafın sureti.

30 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 583 Gömlek No: 146 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Rumi 12 Mayıs 1334 (12 Mayıs 1918) tarihli şifreli telgraf.

31 Bu muhacirlerin en önemli kolu Kuresini Aşireti'dir.

32 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 584 Gömlek No: 48 Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Rumi 15 Mayıs 1334 (15 Mayıs 1918) tarihli şifreli telgraf.

kânsızlığına değinen Haydar Bey, gelen mültecilerin Van çevresindeki mamur ve mezru köylere yerleştirilmesi ve Ermenilerden kalan zahirenin halkın iâşesi için kullanılması hususunda Kolordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın sergilediği tavrı şu şekilde eleştirir:

Ahalinin canının korunmasına ilişkin konularda pek alaka göstermeyen Kolordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın eline geçecek zahireye noksanlık gelmesi vesilesiyle buna itiraz etmesi muhtemeldir. Pek perişan bir halde gelen mültecilere orduca toplanan, yardımımızla toplanmakta olan külliyetli erzaktan bir şey verilmiyor. 15 çuval zahire toplattırdım. Mülteciler içinde son derece çaresiz olanlara birer ikişer üçer vermek suretiyle hayatlarının muhafazasına çalışıyorum. Fakat bu yardım büyük ihtiyaca göre denize oranla bir damla kadar da olmuyor. Esasen kaçırmak suretiyle yapabildiğim bu yardım ancak birkaç gün devam edebilecektir.

Görüldüğü üzere, Van Valisi, Kolordu'nun mültecilerin iâşesiyle ilgili olumsuz tavrını çok sert bir şekilde eleştirmiş, mültecileri kendi toplatabildiği zahireyle doyurmaya çalışmıştır. Haydar Bey, telgrafına şöyle devam ediyor:

Evvelce arz ettiğim vecihle, Ağustos'a kadar yerlerine dönecek olan mültecilere çift hayvanlarıyla tohumluk verilemeyecek olursa gelecek sene ahalinin tümüyle aç kalacağı muhakkaktır.

Telgrafın devamında, Kolordu'nun elinde Ermenilerden ele geçirilen on bin kadar öküz ve manda olduğunu belirtmiş, İran'dan erzak temin edilene kadar bunların çift hayvanı olarak mültecilere verilmesini ve mülteci iâşesinin ordu tarafından karşılanması hususunda hükümetin karar almasını istemiştir.

Van'da çocuk mülteciler meselesi

Vali Haydar Bey'in yazışmalarına yansıyan diğer bir konu ise Van'daki çocuk mülteciler sorunudur. Dönemin trajik yüzüne

ışık tutan 15 Mayıs 1918 tarihli telgrafında Haydar Bey şunları demiştir:³³

Van'a dönmeye başlayan mülteciler arasında birçok kimse-
siz yetim erkek ve kız çocuklar vardır. Bunlar bir yetimhane-
ye alınmazsa telef olmaları muhakkaktır. Vilayet nüfusu esa-
sen %80 telef olmuştur. Maarif Nezareti'nce tahsisat ve Harbi-
ye Nezareti'nce Diyarbekir'den elbiselik kumaş verilirse bun-
ların hepsi kurtarılır.

Hükümet: “Mültecileri de ordu beslesin”

Vali Haydar Bey'in mültecilerin iâşesiyle alakalı şikâyet ve ta-
lepleri hükümetçe olumlu karşılanmıştır. 4 Haziran 1918 tarih-
li emirnamede mültecilerin orada bulunan askerden farkı ol-
madığı belirtilmiş, bir emre gerek kalmaksızın iâşelerinin or-
du tarafından temin edilmesi emredilmiştir.³⁴ Aynı tarihli baş-
ka bir emirnamede, Van'ın geri alınan diğer yerlerinin idaresi-
ne ilişkin soruya³⁵ cevaben, idari tayinlerin gerçekleşmediği bu
mahallerin ordu tarafından idare edilmesi istenmiştir.³⁶

Dahiliye Nezareti, Van Vilayeti'nin mültecilere iskân ve iâşe
sunamaması nedeniyle Sivas, Mamûretülaziz, Diyarbekir, Mu-
sul, Halep vilayetlerine ve Urfa ile Maraş mutasarrıflarına 30 Ma-
yıs 1918 tarihinde bir bildiri göndermiştir.³⁷ Buna göre, ileride

33 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 584 Gömlek No: 46 Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği Rumi 15 Mayıs 1334 (15 Mayıs 1918) tarihli şifreli telgraf.

34 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 88 Gömlek No: 42 Dahiliye Nazırı imzasıyla Van Vilayeti'ne “acele” kaydıyla çekilen Rumi 4 Haziran 1334 (4 Haziran 1918) tarihli şifreli telgrafın sureti.

35 BOA Fon Kodu: DH. I. UM Dosya Nö: 20-18 Gömlek No: 12-62 Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 19 Mayıs 1334 (19 Mayıs 1918) tarihli şifreli telgrafın sureti.

36 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 88 Gömlek No: 51 Dahiliye Nazırı imzasıyla Van Vilayeti'ne çekilen Rumi 4 Haziran 1334 (4 Haziran 1918) tarihli şifreli telgrafın sureti.

37 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 87 Gömlek No: 351 Dahiliye Nezareti'nden mezkur vilayetlere Rumi 30 Mayıs 1334 (30 Mayıs 1918) tarihli emirname.

Haydar Bey: “Yüzlerce mülteci yollarda açlıktan ölmüş”

Van'ın ahvalini daha yakından görmek üzere kazaları ziyaret eden Vali Haydar Bey, 22 Mayıs 1918'de Havasor'a³⁹ gelmiş, orada incelemelerde bulunduktan sonra Hoşap ve Başkale üzerinden Gevar'a⁴⁰ doğru yola çıkmıştır.⁴¹

Bu seyahat esnasında yollarda açlıktan öldüğü anlaşılan insanların cesetlerine rastladığını belirten Vali, Hoşap'ın tümüyle harap olduğunu, toprakta ekin bulunmadığını, Başkale'de on köyün mamur ve ekili, Gevar'ın ise harap ama ekili, Şemdinan'ın ise tümüyle harap olduğunu rapor etmiştir.⁴² Başkale ile Gevar arasındaki Takura'da Musul'dan dönen bir mülteci kafilesine rast gelen Haydar Bey, yolculuk esnasında 650 kişinin açlıktan hayatını kaybetmiş olduğunu öğrenmiştir; ayrıca, bölgeye yetişenlerin de oldukça zayıf ve hasta olduğunu bildirir.

Bölgedeki sefaletle bir diğer örnek de Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey'in ifadeleridir.⁴³ Nisan 1918'de Karesi Sancağı Mutasarrıfı iken Bitlis'e vali olarak atanan⁴⁴ Mazhar Müfit Bey, günlükünde, bölgede çok büyük bir yıkım yaşanmış olduğunu, halkın fukaralık ve yokluk içinde perişan olduğunu ifade etmekte-

Talat Paşa'dan Ticaret ve Ziraat Nazırına Rumi 12 Haziran 1334 (12 Haziran 1918) tarihli tahrirat.

39 Günümüzde Van'ın Gürpınar ilçesi.

40 Günümüzde Hakkâri'nin Yüksekova ilçesi.

41 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 585 Gömlek No: 162 Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 22 Mayıs 1334 (22 Mayıs 1918) tarihli şifreli telgraf.

42 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 586 Gömlek No: 70 Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 6 Haziran 1334 (6 Haziran 1918) tarihli şifreli telgraf.

43 Denizlili olan Mazhar Müfit Bey, Bitlis valiliği görevinden sonra Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'ya katılacak ve Kuvayı Milliye hareketinin içinde aktif olarak yer alacaktır. Sonraki dönemin İstiklal Mahkemeleri başkanlarından olan Mazhar Müfit Bey, İstanbul'un işgalinden sonra Ankara Meclisi için yapılan 1920 seçimlerinde, seçim bölgesiyle bir alakası olmadığı halde Hakkâri Mebusu olarak meclise girecektir.

44 BOA Fon Kodu: MV Dosya No: 249 Gömlek No: 69 Hicri 28 C 1336 tarihli belge.

dir.⁴⁵ Osmanlı Devleti savaş şartları ve bölgedeki sefaletten dolayı bölgeye memur atamakta zorlanmış, Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Mazhar Müfit Bey'le birlikte Bitlis'e gidecek memur bulmak için memur maaşlarına %75 zam yapmak zorunda kalmıştır. Mazhar Müfit Bey, Ruslarca harap edilmiş Bitlis'e geldiğinde 3-4 ay boyunca darı hamurundan ekmekle ve devedikenine benzer bir bitki olan "kengil"le⁴⁶ beslendiklerini günlüklerinde zikretmektedir.

Papa'dan Halife'ye: "Ermenilere merhamet edin"

Osmanlı orduları, Van'ın alınmasından sonra da harekâta devam etmiştir. Van bölgesinde ve başka yerlerde Osmanlı Ordusu ile Ermeni kuvvetleri arasında cereyan eden çatışmalar boyunca ve Ermeni kuvvetlerinin yenilerek geri çekilmesi sırasında Ermeni ahaliye zulmedildiği yönünde yeni tartışmalar Batı kamuoyunu meşgul etmiştir. Bunun üzerine Papa, Osmanlı Sultanı'na yani İslam Halifesi'ne özel bir mektup yazarak, bölgeden alınan havadislerden endişe duyulduğunu belirtmiş, Ermenilere karşı şefkat ve merhamet gösterilmesini rica etmiştir.

Papa'nın Vatikan'dan gönderdiği bu mektup üzerine, Osmanlı Sultanı adına cevap verilmek üzere Hariciye Nezareti'nce bir yazı hazırlanıp 12 Mayıs 1918'de Sultan'ın onayına sunulmuştur.⁴⁷ Osmanlı Sultanı'ndan Papa'ya cevaben gönderilen 15 Mayıs 1918 tarihli mektupta,⁴⁸ mukadderatı Brest-Litovsk Ant-

45 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 1, 2009, s. 4-7.

46 Kereng ya da kenger olarak da bilinen, Kürdistan bölgesinde yaygın olarak yetişen bir bitki.

47 BOA Fon Kodu: I. DUIT Dosya No: 2 Gömlek No: 36 Serkatib-i Hazreti Şehriyari imzasıyla Rumi 12 Mayıs 1334 (12 Mayıs 1918) tarihli Sultan'a arz tahrirati.

48 BOA Fon Kodu: I. DUIT Dosya No: 2 Gömlek No: 36 Hariciye Nazırı Vekili namına Atina Eski Sefiri imzasıyla Sadaret'e yazılan Rumi 9 Mayıs 1334 (9 Mayıs 1918) tarihli tahrirat, Serkatibi Hazreti Şehriyari imzasıyla Sadaret'e yazılan Rumi 12 Mayıs 1334 (12 Mayıs 1918) tarihli tahrirat ve Sultan tarafından gönderilecek mektubun müsveddesi.

laşması'na bağı olan vilayetlerde yerleşik Ermenilerle ilgili hissiyat ve endişelere binaen gönderilen mektubun alındığı söylenerek, bölge ahalisinin ekseriyetle Müslüman olduğu ifade edilmiş, bir sene evvelin 10 Kasımı'nda Ermenilerin tümüyle himayesine dair yazdığı mektup hatırlatılmıştır.⁴⁹ Sultan özetle, memlekete karşı vazifelerini yerine getirenlerin, tebaanın diğer sadık üyeleri gibi himaye edileceğinden emin olunması gerektiğini, Rusların işgal ettikleri bölgelerden çekilmelerinden sonra Ermeni çetelerinin Osmanlı ordusuna mukavemet gösterdiğini, kendisini koruyamayan İslam ahalisinin bu çeteler tarafından şiddetli bir garazle telef ve perişan edildiğini dile getirmiştir. Osmanlı Sultanı, bunların Brest-Litovsk Antlaşması'yla belirlenen hududun dışında kalan Revan'da dahi zulme devam ederek, yalnız Revan'da 5.000 Müslümanı katlettiklerini, 40.000 Müslümanın dağlara iltica ederek perişan olduğunu sözlerine eklemiştir.

Bu halin kendisinde büyük bir hüznün ve keder yarattığını dile getiren Sultan, rabbin inayetiyle söz konusu eyaletin en kısa sürede intizam, sükûnet ve istikrar bulmasını, Ermenilerin İslam vatandaşlarıyla yan yana barış, selamet, refah ve saadet içinde yaşamasını ümit ettiğini belirterek mektubuna son vermiştir.⁵⁰

Bitlis Valisi: “Muhacirler ve memurlar açlıktan ölüyor”

Papa ile Halife arasında bölge Ermenileriyle alakalı bu yazışmalar devam ederken, Osmanlı Devleti bir yandan da geri alınan ya da tahliye olmamakla birlikte savaş sebebiyle hasar gören vilayetlerin yeniden imarına ve ahalisinin durumunun iyileştirilmesine yönelik bir çalışma başlatmıştır. Bu vilayetlerin yeniden imarına yönelik çeşitli düzenlemelerle ihtiyaç sahiplerine uzun vadeli kredi verilmesini ve nakdi taltifatı da öngören yedi mad-

49 Sultan, 10 Kasım 1917 tarihli bu mektubun içeriğine değinmemiştir.

50 BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 2 Gömlek No: 36 Sultan tarafından gönderilecek mektubun müsveddesi.

delik bir kararname hazırlanmış, savaşın ağır şartlarına rağmen bütçeden 5 milyon lira tahsisat yapılmıştır.⁵¹ Sadrazam Talat Paşa tarafından Van, Erzurum, Trabzon, Bitlis vilayetlerine ve Erzincan Mutasarrıflığı'na tebliğ edilen bu kararnamenin⁵² ardından, ahaliye yardım, imar ve iskân konularının ayrıntılarıyla ele alındığı 27 Haziran 1918 tarihli bir nizamname de ilgili vilayetlere tebliğ edilmiştir.⁵³

Fakat süreci detaylarıyla incelediğimizde, Şark vilayetlerindeki bu yeniden yapılanma programına rağmen savaş şartları altındaki Osmanlı idaresinin oldukça yetersiz kaldığını ve bölgedeki sefaletin had safhaya ulaştığını görüyoruz. Örneğin, konuyla ilgili Bitlis Valisi Mazhar imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen 4 Ağustos 1918 tarihli şifreli telgrafta, memur, jandarma ve muhacirler arasında açlıktan ölümlerin devam ettiği bildirilmiştir. Bitlis Valisi, "tahsisat nizamnamesi" uyarınca istila gören bölgelerin iâşesinin tamamen halkın ihtiyacına terk edilmesi gerektiği halde askeriye'nin bu kanuna uymadığını ifade ederek, iâşenin vilayete teslimi için askeriye'ye emir verilmesini istemiştir.⁵⁴

Konunun aciliyet ve vahametine değinen Bitlis Valisi Mazhar Bey, aksi takdirde ölümlere daha fazla tahammül edilemeyeceğini ve memur, jandarma ve biçare halkın hayatını kurtarmak için bunu cebren almaya teşebbüs edeceğini ifade ederek, askeriye'yi açıkça suçlamıştır.

51 BOA Fon Kodu: DH. I. UM Dosya No: 20-18 Gömlek No: 12-78 Sadrazam Talat Paşa ve kabine üyelerince imzalanmış Rumi 3 Haziran 1334 (3 Haziran 1918) tarihli yedi maddelik kararname.

52 BOA Fon Kodu: DH. I. UM Dosya No: 20-18 Gömlek No: 12-78 Talat Paşa'nın Van, Erzurum, Trabzon, Bitlis vilayetlerine ve Erzincan Mutasarrıflığı'na gönderdiği Rumi 10 Haziran 1334 (10 Haziran 1918) tarihli tezkire.

53 BOA Fon Kodu: DH. I. UM Dosya No: 20-18 Gömlek No: 12-78 Talat Paşa'nın Idare-i Umumiye Vilayat Müdürlüğü'ne gönderdiği Rumi 28 Temmuz 1334 (28 Temmuz 1918) tarihli tahrirat ve Dahiliye Nezareti Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi adına neşredilen nizamname.

54 BOA Fon Kodu: DH. I. UM Dosya No: 20-4 Gömlek No: 2-25 Bitlis Valisi Mazhar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 4 Ağustos 1334 (4 Ağustos 1918) tarihli şifreli telgraf.

Bölgede Nasturi-Kürt ilişkileri

Kürtlerin Mondros Mütarekesi sonrasında sergiledikleri tav-
rın daha iyi anlaşılması için, Kürdistan olarak isimlendirdikleri
coğrafyada yaşayan Nasturilerin vaziyetini de değerlendirmek
gerekıyor. Nasturiler ile Kürtler arasında Tanzimat dönemin-
den beri devam eden gerilim, Birinci Dünya Savaşı öncesinde
olduğu gibi,⁵⁵ savaş süresince ve sonrasında da dinmemiş, Os-
manlı ve İran Kürdistanı'nda Kürtler ile Nasturiler arasında çe-
şitli çatışmalar yaşanmıştır. İngilizlerin ve Fransızların, bölge-
nin Hristiyan halklarından olan Nasturilere din merkezli bir
yakınlık göstermesi, Kürt-Nasturi ilişkilerinin daha da gerilme-
sine sebep olmuştur. Bu iki halk arasındaki çatışmayı sembolile-
yen en önemli olay ise kuşkusuz dönemin en önemli aktör-
lerinden Şıkak Aşireti Reisi Sımko Ağa'nın, Nasturilerin dinî ve
toplumsal lideri Mar Şemun'u öldürmesi olmuştur.

Sımko'nun işlediği cinayetten sonra İran Kürdistanı'nda
Kürtler ile Nasturiler arasında büyük çatışmalar yaşanmış, Er-
meniler de bu çatışmalarda genellikle Nasturileri desteklemiş-
lerdir. Örneğin, Van Valisi Haydar Bey, Mar Şemun hadisesi
üzerine Ermenilerle Nasturilerin ittifak halinde Rumiye, Sal-
mas ve Hoy'un batı tarafındaki köyleri yağmalayarak ahalisi-
ni katlettiğini, kurtulanlardan bir kısmının Van Vilayeti'ne, bir
kısmının da dağlara iltica ettiğini belirtmektedir.⁵⁶ Bu süreç,
Kürt ve Nasturi toplumları arasındaki çatışmaların geri dönül-
mez bir noktaya tırmanmasına neden olmuştur.

Kürtlerin ve Osmanlı Devleti'nin Nasturi toplumuna bakışı-
nı şekillendiren diğer bir önemli siyasi gelişme de, Mütareke'ye
giden süreçte İngilizlerin Nasturilere bölgede bir hükümet va-
at etmiş olmalarıdır. Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Neza-
reti'ne verdiği rapora göre,⁵⁷ İngiltere Hükümeti, Şıkak Aşi-

55 Tanzimat dönemi Kürt-Nasturi ilişkileri için bkz. Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri*, İstanbul: Doz Yayınları, 2007

56 BOA Fon Kodu DH. ŞFR Dosya No: 585 Gömlek No: 162 Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 21 Mayıs 1334 (1918) tarihli şifreli telgraf.

57 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 603 Gömlek No: 83 Van Valisi Hay-

reti Reisi Sımko tarafından katledilen Nasturi ruhani reisi Mar Şemun'a Rumiye⁵⁸ ve civarında Keldani namıyla bir hükümet kurmayı vaat etmiştir. Haydar Bey, İngilizlerce Nasturilere vaat edilen bu hükümetin sınırları hakkında sahih bir bilgi olmadığını fakat büyük ihtimalle Nasturilerin meskûn oldukları Çölemerik⁵⁹ ve Gevar⁶⁰ kazalarını da kapsayacağını belirtmiştir.

İngilizlerin, Nasturilere Rumiye-Çölemerik hattında bir hükümet sözü vermesi Kürtlerin tepkisine yol açmıştır. İleride göreceğimiz üzere, İngilizler, Nasturilerden oluşan, "Taberiye" adını verdikleri askerî bir birlik kurarak başına maktul Mar Şemun'un kardeşini getirecek, Rumiye'den Zaho'ya uzanan bölgede varlığını hissettirecek olan bu askerî birlik, Kürtlerin güneyde İngilizlere karşı başlattığı silahlı mücadelede Kürtlere karşı savaşıacaktır.

Batı kamuoyunun Nasturileri ve ileride göreceğimiz üzere Ermenileri sahiplenışı, Kürtlerin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını ve bağımlılığını arttırmış, Kürt toplumunun Mütareke sonrasındaki dönemde Osmanlı Devleti'ne bakışını şekillendirmiştir.

Mütareke öncesinde Güney Kürdistan ve Şeyh Mahmud Berzenci

Mondros Mütarekesi öncesinde Kürtlerce "Serhat" olarak anılan bölgede yaşanan bu gelişmeler, Şeyh Mahmud Berzenci'yi Kürtler arasında liderlik konumuna taşımıştır.

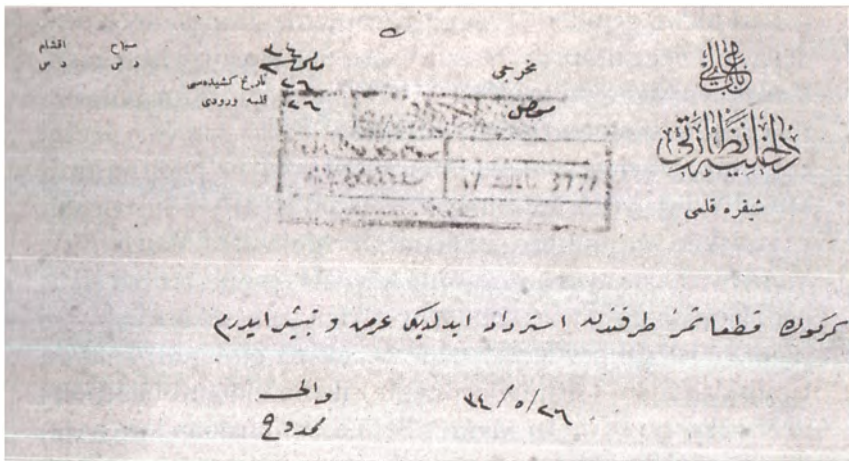
Kerkük'ün 1918 Mayıs ayı başlarında İngilizlerce işgaliyle Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzunun azalması üzerine, Süleymaniye'deki Osmanlı Mutasarrıfı Mansur Bey, bölgeyi ve aşiretleri idare edemediği gerekçesiyle, görevini vekâleten Nakibül Eşraf Şeyh Mahmud Berzenci'ye bırakmıştır. Mansur Bey, konuyu Musul Valisi'ne izah ettiği 18 Mayıs 1918 tarihli tah-

dar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 21 Kanunusani 1334 (21 Ocak 1918) tarihli şifreli telgraf.

58 Günümüzde İran'ın Urmiye kenti.

59 Hakkâri merkezi.

60 Bugünkü resmî adıyla Hakkâri'nin Yüksekova ilçesi.

Örnek Belge 8: Musul Valisi'nin 26 Mayıs 1918 tarihinde çektiği, Kerkük'ün yeniden Osmanlı idaresine girdiğini haber veren telgraf.

riratında, Kerkük'ün düşmesi üzerine Süleymaniye'de hükümet nüfuzunun tamamen kaybedildiğini dile getirerek, etraftaki ahalinin ve aşiretlerin hükümete duydukları husumetin yol açtığı olaylardan örnekler vermektedir. Mansur Bey, bu nedenle hükümet işlerinin fiilen yürütülemediğini, aşiretlerin şerrinden korunmak amacıyla yerine vekâleten Nakibüleşraf Şeyh Mahmud'u tayin ettiğini beyan etmiştir. Mansur Bey, Musul Valisi'ne yazdığı bu tahriratta Şeyh Mahmud'u "Burada en ziyade nüfuz sahibi, asayiş temin edebilecek ve ihtiyaç durumunda yardım edebilecek iktidara sahip Nakib Şeyh Mahmud" olarak tanımlamıştır.⁶¹

Bu gelişmeden kısa bir süre sonra İngilizler Kerkük'ü boşaltmış ve Musul Valisi, Dahiliye Nezareti'ne çektiği 26 Mayıs 1918 tarihli şifreli telgrafta "Kerkük'ün kıtalarımız tarafından geri alındığını arz ve müjdelirim," diyerek Kerkük'ün o tarih itibariyle yeniden Osmanlı idaresine girdiğini İstanbul'a bildirmiştir.⁶²

61 BOA Fon Kodu: DH. 1. UM Dosya No: 3-4 Gömlek No: 5-21 Süleymaniye Mutasarrıfı Mansur Bey'in Musul Valisi Memduh Bey'e gönderdiği Rumi 18 Mayıs 1334 (18 Mayıs 1918) tarihli tahrirat sureti.

62 BOA Fon Kodu: DH. EUM. 2. Şb. Dosya No: 54 Gömlek No: 6 Musul Valisi

Kerkük'ün yeniden Osmanlı yönetimine girmesi bölgedeki dengeleri değiştirmiştir. Musul Valisi, Süleymaniye Mutasarrıfı'nın Şeyh Mahmud hakkındaki kararını uygun görmemiş, yerine yeni bir mutasarrıf tayin edilinceye kadar görevine devam etmesini isteyerek, konuyu Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir.⁶³ Musul Valisi ayrıca 3 Haziran 1918 tarihi itibarıyla Süleymaniye'ye askerî bir müfreze göndermiştir. Mutasarrıf Mansur Bey, Musul Valisi'ne aynı gün yazdığı telgrafta, vahim bir hal almış olan kargaşanın müfrezenin gelmesiyle yerini sükûnete bıraktığını ve işlerin peyderpey tabii mecrasına girdiğini, kolordu tarafından idare-i örfi (sıkıyönetim) ilan edildiğini bildirmiştir.⁶⁴ Fakat bu beyanlar Mansur Bey'i ceza almaktan kurtarmamış, Kerkük'ün düşmesi esnasında gösterdiği yönetim zafiyeti nedeniyle 23 Haziran 1918 tarihli irade-i seniye⁶⁵ ile görevinden azledilmiştir.⁶⁶

Şeyh Mahmud, Divan-ı Harp'te yargılanıyor

Arşiv belgelerine baktığımızda, Şeyh Mahmud Berzenci'nin bu süre zarfında Süleymaniye'de teşkilatlandığını ve İngilizlerle iletişime geçmiş olduğunu görüyoruz. İngilizlerle, Süleymaniye Bidayet Mahkemesi Azası Faik Efendi üzerinden temas kuran Şeyh Mahmud, mektuplarını "Hukümet-i Muvakkat-i Kürdiye" yani geçici Kürt hükümeti adına imzalamıştır. Şeyh Mahmud'un İngilizlerle münasebetinin ifşa olması üzerine, İngilizlerin Kerkük'ü boşaltmasından sonra, Osmanlı Devleti tarafından Şeyh Mahmud hakkında Divan-ı Harb-ı Örfi Mahkeme-

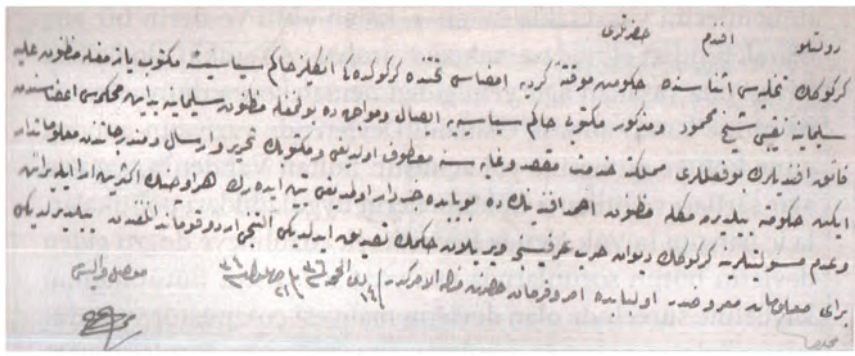
Memduh Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Rumi 26 Mayıs 1334 (26 Mayıs 1918) tarihli şifreli telgrafın sureti.

63 BOA Fon Kodu: DH. 1. UM Dosya No: 3-4 Gömlek No: 5-21 Musul Valisi Memduh Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Rumi 27 Mayıs 1334 (27 Mayıs 1918) tarihli şifreli telgrafın sureti.

64 BOA Fon Kodu: DH. EUM.6. Şb Dosya No: 38 Gömlek No: 43 Süleymaniye Mutasarrıfı'ndan Musul Valisine Rumi 3 Haziran 1334 (3 Haziran 1918) tarihli şifreli telgrafın sureti.

65 Doğrudan Padişah'ın emri ve imzasıyla çıkan emirname.

66 BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 114 Gömlek No: 68, Rumi 23 Haziran 1334 (23 Haziran 1918) tarihli İrade-i Seniye.

Örnek Belge 9: Musul Valisi' in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği, Şeyh Mahmud Berzenci hakkındaki tahrirat.

si'nde⁶⁷ dava açılmıştır. Bu davada Süleymaniye Bidayet Mahkemesi Azası Faik Efendi, Şeyh'in mektuplarını İngiliz yetkililere ulaştırıp onlarla görüşmekle, Ahmed Efendi isimli bir şahıs ise bu meseleden ve yazının muhteviyatından haberdar olduğu halde hükümeti bilgilendirmemekle suçlanmıştır.

Mahkeme, Şeyh Mahmud'un bu fiilinin memlekete hizmet gayesiyle gerçekleştirildiğine kani olarak bu davayla ilgili "adem-i mesuliyet" kararı vermiş, bu karar 6. Ordu Kumandanlığı'nca da tasdik edilmiş, söz konusu karar Musul Valisi'nin 21 Eylül 1918 tarihli yazısıyla Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiş,⁶⁸ Şeyh Mahmud Berzenci herhangi bir ceza almamıştır.

Mütareke öncesinde Osmanlı Devleti ve Musul Vilayeti'nin durumu

Mütareke öncesinde savaşın tüm hızıyla devam ettiği dönemde Osmanlı Saltanatı'nda da değişiklik yaşanmış, İttihatçılar tarafından tahta geçirilen Sultan Mehmed Reşad'ın vefatı üzerine, Sultan Vahdettin 36. Osmanlı Padişahı olarak 3 Temmuz 1918'de saltanat koltuğuna oturmuştur. İttihat ve Terakki, son

67 Kerkük Sıkıyönetim Mahkemesi.

68 BOA Fon Kodu: DH. EUM. 2. Şb. Dosya No: 61 Gömlek No: 48 Musul Valisi'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği Rumi 21 Eylül 1334 (21 Eylül 1918) tarihli tahrirat.

dönemlerini yaşamakla beraber, halen aktif ve derin bir güç olarak iktidarı elinde tutmaktadır. İttihat ve Terakki'nin Balkan Savaşı'nda yaşanan ağır yenilgiden hemen sonra dünya savaşı-na girme kararı alması, Osmanlı Devleti'nde vaziyetin günden güne kötüye gitmesine yol açmıştır. Sultan Vahdettin, savaşın ağır şartları ve ittihatçı hükümetlerin uyguladıkları politikalar-la iç barışını büyük ölçüde kaybederek çözülmeye doğru giden devletin bütün sorunlarıyla yüz yüze kalmıştır. Bütünlüğünü kaybetme sürecinde olan devletin maliyesi çökmüştür ve ordu-su cephelerin çoğunda yenilgiler yaşamaktadır. Bunların yanı sıra, İttihatçılar döneminin ürünü olan mülki ve askerî bürok-rasinin vaziyeti Sultan Vahdettin'in yönetimde bütünlüğü sağ-lama çabasının önündeki en büyük engel olacaktır.

Osmanlı Hanedanı'nda bu değişiklik olurken, savaşın kade-rini belirleyen güney cephesinde, Eylül ortalarına doğru İn-gilizlerin Musul bölgesine yeniden saldırıya geçtiğini görüyo-ruz. Eylül 1918'de İngiliz kuvvetlerinin daha evvel bir kere iş-gal edip boşalttığı Kerkük'e tekrar yönelmesi üzerine, Osman-lı 6. Ordu Kumandanlığı, Kerkük'ün harp mıntıkasında kalma-sından dolayı, livâ merkezini Erbil'e taşınmasını talep etmiş-tir.⁶⁹ Dahiliye Nezareti 18 Eylül 1919 tarihli telgrafta bu tale-bi uygun gördüğünü Musul Valisi'ne tebliğ etmiş, livâ merke-zi Erbil'e taşınmıştır.

İngiliz ordularının bölgede etkisini gün geçtikçe arttırması Musul'daki Osmanlı yönetimini Ermenilere karşı duyulan gü-vensizlik konusunda harekete geçirmiştir. Musul Valisi, 23 Ey-lül 1918 tarihli yazısında, bölgedeki Ermenilerin kabileler ha-linde düşmana (İngilizlere) dehalet ederek Osmanlı Devleti aleyhinde çalıştıklarını, bu nedenle başka bir bölgeye sevk edil-meleri gerektiğini belirtmiştir. Musul'daki 6. Ordu Kumandan-lığı, devlet işlerinde çalışmaları sebebiyle devlet sırlarına sahip olan ve casusluk şüphesi duyulan Ermenilerle yerlilerin der-

69 BOA Fon Kodu: DH. 1. UM Dosya No: 10-1 Gömlek No: 2-59 Musul Vali-si Memduh Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 15 Eylül 1334 (15 Ey-lül 1918) tarihli şifreli telgrafın sureti ve Dahiliye Nezareti'nden Musul Vila-yeti'ne çekilen Rumi 18 Eylül 1334 (18 Eylül 1918) tarihli şifreli telgraf.

مرسل اليه : مولى ولاية		اداره عموميه داخلية مديرية		مرسل : مولى جافندور	
خلاصه		ميشي	مودى	اوراق قلمى نومروى	
قلم نومروى تاريخ تيبضى تاريخ تويدى		تاريخ تيبضى	تاريخ تويدى	قلم نومروى	
		10. 4. 1334 عليه تقيتندى بايلى			

Örnek Belge 10: İngiliz işgali tehdidindeki Kerkük liva merkezinin Erbil'e taşınmasına dair tezkire.

hal tutuklanmasını emretmiştir.⁷⁰ Bu sırada Osmanlı ordularının güney cephelerinin hemen hepsinde yenilgiler aldığını ve İngilizlerin Musul bölgesindeki kuzeye ilerleyişinin devam ettiğini hatırlatmalıyız. Mütareke öncesinde Musul Valisi Memduh Bey, valilik vekâletini Kerkük Kaymakamı Nuri Bey'e tevdi ederek 15 Ekim 1918'de İstanbul'a hareket etmiş, Musul bölgesi, Mütareke dönemine vali vekilinin yönetiminde girmiştir.⁷¹

Kürdistan coğrafyasında yaşanan gelişmeleri bu noktada bırakıp Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sürecine değinelim.

70 BOA Fon Kodu: DH. EUM. 2. Şb. Dosya No: 70 Gömlek No: 24 Musul Valisi Memduh Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 23 Eylül 1334 (23 Eylül 1918) tarihli telgraf.

71 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 48 Gömlek No: 82 Dahiliye Nezareti'nden Musul Vilayeti'ne gönderilen 15 Teşrinievvel 1334 (15 Ekim 1918) tarihli tezkire.

Mondros Mütarekesi

Suriye ve Irak cephelerinde büyük yenilgiler yaşayan Osmanlı Devleti, Bulgaristan Hükümeti'nin Mütareke imzalaması ve Fransız kuvvetlerinin Bulgaristan'a girmesi üzerine, 1918 yılı Ekim ayı başlarında Amerikalılar vasıtasıyla İngilizlerle bir mütareke imzalama yoluna gitmiştir. Savaşın kaderinin büyük oranda şekillenmesi üzerine İttihat ve Terakki Hükümeti istifasını sunmuş, devleti savaşa sürüklemiş olan İttihatçı kadronun önemli isimleri Osmanlı topraklarını terk etmiştir. Mütareke'nin imzalanmasından kısa bir süre önce, 14 Ekim 1918'de İzzet Paşa'nın sadrazam olduğu yeni Osmanlı Hükümeti kurulmuştur.¹

Ekim ayı sonuna doğru Halep düşmüş, İngilizler Musul'a yaklaşmıştır. Daha fazla kayıp verilmesini önlemek isteyen yeni hükümet, çalışmalarını hızlandırarak, 26 Ekim 1918'de, İngiltere hükümetiyle Mütareke görüşmelerinde bulunmak üzere Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Nezareti Müsteşarı Reşad Hikmet Bey ve 8. Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Kaymakam Sadullah Bey'den müteşekkil bir heyet kurmuştur.² Bu noktada, Mütareke'ye giden süreçte Osmanlı ordularının başarı ka-

1 BOA Fon Kodu: İ. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 39.

2 BOA Fon Kodu: İ. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 39.

zandığı yegâne bölgenin Şark Cephesi olduğunu hatırlatalım. Nisan 1918'de Van ve Erzurum gibi bölgelerin geri alınmasının ardından Osmanlı kuvvetleri ilerleyişine devam ederek, Mütareke öncesinde Tebriz'den Batum'a kadar büyük bir alanı zapt etmiştir.³

Mütareke döneminde esas nüfus incelemesi

İtilaf Devletleri'yle fiilî Mütareke sürecinin başladığı 26 Ekim 1918'de, Osmanlı Devleti'nin doğu ve güney vilayetlerindeki demografik yapıya ilişkin acil bilgi istediği görülmektedir. Dahiliye Nezareti'nden Halep, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakir, Mamüretülaziz vilayetlerine ve Erzincan, Maraş, Urfa ve Zor mutasarrıflıklarına fevkalade acil ve önemli notuyla çekilen 26 Ekim 1918 tarihli telgrafta şöyle deniyor:⁴

Vilayet/Liva dahilindeki kazalardan her birinde ne kadar Türk, Arap, Kürd ve Ermeni vardır? Bunların ne kadarı İslam, Ortodoks, Ermeni, Katolik, Protestan, Süryani, Keldani vesairedir?

Telgraf metninin devamında, gönderilecek bu bilginin Barış Müzakereleri esnasında göz önüne alınacağı, dolayısıyla lüzum ve ehemmiyetine dikkat edilmesi, gerek resmî kayıtlardan gerek güvenilir kaynaklardan alınacak sahih bilgilere göre ivedilikle cevap verilmesi istenmiştir. Hükümet ayrıca, çeşitli sebeplerle yerinden olmuş kişilerin de memleketlerine dönmüş gibi gösterilmesini ve nüfusun bu şekilde hesaplanmasını istemiştir. Bu emir, merkezî Osmanlı hükümetinin elinde vilayetlerin nüfus yapısına dair sağlam bir kayıt bulunmadığını ortaya koymaktadır.⁵

3 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 1.

4 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 92 Gömlek No: 255 Dahiliye Nezareti'nden adı geçen vilayetlere yazılan Rumi 26 Teşrinievvel 1334 (26 Ekim 1918) tarihli şifreli telgraf metni.

5 Vilayetlerden gelen detaylı ve uzun cevap telgrafları bu çalışma kapsamına alınmamıştır.

Müzakereler ve tartışma konuları

İngiliz Devleti'yle müzakerelerde bulunmak üzere Bahriye Nazırı Rauf Bey başkanlığında teşkil edilen heyetin Limnos Adası'ndaki Mondros Limanı'na varmasıyla, barış şartları üzerine hararetle bir müzakere süreci de başlamış oluyordu. Osmanlı ordularının güneyde yenilerek geriye çekilmesi, devletin içinde bulunduğu kötü vaziyet ve yaşanan toplumsal ve siyasi istikrarsızlık Osmanlı Devleti'nin Mütareke masasında elini oldukça zayıflatmıştı. Mütareke'ye ilişkin bu müzakerelerde, özellikle Kürtleri ve Ermenileri çok yakından ilgilendiren 24. Madde gibi maddeler üzerinde hararetle tartışmalar yaşanmıştır.

Mütareke metninde kullanılan tanımlamalar dikkat çekicidir. Mütareke'ye ilişkin metinlerin İngilizce versiyonlarında Osmanlı Hükümeti yerine "Türk Hükümeti" ibaresinin kullanıldığını, Osmanlı Bakanı (nazırı) yerine "Türk Bakan", Osmanlı suları yerine "Türk suları", Osmanlı birlikleri yerine "Türk birlikleri", Osmanlı yetkilileri yerine "Türk yetkilileri" dendiğini, tanımlamalar içerisinde "Osmanlı" ibaresinin yer almadığını görüyoruz.⁶ Mütareke sonrasında düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda da, Osmanlı Devleti'nin geleceğine ilişkin konular müzakere edilirken "Türkiye" ibaresinin de kullanıldığını ve İngilizlerin hazırladıkları raporların çoğunda bu tabirin sıkça zikredildiğini görmek mümkündür.

Şimdi Mütareke'nin konumuzla birebir ilişkili maddelerine ve bu maddeler üzerinde yapılan müzakerelere kısaca göz atalım.

4. Madde: Ermeni tutsakların ve İtilaf tutsaklarının teslimi

Mütareke'nin Ermeni meselesiyle ilgili 4. Maddesi şöyledir:

İtilaf hükümetlerine mensup harp esirleri ile gözetiminde ve tutuklu olan Ermeniler İstanbul'da cemedilecek ve kayıtsız şartsız itilaf hükümetlerine teslim olunacaktır.

6 Fon Kodu: HSD. AFT Dosya No: 6 Gömlek No: 74 Mütarekename'nin beş sayfadan müteşekkil elyazması İngilizce metni.

İtilaf Devleti tutsaklarıyla birlikte Ermeni tutsakların da tesliminin istenmesi dikkat çekicidir. Bu husus, Batı dünyasının Mütareke’de ve sonrasında Ermeniler konusunda sergileyeceği genel eğilime ve ileride şekillenecek Ermeni merkezli Şark siyasetine ilişkin ipuçları sunmaktadır.

7. Madde: İcabı hale göre stratejik noktaların işgali

İngilizler ilk görüşmelerde “*occupation by allied troops of important strategic points*”⁷ ifadesini kullanarak, stratejik noktaların İtilaf Devletleri’nce işgalini bir hak olarak göstermek istemiş fakat nihai metinde bu maddeye “müttefiklerin emniyetini tehdit etme” durumunun yaşanması koşulu eklenmiştir.⁸

İleride görüleceği üzere, 24. Madde ile birlikte bu madde, Osmanlı Devleti’nin Mütareke sonrasında kendi coğrafyasında meydana gelen olaylara müdahalesini kısıtlamıştır. Kürdistan’da ve diğer bölgelerde İtilaf Devletleri’nin muamelelerine karşı halkın muhalefeti şiddetlenmiş, Osmanlı hükümeti ise olayları yatıştırmak için çareyi Barış Konferansı’nda aramıştır. Bu maddenin yol açtığı durum, ayrıca, merkezî Osmanlı yönetiminin Kuvayı Milliye hareketine yaklaşımının temel referans noktası olmuştur.

11. Madde: Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’dan ve İran’dan çekilmesi

Mütareke’nin imzalandığı dönemde tüm cephelerde yenilgiye uğrayan Osmanlı Ordusu’nun, Ekim Devrimi sonrası Rusların savaştan çekilmesiyle değişen dengelerden istifade ederek Tebriz’e kadar geniş bir alanda hâkimiyet sağladığı düşünülürse, bu maddenin ehemmiyeti daha iyi anlaşılabilir. Mütareke’nin 11. Maddesi’yle, İran’ın kuzeybatı kısmındaki ve Kafkasya ta-

7 Fon Kodu: HSD. AFT Dosya No: 6 Gömlek No: 73 “Conditions of Armistice With Turkey” (Türkiye ile Mütareke Şartları) başlıklı İngilizce belge.

8 İngilizce metnin nihai şeklinde de bu ifade yer almıştır. Fon Kodu: HSD. AFT Dosya No: 6 Gömlek No: 74.

rafındaki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten önceki sınırın gerisine çekilmesi karara bağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi sınırlarına çekilmesi, Kafkasya ve Kuzeybatı İran'ın yanı sıra Kars ve Ardahan'dan da çekilmesi anlamına gelmekteydi. Müslüman Kürtlerin de yaşadığı bu bölgede Ermenilerin Mütareke sonrasında Müslümanlara karşı mezalime giriştiği iddia edilmiştir.

16. Madde: Irak mı, Mezopotamya mı?

İngilizlerin “*surrender of all garrisons in Hejaz, Assir, Yemen, Syria, Cilicia and Mesopotamia to nearest Allied Commander or Arab representative*”⁹ şeklinde formüle ettikleri bu maddeye göre, Kilikya dâhil söz konusu yerlerin İtilaf kumandanlarının yanı sıra Arap temsilcilere teslimi öngörülmüştür; fakat maddenin nihai içeriği aşağıdaki gibidir:

Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Mezopotamya'da bulunan muhafız kıtaatı en yakın İtilaf kumandanına teslim olunacaktır ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizamını muhafaza için gerekli miktardan fazlası 5. Madde'deki şartlara bağlı olarak tatkarrür ettirilecek şekilde geri çekilecektir.

Osmanlı kaynaklarındaki “Irak” ifadesinin İngilizce metinlerde “*Mesopotamia*” olarak yer alması dikkat çekicidir. Bu küçük ayrıntı çok önemli bir farka işaret etmektedir; zira Irak'tan kasıt Arap bölgesi iken, Mezopotamya hem kuzey hem de güney Irak'ı içine alan çok büyük bir alana karşılık gelmektedir. İngilizlerin Mütareke'den yaklaşık bir hafta sonra Musul'u işgal etmesini bu minvalde değerlendirmek mümkündür.

24. Madde: Altı Ermeni Vilayeti

Mondros Mütarekesi'nin en önemli maddelerinden biri kuşkusuz İtilaf Devletleri'nin olası bir durumda “Vilayat-ı Sitte” yani

9 Fon Kodu: HSD. AFT Dosya No: 6 Gömlek No: 73 “Conditions of Armistice With Turkey” (Türkiye ile Mütareke Şartları) başlıklı İngilizce belge.

Altı Şark Vilayeti'ni işgal etme hakkını ellerinde bulundurmalarına ilişkin 24. Madde'dir. Bu madde üzerinde yapılan müzakerelerde İngilizlerin ilk teklifi şu iki alt maddeyi içermektedir:¹⁰

(a) Altı Ermeni Vilayeti'nde kargaşa meydana gelmesi halinde, mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgal hakkını İtilaf Devletleri muhafaza eder.

(b) Yedinci, onuncu ve on beşinci maddelerle alakalı olarak Sis, Hacin, Zeytun ve Ayıntap kasabalarının işgali.

Bu teklif üzerine yapılan müzakereler sonucunda “b” bendi çıkarılmış olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin vilayetlere ve kolordulara gönderdiği Mütareke metnindeki 24. Madde ile Mütareke metninin İngilizce¹¹ ve Fransızca¹² versiyonları arasında çok önemli bir fark olduğu görülmektedir. Harbiye Nezareti'nce kolordulara gönderilen Mütareke metnindeki 24. Madde şöyledir:

Vilayat-ı Sitte'de kargaşa meydana gelmesi halinde mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgal hakkını İtilaf Devletleri muhafaza eder.¹³

İngilizce metinde ise bu madde, yukarıya aldığımız şekliyle bulunmaktadır.

Mütareke'yle ilgili Osmanlı arşivlerdeki Fransızca metinde de “Altı Ermeni Vilayeti” tabiri kullanılmıştır. General Harbord, Türk tarafının bu maddenin gizli tutulmasını tercih ettiğini, zira Osmanlı yetkililerinin, Ermenilerin bu maddeden isti-

10 Fon Kodu: HSD. AFT Dosya No: 6 Gömlek No: 73 “Conditions of Armistice With Turkey” (Türkiye ile Mütareke Şartları) başlıklı İngilizce belge.

11 Mütareke'nin İngilizce metni için Fon Kodu: HSD. AFT Dosya No: 6 Gömlek No: 74.

12 Mütareke'nin İngilizce metni için Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2704 Gömlek No: 3.

13 Ordulara ve kolordulara gönderilen Mütareke metni için bkz. Kazım Karabekir, a.g.e., Cilt 1, s. 5. Ayrıca Prof. Nihat Erim de, İngilizlerin Mütareke metniyle ilgili tekliflerini imzalanan metinle karşılaştırdığı çalışmasında 24. Madde'nin nihai şeklinde “Vilayat-ı Şarkıye” tabirini kullanmıştır. Bkz. *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, TTK, 1953.

fade ederek bölgenin İtilaf Devletleri'nce işgal edilmesini sağlamak için ayaklanabileceklerinden korktuklarını Londra'ya bildirmiştir. Türk tarafı müzakereler esnasında bu maddenin gizli tutulmasını istediği gibi, bir İngiliz heyetinin “Armeniya'ya” giderek araştırma yapmasını ve buna göre Ermenilerle diğer milletleri razı edecek bir çözüm bulmasını önermiştir.¹⁴

İngilizce ve Fransızca Mütareke suretlerinden ve General'in bu ifadelerinden, imzalanan metinde Batı dünyasında zaten kabul gören “Altı Ermeni Vilayeti” tabirinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Hükümeti'nin o dönemin şartlarında Müslüman kamuoyuna rahatlıkla anlatamayacağı bu durum Ermenilerin Mütareke sonrası taleplerine büyük bir dayanak olmuş, bölge Kürtlerinin hak ve taleplerinin uluslararası arenada Ermeni taleplerinin gölgesinde kalmasına yol açmıştır.

Müzakereler esnasında Osmanlı tarafının İngilizlerden özel bazı isteklerde bulunduklarını görüyoruz. Örneğin, Osmanlı delegasyonu, memleket barışının korunması ve kan dökülmemesi için Yunan silahlı birliklerinin İzmir ve İstanbul'a gelişinin engellenmesini ve İstanbul'un Osmanlı başkenti olarak işgalden ayrı tutulmasını talep etmiştir.¹⁵ Bu talepler, İzmir'in Yunan birliklerince işgalinin o dönemde tartışıldığını göstermektedir.

General Harbord, nihai olarak Sadrazam'a yazdığı özel mektupta¹⁶ samimi taleplerini hükümetle paylaştığını ve hükümeti adına yetkilendirilmiş olduğunu ifade ederek, Boğazlarda sadece İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin bulundurulacağına dair söz vermiştir. General bu mektubunda, ayrıca, işgal edilecek yerlerde kısıtlı da olsa Osmanlı askerî gücünün de bulunmasını hükümete şiddetle tavsiye ettiğini belirtmektedir. İstanbul'un işgali hususunda Osmanlı tarafının kesin taleplerini hü-

14 Fon Kodu: HSD. AFT Dosya No: 6 Gömlek No: 72 Osmanlı delegasyonunun bazı taleplerine hakkında General Harbord tarafından Londra'ya gönderilen İngilizce belge.

15 Fon Kodu: HSD. AFT Dosya No: 6 Gömlek No: 72 General Harbord'dan Londra'ya yazılan Osmanlı delegasyonunun bazı taleplerine ilişkin İngilizce belge.

16 Fon Kodu: HSD. AFT Dosya No: 6 Gömlek No: 72 General Harbord tarafından Osmanlı sadrazamına yazdığı anlaşılan elyazması özel İngilizce mektup.

kümetine ilettiğini ifade eden General, Osmanlı Hükümeti'nin düzeni sağlayamaması ve İtilaf Devleti mensuplarının can ve mal güvenliğini koruyamaması gibi kesin zorunluluklar olmadıkça İstanbul'un işgal edilmeyeceğini yinelemiştir.

Bu Mütareke'nin diğer maddeleriyle, Boğazların yanı sıra Osmanlı Devleti Ordusu'na bağlı varlıklar, devletin stratejik noktaları, limanlar, tüneller, demiryolları gibi daha pek çok şey İtilaf Devletleri'nin denetimine girmiş oluyordu. 24. Madde'deki Şark'ın işgali hakkının yanı sıra 7 Madde'deki stratejik noktaların işgali hakkı, Mütareke sonrası İtilaf Kuvvetleri'nin Antep, Maraş, Kilikya, Antalya, Samsun gibi önemli merkezlere çıkarma yapmalarına imkân sağlamış, Mayıs 1919'da ise İtilaf Devletleri'nin yetkilendirdiği Yunan birlikleri İzmir'e çıkmışlardır.

Mütareke'nin imzalanması ve vilayetlere tebliği

25 maddeden oluşan ve 1 Kasım 1918'de yürürlüğe girmesi öngörülen Mütareke, Limnos Adası'ndaki Mondros Limanı'nda, İngiliz Donanması'na ait Agamemnon isimli gemide, 30 Ekim 1918 tarihinde Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey başkanlığındaki heyet ile İngilizler adına Akdeniz Donanması Başkumandanı Ferik [Orgeneral] Amiral Arthur Gough-Calthorpe arasında imzalanmıştır.¹⁷

Dahiliye Nezareti 31 Ekim 1918 tarihinde tüm vilayetlere gönderdiği tamimde "Mütareke'nin imzalandığı" bilgisini vermiş,¹⁸ bundan bir gün sonra yine Musul, Kars, Batum dâhil tüm vilayetlere çekilen telgrafta ordunun asayişe lüzum miktarından fazlasının terhis edileceği bilgisi verilerek, terhislerle ilgili irade-i seniye 5 Kasım 1918 tarihinde ordulara iletilmiştir.¹⁹

17 Fon Kodu: HSD. AFT Dosya No: 6 Gömlek No: 74.

18 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 92 Gömlek No: 328.

19 BOA Fon Kodu: I. DUIT Dosya No: 162 Gömlek No: 92.

Mütareke'nin Kürtlere etkileri

Vilayat-ı Sitte'nin Mütareke metninde "Altı Ermeni Vilayeti" biçiminde yer alması, Ermenilerin Kürtlerce Kuzey Kürdistan olarak kabul edilen bölgeyle ilgili taleplerinin uluslararası alanda güçlü bir mesnete dayandırılması anlamına gelmiştir. Mütareke sonrası dönemde, özellikle 1919 sürecinde Kürtlerin temel hareket noktası, bölgenin Ermenistan'a terk edilmesine karşı gelişen tepki üzerinde şekillenecek, bu husus ayrıca hem Kuvayı Milliye hareketinin hem de Osmanlı hükümetinin Kürtleri elde tutma politikasının temel propaganda malzemesi olacaktır.

Kürtler açısından ortaya çıkan diğer önemli sonuç ise, Mütareke sonrasında İngilizlerin Musul bölgesini "Mütareke şartlarını öne sürerek" işgal etmesi ve Osmanlı Devleti'nin de bu gelişmeye karşı kayıtsız kalması olmuştur. Kürtler daha evvel Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla yaşadıklarına benzer bir durumla karşılaşmışlardır: Osmanlı Kürt coğrafyası güney ve kuzey olmak üzere, farklı siyasi güçlerin yöneteceği parçalara bölünmüş, bu parçalanma Kürt toplumunda merkezî bir siyasi ağırlığın teşekkülünü imkânsız kılmıştır. Güney Kürtleri İngiliz egemenliğindeki bir siyasi mecrada mücadele vermek durumunda kalmıştır. Bugün Türkiye sınırları içinde yer alan bölgedeki Kuzey Kürtleri ise, Osmanlı Saltanatı, İstanbul Hükümeti ve Kuvayı Milliye hareketi arasında sıkışmış, 1915-1918 Rus işgalinin yarattığı travmanın izlerini kolay kolay silememiş ve geleceğine ilişkin çözüm arayışını Ermeni tehcirinin gölgesinde sürdürmüştür.

Şimdi, Mütareke sonrasında gerek Kürtler gerek Osmanlı Devleti açısından hayati bir konu olan Musul'un işgali sürecine kısaca göz atalım.

İngilizlerin Musul'u İşgali

Mütareke sonrasında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı en önemli yıkımlardan biri kuşkusuz Musul bölgesinin İngilizlerce işgali olmuştur. Mütareke'nin imzalanmasından 3 gün sonra, 3 Kasım 1918 sabahı Musul Vali Vekili Nuri Bey'e gelen İngiliz yetkililer "Mütareke ahkâmınca" şehrin teslimini istemişlerdir. Musul'daki 6. Ordu Komutanlığı, konu hükümetler arasında netliğe kavuşturulmadan İngilizlere şehrin tamamını teslim etmemiştir. Fakat İngilizler yine de Musul'un batı kısmını ve Dicle üzerindeki köprüyü tutmuş, şehrin doğusunda da bazı yerlere müfrezeler yerleştirmiştir. Bu safhada bazı kurum binaları Osmanlı idaresince tahliye edilerek İngilizlere bırakılmış, İngilizlerin hiçbir şeyin dışarı çıkarılmaması yolundaki talebine uyulmuştur. Böylece her ne kadar kent İngilizlere resmen teslim edilmemişse de, fiilen İngiliz denetimine geçmiştir.¹ Musul Vali Vekili konuyu Dahiliye Nezareti'ne sorarak, ne yapılması gerektiğine ilişkin acil bilgi istemiş, İstanbul Hükümeti ise bu konuda alınan kararlarda oldukça aciz kalmıştır.

1 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 49-1 Gömlek No: 28 Musul Vali Vekili Nuri Bey'in Musul'dan Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 3 Teşrinisani 1334 (3 Kasım 1918) tarihli şifreli telgrafın sureti.

Vali Vekili: “Musul’da Kürtler çoğunluk, Araplar azınlık”

4 Kasım günü İngilizler Musul’a hâkim tepelere toplar yerleştirmiştir. Musul Vali Vekili, Dahiliye Nezareti’ne, Mütareke metninin henüz kendisine gelmediğini, İngilizlerle görüşmeleri ordu komutanlığının yürüttüğünü, dolayısıyla kendisinin malumat alamadığını bildirmiştir.² 4 Kasım 1918 tarihli raporunda, şehir dışında asayiş problemleri olduğu halde yapılan anlaşma yüzünden bu bölgeye inzibat çıkaramadığını ifade eden Musul Vali Vekili, eğer şehir teslim edilirse Osmanlı’ya ait bütün kayıtlara el konacağı konusunda hükümeti uyarmıştır. Vali Vekili ayrıca İngilizlerin asker ve mülkiye memurları içinden seçtikleri kişilere esir muamelesi yapacaklarını düşünmektedir. Ahaliye ait tapu ve nüfus kayıtlarının İngilizlere verilmesinde mahzur olmadığını söyleyen Nuri Bey, buna karşılık, vilayete ait şifreli yazışmaların İngilizlerin eline geçmesinin caiz olmayacağını ifade etmiştir. Bu telgraf metni Musul’un demografik yapısıyla ilgili çok önemli bilgiler içermektedir: Mütarekename’nin 1. Maddesi’nde Osmanlı’nın Arap vilayetlerini tahliye etmesi şartının bulunduğunu dile getiren Vali Vekili, aşağıya aldığımız veriler ışığında, Musul’un bu kapsamda değerlendirilmemesi gerektiğini, zira vilayet nüfusunun büyük kısmının Kürtlerden oluştuğunu açıklamıştır.³ Musul’un bir Arap kenti olduğu inkâr edilemese de, Arap nüfusun tüm vilayet nüfusuna oranı %20 civarındadır. Nuri Bey söz konusu raporunda şöyle demiştir:

Musul, Süleymaniye, Kerkük merkez kazalarıyla beraber vilayeti teşkil eden 18 kazanın 13’ünde Arap namına bir fert yoktur. Geri kalan 5 kazanın 4’ünde yani Erbil, Kerkük, Salihie

2 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 49-1 Gömlek No: 28 Musul Vali Vekili Nuri Bey’in Musul’dan Dahiliye Nezareti’ne çektiği Rumi 4 Teşrinisani 1334 (4 Kasım 1918) tarihli şifreli telgrafın sureti.

3 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 49-1 Gömlek No: 28 Musul Vali Vekili Nuri Bey’in Musul’dan Dahiliye Nezareti’ne çektiği Rumi 4 Teşrinisani 1334 (4 Kasım 1918) tarihli şifreli telgrafın sureti.

ve Sincar kazalarında bulunan Arap nüfusunun miktarı, o da, bir kısmı toprağa bağlı sabit meskenlere sahip olmayan göçebelere oluşmak üzere toplam 21.000 ve mezkûr 4 kaza nüfusunun ancak %10'u kadar tahmin olunmaktadır. Vilayet nüfusunun büyük kısmı Kürtlerden müteşekkildir.

Türk nüfusunun da Arap nüfusundan fazla olduğunu ifade eden Vali Vekili, Musul şehrinin içinde ve etrafında Kürt ve Türk köylerinin mevcut olduğunu sözlerine eklemiştir.

Musul İngilizlerde kalırsa Kürdistan'a kapı aralanır!

Bir önceki raporunda Musul Vilayeti'nin Kürtlüğüne vurgu yapan Vali Vekili Nuri Bey, 5 Kasım tarihli raporunda ise, Kerkük'te Berzenci ile İngilizlerin görüşmesine atıfta bulunarak, Musul'un İngiliz denetiminde kalması durumunda Kürdistan'a kapı aralanabileceğini öne sürmüştür. 5 Kasım 1918'de Mütareke metnini alan Nuri Bey, Mütareke'ye göre Musul'un İngilizlerce işgalini gerektirecek hiçbir madde olmadığını, halkın dinî meselelerden dolayı ekseriyetle İngilizlerden nefret ettiğini ifade etmektedir. Nuri Bey, Kerkük'te İngilizlerin Kürtlerle görüşüğünü, İngilizlerin bir Kürdistan planı olabileceğini ve Musul'un Kürdistan içinde stratejik öneme sahip bulunduğunu söylemektedir. Nuri Bey, bu olgudan yola çıkarak, Musul İngilizlerin elinde kaldığı takdirde, İngilizlerin Kürtleri tahrik ederek Mütareke'nin 24. Maddesi'ni tatbik etmeye çalışacaklarını iddia etmiştir. Nuri Bey ayrıca, "Musul'un hükümetimizce İngiliz işgalinden kurtarılacağına ümitvarım," sözleriyle beklentisini ortaya koymuştur.⁴ Görüldüğü üzere Musul Vali Vekili, Musul bölgesinde gelişecek bir Kürdistan yapılanmasının Kuzey Kürdistan'daki Kürtlerin tahrik edilmesi ve buna bağlı olarak İngiliz işgaline sebep olabileceğini düşünmektedir.

4 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 49-1 Gömlek No: 28 Musul Vali Vekili Nuri Bey'in Musul'dan Dahiliye Nezaretine çektiği Rumi 5 Teşrinisani 1334 (5 Kasım 1918) tarihli şifreli telgrafın sureti.

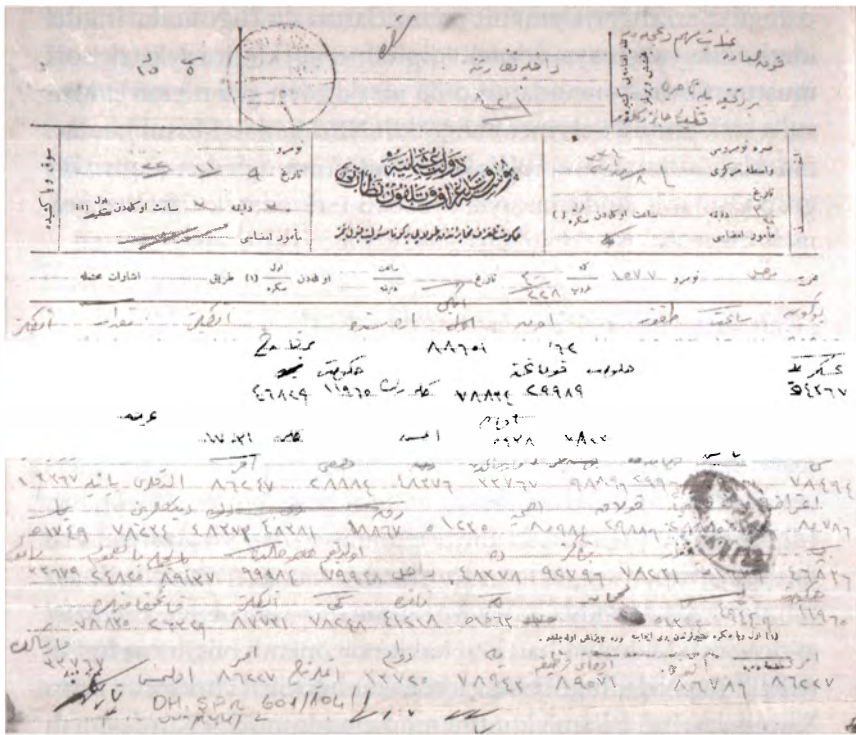
Osmanlı Devleti Musul'u terk ediyor

8 Kasım 1918 günü saat 10.00-12.00 arasında İngiliz yetkililer bir grup askerle Musul Hükümet Konağı'na gelerek, binaya İngiliz bayrağı çekeceklerini bildirmişlerdir. İngiliz Irak Ordusu Başkumandanı General Marshall bu konuda kati emir aldıklarını beyan ederek, Musul'daki Osmanlı yetkililerinin itirazlarını kale almamıştır.⁵

Marshall, Vali Vekili Nuri Bey de dâhil olmak üzere bütün Osmanlı memurlarının, vazifelerine Lechman isimindeki İngiliz kaymakamın emri altında devam edeceklerini duyurmuş, 8 Kasım 1918 günü öğleden sonra tüm askerî kurumlardaki Osmanlı bayraklarını indirtmiştir. Aynı günün akşamı, bir İngiliz yetkili beraberindeki askerî birlikle saat 18.00 sularında Hükümet Konağı'ndaki jandarma dairesine de el koymuş, Osmanlı Devleti bu duruma karşı hiçbir mukavemet ve mukabele göstermemiştir.⁶ Bu arada İngilizlerle hareket eden Arap aşiretlerinin Musul merkez kazalarındaki köyleri yağmalamaya başladıkları İstanbul'a rapor edilmiştir.⁷

İngilizler, Musul'da bulunan 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'ya Musul'u terk etmesi için 12 saat süre tanımış,⁸ Ali İhsan Paşa, Osmanlı Başkomutanlığı'ndan aldığı 8 Kasım 1918 tarihli emir üzerine 9 Kasım 1918 gününün sabahında Musul'u terk etmiştir.⁹

-
- 5 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 601 Gömlek No: 104 Musul Vali Vekili Nuri Bey'in Musul'da Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 8 Teşrinisani 1334 (8 Kasım 1918) tarihli şifreli telgraf.
 - 6 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 601 Gömlek No: 91 Musul Vali Vekili Nuri Bey'in Musul'dan Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 8/9 Teşrinisani 1334 (8/9 Kasım 1918) tarihli şifreli telgraf.
 - 7 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 601 Gömlek No: 88 Musul Vali Vekili Nuri Bey'in Musul'dan Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 9 Teşrinisani 1334 (9 Kasım 1918) tarihli şifreli telgraf.
 - 8 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 601 Gömlek No: 91 Musul Vali Vekili Nuri Bey'in Musul'dan Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 8/9 Teşrinisani 1334 (8/9 Kasım 1918) tarihli şifreli telgraf.
 - 9 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 603 Gömlek No: 110 Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 20 Teşrinisani 1334 (20 Kasım 1918) tarihli şifreli telgraf.

Örnek Belge 11: Musul'un İngilizlere teslim sürecinde Vali Vekili'nin Dahiliye Nezareti'ne çektiği şifreli telgraf.

Ordu komutanının Musul'u terk etmesi üzerine İngiliz yetkili Lechman 9 Kasım 1918 günü Hükümet Konağı'ndaki valilik makamına gelerek, Osmanlı Devleti'nin Musul'da kalan en üst mülki yöneticisi durumundaki Vali Vekili Nuri Bey'i çağırılmış, iki gün içerisinde Musul'u terk etmesini istemiştir.¹⁰ Vali Vekili Nuri Bey'in hem kendisine tebliğ edilen yazıdaki "eski vali" tabirine hem de Musul'u terk etme emrine itiraz ederek Osmanlı Hükümeti'nden emir almadan böyle bir şey yapamayacağını söylemesi üzerine, Lechman zor kullanılacağını bildirmiştir.

10 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 601 Gömlek No: 143 Musul Vali Vekili Nuri Bey'in Musul'dan Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 9/10 Teşrinisani 1334 (9/10 Kasım 1918) tarihli şifreli telgraf.

İngilizler, diğer Osmanlı memurlarını da çağırarak, İngiliz idaresinde çalışmaya devam edip etmeyeceklerini tek tek sormuştur. Ordu kumandanının da merkezden gelen emirle Musul'u terk etmesi üzerine, Vali Vekili Nuri Bey ve Musul Jandarma Alay Kumandanı 10 Kasım 1918 günü öğleden sonra, bir grup Osmanlı jandarmasıyla Musul'u terk ederek Cizre'ye gelmek üzere Zaho'ya doğru hareket etmişlerdir.¹¹

İngilizlerin Kürdistan konusundaki yaklaşımları

Mondros Mütarekesi'yle başlayan süreç boyunca bölgenin şekillenmesinde baş aktör konumunda olan İngiliz Devleti'nin Kürdistan'a bakış açısını anlamak önemlidir. İngiliz arşiv belgeleri arasında aydınlatıcı bilgiler içeren bazı belgeler yer almaktadır. İngiliz Devleti Hindistan Bürosu'ndan yazılan 18 Aralık 1918 tarihli bir rapor, İngilizlerin Kürdistan'a bakışı, Mütareke döneminde ve sonrasında Güney Kürdistan'da yaşanan gelişmeler ve ayrıca Şeyh Mahmud hareketi hakkında önemli bilgiler vermektedir.¹² Raporda, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın "Türkiye ve Arap Yarımadası'nın İskânı" konulu momerandumunda Kürdistan'ın şu şekilde tanımlandığı dile getirilmektedir:

Botan Nehri'nin güneyinden Dicle ve Cebel Hamrin'in doğusundan İran sınırına kadar olan topraklar. Belirtilen bu alan Bitlis, Van ve Musul vilayetlerini kapsamakta ancak Dicle'nin batı yakasında kalan Musul kentini¹³ içermemektedir. Bölgedeki belli başlı kentler şunlardır: İmadiye, Revandız, Erbil, Altınköprü, Süleymaniye, Kerkük ve Kifri.

Görüldüğü üzere, Bitlis ve Van vilayetleri Kürdistan bölgesi içinde kabul edilirken, bu bölgelerden başka herhangi bir

11 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 603 Gömlek No: 110 Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 20 Teşrinisani 1334 (20 Kasım 1918) tarihli şifreli telgraf.

12 FO 371/3386 Britanya Devleti Hindistan Bürosu tarafından yazılan 14 Aralık 1918 tarihli rapor. Akt. Mesut Yeğen, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, İstanbul: Dipnot Yayınları, 2011, s. 30-34.

13 Musul şehir merkezi kastediliyor.

kent ismi zikredilmemiş, Diyarbekir Vilayeti ile kuzey ve batı Kürt coğrafyasının hiçbir bölgesi Kürdistan içinde gösterilmemiştir. Bu durum, Kürtler ile Batı dünyasının “Kürdistan coğrafyası” üzerindeki görüş ayrılığından ve de Batı’nın “Vilayati Sitte”yi “Altı Ermeni Vilayeti” olarak kabul etmesinden ileri gelmektedir.

Raporun devamında, 1916’da imzalanan Sykes-Picot Antlaşması’nın Kürdistan’ın üçe bölünmesine yol açtığı, ülkenin kuzey kesiminin Rus, merkezî kesiminin Fransız ve güney kesiminin Britanya nüfuz bölgesi olarak belirlendiği ifade edilmektedir. Devamında, ülkenin esas nüfusunun Kürt olduğu, ancak Arap, Türk ve Ermeni unsurlarla beraber, ülkenin kuzey kesimindeki Zap Nehri’nin üst tarafında yer alan vadilerde Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiliz (Anglikan) Kilisesi himayesinde olan Nasturi yerleşim birimlerinin de bulunduğu ifade edilmiştir. Buradan da anlaşılabacağı üzere, “Kuzey Kürdistan”dan kasıt, Zap Nehri’nin üst tarafı, yani Van ile Hakkâri arasındaki bölgedir.

Bu süreçte Kürdistan meselesi konusunda İngiliz yetkililerden farklı öneriler geldiğini, Kürdistan sınırları hakkında mutabakata varılamadığını görüyoruz. Örneğin Albay Wilson Orta ve Kuzey Kürdistan’ın Güney Kürdistan konfederasyonuna dâhil edilmesini tasvip etmezken, Binbaşı Noel, Van Gölü’ne kadar bağımsız bir Kürdistan kurulabileceğini belirtmiş, Albay Lawrence ise Musul bölgesinin dâhil olduğu Musul ya da Rasulayn merkezli bir Arap-Kürt Krallığı kurulmasını önermiştir.

Mondros Mütarekesi Sonrası

Mütareke sonrası Osmanlı Devleti'nin genel vaziyeti

Mütareke sonrasında İzzet Paşa kabinesi istifa edince, Sultan Vahdettin sadrazamlık görevini Tevfik Paşa'ya tevdi etmiştir. Savaş yenilgisinin yarattığı zorlu siyasi koşullar ve Mütareke'nin ağır şartları altında devleti ayakta tutmaya çalışan Sultan Vahdettin, yeni sadrazam Tevfik Paşa'ya hitaben yazdığı 11 Kasım 1918 tarihli tebliğde, İtilaf Devletleri'yle Mütareke akdedildiğini, dolayısıyla memleket için yasal bir idare temini sağlanması gerektiğini ifade ederek, savaş halinin yol açtığı kanun dışı ve gayritabii uygulamaların ivedilikle ortadan kaldırılmasını ve memleketin her tarafında kanun hükümlerinin icra edilmesini istemiştir.¹ Hükümetin milletler arasında ahenk ve birliğin teşkilini, nifak ve karışıklığın sonlandırılmasını, asayişin sağlanmasını talep eden Sultan, herkesi gönül birliğiyle vatanın selameti için çalışmaya çağırmıştır.

Yeni Osmanlı hükümeti, Mütareke akdinden sonra bir taraf-

1 BOA Fon Kodu: I. DUIT Dosya, No: 9, Gömlek No: 42, Sultan Vahdettin'in Tevfik Paşa'ya gönderdiği Rumi 11 Teşrinisani 1334 (11 Kasım 1918) tarihli tahrirat. Padişah'ın bu tebliğinde şeyhülislamlığa Dar-ül Hikmet-ül İslamiye Azası Haydarizade İbrahim Efendi'nin tayin edildiği belirtilmiştir.

tan Mütareke şartlarının yerine getirilmesine ilişkin pek çok sorumluluk üstlenmiş öte yandan da yapılacak barış görüşmelerinin hazırlıklarına başlamıştır. Yeni süreçte hükümetin en fazla hassasiyet gösterdiği nokta, iç asayişin sağlanarak Mütareke'nin 7. ve 24. Maddeleri gereği yeni bir işgale sebebiyet verilmemesi hususu olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin savaştan büyük toprak kayıpları yaşayarak yenilgiyle çıkmış olması Meclis-i Mebusan'ı da mevcut haliyle işlevsiz bıraktığından, 21 Aralık 1918 tarihli bir irade-i seniyeyle, Kanunu Esasi'nin 7. Maddesi gereği Meclis-i Mebusan feshedilmiştir.² Sonraki süreçte seçim şartları oluştuğunda meclisin yeniden kurulmasıyla ilgili planlar yapılırsa da, bir sonraki mebus seçimi Kasım 1919'a kadar gerçekleştirilemeyecek, meclisin yeniden açılması Ocak 1920'yi bulacaktır.

İki cemiyetin kuruluşu

Mütareke sonrası dönemle ilgili konumuzu yakından ilgilendiren, diğer bir husus Kürdistan ve Şark meselelerinde önemli roller oynayacak olan iki farklı cemiyetin kuruluşu meselesidir. Bunlardan biri Ayan Meclisi üyesi Şemdinanlı Seyid Abdülkadir'in başkanlığında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti, diğeri ise Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'dir.

1919'un önemli aktörlerinden 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, bu iki cemiyetin de Meclis-i Mebusan'ın feshi sonrasında Şark vilayetlerinin Ermenistan olacağı endişesiyle kurulduğunu ifade etmektedir. Karabekir Paşa'ya göre, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Şark vilayetlerinin Türk camiasından ayrılmamasını, Kürdistan Teali Cemiyeti ise bir Kürdistan'ın kurulmasını hedeflemiştir. Paşa'ya göre, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul merkezinden bir heyet Kürdistan Teali Cemiyeti'ne giderek birlikte çalışmayı teklif etmiş, fakat bu teklif Kürdistan Teali Cemiyeti tarafından reddedilmiştir.³

2 BOA Fon Kodu: MV, Dosya No: 249, Gömlek No: 235.

3 Kazım Karabekir, a.g.e., Cilt 1, s. 12.

Kürdistan Teali Cemiyeti

Kürdistan Teali Cemiyeti, İstanbul'da aktif olan Kürt ileri gelenleri tarafından Seyid Abdülkadir başkanlığında kurulmuş bir cemiyettir. Mütareke'den sonraki dönemde Wilson Prensipleri çerçevesinde Kürtlerin hak ve hukukunun müdafaasını amaçlamıştır. Ayrıca Paris Barış Konferansı'nda tartışılan Ermeni tezlerine karşılık Kürt ve Kürdistan varlığını kabul ettirmek için faaliyet göstermiştir.⁴ Hem hükümet hem de Kuvayı Milliye hareketi, cemiyetin Barış Konferansı neticesinde Şark vilayetlerinin Osmanlı'dan koparılması ihtimalini göz önünde bulundurarak Ermeni tezlerine karşı yürüttüğü çalışmaları “müstakil Kürdistan kurma gayesiyle Kürtleri Osmanlı camiasından ayırma” girişimi olarak değerlendirmiştir. Cemiyet Reisi Seyid Abdülkadir, Osmanlı'ya bağlı bir özerklik fikrini defalarca beyan ettiği halde, Kürdistan Teali Cemiyeti her iki tarafın ortak tepki ve baskısına maruz kalmıştır.

Cemiyet'in kuruluş tarihi 17 Aralık 1918 olarak kabul edilmektedir. Şemdinanlı Seyid Taha'nın kurucu başkan olduğu Cemiyet'te Kürdistan'ın nüfuzlu ailelerinden Babanzade, Bedirhani ve Diyarbekirli Cemilpaşazade gibi ailelerden önemli isimler yer almıştır.⁵

Kürt Cemiyeti İngilizler tarafından da izlenmiş, Cemiyet yönetmeliği İstanbul'daki genel karargâhtan Londra'ya rapor edilmiştir.⁶ Raporda Senato⁷ Başkanı Seyid Abdülkadir başkanlığında kurulan cemiyetin İngiliz mandasında bir Kürdistan için çalıştığı, parti propagandasının *Serbesti* gazetesi aracılığıyla yapıldığı dile getirilmektedir. Cemiyet üye sayısının İstanbul'daki

4 Jin gazetesi (TZUK), 9 Mart 1920 tarihli 33. sayısında “Kürdistan Teali Cemiyeti Beyannamesi” başlığı altında kuruluş sürecine dair bilgi verilmiştir.

5 Kürdistan Teali Cemiyeti'yle ilgili detaylı bilgi için bkz. İsmail Gölbaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, İstanbul: Doz Yayınları, 1991; Bilal Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, Ankara: Bilgi Yayınları, 2010, s. 297-300.

6 FO 371/4191, Belge No: 91082, İngiliz İstanbul Genel Karargâhı'ndan Londra Savaş Bürosu'na gönderilen 17 Haziran 1919 tarihli rapor. Akt. Mesut Yeğen, *a.g.e.*, s. 49-54.

7 Şura-yı Devlet.

Kürt nüfusunun yarısı, yani 10.000 civarında olduğuna ilişkin bir tahmine yer verilen raporda, İstanbul'daki genel merkezin yanı sıra Diyarbakir, Dersim, Siirt, Harput ve Malatya'da yerel bürolarının açıldığı bildirilmiş ve başkanın yanı sıra belli başlı 19 üyenin de ismi zikredilmiştir.

Cemiyet Programı'nın 1. Maddesi'nde cemiyetin Kürtlerin genel çıkarlarını korumak ve ulusal davayı ilerletmek amacıyla kurulduğu belirtilmiş; 3. Maddede ise kötü üne sahip olan kişiler dışında cemiyete yararlı olacağı düşünülen bütün Kürtlerin ve Kürt olmayanların üyeliğe kabul edilebileceği duyurulmuştur.

Vilayat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti

1919'da başlayan dönemde çok önemli bir rol üstlenmiş olan Vilayat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin çıkış noktası, Mondros Mütarekesi'nden sonra Şark vilayetlerinin Ermenistan'a terk edileceği endişesidir.⁸ Şark vilayetlerinin Ermenistan'a terk edileceğine ilişkin söylentilerin dolaşmaya başlaması üzerine, Beyrut eski valisi İsmail Hakkı, Hicaz eski valisi Mahmut Nedim, Erzurumlu Hoca Rauf Efendi, Bayezid Mebusu Şefik, Diyarbakir Mebusları Zülfü, Feyzi, Süleyman Nazif ve Cevat Beylerin bir araya gelerek İstanbul'da kurdukları cemiyet, *Hadisat* gazetesini yayımlamaya başlamıştır. 10 Mart 1919'da Erzurum Şubesi'ni açacak⁹ ve Vilayat-ı Şarkîye Kongresi'ni (Erzurum Kongresi) düzenleyecektir. Cemiyet, "Osmanlı Camiası" fikri üzerinden Türkler ile Kürtlerin birlikteliğini ve ortak Osmanlı vatani düşüncesini savunmuş, bu yönde çalışmalar yürütmüştür.

8 Mustafa Kemal Paşa da yıllar sonra kaleme alacağı *Nutuk*'ta Vilayat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni aynı şekilde değerlendirmiştir. Bkz. Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Cilt 1, 5. baskı, s. 3-4.

9 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR, Dosya No: 619, Gömlek No: 107, Erzurum Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne çekilen 10 Mart 1919 tarihli telgrafta cemiyetin Erzurum şubesinin teşkiline ilişkin bir talep alındığı ve Cemiyetler Nizamnamesi'nin ilgili hükümlerine göre tescil edildiği ifade edilmiştir.

Güney Kürdistan'da Şeyh Mahmud Berzenci - İngiliz Mutabakatı

Mütareke sonrasında Kürtleri ilgilendiren bir diğer gelişme ise, Güney Kürdistan'da Şeyh Mahmud Berzenci ile İngilizler arasında varılan mutabakattır. İngilizlerin Musul bölgesine yerleştiği ve yukarıda zikredilen tartışmaların yürütüldüğü 1918 Sonbaharı'nda, Güney Kürdistan'da Şeyh Mahmud Berzenci ile ilişkilerin geliştirildiği, Kürt-İngiliz siyasi ilişkilerinin fiilen başladığı görülmektedir. Süleymaniyeli Şeyh Mahmud Berzenci, Osmanlıların Süleymaniye'yi boşalttıkları dönemde "Geçici Kürt Hükümeti"ni ilan etmiş ve Kerkük'te bulunan İngilizlerle temasa geçmiştir. İngiliz siyasi yetkililerinden Binbaşı Noel'in Süleymaniye'ye giderek Şeyh Mahmud'la tanışması ve yönetimini kabul etmesiyle İngilizler ile Kürtler arasında yeni bir süreç başlamıştır. Osmanlı Devleti yetkilileri ise bu oluşumun Osmanlı Kürdistanı'na sirayet etmesinden çekinmektedirler. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin Musul Vilayeti'ni terkinden sonra Nusaybin'e gelmiş bulunan Süleymaniye eski mutasarrıfı Ali Rıza Bey, Berzenci hareketiyle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır:¹⁰

İngilizler, şimdilik Süleymaniye ve havalisine şamil olmak ve barış müzakereleri esnasında Erzurum, Van ve Bitlis gibi şark vilayetlerini de bunlara dâhil etmek üzere Kürdistan Hükümeti teşkil edildiğini ve reisliğine Süleymaniye nakib'ül-eşrafı Şeyh Mahmud'un tayin edildiğini beyan ederek, 17 Kasım 1918'de Süleymaniye merkezinde ilan ettirmiştir.

Binbaşı Noel'in aktif olarak içinde yer aldığı Berzenci-İngiliz ilişkileri Aralık 1918'de Musul Siyasi Hâkimi Albay Wilson'ın Süleymaniye'ye gidişiyile yeni bir boyut kazanmıştır. Albay Wilson 1 Aralık 1918'de uçakla Kıfri, Kerkük ve Süleymaniye'ye giderek Şeyh Mahmud'la ve diğer aşiret reisleriyle bir araya gel-

10 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR, Dosya No: 609, Gömlek No: 23, Nusaybin'de Süleymaniye Mutasarrıfı Ali Rıza imzasıyla 6. Ordu'dan Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 27 Kanunuevvel 1334 (27 Aralık 1918) tarihli şifreli telgraf.

miş ve yapılan görüşmeler neticesinde taraflar arasında bir mutabakat metni düzenlenmiştir.¹¹

Konuya ilişkin İngiliz raporlarında, Şeyh Mahmud “bölgeye İngiliz temsilcisi olarak atanan yöre ileri gelenlerinden Şeyh Mahmud” olarak nitelenmektedir. Bu ifade, bazı Osmanlı arşiv belgelerinde gördüğümüz “Osmanlıların çekilmesinden sonra istiklalini ilan eden ve teşkilatlanan Şeyh Mahmud’un İngilizlerce de kabulü” şeklindeki ifadeyle çelişmektedir. Zira Şeyh Mahmud İngilizlerce bölgeye yönetici olarak atanmış değildir; ilan ettiği hükümet İngilizlerce kabul görmüştür. İngiliz arşiv raporlarına göre, uzun tartışmalardan sonra, toplantıya katılmış reisler adına aşağıdaki belge düzenlenmiştir:

Biz Kürdistan halkının temsilcileri, bu savaştaki niyetlerini doğu halklarını Türk baskısından kurtarmak ve bağımsızlıklarını gerçekleştirmeye yardım etmek olarak açıklamış olan Majesteleri’nin Britanya Hükümeti’nden, bizi de Britanya mandası altında Irak’a bağlamayı kabul etmesini istiyoruz. Bu vesileyle idari yetkilisinden Kürdistan halkının uygarlık yolunda barış içinde ilerlemesini sağlayacak yardımlarıyla birlikte bir temsilci göndermesini rica ediyoruz. Britanya Hükümeti yardım ve korumasını genişlettiği takdirde, Majesteleri’nin emir ve önerilerini kabul etmeyi taahhüt ediyoruz.

Raporun devamında, Büyük Zap’tan Diyala’ya kadarki aşiretlerden kendi özgür iradesiyle Şeyh Mahmud’un liderliğini onaylayanlara bu yönde muavenet gösterileceğine dair bir belgenin Albay Wilson tarafından imzalandığı, Şeyh Mahmud’un Britanya Hükümeti’nin emirlerine uymayı kabul ettiği ve Britanya Hükümeti adına bölgeyi yönetirken İngiliz Hükümeti’nin moral desteğini alacağı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra Kifri ve Kerkük havalisindeki aşiretlerin ve kent halkının¹² Şeyh Mahmud’un önderliğini kabul etmediği, Şeyh Mah-

11 FO 371/3386, Britanya Devleti Hindistan Bürosu tarafından yazılan 14 Aralık 1918 tarihli rapor. Akt. Mesut Yeğen, *a.g.e.*, s. 30-34.

12 Raporda kastedilen bölgenin Süleymaniye mi yoksa başka kentler mi olduğu açıklanmamıştır.

mud'un ise onlara bu konuda baskı yapmamayı kabul ettiği dile getirilmiştir.

Berzenci-İngiliz mutabakatı Osmanlı Devleti raporlarına da yansımıştır. Kazım Karabekir Paşa'nın Erzurum Vilayeti aracılığıyla Dahiliye Nezareti'ne ulaştırdığı rapora göre, Bağdat Hâkimi ve Irak Mıntıkası Kumandanı olan bir İngiliz yetkili (Albay Wilson) uçakla Süleymaniye'ye gelerek Şeyh Mahmud'la buluşmuştur. İngilizler, Süleymaniye'de geçici bir süre kalarak, bir siyasi hâkim ve bir maliye memuru bulundurmak koşuluyla Şeyh Mahmud'un teşkilat, ıslahat, hukuk ve milli şerefine müdahalede bulunmamayı taahhüt etmiştir.¹³ Gerek Osmanlı gerek İngiliz belgelerinden çıkan temel sonuç, Şeyh Mahmud hareketinin belli şartlar çerçevesinde İngilizlerce resmen kabul edildiğidir.

Bu değerlendirmelerden sonra, çok önemli gelişmelerin yaşanacağı 1919 yılının başlarında Osmanlı Devleti ve Kürdistan coğrafyasında cereyan eden hadiselere bir göz atalım.

13 BOA Fon Kodu: DH. KMS, Dosya No: 50-3, Gömlek No: 25, Erzurum Valisi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Rumi 18 Eylül 1335 (18 Eylül 1919) tarihli tahrirat ve ekinde yer alan, 15. Kolordu Kumandanı imzalı Rumi 12 Eylül 1335 (12 Eylül 1919) tarihli telgrafın sureti.

1919 Başında Osmanlı Devleti ve Kürdistan

1919'a girerken Kürtler, Ermeniler ve Nasturiler

1919 yılı, Kürtler, Türkler ve diğer milletlerin geleceği açısından çok önemli gelişmelerin meydana geldiği bir tarih kesitidir. Mütareke sonrasında Paris'te başlayan barış görüşmelerinde Osmanlı Devleti'nin geleceği belirlenirken tartışılan en önemli konulardan biri, Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Türk olmayan diğer milletlerle ilgili nasıl bir çözüm üretileceği sorusu olmuştur. Bu başlık altında ele alınan temel meselenin "Ermenistan" olması, Barış Konferansı'nı Kürtler açısından hayati derecede önemli kılmıştır. Ermeni meselesinin Mondros Mütarekesi'nde konu edilmesi, Mütareke'nin 24. Maddesi'nde bölgenin "Altı Ermeni Vilayeti" olarak nitelendirilmesi ve Batı dünyasının Ermeni tehciri hususundaki hassasiyeti Kürt toplumunun tepkisine yol açmıştır.

Diyarbakir Mebusları Zülfü ve Fevzi Beylerin 1919 yılı Ocak ayında Ermeni tehciri ve katli meselesine müdahil oldukları gerekçesiyle İngiltere Hükümeti'nin baskısıyla tutuklanıp Divan-ı Harb'e sevk edilmeleri¹ bu tedirginliğin pek de yersiz olmadığını gösteren ilk işaretlerden biridir.

1 BOA Fon Kodu: MV Dosya No: 214 Gömlek No: 26 Rumi 22 Kanunusani 1335 (22 Ocak 1919) tarihli Meclis-i Vükela Karar Zabıtnamesi.

Kuzey Kürdistan'da 1915-1918 yılları arasında cereyan eden savaşlar, Osmanlı Devleti'nin Ermenilere uyguladığı tehcir politikası ve bölgenin yeniden Osmanlı yönetimine geçmesi neticesinde, Ermeni halkı 1919 itibariyle Osmanlı Kürdistanı'ndan neredeyse tümüyle silinmiştir. Daha evvel ifade edildiği üzere, bölgedeki Süryani topluluk da tehcire maruz kalarak büyük yıkımlar yaşamıştır. Hakkâri bölgesinde kayda değer bir nüfusa sahip olan Nasturilerin büyük bölümü ise, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından İran'daki Urmiye bölgesine iltica etmiştir. Bu açıdan bakıldığında, savaş sonrasında Osmanlı Kürdistanı'nda ya da diğer bir tabirle Kuzey Kürdistan'da çok-kültürlü, çokuluslu bir yapıdan eser kalmadığını söyleyebiliriz.

Savaş yıllarında Kafkas Ermenilerinin Osmanlı Devleti'ne karşı Ruslarla ve Nasturilerin İngilizlerle ittifak kurmaları, Müslüman Kürtlerin ise Ermenilerle Nasturilerin taleplerine karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemeleri neticesinde, bu halklar arasında büyük çatışmalar yaşanmış, binlerce yıllık ortak yaşama iradesi ve kültürü son bulmuştur. Özellikle Ermeniler ve Kürtler arasında evvelki dönemde sıcak savaş halinde cereyan eden mücadele, Paris Barış Konferansı vesilesiyle politik bir kimlik kazanmıştır. Her iki taraf da Wilson Prensipleri'nin "Osmanlı Devleti'ndeki Türk olmayan halklar"la ilgili 12. Maddesi'ni dayanak noktası olarak almıştır. Bu dönemde Kürtlerin politik duruşunu şekillendiren en önemli husus, Kürtlerin "Kuzey Kürdistan" olarak adlandırdıkları büyük coğrafyanın, Paris Barış Konferansı çalışmaları çerçevesinde şekillendirilmeye çalışılan "Ermenistan"ın içinde yer almasıdır. Osmanlı Ermenilerinin maruz kaldığı büyük felaket, Hristiyan Batı dünyasının Ermeni meselesine yaklaşımını ciddi biçimde etkilemiş, bu konudaki hassasiyetini arttırmıştır. İleride göreceğimiz üzere, İstanbul'daki Kürt aristokrasisi dışındaki Kürtlerin çok fazla şart öne sürmeksizin Osmanlı Devleti'ne ve Hilafet'e bağlanmasının nedeni, bölgenin Ermenistan'a terk edileceği korkusudur.

Bu dönemde, Kuzey Kürdistan'da, özellikle Van ve Bitlis vilayetlerinde "bölgenin Ermenistana terk edileceği" söylentilerinin yarattığı çalkantıların yanı sıra, sosyoekonomik anlamda

da büyük sorunlar yaşanmaktadır. Dönemle ilgili çeşitli yazışmalarda, göç ettiği yerlerden dönen bölge halkının açlık ve perişanlıkla yüz yüze kaldığını, ziraat yapmak için tohumluk bile bulamadığını görüyoruz.² Kürtlerin “Ermenistan meselesi” ve “Osmanlı’ya bağlılık” hususlarında sergiledikleri siyasi tutumda bu durumun da etkisi olmuştur.

Bu dönemde İran Kürdistanı’ndaki Şıkak Aşireti’nin reisi Sımko Ağa’nın başlattığı Kürt-Nasturi çatışmaları artacak, hatta İngilizlerin Nasturilerden bir birlik teşkil etmeleri üzerine bu çatışma Güney Kürdistan’a da sıçrayacaktır.

Kürdistan coğrafyasının diğer bir gayri Müslim unsuru olan Süryaniler de Dünya Savaşı sırasında Osmanlılar tarafından yer yer tehciire tabi tutulmuştur. Süryani Patrikliği’nin, Barış Konferansı öncesinde Osmanlı Hıristiyan tebaasının hak ve hukukuna ilişkin yaratılan olumlu atmosferden faydalanarak hükümetten bazı taleplerde bulunduğunu görüyoruz. Patrikhane, Adliye Nezareti’ne başvurarak Van, Bitlis, Diyarbekir ve Mamuretülaziz vilayetlerindeki Süryanilerin de Ermeniler arasında hicrete tabi tutulduğunu, Patrikhane ve manastırlarına ait varidatın tümüyle yok olduğunu belirtmiş, daha evvel hükümetçe yapılan nakdî yardım göz önüne alınarak kendilerine yardımda bulunulmasını talep etmiştir. Süryani Patrikliği’nin bu talebi 10 Şubat 1919 tarihinde Meclis-i Vükela gündemine alınmış, 2.000 lira yardımda bulunulmasına karar verilmiştir. Söz konusu kararnamede Patriklik’in tehcir konusundaki ifadelerini tekzip edici bir ibare görünmemektedir.³

1919 yılına girilirken, Güney Kürdistan’da Şeyh Mahmud Berzenci’nin İngilizlerle vardığı mutabakat sayesinde kısa bir süre için sükûnet hâkim olmuşsa da, İran Kürdistanı’ndaki Kürtlerin İran Devleti’yle, Nasturilerle ve Ermenilerle mücadelesi sürmüştür. Kuzey Kürdistan’da Osmanlı idaresi yeniden

2 BOA Fon Kodu: DH. 1. UM, Dosya No: 13-2, Gömlek No: 2-11, Ticaret ve Ziraat Nazırı imzasıyla Dahiliye Nezareti’ne çekilen Rumi 31 Mart 1335 (31 Mart 1919) tarihli tahrirat ve Dahiliye Nazırı Cemal Bey Efendi imzasıyla Bitlis Vilayeti’ne verilen Rumi 3 Nisan 1335 (3 Nisan 1919) tarihli tezkire.

3 BOA Fon Kodu: MV, Dosya No: 214, Gömlek No: 67, Rumi 10 Şubat 1335 (10 Şubat 1919) tarihli Meclis-i Vükela Karar Zabıtnamesi.

tesis edilmiş, Kafkasya'da ise Osmanlı Kürdistanı'na doğru büyük bir Kürt göçü başlamış, o bölgede Ermenilerin Müslüman Kürt sivillere zulmettiğine dair söylentiler Kürtlerin tavrını etkilemiştir. Bu özet bilgilerden sonra 1919'un Kürtler açısından temel gündemi olan "Şark'ın Ermenistan'a terki" meselesiyle ilgili gelişmelere değinelim.

Van merkezli Büyük Ermenistan mı kuruluyor?

1919 yılının hemen başlarında, Ermeni delegasyonunun Van merkezli büyük bir Ermenistan kurulması için Paris Barış Konferansı'na başvuruda bulunduğu dair söylentilerin Kürdistan'da ve Şark'ın diğer vilayetlerinde büyük bir paniğe sebep olduğunu görüyoruz. Bu haberin duyulmasıyla Van ve sair yerlerden çeşitli telgraflar gelmesi üzerine, Osmanlı Sadrazamı, Hariciye Nezareti'nden konuya ilişkin malumat istemiştir. Hariciye Nezareti'nin "Van Merkezli bir Ermenistan teşkili" konusunda verdiği 12 Ocak 1919 tarihli cevapta şöyle denmektedir:

Devletten hiçbir kısmın ayrılmamasının kabul ettirilmeye çalışıldığı aşikârdır. Kurulmak istenen Ermenistan'ın ne idare şekli ne de hangi yerlerden oluşacağına dair esaslı bir malumat mevcuttur. Şu halde İngiliz işgali altındaki yerlere civar vilayetlerde emniyet ve asayiş zayıf gösterebilecek askerî bir harekât icrası Mütareke hükümlerine göre askerî bir müdahaleyi doğurabileceğinden ve uygun olmadığından, Barış müzakerelerinin neticesini bekleme zarureti malumdur!⁴

Bu yazıdan da anlaşıldığı üzere, Paris Barış Konferansı'na katılan Osmanlı delegasyonu barış görüşmelerinde sınırlarının daha da daralmasını önlemeye gayret etmiş, Hariciye Nezareti bundan hareketle Mütareke hükümlerine göre yeni işgallere sebebiyet verebilecek iç karışıklık tehlikelerine dikkat çekmiştir.

4 BOA Fon Kodu: BEO, Dosya No: 4555, Gömlek No: 341571, Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e verilen Rumi 12 Kanunusani 1335 (12 Ocak 1919) tarihli tahrirat. Söz konusu tahriratta Urfa'daki 6. Kolordu'dan ve Urfa Mutasarrıflığı'ndan gelen yazıların değerlendirildiği, bu yazılarda "Süleymaniye'de Kürdistan teşkili" hususunun da sorulmuş olduğu anlaşılmaktadır.

Hariciye Nezareti'nin bu beyanına rağmen, Konferans normal çalışması dâhilinde konuyu ele almış ve Ermeni delegasyonu başkanı Boğos Nubar Paşa 12 Şubat 1919'da Barış Konferansı'na sunduğu muhtırada Van, Bitlis, Diyarbakir, Sivas, Erzurum, Trabzon, Maraş, Kozan ve Adana'nın Ermenistan'a verilmesini resmen talep etmiştir.⁵ Ajansların Ermeni taleplerini Osmanlı ve dünya kamuoyuna duyurmasının ardından Kürdistan ve Şark'ın sair bölgelerinden tepkiler gelmeye başlamıştır.

Paris'teki bu gelişmelere karşın, Dahiliye Nezareti, Van Valiliği'ne 13 Şubat'ta çektiği telgrafta Hariciye Nezareti'nin yukarıda verdiği bilgileri aktararak, Ermenistan kurulmasıyla ilgili net bir malumatın olmadığını, Barış Müzakereleri'nin neticesinin beklenmesi gerektiğini bildirmiştir.⁶ Osmanlı Devleti'nin bölgeyi teskin etme çabası pek sonuç vermemiş, protesto sesleri daha da yükselmiştir. Örneğin, Malatya Belediye Reisi Mehmet Refet ve idare azaları tarafından 27 Şubat 1919'da Sadaret'e çekilen telgrafta gelişmeler protesto edilmiş ve bu durumun katiyen kabul edilmeyeceği dile getirilmiştir.⁷

Paris Konferansı'nda Kürt-Ermeni çekişmesi

Barış Konferansı'nda Ermenilerin sunduğu bu kapsamlı taleplere karşılık, Kürt temsilcisi sıfatıyla orada bulunan Şerif Paşa harekete geçmiş, Kürt taleplerine ilişkin 22 Mart 1919 tarihli bir karşı muhtıra sunmuştur.⁸

Ermeni taleplerine karşı Kürt haklarını korumayı hedefleyen bu muhtıranın içeriğine geçmeden evvel, Şerif Paşa'yla ilgili

5 Bilal Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, Ankara: Bilgi Yayınları, 2007, s. 306.

6 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR, Dosya No: 96, Gömlek No: 175, Dahiliye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne verilen Rumi 13 Şubat 1335 (13 Şubat 1919) tarihli tahrirat.

7 BOA Fon Kodu: HR. SYS, Dosya No: 2462, Gömlek No: 21, Malatya Belediye Reisi ve idare heyeti tarafından Sadaret'e çekilen Rumi 27 Şubat 1335 (27 Şubat 1919) tarihli şifreli telgraf.

8 Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bir beyannamesinde bu muhtıranın tarihi 25 Mart olarak kayda geçirilmiştir. *Jin* gazetesi, Rumi 9 Mart 1336 (9 Mart 1920) tarihli 33. sayı (TZUK).

birkaç bilgiyi paylaşalım. Şerif Paşa, Harbiye Nazırlığı ve Şurayı Devlet Reisliği yapmış olan Kürt Said Paşa'nın oğludur. Osmanlı Devleti'nin Stockholm Sefirliği görevinde bulunan Şerif Paşa, İttihatçıların Abdülhamid rejimine karşı yürüttüğü muhalefet hareketine katılmış, Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakî'nin Pangaltı Şube Reisliğinde bulunmuştur. Kısa süre sonra İttihatçılarla arası açılan Şerif Paşa, Paris'e geçerek 1914 yılına kadar Türkçe ve Fransızca olarak basılan aylık *Meşrutiyet* gazetesini çıkarmıştır.⁹

İstanbul merkezli Kürdistan Teali Cemiyeti, Barış Konferansı'nda Kürtlerin hak ve hukukunun korunması amacıyla bir heyet kurarak, başkanlığına Şerif Paşa'yı getirmiştir. Cemiyet, bu heyete Mısır'daki Kürdistan Cemiyeti Reisi Arif Bey ile Umumi Kâtibi Ziya Bedirhan Bey'in de katılmasını kararlaştırmışsa da, bu isimler Paris'e gidemeyince, Şerif Paşa'nın talebi üzerine Kürt ahvaline ve kamuoyuna vakıf bir kişi olan Fahri Bey Cemiyet tarafından Paris'e gönderilmiştir.¹⁰

Şerif Paşa'nın ilk işi, Kuzey Kürdistan üzerindeki Ermeni tezlerinin çürütülmesine yönelik çalışmalar başlatmak olmuştur. Paşa'nın buna istinaden Konferans'a sunduğu 22 Mart 1919 tarihli muhtıranın girişinde şöyle denmektedir:¹¹

Ölçüsüz derecede emperyalist Ermeni talepleri bugün resmî olarak tanınırken, Kürt halkının haklı taleplerini Barış Konferansı önünde daha net açıklayabileceğimi düşünüyorum!

Muhtıranın girişindeki bu sözlerden de anlaşıldığı üzere, Şerif Paşa, Boğos Nubar Paşa'nın bölgedeki Kürtleri görmezden gelen muazzam taleplerini "ölçüsüz derecede emperyalist" olarak nitelemektedir. Sözlerinin devamında Kürdistan coğrafya-

9 Şerif Paşa'yla ilgili geniş malumat için Rohat Alakom, *Şerif Paşa*, İstanbul: Avesta, 1998 ve İsmail Gölbaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, İstanbul: Doz Yayınları, 1991.

10 *Jîn* gazetesi, Rumi 9 Mart 1336 (9 Mart 1920) tarihli 33. sayı (TZUK).

11 Muhtıranın tam metni için İsmail Gölbaş, *a.g.e.*, s. 257, Belge VIII. Fransızca tam metin için bkz. Rohat Alakom, *a.g.e.*, s. 134-144 ve Hasan Yıldız, *Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, genişletilmiş 4. baskı, İstanbul: Doz Yayınları, 2005, s. 235-243.

sı ve tarihiyle ilgili bazı bilgiler verildikten sonra, Ermenilerin, Kürtlerin ülkesi üzerinde haksız istekler ileri sürdüklerini ifade ederek şu açıklamalarda bulunur:

Kürtlerin çoğunlukta olduğu merkezler, yaratılmak üzere olan Ermenistan'a katılmak istenmektedir, ama özgürlüklerine düşkün olan savaşçı Kürt nüfus çoğunluğu yüzünden yarınki Ermenistan'da sürekli karışıklıkların hüküm süreceğinden ve orada Müttefikler bir askerî güç bulundursa bile, bu gücün de gerilla savaşıyla karşı karşıya kalacağından kimsenin kuşkusunu olmasın!

Şerif Paşa bu sözleriyle Kürtlerin çoğunlukta olduğu merkezlere dikkat çektiği gibi, tasavvur edildiği şekilde bir Ermenistan kurulmasının Kürtlerce kabul görmeyeceğini, Müttefiklere rağmen Kürtlerin gerilla savaşına yöneleceğini açıkça dile getirmektedir. Şerif Paşa ayrıca Ermeni tarih tezlerini çürütmeye yönelik açıklamalarda da bulunmuştur: Berlin Antlaşması'ndan sonra İngiliz Genaral Baker Paşa, Osmanlı Şura-yı Devlet Reisi Said Paşa ve Ermeni ileri gelenlerinden Minas Efendi'den oluşan bir heyet nüfus sayımı için Kürdistan'a gitmiş, bu nüfus sayımında Ermenilerin azınlıkta olduğu tespit edilmiştir. Şerif Paşa, Fransa Hariciye Nazırı'nın 3 Kasım 1896 tarihli beyanatında bölgedeki Ermeni nüfusunu %13 olarak zikretmesini de delilleri arasında saymıştır. Bölgedeki vilayetlere ait nüfus istatistiklerinin yanı sıra aşiretlere ait bilgileri de veren Şerif Paşa, Wilson Prensipleri'ne de değinerek, Kürtlerin de bağımsızlık isteme hakkına sahip olduklarını hatırlatmıştır. Şerif Paşa "Kürdistan üzerindeki Ermeni iddialarını yılmadan protesto ediyoruz!" dedikten sonra, özetle Kürtlerin medeniyet yolunda ilerleme, zenginliklerini değerlendirme ve komşularıyla iyi geçinme imkânına ulaşmak için bağımsızlık talebinde bulunduğunu dile getirmiştir. Şerif Paşa, sözlerini, Kürtlerin nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu toprakları kapsayacak bir Kürdistan'ın sınırlarını çizmek üzere uluslararası bir komisyon kurulmasını isteyerek bitirmiştir. Şerif Paşa'nın muhtırası Fransızca ve İngilizce metinlerden tercüme edilerek Kürdistan Teali Ce-

miyeti eliyle Kürdistan'a gönderilmiş, *Serbesti* gazetesi de muhtıranın tam metnini yayımlamıştır.¹²

1. Ferit Paşa kabinesi ve Şemdinanlı Seyyid Abdülkadir

Paris Barış Konferansı'nda bu gelişmeler yaşanırken, İstanbul'da Kürtleri de yakından ilgilendiren bir hükümet değişikliği yaşanmış, Tevfik Paşa kabinesinin istifası üzerine, Sultan Vahdettin sadrazamlık görevini 4 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa'ya vermiştir.¹³ Ferit Paşa'nın sadrazamlığın yanı sıra Hariciye Nazırı görevini de üstlendiği yeni Osmanlı Hükümeti'nde Seyyid Abdülkadir Efendi Şura-yı Devlet Reisi olarak yer almıştır.¹⁴

Dönemin Osmanlı hükümet sisteminde, Harbiye, Hariciye, Bahriye, Dahiliye, Adliye, Maarif, Nafia, Ticaret ve Ziraat, Maliye ve Efka-ı Hümayun nazırlarının yanı sıra Şura-yı Devlet Reisi de kabine üyesidir. Paris Barış Konferansı'nda "Ermenistan" meselesinin tüm hararetiyle tartışıldığı günlerde Kürdistan Teali Cemiyeti Reisi Seyyid Abdülkadir'in Şura-yı Devlet Reisi olarak seçilmesi Kürtlerin lehine bir gelişme olarak nitelenmiştir.

Osmanlı Devleti: "Müslümanlar bölgede çoğunluk"

Ermeni taleplerinin Paris Barış Konferansı'nda gittikçe ağırlık kazanması Seyyid Abdülkadir'in de üyesi olduğu yeni Osmanlı Hükümeti'ni harekete geçirmiş, bölgeyle ilgili Ermeni tezlerini çürütmek üzere eski nüfus istatistiklerine başvurulmuştur. Şerif Paşa'nın da zikrettiği 1897 ve 1914 yıllarına ait Fransızca nüfus istatistik raporları Harbiye Nezareti arşivlerinden çıkarı-

12 *Jfn* gazetesinin Rumi 9 Mart 1336 (9 Mart 1920) tarihli 33. sayısında yayımlanan Kürdistan Teali Cemiyeti Beyannamesi'nde bu süreç detaylarıyla izah edilmiştir (TZUK).

13 BOA Fon Kodu: İ. DUIT, Dosya No: 9, Gömlek No: 55, Sultan Vahdettin'in Ferit Paşa'ya verdiği Rumi 4 Mart 1335 (4 Mart 1919) tarihli tahrirat. Padişah'ın aynı tebliğinde şeyhülislamlığa Dar-ül Hikmet-ül İslamiye Azası Mustafa Sabri Efendi'nin getirildiği belirtilmektedir.

14 BOA Fon Kodu: İ. DUIT, Dosya No: 9, Gömlek No: 56, Sadrazam Ferit Paşa imzasıyla Sultan'a sunulan Rumi 4 Mart 1335 (4 Mart 1919) tarihli tahrirat.

برجیو اجراسی
محمد حسن

۴

خواجه نقاش	طرح بخانه صدره در عهد اولی
عبید نقاش	نقش مفر اولی ذائق در دین قدس و کائنات
عبید نقاش	مشترکات با
سرای نقاش	سید عبدالغفار نقاش
راغب نقاش	قرینه در البس جمال بک
عزیز نقاش	آیه به معنوی بسط حد بک
مالک نقاش	در برانه حسابات پیشه مرتضی بک
ناصر نقاش	برجیو نقاش در دین قدس و کائنات
خواجه در اقصا نقاش	ساجد میرزا نقاش و در دین قدس و کائنات
معارف نقاش	علی کمال بک
ارفاق نقاش	سرای اوقاف پیشه و صفی نقاش
یونس و غفران و در دین قدس	محمد علی بک

تکلیف عوام بخانه در حواله بجهت جدید و کلا اسبیس با دور عهد اولی و در دین قدس و کائنات
جناب فاضل بیک در دین قدس و کائنات با دور عهد اولی و در دین قدس و کائنات
اجرا و اعجاز اولی و در دین قدس و کائنات با دور عهد اولی و در دین قدس و کائنات

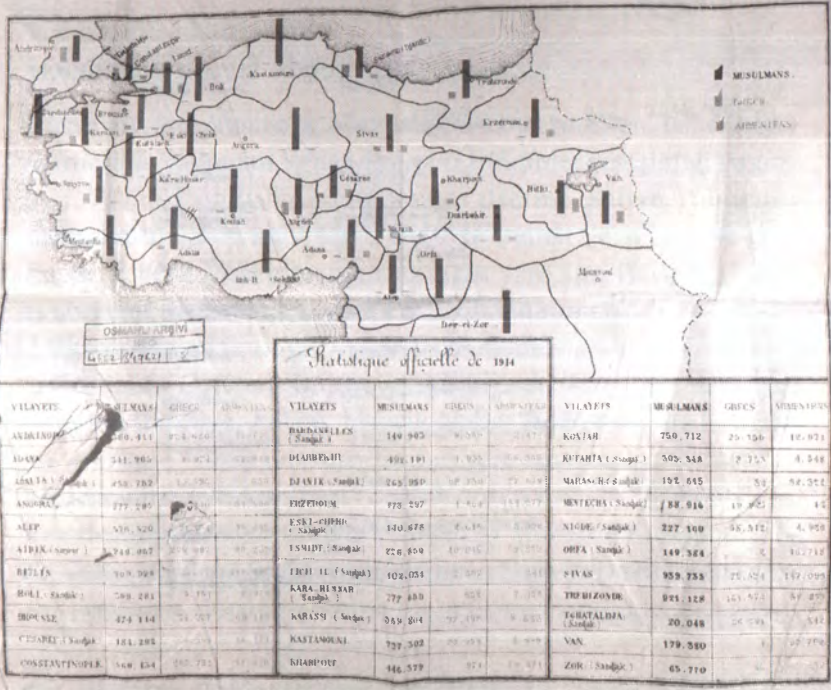
محمد حسن نقاش
محمد حسن نقاش

Örnek Belge 12: Seyid Abdülkadir'in Şura-yı Devlet Reisi olarak yer aldığı 1. Ferit Paşa kabinesinin listesi.

larak, Harbiye Nazırı'nın imzasıyla 23 Mart 1919 tarihli bir yazının ekinde ilgili mercilere sunulmuştur.¹⁵ Söz konusu istatis-

15 Aynı belgeler Sevr Antlaşması'ndan sonra Ermeni sınırlarının belirlenmesi sürecinde Amerikalılara da sunulmuştur. BOA Fon Kodu: BEO, Dosya No: 4662, Gömlek No: 349621.

Proportions des populations musulmanes, grecques et arméniennes
en Asie-Mineure d'après la statistique officielle de 1914.

Örnek Belge 13: Anadolu ve Trakya'daki vilayetlerin 1914 yılı nüfus bilgilerini gösteren Fransızca belge.

tiklerde, Ermenilerin üzerinde hak talep ettikleri Trabzon, Sivas, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakir, Mamuretülaziz ve Adana vilayetlerinde Müslüman nüfusa göre azınlıkta olduğu görülmüyor. Bu noktada, Osmanlı nüfus kaydı sisteminde Müslüman "Türk" ya da "Kürt" unsurlarının ayrı ayrı değil "Müslüman" başlığı altında kaydedildiğini hatırlatalım. Söz konusu belgelerde 1914 yılına, yani savaş ve tehcir öncesine ait nüfus bilgileri yer almaktadır.¹⁶

16 BOA Fon Kodu: BEO, Dosya No: 4662, Gömlek No: 349621, 1914 yılına ait Fransızca hazırlanmış olan İstanbul, Edirne, Anadolu ve Şark vilayetlerinin nüfus istatistikleri tablosu.

Vilayet	Müslüman	Ermeni	Grek (Rum)
Bitlis	309.999	117.492	
Diyarbakir	492.101	65.850	1.935
Erzurum	673.297	134.377	4.864
Harput	446.379	79.821	971
Sivas	939.735	147.099	75.324
Trabzon	921.128	38.899	161.574
Van	179.380	67.792	1
Adana	341.903	52.650	8.974

Tüm vilayetlerde Ermeni nüfusu Müslüman nüfusuna göre azınlıkta olmakla beraber, bu bilgilerin vilayetlerin geneline ilişkin olduğu göz ardı edilmemelidir. Örneğin Van Vilayeti Hakkâri bölgesini de kapsamakta, Bitlis Vilayeti, Siirt ve Şırnak'ı da içine alarak güneye kadar inmektedir. Vilayet genelinde Müslüman nüfusun çoğunlukta olması, bazı kent merkezlerinde Ermeni nüfusun çoğunlukta olması ihtimalini ortadan kaldırmamaktadır.

Ermenistan iddialarına Kürdistan'dan sert tepki

Vilayat-ı Şarkiye'nin Ermenistan'a terk edilmesi ihtimalinin yarattığı gündeme karşı Kürdistan'dan sert tepkiler gelmeye devam etmiştir. Bölgenin pek çok yerinden, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson, İngiliz Kralı 7 George ve Paris Barış Konferansı'ndaki İtilaf Devleti yetkilileri gibi pek çok yetkili isme protesto telgrafları çekilmiştir. Bu hususta özellikle Van bölgesinden sert bir tepkinin geldiği anlaşıyor. Ermenilerin, kuracakları ülkenin başkenti olarak Van'ı seçmiş olmaları, bölgedeki Kürtlerin hassasiyetini arttırmıştır. Van bölgesinden Zilan Aşireti Reisi Ömer Kulihan Ağa, Erciş Belediye Başkanı Muştak Bey, Halacı Aşireti Reisi Süleyman Ağa, Haydaran Aşireti Reisi Tosun Ağa ve ulemadan Hacı İnayet imzalarıyla İngiltere Kralı'na ve ABD Başkanı Wilson'a çekilen telgrafta,¹⁷ barış

17 Fon Kodu: HR. SYS, Dosya No: 2710, Gömlek No: 10, mezkûr kimselerce İn-

şartlarının gerçekleşmesinden sonra Ermenistan sınırının Van Gölü'ne kadar uzatılmasının muhtemel olduğuna dair bir durum alındığı, bunun Wilson Prensipleri'nin ilgili maddelerine aykırı olduğu ifade edilerek şöyle denmektedir:

Van eyaleti asırlardan beri bize atalarımızın mirası olmuştur. Çeşitli zamanlarda Ermeni milleti orada toplam nüfusun onda birini bile oluşturmamıştır. Halihâzırda ise yüzde birini bile oluşturmamaktadır. Dünyadaki tüm Ermeniler Van Vilayeti'nde bir araya gelse bile orada çoğunluk oluşturmazlar. Bu vilayetdeki bütün kurumlar ve bütün medeniyet eserleri bize aittir. Bu maddi delil karşısında nasıl olur da bizim egemenlik hakkımızın Ermenilere verilmesi arzu edilebilir?

Ardından, bölgenin Ermenilere bırakılması halinde, tek kişi kalıncaya dek mücadele verileceği belirtilmiş, ayrıca böyle bir kararın Barış Konferansı'nda bahsi geçen özgürlük ve adalet ideallerine, bütün halklara haklarının verilmesi ilkesine ve tarafsızlık andına uymadığı hatırlatılmıştır. Asırlardan beri politik ve dinî açıdan bağlı bulunulan ve tarih birlikteliği içinde olunan Osmanlı Devleti'nden ayrılmayacaklarını ifade eden Kürt ileri gelenleri, mesajlarını şu sözlerle sonlandırmışlardır:

Dört yıl boyunca topraklarımızı ve varlığımızı Rus ordularının saldırılarına karşı savunduğumuzu bütün dünya biliyor. Şimdi de toprağımızı ve kutsal haklarımızı birkaç Ermeni'nin ellerine teslim edemeyiz ve etmeyeceğiz. Dolayısıyla, haklı itirazlarımızın dikkate alınmasını rica ediyor ve bu konuda alınan kararın gözden geçirilmesini istiyoruz.

Yine Van'dan Birleşik Devletler Başkanı Wilson'a, Barış Konferansı Başkanı Clémenceau'ya ve İngiliz Hükümeti'ne hitaben çekilen 9 Mart 1919 tarihli başka bir telgraf ise Van Belediye Başkanı Hacı Derviş, Timurzade Tevfik, Camuşizade Ismail ve Kürdistan Teali Cemiyeti Reisi Seyid Abdülkadir'in yegeni Şemdinanlı Nakib-ül Eşraf Seyid Taha imzasını taşımak-

giltire Kralı'na ve Birleşik Devletler Başkanı Wilson'a çekilen telgrafın Fransızca sureti.

tadır.¹⁸ Bu telgrafta da Ermenistan sınırının Van Gölü'ne kadar uzatılmasının imkânsızlığına değinildikten sonra, 1915'ten itibaren bölgede yaşanan süreç şöyle özetlenmiştir:

Bizim atalarımız asırlar boyunca onların varlığına ve millî âdetlerine saygı göstermişken, onlar, tersine, biz bu vilayeti tahliye etmek zorunda kaldığımız zaman, bütün binalarımızı yakıp yıkmış, yaşlılarımızı ve çocuklarımızı katletmiş, mallarımızı ve kadınlarımızı zorla kaçırarak gidip Ruslara katılmışlardır. Bütün dünyaya yayılmış olan Van asıllı Ermenilerin tümü Van'da bir araya gelse ve hatta bütün dünyadaki Ermeniler bir tek noktada toplansa bile, bu vilayette yaşayan aynı soya ve aynı dine mensup Müslümanların sayısına erişemezler.

Telgrafın devamında, bölge Ermeni egemenliğine bırakıldığı takdirde yeni çatışma tohumlarının ekileceği, bunun Barış Konferansı'nın sunduğu ideale uygun olmayacağı hatırlatılmış ve şu hususlar eklenmiştir:

Biz, tüm milletimiz adına, ırksal dağılım oranının tarafsız bir şekilde incelenmesini ve haklarımızın garanti edilmesini istiyoruz. Biz, gerçeğin ta kendisini yansıtan taleplerimizin dikkate alınarak, dinsel ve politik bağlarla bağlı olduğumuz Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopartılmamıza yönelik fikir ve kararların düzeltilmesini rica ediyoruz. Bu dileklerimizizin tereddütlerle karşılanması durumunda, konuyu derinlemesine incelemek ve konuyla ilgili sonuçlara göre ilgili sınırı gerçeğe uygun olarak belirlemek amacıyla, karma bir komisyonun gözetimi altında bir nüfus sayımının yapılmasını istiyoruz.

Görüldüğü gibi, konferanstan bir tetkik heyeti istenirken Osmanlı Devleti'ne bağlılık sözü de yinelenmiştir. Bölgedeki Kürt toplumunun ileri gelenleri Kürtlerin nüfus çoğunluğuna vurgu yaparak, Wilson Prensipleri'nden kaynaklanan haklarının "Ermenistan" lehine yok sayılmamasını istemişlerdir. Daha

18 Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2705 Gömlek No: 26, mezkur kimselerce Birleşik Devletler Başkanı Wilson ve diğer yetkililere Van'dan çekilen 9 Mart 1919 tarihli telgrafın Fransızca sureti.

evvel izah ettiğimiz üzere, Wilson Prensipleri'nin 12. Maddesi, Osmanlı Devleti dâhilinde kalan Türk olmayan unsurlara serbest gelişim hakkı tanınmasını, yani bir nevi özerklikle (muhtariyet) millet hukukunun korunmasını öngörmektedir.

Van'dan çekilen protesto telgraflarının sayısının epey fazla olduğunu söylemeliyiz. Yine Van Müftüsü Saib, Belediye Reisi Derviş ve ileri gelenlerden 106 kişinin imzası bulunan ve Van Vilayeti halkı ve Müslüman aşiret temsilcileri adına Paris Barış Konferansı'na çekilen 22 Nisan 1919 tarihli telgrafta istekler dört madde halinde sıralanıyor:¹⁹

1. Fransız hükümetinin resmî kayıtlarına göre, vilayetimizdeki Müslüman nüfusun, Seferberlik Kararnamesi'nden önce de, bugün de Ermeni nüfustan çok daha fazla olduğu kesin biçimde kanıtlanmış bulunmaktadır. Birçok defa, bu durumun tarafsız uluslararası bir komisyon tarafından da tespit ettirilmesini istedik. Bu dileğimizin ciddi bir şekilde dikkate alınması ricamızı yineliyoruz.

2. Ermenilerin Rus güçlerine dayanarak bu vilayette gerçekleştirdikleri katliam, ırza tecavüz, yangın çıkartma, talan ve diğer gaddarlık eylemleri hakkında uluslararası bir komisyon tarafından soruşturma yaptırılmasını ve bu eylemlerin failleri olduğu tespit edilen kişilerin hak ettikleri cezalara çarptırılarak, bize isnat edilmek istenen lekenin resmen bu kişilere yansıtılmasını talep ediyoruz.

3. Kandırıcı vaatlerle veya parayla, bütün medeni ülkelerde olduğu gibi bizim vilayetimizde de rastlanan bazı cahil kişileri aramıza nifak tohumları ekmek amacıyla kazanmaya yönelik baskıların engellenmesini istiyoruz. Kamuoyunun ve ulusal bilincin serbestçe gelişmesinin sağlanmasını diliyoruz. Bu vilayette yaşayan Müslümanların ve Hristiyanların hiçbir şekilde birbirlerine saldıramaması ve her iki topluluğun da hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli tedbirlerin alınmasını bekliyoruz. Arzumuz, komitacıların ve bizi parçalamak

19 Fon Kodu: HR. SYS, Dosya No: 2709, Gömlek No: 11, mezkûr kimselerce Barış Konferansı'na çekilen 22 Nisan 1919 tarihli telgrafın Fransızca sureti.

için fırsat kollayanların emellerini gerçekleştirmelerinin engellenmesidir. Bu amaçla, insani şartlar altında birlikte yaşamak isteyen her iki taraftan insanların görüşlerinin alınması gerekmektedir.

4. Bu vilayetteki nüfusun ve mülkün %90'ına sahip olan Türkler ve Kürtler, birbirlerine çeşitli bakımlardan ve en önemlisi dinî temelde bağlı olduklarını, ayrıca asırlardan bağlı bulundukları Halifelik'ten hiçbir surette ayrılamayacaklarını tüm kalpleriyle ifade ederler. Şayet bu durumun getirdiği haklarla ilgili herhangi bir şüphe mevcutsa, karma bir komisyon aracılığıyla bu konuda bir plebisit yapma yoluna gidilebilir. Yukarıda açıkladığımız hususlar göz ardı edildiği ve yasal haklarımıza aykırı kararlar alındığı takdirde, vatanımızı savunmak için son ferdimize kadar çalışacağımızı beyan ederiz.

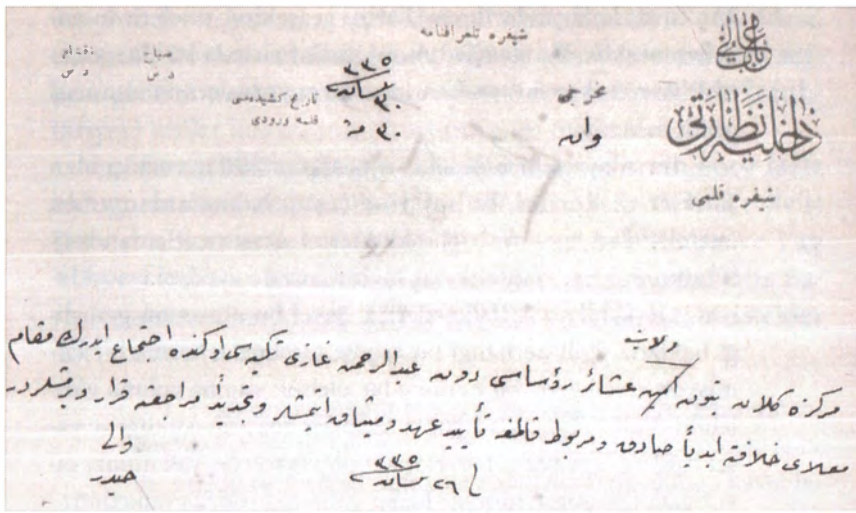
Görüldüğü üzere, Şark'ın Ermenilere terk edilmesi ihtimali, Kürt aşiretlerinin Osmanlı'ya bağlılığını âdeta zorunlu kılmıştır.

Kürt aşiretlerinin Ermenistan'dan gelen talepleri protesto ettikleri ve Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirdikleri telgrafların çekilmesi için Van Valisi Haydar Bey'in özel bir çaba sarf ettiğini görüyoruz. Van'dan protesto telgraflarının çekilmeye başladığı Mart ayında, Dahiliye Nezareti, Van Valisi'nin halkı Osmanlı Devleti'ne yaklaştırmaya yönündeki çalışmalarını teşvik etmiştir.²⁰ Kürt toplumunu ve reislerini çok iyi tanıdığını anladığımız Vali Haydar Bey, bu çalışmalarına sistemli bir şekilde devam etmiştir. Örneğin 26 Nisan 1919 tarihli şifreli telgrafta şu haberi iletir:

Merkeze gelen bütün aşiret reisleri dün Abdurrahman Gazi Tekkesi önünde toplanarak yüce Hilafet makamına ebediyen sadık ve bağlı kalmaya dair yeminlerini teyit etmiş ve –konferansa– yeniden müracaata karar vermişlerdir.²¹

20 BOA Fon Kodu: DH. KMS, Dosya No: 50-3, Gömlek No: 25, Dahiliye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne gönderilen Rumi 17 Mart 1335 (17 Mart 1919) tarihli tezkire.

21 BOA Fon Kodu: DH. KMS, Dosya No: 50-3, Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği Rumi 26 Nisan 1335 (26 Nisan

Örnek Belge 14: Van Valisi Haydar Bey'in 26 Nisan 1919 tarihli telgrafının sureti.

Van Valisi'nin Dahiliye Nezareti'ne verdiği bu rapor hükümetçe memnuniyetle karşılanmış, Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey, 3 Mayıs 1919 tarihli bir yazıyla, aşiretlerin desteğinin alınması hususunda gösterdiği başarıdan dolayı Van Valisi Haydar Bey'e teşekkür etmiştir.²²

Kuşkusuz tepki ve protestoların tek merkezi Van değildir. Örneğin Şırnak Aşireti Reisi Abdurrahman Ağa, Dirşev Aşireti Reisi Ömer Ağa ve Batuvan²³ Aşireti Reisi Ömer Ağa tarafından Şırnak'tan çekilen 10 Nisan 1919 tarihli telgrafta, Kürdistan'ın Ermenistan'a ilhak edilmesi istendiğine yönelik haberlerin alındığı bildirilmiş, fakat çoğunluğu teşkil eden Kürtlerin Osmanlı tabiiyetinden başka bir uyruğu kabul etmeyecekleri ifade edilmiştir.²⁴ Abdurrahman Ağa ve arkadaşlarının yazdıkları bu telgraf Sultan Vahdettin'e de takdim edilmiştir.²⁵

1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

22 BOA Fon Kodu: DH. KMS, Dosya No: 50-3, Gömlek No: 25, Dahiliye Nezareti'nin Rumi 3 Mayıs 1335 (3 Mayıs 1919) tarihli tezkiresi.

23 Bateyi Aşireti olmalı.

24 BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ, Dosya No: 4, Gömlek No: 83, Şırnak Aşireti Reisi Abdurrahman Ağa ve diğer Kürt ağalarının imzasını taşıyan telgraf.

25 BOA Fon Kodu: I. DUIT, Dosya No: 118, Gömlek No: 11, Serkatib-i Hazret-i

Erzurum bölgesinden de tepki telgrafi gönderen olmuştur. Erzurum Belediye Reisi ve eşraftan 23 kişi, Dahiliye Nezareti'ne çektikleri 10 Nisan 1919 tarihli telgrafta bölgenin Ermenistan'a terk edilemeyeceğini, Osmanlı'dan ayrılmayı katiyen reddettiklerini bildirmişlerdir.²⁶ Yine bölgenin Ermenilere terki hususunun reddiyle ve Osmanlı Devleti'ne bağlılıkla ilgili olarak Bitlis, Muş, Erzurum, Hınıs, Erzincan, Eleşkirt ve Erzincan eşraf ve ulemasından 48 imzayla ve Malatya Belediye Reisi Abdülvahhap ile Malatya ulema ve eşrafından 32 kişinin imzasıyla çekilen telgraflar 15 Nisan 1919 tarihinde Osmanlı Sultanı'na sunulmuştur.²⁷

Şıkak Aşireti Reisi Sımko Ağa ve Van Valisi Haydar Bey

Kuzey Kürdistan'dan Ermenistan'ın taleplerine karşı sert tepkilerin yükseldiği 1919 Martı'nda, İran Kürdistanı'nda Şıkak Aşireti Reisi Sımko Ağa'nın da çeşitli faaliyetler yürüttüğünü görüyoruz. O dönemde Osmanlı Devleti, Sımko Ağa'yı Van Valisi Haydar Bey aracılığıyla kontrol ve takip etmeye çalışmıştır. Vali Haydar Bey, Sımko'ya karşı stratejik bir politika izleyerek yeri geldiğinde İran Hükümeti, Ermeni ve Nasturilere karşı mücadelesinde kendisini desteklemiş, fakat bunu yaparken Sımko'nun nüfuzunun bölgede bir hükümet kurabilecek şekilde büyümesine de engel olmaya çalışmıştır.

Haydar Bey, 27 Mart 1919 tarihli raporunda Sımko Ağa'nın İran Hükümeti'yle birlik olarak Ermenilere ve Nasturilere saldırmaya hazırlandığını, sürekli olarak silah, cephane, mitral-

Şehriyari imzasıyla Sultan'a arz edilen Rumi 14 Nisan 1335 (14 Nisan 1919) tarihli tahrirat. BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ, Dosya No: 4, Gömlek No: 83, Şırnak Aşireti Reisi Abdurrahman Ağa ve diğer Kürt ağalarının imzasını taşıyan telgraf. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin Rumi 13 Nisan 1335 (13 Nisan 1919) tarihli tahriratı.

26 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR, Dosya No: 625, Gömlek No: 71.

27 BOA Fon Kodu: İ. DUIT, Dosya No: 118, Gömlek No: 15, Serkatib-i Hazret-i Şehriyari imzasıyla Sultan'a sunulan Rumi 15 Nisan 1335 (15 Nisan 1919) tarihli tahrirat.

yöz talebinde bulunduğunu ve süvarilerini eğitmek üzere su-
bay gönderilmesini istediğini dile getiriyor. Sımko'nun, gere-
ğinde Osmanlı tarafına geçmek üzere yer gösterilmesini de is-
tediğini belirten Vali Haydar Bey, Sımko'ya ilişkin gözlemlerini
şu ifadelerle aktarıyor:

Vaziyet netleşene kadar kendisini oyalayacağım. Sımko, yeterli
miktarda cephane edinebilse ve İran'dan üzerine sevk edilme-
si olası muhtelif kuvvetlere karşı durabileceğinden emin olsa,
dakika beklemeksizin istiklalini ilan ederdi!²⁸

Vali Haydar Bey, meselenin Van Vilayeti'ne sirayet edebilece-
ğini ve Sımko'nun olası bir durumda vilayet hududuna iltica et-
meyi düşündüğünü belirterek, "Hissettirmeden bu arzusunun
gerçekleşmesine mani oluyorum," sözüyle, Sımko'ya karşı yü-
rüttüğü kontrol politikasını da özetlemektedir.

Vali Haydar Bey'in dikkatle izlediği bir diğer aktör ise Şem-
dinanlı Seyid Taha'dır. Yukarıdaki raporunda Seyid Taha'ya da
değinen Haydar Bey, Seyid Taha'nın, Rumiye İngiliz Konsolo-
su tarafından Cari'den Rumiye'ye gönderildiği ihbarını aldığı-
nı ve istihbarat için o bölgeye adamlarını gönderdiğini bildir-
mektedir.²⁹

Şırnak bölgesinde Kürt-İngiliz gerilimi

Bölgedeki gelişmeleri etkileyen ve Osmanlı Devleti'ni endişe-
lendiren konulardan biri de, Güney Kürdistan'da yavaş yavaş
gün yüzüne çıkan Kürt-İngiliz geriliminin Osmanlı Kürdista-
nı'na sirayet etmesi ihtimali olmuştur. Bu dönemde Bahdınan
bölgesinde yaşanan Kürt-İngiliz gerilimi Goyan bölgesine sıç-
ramış, Goyanlıların Şırnak Aşireti'ne mensup olması sebebiyle
Şırnak Aşiret Ağası Sorzade Abdurrahman Ağa'nın olaya müda-

28 BOA Fon Kodu: DH. KMS, Dosya No: 50-3, Gömlek No: 25, Van Valisi Hay-
dar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 26/27 Mart 1335 (26/27 Mart
1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

29 BOA Fon Kodu: DH. KMS, Dosya No: 50-3, Gömlek No: 25, Van Valisi Hay-
dar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 2 Nisan 1335 (2 Nisan 1919) ta-
rihli şifreli telgrafın sureti.

hale etmesi Mütareke şartlarına göre bir işgal ihtimalini doğurmuştur. Osmanlı Devleti, İngilizlerin bu sebeple Kuzey Kürdistan'a girmesinden büyük endişe duymuştur.

İngilizlerin Şırnak sınırında bulunan Güney Kürdistan'daki çalışmaları ve özellikle Nasturilerden oluşan bir birlik kurmaları, Şırnaklı Abdurrahman Ağa'nın İngilizler aleyhinde sert beyannameler neşretmesine yol açmıştır. Bunun üzerine İngilizler, Kürtleri İngilizlere karşı kışkırttığı gerekçesiyle Abdurrahman Ağa'yı Osmanlı Devleti'ne şikâyet etmişlerdir.³⁰ Bu şikâyet üzerine harekete geçen Dahiliye Nezareti adına Bitlis Vilayeti'ne gönderilen 31 Mart 1919 tarihli emirnamede, Abdurrahman Ağa'nın bu gibi girişimlerinin memleket barışına zarar vereceği belirtilmiş; Ağa'nın uygun bir şekilde uyarılarak ıtlaf Devletleri'nce ve Hristiyan unsurlarca şikâyet konusu edilebilecek bu gibi hareketlerden men edilmesi ve neticenin iki gün içerisinde Dahiliye'ye bildirilmesi istenmiştir.³¹ Osmanlı Hükümeti'nin temel çekincesi, bölgede bir kargaşanın çıkması ve İngilizlerin bunu bahane ederek Mütareke şartlarına göre bölgeyi işgal etmesidir.

Zaho siyasi hâkiminin katli ve Şırnak bölgesinde yeni gelişmeler

Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra Zaho İngiliz siyasi hâkiminin ziyaret için gittiği Geliyê Goyan'da öldürülmesi bölgedeki tansiyonun daha da artmasına neden olmuştur. Konuyla ilgili İngiliz belgelerine göre, Musul'un doğu bölgesindeki Kürt aşiretleri arasında İngiliz ve Hristiyan karşıtlığı artmış, Yüzbaşı Pearson 4 Nisan'da jandarma karakolunun bulunduğu Biju'dan Mergi'ye giderken Karoar (Kiror) adlı Goyan Köyü'nde tuzağa düşürülerek öldürülmüştür.³²

30 FO 371/4191 İngiliz Savaş Bürosu'nun 21 Mayıs 1919 tarihli yazısı. Akt. Mesut Yeğen, *a.g.e.*, s. 46.

31 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 97 Gömlek No: 337 Dahiliye Nazır'nın Bitlis Vilayeti'ne çektiği Rumi 31 Mart 1335 (31 Mart 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

32 FO 371/4191 Belge No: 54598 İngiliz Bağdat Siyasi Kısmı'ndan yazılan 8 Nisan 1919 tarihli rapor. Akt. Mesut Yeğen, *a.g.e.*, s. 37-38.

Bitlis Valiliği'nin 10 Nisan 1919 tarihli raporuna göre ise³³ Zaho siyasi hâkimi Geliyê Goyan mıntıkasındaki Kiror Köyü aşiretiyle görüşerek kendilerine tabi olmalarına yönelik propaganda yapmış fakat aşireti ikna edememiştir. İngiliz yetkili daha sonra bölgedeki Ermeni köylerini dolaşmakta iken “Yezde” ve “Merke” köyleri arasında öldürülmüş, bu cinayetten Kürtleri sorumlu tutan İngilizler Goyan’a hareket etmek üzere Zaho’da hazırlık yapmaya başlamışlardır. Geliyê Goyanlılar aşiret olarak Şırnak Aşireti Reisi Abdurrahman Ağa’ya bağlı olduklarından, kendisine derhal haber vermiş, Abdurrahman Ağa, Osmanlı yetkililerine İngilizlerin Goyan’a saldırıda bulunmaları durumunda Goyan’ı müdafaa edeceklerini söylemiştir.

30-40 köyden meydana geldiği ifade edilen Goyan bölgesine büyük bir askerî harekât düzenlenmesi ihtimali Osmanlı Hükümeti’ni oldukça tedirgin etmiş, böyle bir hadisenin tüm bölgeye sirayet etmesinden endişe duyulmuştur.³⁴ Goyan ahali si her ne kadar Şırnak Aşireti’ne bağlı ise de, Diyarbekir, Bitlis ve Van vilayetleri arasında yer alan bu bölgenin Beytüşşebap üzerinden Van’a bağlı olarak görülmesi nedeniyle, Van Valiliği üzerinden de çalışmalar yürütülmüştür. Van Valisi Haydar Bey, Goyan meselesiyle ilgili 19 Nisan 1919 tarihli raporunda³⁵ “vahşetle meşhur” olarak nitelendirdiği Goyan Aşireti’nin aynı zamanda Hilafet’e de bağlı olduğunu dile getirerek, meselenin tahkiki için bölgeye jandarma ve ahaliden iki kişiyi gönderdiğini bildirmiştir.

33 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 625 Gömlek No: 59 Bitlis Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne acele kaydıyla çekilen Rumi 10 Nisan 1335 (10 Nisan 1919) tarihli şifreli telgraf.

34 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 625 Gömlek No: 59 Bitlis Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne acele kaydıyla çekilen Rumi 10 Nisan 1335 (10 Nisan 1919) tarihli şifreli telgraf.

35 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 626 Gömlek No: 80 Van Valisi Haydar Bey’den Dahiliye Nezareti’ne çekilen Rumi 19 Nisan 1335 (19 Nisan 1919) tarihli şifreli telgraf.

İngilizler Goyan'ı bombalıyor

Bu gelişmelerden sonra İngilizler bir yandan Zaho'da askerî harekât hazırlığı yaparken, öte yandan iki İngiliz uçağı Geliyê Goyan'a gelip iki bomba bırakmış fakat herhangi bir can kaybı yaşanmamıştır.³⁶

Bu gelişmeler üzerine Nisan 1919 sonuna doğru Şırnak Aşireti'nin İngilizlerle çatışmaya girmemesi için Abdurrahman Ağa'yla görüşmelerde bulunmak üzere bir "nasihat heyeti" oluşturulmuş, görüşmelerin neticesiz kalması ve aşiretin İngilizlerle çatışmaya girmesi ihtimaline karşı bölgeye bir askerî müfreze gönderilmesi kararı alınmıştır.³⁷ Bölgede bir Kürt-İngiliz çatışması yaşanmasından korkan Dahiliye Nezareti, Van Valisi'nden, vilayet dâhilindeki aşiretlerin İmadiye ve Zaho aşiretleriyle birleşmelerini engellemesini istemiştir.³⁸

Şırnaklı Abdurrahman Ağa: "İngilizlerle çatışmayacağız"

Geliyê Goyan meselesinde Şırnaklı Abdurrahman Ağa ile yapılan görüşmelerde olumlu sonuçlar alındığı görülüyor. Bitlis Valisi Mazhar Bey'in 2 Mayıs 1919 tarihli raporunda görüşmelerin olumlu neticelendiği, Abdurrahman Ağa'nın Hükümet aleyhinde bir harekâta ve İngilizlere karşı bir saldırıda bulunmayacağına dair söz verdiği ifade edilmektedir.³⁹ Abdurrahman Ağa, İngiliz siyasi hâkiminin, İngilizleri Kürtler üzerine

36 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 626 Gömlek No: 151 Bitlis Valisi Mazhar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 22 Nisan 1335 (22 Nisan 1919) tarihli şifreli telgraf.

37 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 98 Gömlek No: 358 Dahiliye Nezareti'nden (Emniyeti Umumiye Müdüriyeti) Bitlis Vilayeti'ne acele kaydıyla çekilen Rumi 29 Nisan 1335 (29 Nisan 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

38 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 99 Gömlek No: 178 Dahiliye Nezareti'nden Van Valisi'ne çekilen Rumi 13 Mayıs 1335 (13 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.

39 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 628 Gömlek No: 27 Bitlis Valisi Mazhar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 2 Mayıs 1335 (2 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.

sürerek Goyan'ı istila etmeyi planlayan Ermeniler tarafından öldürüldüğünü iddia etmiş⁴⁰ ve şöyle söylemiştir: “Kürtler, aslında İngilizleri Zaho'dan değil, Musul'dan bile kovup çıkarma kudretini kendilerinde görmektedir.”⁴¹

Abdurrahman Ağa, sözleriyle Kürtlerin kuvvet ve fikriyatına dair inancını ifade etmiş olsa da, Osmanlı'nın emirlerine karşı gelmek istemediği için, İngilizler Goyan'ı insafsızca bombaladıkları halde onlarla çatışmaya girmeyeceğini beyan etmiştir. Abdurrahman Ağa'nın bu sözü üzerine Şırnak'a askerî müfreze gönderilmesinden vazgeçilmiştir.⁴²

Şeyh Mahmud Berzenci Hareketi'nin 1919 Baharı'nda Kuzey Kürdistan'daki faaliyeti

Daha önce ifade edildiği üzere Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesinden sonra, Süleymaniye Şeyh Mahmud Berzenci, Süleymaniye merkezli bir hükümet kurmuştur. Bu hükümet daha sonra İngilizlerce de kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti, Musul'u terk etmiş olmasına rağmen, Süleymaniye merkezli Güney Kürdistan hükümetine mesafeli yaklaşmış, bu oluşumun İngilizlerce Kuzey Kürdistan'ı da içine alacak şekilde genişleme tehlikesini hiçbir zaman göz ardı etmemiştir. Van Valisi Haydar Bey ve 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Güney Kürdistan'la ilgili istihbarat çalışması yapmışlar ve İstanbul'a sürekli raporlar göndermişlerdir. Burada dikkati çeken bir husus da, Süleymaniye merkezli Kürdistan hükümetinin kuzeydeki Bahdinan bölgesinde hâkimiyet kuramamış olduğudur. Zira Süleymaniye'de Kürt-İngiliz ilişkileri iyi bir se-

40 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 99 Gömlek No: 192 Dahiliye Nezareti'nden (Emniyeti Umumiye Müdüriyeti) Van Vilayeti'ne gayet mühim ve acele kaydıyla çekilen Rumi 14 Mayıs 1335 (14 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.

41 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 635 Gömlek No: 98 Bitlis Vali Vekili Vehbi imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 27 Haziran 1335 (27 Haziran 1919) tarihli şifreli telgraf.

42 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 99 Gömlek No: 184 Dahiliye Nezareti'nden (Emniyeti Umumiye Müdüriyeti) Bitlis Vilayeti'ne çekilen Rumi 23 Mayıs 1335 (23 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

yirde giderken, Osmanlı hududunun hemen güneyi olan Bahdinan bölgesindeki Kürtler Süleymaniye'deki oluşuma rağmen İngilizlerle çatışmanın eşiğine gelmişlerdir.

Osmanlı Hükümeti bir taraftan Bahdinan'daki gerilimin Osmanlı Kürdistanı'na sirayetini önlemeye çalışırken, öte yandan Süleymaniye merkezli Kürdistan hükümetinin Hakkâri bölgesi aşiretleriyle temasta bulunduğu ve bölgeye nüfuz etmeye çalıştığına ilişkin iddialar nedeniyle dikkatini bölgeye çevirmiştir. Van Valisi Haydar Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 5 Nisan 1919 tarihli telgrafta, Şeyh Mahmud Berzençî'nin Güney Kürdistan Sultanı ilan edilmesi hususunda bilgiler verilmektedir.⁴³

Şemdinan Kaymakamı'ndan alınan 25 Şubat 1919 tarihli yazıda Revandız dolaylarında Şeyh Mahmud isminde birinin müstakil Güney Kürdistan Sultanı ilan olunduğu, bu milli hükümetin İngiltere himayesinde bulunduğu, Bedirhanilerden Musul Mahkeme Aza Mülazımı Faik⁴⁴ Van'ın Şemdinan, Gevar ve Çölemerik aşiretlerini kandırmak için Revandız'ın Bıradost Nahiyesi'ne İngiliz siyasi memuruyla geldiği ve aşiret reisleriyle görüştüğü ifade edilmiştir.

Vali Haydar Bey 9 Nisan 1919 tarihli “gayet mühim ve acele” notuyla çektiği diğer bir telgrafta⁴⁵ İngilizlerin Van bölgesindeki aşiretleri toplayarak, himayeleri altında tutacakları bir Kürdistan kurmaya çalıştıklarını, bu uğurda çok para sarf ettiklerini öne sürmüştür. Vali, hariçten gelecek tesirlere karşı kuvvetsiz ve parasız karşılık vermenin güç olacağını da sözlerine eklemiştir. Yine 22 Nisan 1919 tarihli bir telgrafında⁴⁶ ise, Hakkâ-

43 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 624 Gömlek No: 109 Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 5 Nisan 1335 (5 Nisan 1919) tarihli şifreli telgraf.

44 Bedirhani Ahmet Faik Bey'dir.

45 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 625 Gömlek No: 40 Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 9 Nisan 1335 (9 Nisan 1919) tarihli şifreli telgraf.

46 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 626 Gömlek No: 160 Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 22 Nisan 1335 (22 Nisan 1919) tarihli şifreli telgraf.

شماره	تاریخ	آلدهای محل	دولت عثمانیه	تاریخ	سکری	نومردی	شماره
اول	اول	اول	حکومت تلغراف کاروانسرای دولتی برکوتا	اول	اول	اول	اول
سکری	سکری	سکری	مشریت قبول ویر	سکری	سکری	سکری	سکری

Handwritten text below the form:

۱۹۱۹-۱۹۲۰ ۱۹۲۰-۱۹۲۱ ۱۹۲۱-۱۹۲۲ ۱۹۲۲-۱۹۲۳ ۱۹۲۳-۱۹۲۴ ۱۹۲۴-۱۹۲۵ ۱۹۲۵-۱۹۲۶ ۱۹۲۶-۱۹۲۷ ۱۹۲۷-۱۹۲۸ ۱۹۲۸-۱۹۲۹ ۱۹۲۹-۱۹۳۰

Örnek Belge 15: Vali Haydar Bey'in 22 Nisan 1919 tarihli şifreli telgrafını sayfası.

ri'den aldığı rapora göre, İngilizlerin Revandız'daki siyasi memurları tarafından Oramar'a⁴⁷ ve çevre aşiretlere mektuplar gönderildiğini ve bu aşiretlerin Osmanlı Devleti'nden koparılıp İngiliz himayesinde kurulan Kürdistan hükümetine bağlanmaya çalışıldığını, fakat aşiretlerin bu öneriyi geri çevirdiklerini ifade etmiştir.

Gelişmeleri yakından takip eden Haydar Bey konuyu sürekli Dersaadet'e rapor etmiş,⁴⁸ İngilizlerin, mukavemet göceklerini anladıkları yerleri işgal etmek için Kürt milleti menfaatine çalışmakta olduklarına dair şeyh, ulema ve reisleri ikna ve itma⁴⁹ ederek çalışma yürüttüklerini bildirmiştir. Haydar Bey'e göre, İngilizler Şemdinan, Oramar ve Goyan'a⁵⁰ nüfuz etmek için Barzan Şeyhi'nin hafidi Şeyh Mahmud'un ve Bedirhani Ahmed Bey'in desteğini almaya çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin, Şeyh Mahmud Berzenci hükümetinin bu bölgelere nüfuz edeceğine ilişkin çekincesi boşa çıkmıştır. Berzenci-İngiliz mutabakatı kısa bir süre sonra bozulacak, yerini çatışma ve savaflara bırakacaktır.

47 Günümüzde Hakkâri'nin Dağlıca bölgesi.
 48 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 619 Gömlek No: 39 Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 6 Mayıs 1335 (6 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.
 49 Beslemek, parayla elde etmek.
 50 Goyan, Şırnak'ın doğusunda Uludere'nin güneyinde, günümüzde Irak ve Türkiye sınırları içinde kalan bir bölgedir ve aynı isimde bir Kürt aşireti mevcuttur.

Dersim bölgesindeki gelişmeler

1919 Baharı'nda Osmanlı Devleti'nin Kürdistan'da dikkatle izlediği yerlerden biri de Dersim bölgesidir. Erzurum Valiliği'nin "Dersim'de isyan hazırlığı" olduğuna ilişkin bir rapor sunması üzerine Elaziz⁵¹ Valiliği bir tahkikat yürütmüştür. Anlaşıldığı kadarıyla, bölgede bir Ermenistan kurulması teşebbüsüne karşı bazı kişilerin ve grupların çeşitli yerlere mektup göndererek Türkler ile Kürtler arasında uzlaşmaya varılması ve hükümete sadık olunması yönünde tavsiyelerde bulundukları anlaşılmıştır.⁵²

Söz konusu şifreli telgrafta bu mektupların nereden geldiğine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Elaziz Valisi, Dersim Mutasarrıfı'nın da verdiği bilgilere dayanarak, Ermenistan hakkındaki görüşlerin zayıflaması ve aşiretlere yapılan telkinlerin olumlu sonuç vermesi sayesinde şimdilik Dersim'de bir sıkıntıının olmadığını ifade etmiştir. Yine Dersim bölgesiyle ilgili olarak Elaziz Valisi'nin 16 Nisan 1919 tarihli raporunda şu ifadeler yer almaktadır.⁵³

Merkez vilayette ve diğer bağlı yerlerde Kürdistan Teali Cemiyeti'nin henüz teşkil etmiş şubeleri yoksa da Dersim'in hemen her tarafında bu isim altında birçok darünnedve⁵⁴ teşkil ettiğini ve propagandacıların tesirinin gittikçe vahim bir şekil ve cereyan almaya başladığını bir aydan beri haber almaktayım.

Yukarıdaki yazışmalardan, 1919 yılının ilk yarısında Dersim bölgesinde "Şark'ın Ermenistan'a terki" meselesinden kaynaklanan karışıklığın dışında önemli bir hareketliliğin olmadığını, bununla birlikte Osmanlı mülki amirlerinin Kürdistan Tea-

51 Bugünkü Elazığ.

52 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 625 Gömlek No: 147 Elaziz Valisi Ali imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 14 Nisan 1335 (14 Nisan 1919) tarihli şifreli telgraf.

53 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR, Dosya No: 626, Gömlek No: 45, Elaziz Valisi Ali imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 16 Nisan 1335 (16 Nisan 1919) tarihli şifreli telgraf.

54 Fesat ve münafıkların toplandığı yer manasındadır.

li Cemiyeti'nin bölgedeki faaliyetini dikkatle izlediklerini görmekteyiz.

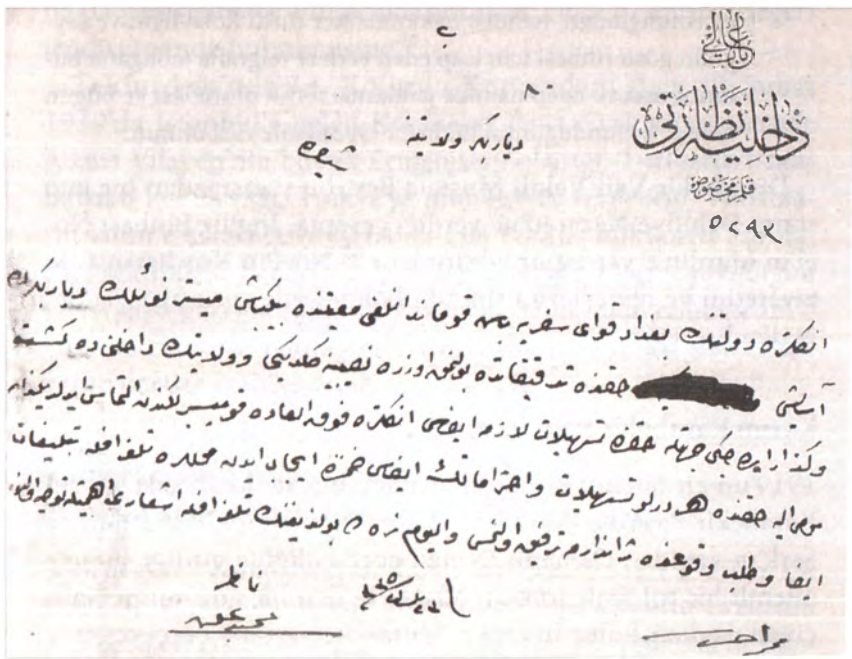
Binbaşı Noel'in Kuzey Kürdistan'a ilk ziyareti

Konuya Kürdistan ve Kürtler açısından yaklaşıldığında 1919 yılının en önemli aktörlerinden birinin İngiliz Binbaşı Noel olduğunu söylemek mümkündür. Gelişi Diyarbakir'de hareketliliğe sebep olan Noel, İngiliz belgelerine göre bölgede Kürtler ile Türkler arasındaki siyasi durum ve ekonomik koşullar hakkında bilgi toplamak amacıyla İngiliz hükümetince görevlendirilmiştir ve 1 Nisan 1919'da Nusaybin'e gitmek üzere Bağdat'tan yola çıkmıştır.⁵⁵ Noel daha evvel Süleymaniye'de görev almış ve oradaki görevi süresince Şeyh Mahmud Berzenci ile İngilizler arasındaki ilişki karşılıklı mutabakat zemininde devam etmiştir. Süleymaniye sürecinden sonra Kuzey Kürdistan'a ilk ziyaretini Nusaybin üzerinden Diyarbakir'e gelerek gerçekleştiren Binbaşı Noel, bu ziyaretinde Diyarbakir Kürt Kulübü üyeleriyle, özellikle de Cemilpaşazade Ekrem Bey'le temaslarda bulunmuştur. Noel'in gelişiyile birlikte Diyarbakir Kürt Kulübü de siyasi gündemi yoğun olarak işgal edecektir.

Osmanlı Devleti yetkililerinin, Noel'in gelişinden evvel Diyarbakir Kürt Kulübü'nü pek önemsenmemekle beraber yine de sıkı bir takip ve kontrole tabi tuttuklarını görüyoruz. Kulüp Nizamnamesi Diyarbakir Valiliği'nce 6 Şubat 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiş, ekteki raporda, üyelerin bağımsız bir Kürdistan kurmayı hedefleyen tecrübesiz beş-on gençten ibaret olduğu rapor edilmiştir. Diyarbakir Valiliği bu raporda, Kürt Kulübü'nün Diyarbakir merkezinde de çevresinde de nüfuzunun bulunmadığını, dolayısıyla hâlihazırda sıkıntılı bir durumun olmadığını dile getirmiştir.⁵⁶

55 FO 371/4192, Belge No: 126007. Akt. Mesut Yeğen, *a.g.e.*, s. 94-103.

56 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR, Dosya No: 628, Gömlek No: 34, Diyarbakir Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne çekilmiş Rumi 2 Mayıs 1335 (2 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.

Örnek Belge 16: Dahiliye Nezareti'nden Diyarbekir Vilayeti'ne gönderilen
23 Nisan 1919 tarihli emirname.

İngiliz Devleti'nin talebi üzerine, Osmanlı Hükümeti, bölge valilerine Binbaşı Noel'e seyahati süresince her türlü kolaylığın gösterilmesine ilişkin bir emirname göndermiştir. Dahiliye Nezareti'nden Diyarbekir Valiliği'ne gönderilen 23 Nisan 1919 tarihli yazıda Binbaşı Noel'le ilgili olarak şöyle denmektedir:⁵⁷

İngiltere Devleti'nin Bağdat Kuvva-ı Sefiriye Başkumandanlığı maiyetinde Binbaşı Mister Noel'in Diyarbekir'in asayışı hakkında incelemelerde bulunmak üzere Nusaybin'e geldiği ve vilayetin dâhilinde de seyahat edeceğinden, hakkında gerekli kolaylığın gösterilmesi İngiltere Yüksek Komiserliği'nden ri-

57 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR, Dosya No: 98, Gömlek No: 289, Dahiliye Nezareti'nden Diyarbekir Valiliği'ne çekilmiş Rumi 23 Nisan 1335 (23 Nisan 1919) tarihli şifreli telgraf.

ca edildiğinden, kendisi hakkında her türlü kolaylığın ve saygının gösterilmesi için icap eden yerlere telgrafla tebligatta bulunulması ve talep halinde jandarma terfîk olunması ve bugün nerede bulunduğunun bildirilmesi önemle rica olunur.

Diyarbakir Vali Vekili Mustafa Bey, bu yazışmadan bir gün sonra Dahiliye Nezareti'ne verdiği cevapta, İngiliz Binbaşı Noel'in Mardin'e vardığını bildirmiştir.⁵⁸ Noel'in Kürdistan'a ilk ziyaretini ve neticelerini sonraki bölümlerde ayrıntılarıyla değerlendireceğiz.

Kazım Karabekir Paşa ve Kürtler

1919'un en önemli bir aktörlerinden biri de kuşkusuz Kazım Karabekir Paşa'dır. Karabekir Paşa 1918 yılında Kürdistan ve Şark'ın yeniden Osmanlı Devleti egemenliğine girdiği süreçte önemli bir rol üstlenmiştir. Mütareke'den bir gün sonra Nahçıvan'dayken kolordusunun Mütareke şartları çerçevesinde lağvedildiğini öğrenen Paşa, 28 Kasım 1918'de İstanbul'a dönüş emri almıştır. Karabekir Paşa'nın İstanbul'da ve Tekfurdağı'ndaki 14. Kolordu Komutanlığı'nda yürüttüğü görevlerinde Şark ve Kürdistan meseleleriyle yakından ilgilendiğini ve bölgede görev almak üzere Harbiye Nezareti'ne başvurduğunu biliyoruz.

Karabekir Paşa o dönemde Harbiye Nezareti Müsteşarı olan İsmet Bey (İnönü), Fevzi Paşa (Çakmak) ve Mustafa Kemal Paşa'yla da sıkça görüşmüştür. Geleceğin önemli kadrolarını teşkil edecek bu isimler arasında cereyan eden bu görüşmelerde "Kürdistan" meselesi de konuşulmuştur. Örneğin Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, Tekfurdağı'nda bulunan Karabekir Paşa'ya gönderdiği 28 Ocak 1919 tarihli "umumi vaziyete" dair telgrafta, Süleymaniye'de kurulan Kürdistan'ın hâkimiyet sınırının Erbil, Altınköprü, Revandız, Duhok, Beni Yunus, Karai bölgelerini ihtiva ettiğini, İngilizlerin gelecekte bu sınırları da-

58 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR, Dosya No: 627, Gömlek No: 19, Diyarbakir Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 24 Nisan 1335 (24 Nisan 1919) tarihli şifreli telgraf.

ha da genişletmeye çalışacaklarını ifade ederek, durum değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵⁹

Tekfurdağı'nda 14. Kolordu Kumandanı iken 11 Şubat 1919'da İstanbul'a gelen Karabekir Paşa, Şark vilayetleriyle Adana Vilayeti'nin büyük Ermenistan olacağı, Türklerin İstanbul'dan kovulacağı, Trakya'ya muhtariyet verileceği, Yunanların İzmir'e çıkacağı ve Karadeniz'de Pontus hükümeti kurulacağı şeklindeki haberlerin İstanbul'da ağızdan ağza yayıldığını ve Avrupa gazetelerinde de yayımlandığını ifade etmektedir.⁶⁰ Paşanın bu sözleri dönemin Osmanlı kamuoyunun genel vaziyetini özetler mahiyettedir.

Karabekir Paşa İstanbul'da Mustafa Kemal'le görüşüyor

Şark'ta görev almak isteyen Karabekir Paşa, 4 Mart 1919'da 15. Kolordu Kumandanlığı'na atanmıştır.⁶¹ Bu kolordu Erzurum merkezli olmakla birlikte, Van ve Trabzon vilayetlerini de kapsamaktadır.⁶² İstanbul'dan ayrılmadan önce, yakın zamanda bir ameliyat geçirmiş olan Mustafa Kemal Paşa'yla da görüşmüştür. Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'e Erzurum'a gideceğini, kurtuluşu Şark'ta gördüğünü ve orada milli bir hükümet teşkil etmek istediğini anlatmıştır. Avantajlı bir barış antlaşması için Ermenistan'ı rehin almayı düşündüğünü anlatan Paşa, Mustafa Kemal'den Anadolu'ya gelip hareketin başına geçmesini istediğini ifade etmektedir. Karabekir Paşa'nın planına göre, Şark'ta bir hareket başlatılacak, kendisi orayı tutacaktır. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa batıya yönelecektir. Mustafa Kemal görüşme neticesinde "İyi olayım, size mülaki olmaya çalışırım," sözleriyle kendisini uğurlamıştır.

Düşüncelerini İsmet Bey'le (İnönü) de paylaşan Karabekir

59 Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'nın 14. Kolordu Kumandanı Kazım Paşa'ya çektiği 28 Ocak 1919 tarihli telgraf. Akt. Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 10.

60 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 11.

61 BOA Fon Kodu: BEO, Dosya No: 4558, Gömlek No: 341831.

62 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 16.

Paşa, İsmet Bey'in Mustafa Kemal'le görüşerek İstanbul'da yeni bir kabine kurma hesapları yaptığını, hatta kendisine İsmet Nazırlığı teklif ettiğini notlarında zikretmektedir.⁶³ Karabekir Paşa bu düşüncelerle 12 Nisan 1919'da İstanbul'dan vapurla ayrılarak 19 Nisan 1919'da Trabzon'a varmıştır.

Karabekir Paşa: "Kürdistan'ı Ermenistan korkusuyla önleyeceğiz"

3 Mayıs 1919'da Erzurum'a ulaşan Kazım Karabekir Paşa, Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Rauf Hoca'yla yaptığı görüşmelerde, Bolşevik kuvvetlerinin Kafkasya'ya inmesinin olumlu sonuçlar vereceğini söylemiş, avantaj kazanmak için Ermenistan'ı ilk fırsatta işgal edip rehin almayı düşündüğünü ifade ederek, Kürtlerle ilgili şu düşüncesini paylaşmıştır:

Dikkat edeceğimiz önemli bir mesele de Kürtlük cereyanıdır. İstanbul'da bu hususta büyük faaliyet gördüm. Ben mıntıkamızdaki aşiretleri nizama koyup ve beylerini bizzat tarafıma çekerek onları tutabilirim. Kürdistan'ın Ermenistan olacağını anlatmakla mesele hallolur.⁶⁴

Karabekir Paşa, Osmanlı Devleti'nin Kürtleri elinde tutma konusunda uygulayacağı basit politikayı böyle özetlemektedir. Karabekir Paşa, Erzurum'a geldikten sonra bu fikirden hareketle, Birinci Dünya Savaşı'nda irtibatta olduğu Kürt aşiret alay komutanlarıyla görüşerek, Kürtlerin Ermeniler tarafından mahvedileceği fikrini telkin etmiş, birlikte çalışmanın gerekliliğini anlatmıştır. Karabekir Paşa, görüştüğü bu kimselerin kendisine söz verip, yemin ettiklerini ifade etmektedir.⁶⁵ Yaptığı ikna çalışmasının yöntemini şöyle anlatır:

Bunların önemlilerinin yanına uygun zabıtlar göndererek, durumu ve bilhassa Şark'ın Ermenilere verileceğini, fakat el birli-

63 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 18.

64 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 22-23.

65 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 24.

giyle geçen seneki gibi muzaffer olacağımızı sürekli olarak anlatmakta idim.⁶⁶

Kürt reisleriyle olan ilişkilerinde “din” konusundan nasıl istifade ettiğini ise şu ifadelerle dile getirmiştir:

Bütün Kürtlük mıntıkasında en mühim manevi kuvvet din, teşkilata dâhil bazı reislerin muntazam aylıklarını vermek de manevi kuvvet idi.⁶⁷

Kazım Karabekir Paşa, Kürt-Türk kardeşliğini özellikle “din” temelinde tesis etmeye çalışmış, bazı Kürt ağalarını aylık maaş vererek kendisine bağlamış ve şark’ın Ermenistan’a terk edileceği tezini yayarak Osmanlı Devleti’nin dışında bir çözüm arayışına girmelerine mani olmaya gayret etmiştir.

66 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 88.

67 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 439.

İzmir'in İşgali Sonrasında Kürtler

İşgalin perde arkası

1919 Mayıs'ında Yunan kuvvetlerinin İtilaf Devletleri'nin direktifiyle İzmir'i işgal etmesi, Kürdistan'da ve Şark'ta psikolojik açıdan bir kırılma yaratmıştır. İzmir'in Mütareke şartlarına dayanılarak işgal edilmiş olması, Ermenistan tezlerine karşı protesto seslerinin yükseldiği Kürdistan'da ve Şark'ın genelinde benzer bir işgalin gerçekleştirilebileceği endişesini daha da arttırmıştır. Bu gelişmelerin Kürdistan'daki etkilerine geçmeden önce İzmir'in hangi gerekçelerle işgal edildiğine dair bazı bilgileri paylaşalım.

İngilizler, 14 Mayıs 1919 sabahı İzmir Valisi İzzet Bey'e gelerek, İtilaf Devletleri'nce alınan karar gereği, İzmir'deki askerî istihkâmların öğleden önce işgal edileceğine dair bir nota vermişlerdir.¹ Osmanlı Valisi'ne aynı gün verilen ikinci notada ise, Mütareke'nin 7 Maddesi'ne istinaden İtilaf Devletleri'nce bir karar alındığı, buna göre İzmir'in Yunan kuvvetlerince 15 Mayıs sabahı işgal edileceği bildirilmiş, Osmanlı birliklerinin herhangi bir mukavemet göstermemesi uyarısında bulu-

1 BOA Fon Kodu: DH. 1. UM, Dosya No: E-51, Gömlek No: 72, "Vice Admiral British Commander-in-chief" imzasıyla verilen İngilizce nota.

nulmuştur.² Büyük bir paniğe neden olan bu gelişme üzerine, İzmir Valisi, Sadrazam Paşa'yı ivedilikle makine başına görüşmeye davet etmiştir;³ fakat neticede Osmanlı Hükümeti işgale engel olamamıştır. Dahiliye Nezareti, işgalin başladığı 15 Mayıs 1919'da vilayetlere şu bildiriği göndermiştir:⁴

İngiliz Askerî Kuvvetler Kumandanı Amiral Galtrop cenapları tarafından Aydın Vilayeti'ne dün sabah tebliğ olunan notada Paris Barış Konferansı'nın kararına ve Mütareke'nin 7 Madde-si'ne istinaden İzmir istihkâmlarının işgal edileceği ve öğleden sonra verilen ikinci bir notada da yine Mütareke hükümleri-ne dayanılarak İzmir şehrinin Yunan askeri tarafından işgaline İtilaf Devletleri'nce karar verilmiş olduğu bildirilmiştir. Hükümet bu konuda millet ve devletin hukukunun muhafazası için üstüne düşen vazifeleri yerine getirmeye teşebbüs etmiştir!

İşgalin duyulması üzerine Anadolu ve Şark'ta büyük bir heyecan hasıl olmuş, benzer olayların sair bölgelerde de cereyan edebileceği endişesi yayılmıştır. Hükümet, işgal hakkında bilgi isteyen vilayetlere ve kumandanlıklara, işgale tepki olarak asayiş bozacak herhangi bir eyleme zinhar müsaade edilmeyeceğini bildirmiştir. Bununla beraber ahalinin, İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine, bu işgalin Mütareke'ye aykırı olduğunu bildiren protesto telgrafları çekmesi istenmiştir.⁵

İzmir'in işgali üzerine meydana gelen en önemli hadiselerden biri de, 1. Ferit Paşa hükümetinin istifası olmuştur.⁶ Bu hükümet istifasının Kürtler açısından önemi, Şemdinanlı Seyid Abdülkadir'in Şura-yı Devlet reisliğinin de son bulmuş ol-

2 BOA Fon Kodu: DH. I. UM, Dosya No: E-51, Gömlek No: 72, "Vice Admiral British Commander-in-chief" imzasıyla verilen İngilizce kaleme alınmış diğer nota.

3 BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ, Dosya No: 8, Gömlek No: 29.

4 BOA Fon Kodu: DH. EUM. KLH, Dosya No: 4, Gömlek No: 34 Dahiliye Nezareti'nden umum vilayetler, liva ve mutasarrıflıklara çekilmiş Rumi 15 Mayıs 1335 (15 Mayıs 1919) tarihli telgrafın sureti.

5 BOA Fon Kodu: DH. EUM. KLH, Dosya No: 4, Gömlek No: 34.

6 BOA Fon Kodu: DH. EUM. KLH, Dosya No: 4, Gömlek No: 34, Dahiliye Nezareti'nden umum vilayet, liva ve mutasarrıflıklara gönderilmiş Rumi 17 Mayıs 1335 (17 Mayıs 1919) tarihli tebliğ.

masıdır. Hükümetin istifası kabul edilmekle beraber, sadrazamlık görevi tekrar Damat Ferit Paşa'ya verilmiş, Paşa 19 Mayıs 1919'da yeni kabinesini Sultan'ın onayına sunmuş ve yeni kabine Padişah'ça onaylanmıştır.⁷ Yeni kabinede sadrazamlıkla beraber hariciye nazırlığı görevini de üstlenen Ferit Paşa, Şura-yı Devlet reisliğini vekâleten Edhem Bey'e vermiş,⁸ böylelikle Seyid Abdülkadir'in 2,5 aylık Şura-yı Devlet reisliği son bulmuştur.

İzmir'in işgalinin Kürdistan'daki yansımaları

İzmir'in işgali, Osmanlı Devleti'nin her tarafından olduğu gibi, Kürdistan'da da sert bir tepkiyle karşılanmıştır. Bu işgalin emsal teşkil ettiği öne sürülerek Kürdistan'ın Ermeniler lehine işgal edileceği endişesi, Kürt toplumunun Osmanlı Devleti'ne ve Hilafeti'ne olan bağlarını daha da kuvvetlendirmiştir. 21 Mayıs 1919 tarihinde Siverek'ten Hariciye Nezareti'ne çekilen ve altında Belediye Başkanı Vekili, Müftü ve 22 ileri gelenin imzası bulunan şu telgrafı, protestolara örnek olarak gösterebiliriz:⁹

İzmir'in Yunanlar tarafından işgali ve orada gerçekleştirmiş oldukları kanlı olaylarla ilgili haberler bölgemiz halkı üzerinde yıldırım etkisi yaratmıştır. Hemen her gün vatanımıza reva görülen olaylar arasında en yenisi ve hiç kuşkusuz en vahimi olan bu olay, halkı tarifi imkânsız bir aşırı heyecan dalgası içine sokmuştur.

Devamında büyük devletlerin Yunanlara sağladığı bu desteğin Osmanlı milletinin Barış Konferansı'na ve vaat edilen ada-

7 BOA Fon Kodu: I. DUIT, Dosya No: 9, Gömlek No: 60, Sadrazam Ferit Paşa imzasıyla Sultan'a sunulan Rumi 19 Mayıs 1335 (19 Mayıs 1919) tarihli tahrirat.

8 24 Mayıs 1919 tarihli irade-i seniye'ye göre, Ayan Meclisi Azası Rıza Tevfik Bey'in Sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından Şura-yı Devlet riyasetine atanması Padişah'ça uygun görülüp onaylanmıştır. BOA Fon Kodu: I. DUIT, Dosya No: 9, Gömlek No: 66, Hicri 23 Şaban 1337 (24 Mayıs 1919) tarihli irade-i seniye.

9 BOA Fon Kodu: HR. SYS, Dosya No: 2709, Gömlek No: 11, Siverek'ten Hariciye Nezareti'ne çekilen 21 Mayıs 1919 tarihli telgrafın Fransızca sureti.

lete olan güvenini sarstığı, Müslümanlar sabırla Barış Konferansı'nın kararlarını beklerken ortaya çıkan bu durumun İslam dünyasını derinden yaraladığı ifade edilmiştir. Ardından Wilson Prensipleri'ne de şu şekilde atıfta bulunulmuştur:

Milletlerin sınırlarını belirleyen hatların temellerini ortaya koymak için o kadar asilce ve cesaretle öne atılmış olan Sayın Wilson bu olay karşısında bizzat kendi vicdanını sorgulamış olmalıdır. İzmir'de, Urla'da, Çeşme'de kanlar içinde yatan masum insanların hesabını sormak için, Konferans'tan hiç gecikmeden bu kararını düzeltmesini talep ediyoruz.

Telgrafta İzmir "İslam şehidi" olarak nitelenmiş, Müslüman dünyasının bu olayla sarsıldığı belirtilmiştir. Ayrıca bu durumun devamı halinde evrensel barışa ulaşılamayacağı ifade edilerek, bu tepkinin Konferans'a iletilmesi talebinde bulunulmuştur. Yine Silvan'dan 17 Mayıs'ta ve Diyarbakir'den 22 Mayıs'ta çekilen telgraflarda da İzmir'in işgali protesto edilmiştir.¹⁰

Sadrazam'dan Ermenilere muhtariyet beyanına Kürdistan'dan büyük tepki

İzmir'in işgali meselesi Kürdistan'da ve Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerinde hararetli protestolara sahne olurken, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın, Paris Barış Konferansı'nda, Şark'ta Ermenilere özerklik verilebileceği yönünde açıklamalarda bulunması Kürdistan'da yeni bir şok etkisi yaratmıştır. Sadrazam'ın bu beyanattı, ileride Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Kürtlere yapacakları propagandayı destekleyecek unsurlardan biridir.

Sadrazam Ferit Paşa'nın bu çıkışı rastlantısal ya da beklenmedik değildir. Zira dönemin Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey'in hatıratında, Damat Ferit Paşa tarafından bölge valilerine "özel,

10 BOA Fon Kodu: HR. SYS, Dosya No: 2709, Gömlek No: 11, 17 Mayıs 1919'da Silvan'dan 11 imzayla ve 22 Mayıs 1919'da Diyarbakir'den 46 imzayla Hariciye Nezareti'ne çekilen telgrafların Fransızca sureti.

çok gizli, bizzat hal olunacak” kaydıyla gönderilen gizli bir telgraf şu şekilde not düşülmüştür.¹¹

Şark vilayetlerinden bazı kısımların Ermenistan’a terki mecburiyetinin ve zaruretinin hâsıl olması muhtemeldir. Gerçi bu ihtimal pek zayıf ise de bir emrivaki karşısında kalınmamak için dağdağsızca ve hâkimane bir üslupla şimdiden efkâr-ı umumiye hazırlamak faydadan hali değildir. Bu hususta sarf-ı mesai buyrulması yüksek ehliyet ve dirayetinizden beklenmektedir. Allah göstermesin, böyle bir hal vukuunda mahallî halkın ve aşiretlerin ne gibi bir tavır ve harekette bulunacaklarının gizlice ve münasip bir surette tahkik ve tetkiki ile neticenin Peyderpey doğruca tarafıma bildirilmesi tavsiye olunur.¹²

Sadrazam Damat Ferit Paşa, böyle bir durumda bölge halkının yani Kürtlerin tepkisinin ne olacağını bölge valilerinden sormuş, en önemlisi, bir emrivaki karşısında zor durumda kalmamak için şimdiden “kamuoyu” oluşturma işini faydalı olacağını bildirmiştir. Ferit Paşa’nın Paris Barış Konferansı’ndaki beyanatına karşı özellikle Diyarbakir’den gelen ciddi tepkiler, Paşa’nın araştırılmasını istediği tavrı ortaya koymaktadır.

Diyarbakir Vali Vekili Mustafa Nadir, Dahiliye’ye çektiği 22 Mayıs 1919 tarihli şifreli telgrafta Sadrazam’ın Ermenistan’a muhtariyet verilerek Osmanlı’ya bağlı olacağı şeklinde yaptığı beyanatın Diyarbakir’e gelen ajans vasıtasıyla haber alındığını belirterek, Ermenilerin eskiden beri Şark Vilayetleri’ne ilişkin taleplerine değinmiş, “Ermenistan” tabirinden maksadın neler olduğunun anlaşılmadığını ve bu gelişmenin bölge halkında telaşa neden olduğunu ifade etmiştir.¹³

11 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, Cilt 1, s. 10.

12 Mazhar Müfit Bey bu telgrafın tarihini net olarak vermemekle beraber, Mustafa Kemal’in 9. Ordu Müfettişliği’ne atanmasının hemen öncesine tekabül ettiği anlaşıyor.

13 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR, Dosya No: 631, Gömlek No: 69, Diyarbakir Vali Vekili Mustafa Nadir imzasıyla Dahiliye Nezareti’ne çekilen Rumi 22 Mayıs 1335 (22 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.

Diyarbakir Kürt Kulübü: “Bizi Ermenilere feda ediyorlar”

Yine Diyarbakir Valiliği'nin 25 Mayıs 1919 tarihli raporunda, Diyarbakir Kürt Kulübü'nün Yunanların İzmir'i işgalini protestoya yönelik toplantılar yaptığı bir sırada ajanslara düşen bu haberin bölgede çok olumsuz bir tesir yarattığı ifade edilmektedir. Vali Vekili Mustafa Bey, Kürt Kulübü azalarının “İzmir'i kurtarmak yerine bizi Ermenilere feda ediyorlar!” diye düşündüklerini ve eğer Barış Konferansı'ndan böyle bir karar çıkarsa, bölgenin Ermenistan'a bırakılmasına karşı bir “Reddi İlhak Heyeti” kurmaya karar verdiklerini ifade etmiştir.¹⁴

Erzurum ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Diyarbakir'e, Sadrazam'ı protesto ettiklerini ve bu gelişmeye karşı Diyarbakirliilerin yanında olduklarını bildiren telgraflar göndermişlerdir. Diyarbakir Valiliği konuyu Dahiliye ile paylaşarak, sükûn ve asayişin temini için Diyarbakir'e ve diğer vilayetlere halkı teskin edici acil telgrafların çekilmesini istemiştir.¹⁵

14 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR, Dosya No: 631, Gömlek No: 128, Diyarbakir Vali Vekili Mustafa imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 25 Mayıs 1335 (25 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.

15 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR, Dosya No: 633, Gömlek No: 38 Diyarbakir Vali Vekili Mustafa imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 3 Haziran 1335 (3 Haziran 1919) tarihli şifreli telgraf.

1919 Mayıs'ında Kürdistan'daki Diğer Önemli Hadiseler

Güney Kürdistan'da Şeyh Mahmud - İngiliz çatışması başlıyor

İzmir'in işgalinin ve Ermenistan meselesinin hem Osmanlı Devleti'ni hem de Kuzey Kürdistan'ı sarstığı bu süreçte, Güney Kürdistan'da da çok önemli hadiseler cereyan etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Musul Vilayeti'ni terk etmesinin ardından şekillenen Süleymaniye merkezli Kürdistan Hükümeti'nin kuruluş safhasına ve mutabakat sonrasında İngilizlerle kurulan ilişkilere daha evvel değinmiştik. Fakat Berzenci ile İngilizler arasındaki mutabakat Mayıs 1919'da tamamıyla değişecek, yerini kanlı bir mücadeleye bırakacaktır. Şimdi, Güney Kürdistan'ın geleceğini şekillendiren bu gelişmelerin arka planını aydınlatmaya çalışalım.

Süleymaniye muhacirin eşrafından Nuri ve Eshad Tevfik imzasıyla Osmanlı Hükümeti'ne gönderilen "Süleymaniye Mazlum İslamları ve Şeyh Mahmud Efendi Hazretleri'nin Ahvalleri Hakkında Malumat" başlıklı belge, meseleye ilişkin kesin bir bilgi sunuyor.¹

1 BOA Fon Kodu: DH. KMS, Dosya No: 50-3, Gömlek No: 25 Süleymaniye muhacirin eşrafından Nuri ve Ahmed Tevfik imzalı Rumi 20 Teşrinievvel 1335 (20 Ekim 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

Söz konusu yazıya göre, İngilizler, yaklaşık iki ay boyunca Süleymaniye halkına, eşrafa ve aşiret reislerine karşı kötü bir tutum sergilememişler, barış anlaşması imzalanana kadar geçici bir süreyle orada bulundukları izlenimi yaratmışlardır. İki ay sonra Süleymaniye siyasi hâkimi başka bir yere naklolmuş² ve yerine “Mister Kerniha ve “Bill” namında iki siyasi hâkim atanmıştır. Bu değişiklikten sonra İngiliz siyasetinde bir değişim yaşanmıştır: İngilizler halka ve aşiret reislerine karşı incitici hareketlere girişmiş, Şeyh Mahmud’un nüfuzunu kıracak birtakım eylemlerde bulunmuşlardır. Üç ay sonra, “Mister Ilison” namında başka bir siyasi hâkim Kürdistan Valisi unvanıyla Süleymaniye’ye gelerek aşiretlerdeki ve halktaki bütün silahların teslim edilmesini istemiştir. Mister Ilison, Süleymaniye’nin o güne kadar görmediği “umumhaneyi” alenen açmış, İslam dininin büyüklerinden olan merhum Şeyh Kak Ahmed Efendi’nin mezarını ziyaret için her sene Süleymaniye’ye gelen aşiretlerin ziyaretini yasaklamış, her gün farklı bahanelerle para cezaları kesmiş, velhasıl kötü muamelesiyle halkı ve aşiretleri isyan noktasına getirmiştir.

Rapora göre, bu gayrimeşru muameleye daha fazla dayanamayıp Şeyh Mahmud’a iltihak eden aşiretler, İngiliz memurlarının bu uygulamalarının önünü almaya ve kadim İslam devletinden ebediyen ayrılmamaya ahdetmişlerdir. Neticede, İngilizlerden kurtulup tekrar Osmanlı Hükümeti’ne bağlamak için Amerikan Hükümeti’nden yardım istemeyi kararlaştırmışlardır.

İran’ın Tahran ve Tebriz şehirlerindeki Amerikan Konsolosluklarına başvurma kararı alınmıştır. Ayrıca İstanbul’da da Süleymaniye ve İngiliz ahvalini duyurmaya yönelik bir çalışma yapılmıştır. Altunköprü Mıntıka Kumandanı Yüzbaşı Reşid Zeki ile Seyid Ahmed Efendi, İngilizlerin tahliyesi için Amerikan Hükümeti’yle ilişkiye geçmek üzere İstanbul’a gönderilmişlerdir. Fakat Süleymaniye Siyasi Hâkimi Ilison bu durumu haber alır almaz İstanbul’a telgraf çekerek heyeti tutuklattırmıştır.

Ramazan ayından on gün önce, 20 Mayıs 1919’da, İran’a tabi Oraman ve Merivan aşiretlerinin reisleri olan “Mahmud-

hanlar”, Şeyh Mahmud’un cediti olan Şeyh Kak Ahmed Efendi Hazretleri’nin mezarını ziyaret etmek için, yaklaşık 500 kişilik bir toplulukla Süleymaniye’ye doğru yola çıkmıştır. Mister Ilison’ın askerlere grubun önünü kesme emri vermesi üzerine çatışma çıkmış, dört-beş saat süren çatışmadan sonra İngilizler geri çekilmiştir. “Mahmudhanlar” Süleymaniye’ye girerek İngiliz Siyasi Hâkimi Muavini Mister Kerniha’yı ve İngiliz askerlerini esir alıp Şeyh Mahmud’a teslim etmiş, birkaç gün Süleymaniye’de kaldıktan sonra bölgelerine dönmüşlerdir.

Bu muharebeden beş gün sonra, yani 25 Mayıs 1919’da, İngilizler 600 kişilik bir müfrezeyi birkaç makineli tüfekle Kerkük’ten Süleymaniye’ye sürmüştür. Süleymaniye’ye yaklaştıklarını haber alan Şeyh Mahmud, kardeşi Şeyh Abdülkadir’i süvarileriyle çarpışmaya göndermiştir. İki-üç saat devam eden muharebede ölen ve yaralanan İngilizlerin dışındakiler esir düşmüş, bir kısmı da Kerkük’e doğru firar etmiştir. Şeyh Abdülkadir ertesi gün Derbend mıntıkasında İngilizlerin 500 kişilik başka bir müfrezesine rast gelmiş ve üç saat içinde onları da dağıtmıştır. El koyulan silahlar, erzak arabaları ve otomobiller Şeyh Mahmud’a gönderilmiştir.

Bu muharebelerin devam edeceğinin anlaşılması üzerine, Şeyh Mahmud Efendi bizzat harekete geçmiştir. Hemun, Cıbari, İsmail, Azizi ve Süleymaniye civarında yaşayan halk da onun birliklerine katılmıştır. Karada topçu birlikleriyle saldıran ve havadan bombardıman yapan İngilizlere karşı sürdürülen savaşta İngilizlerin sevk ettiği bütün kuvvetler yenilgiye uğratılmıştır.

Şeyh Mahmud Berzenci’ye karşı Şemdinanlı Seyid Taha

İngilizler, Şeyh Mahmud Berzenci’yle çatışmaya başladıkları Mayıs 1919’da, Şemdinanlı Seyid Taha’yla temasa geçmişlerdir. Amaçları onun nüfuzunu kullanarak ileride Şeyh Mahmud Berzenci’nin yokluğundan doğacak siyasi boşluğu doldurmaktır. Bağdat’taki İngiliz yetkililerinin İngiliz Hüküme-

ti'ne sunduğu rapora göre, Seyid Taha ile 25 Mayıs 1919'da görüşlmüştür.³

Söz konusu raporda, Şeyh Mahmud hareketi, İran Kürdistanı da dahil olmak üzere doğrudan Kürdistan'ın bağımsızlığı için savaşı bir hareket olarak tanımlanmıştır. İran Kürdistanı'ndan destek aldığı söylenen hareketin derhal ortadan kaldırılmaması durumunda, bölgede tarafsız duran güçlü aşiretlerin de mücadeleye katılacakları ve hatta bu hareketin Kuzey Kürdistan'a da sirayet edebileceği öngörüsünde bulunulmuştur. Bu nedenle, stratejik bir önemi bulunan Süleymaniye'nin kontrol altında tutulmasının, Kürdistan'ın diğer parçalarının kontrolünden daha önemli olduğu ifade edilmiştir.

Osmanlı arşivlerinde yer alan bir rapora göre ise, Seyid Taha, İngiliz Siyasi Hâkimi'nin daveti üzerine Bağdat'a doğru yola çıkmış, fakat Erbil'de görüştüğü Ağalar, İngilizlerin teklif ettikleri paradan fazlasını vermeye hazır olduklarını belirtmişler, din düşmanı olan İngilizlerin teklifini kabul ederek Müslümanlar arasında nifak çıkarmamasını istemişlerdir. Toplantının tarihinin zikredilmediği rapora göre, Seyid Taha, Erbil Ağalarının tavsiyelerini kabul etmemiş ve halktan büyük tepki almıştır. Bu arada, Süleymaniye ile Kerkük arasındaki bölgede İngilizlerle savaşmakta olan Şeyh Mahmud, altı süvarisini gönderek Seyid Taha'yı davet etmiş, kendi rızasıyla gitmemesi durumunda alıkonacağını bildirmiştir.⁴ Raporda, Seyid Taha'nın Şeyh Mahmud ile görüşüp görüşmediğine ya da bu mesele'nin akıbetine ilişkin bir bilgi yer almamakla beraber, Seyid Taha'nın İngilizlerle münasebetinin Güney Kürtlerince de desteklenmediği anlaşılmaktadır.

Burada dikkate değer olan nokta, İngilizlerin Kürdistan'da kendi çizdikleri çerçeve dışında bir Kürt oluşumuna karşı olmalarıdır. İngilizler, Güney Kürdistan'ın bağımsız bir ülke olarak şekillenmesini ve Kuzey Kürdistan ile İran Kürdistanı'na

3 FO 371/4191, İngiliz yetkilileri tarafından Bağdat'tan Londra'ya gönderilen 25 Mayıs 1919 tarihli rapor. Akt. Mesut Yegen, *a.g.e.*, s. 47-48.

4 BOA Fon Kodu: DH. KMS, Dosya No: 50-3, Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği Rumi 2 Ağustos 1335 (2 Ağustos 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

genişlemesini istememişlerdir. Öte yandan Şeyh Mahmud'un İngilizlere karşı savaştığı bir dönemde Seyid Taha'nın İngilizlerle temas kurması da, o dönemki Kürt siyasetinin karakteristiğine önemli bir örnektir.

Kürt-İngiliz Savaşı Bahdinan'a sığıyor

Mayıs 1919'da Kürt-İngiliz çatışmasının Süleymaniye bölgesiyle sınırlı kalmadığı, kısa süre içerisinde Osmanlı Kürdistanı sınırındaki Bahdinan bölgesine de sirayet ettiği görülmektedir. Güney Kürtleri arasında İngiliz karşıtlığının gün geçtikçe artması ve Zaho İngiliz Siyasi Hâkimi'nin Geliyê Goyan'da öldürülmesi üzerine başlayan gerginlik, Bahdinan bölgesinde de Kürt-İngiliz çatışmasına kapı aralamıştır.

Van Valisi Haydar Bey'in Beytüşşebab'dan İsmail Ağa'nın beyanlarına dayanarak yazdığı 6 Mayıs 1919 tarihli rapora göre, İngiliz siyasi memurunun katli üzerine bütün İmadiye ve Zaho aşiretleri birleşerek İngilizlere hücum etmiş, yüz kişiyi öldürmüş, iki top, yüklü miktarda para ve cephane ele geçirmişlerdir. İngilizler bunun üzerine Zaho ve İmadiye'yi boşaltmışsa da, İngiliz askerlerine her taraftan saldırıda bulunulmuştur.⁵

Bunun yanı sıra, İngilizlerin Zaho'da Jirki Aşireti'ne mensup Kaşuran Kabilesi'nden iki kişiyi idam etmesi üzerine gerilim daha da artmıştır. Van Valisi, Osmanlı Kürt aşiretlerinin bu harekâta katılmasına mani olmak için Gıravi Aşireti ağalarından Cafer Ağa'yı bölgeye göndermiştir.

Sımko Ağa'dan Osmanlı'ya sadakat yemini

Berzenci hareketi ve güneydeki İngiliz-Kürt çatışmaları nedeniyle, Osmanlı Devleti, Kuzey Kürdistan'daki asayişin sağlanması ve Kürtlerin devlete bağlılığının kuvvetlendirilmesi hususundaki çalışmalarına hız vermiştir. Özellikle Şemdinanlı Se-

5 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR, Dosya No: 628, Gömlek No: 123, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 6 Mayıs 1335 (6 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.

yid Taha ile İngilizlerin ilişkisi üzerine büyük bir mesai harca-
yan Van Valisi Haydar Bey, aynı zamanda İran Kürdistanı'nda
güçlenen Sımko Ağa hareketini de dikkatle izlemiştir. Bölge-
sel dengeleri gözeterek, Osmanlı karşıtı olsun olmasın, her tür-
lü Kürt hareketinin Kürdistan genelinde yayılmasını önlemeye
yönelik çalışmalar yürüten Haydar Bey, Sımko Ağa'yla ilişkisin-
de de bu politikayı gütmüştür.

Haydar Bey, 5 Mayıs 1919 tarihli raporunda, Seyid Taha'nın,
ailesini almak üzere Rumiye'den Akra'ya gittiğini, Sımko'nun
Osmanlı'ya meylinin arttığını, Irak'ta karışıklık zuhur ettiğini,
Irak ve İran'da Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde Osmanlıya ya-
kınlık duyulduğunu dile getirmektedir.⁶

Haydar Bey'in 6 Mayıs 1919 tarihli başka bir raporuna gö-
re ise, Sımko, Van Valisi'ne bir mektup göndererek Osmanlı
Devleti'ne sadakatle bağlı olduğunu bildirmiştir. Bunun nede-
ni, Tebriz'de bulunan Veliaht'ın, Ermenileri ve Nasturileri böl-
geye göndereceğini söyleyerek Sımko'dan bunlara karışmama-
sını istemiş olmasıdır. Sımko, "Bir tek Müslüman kalıncaya ka-
dar, tek bir Nasturi ve Ermeni'nin Azerbaycan'a girmesine mü-
saade etmeyeceğim!" şeklinde bir cevap vermiş ve İran Veliah-
d'ına rest çekmiştir.⁷

Haydar Bey'in, Sımko Ağa'nın sadakatinin samimi olup ol-
madığını anlamak için tetkike gönderdiği adamları, bütün
Kürtlerin ve Sımko'nun Devlet-i Aliyye sadık kalacaklarını bil-
diren bir misaknameyle dönmüşlerdir.⁸ Bu gelişmeden olduk-
ça hoşnut kalan Haydar Bey, konuyu Dahiliye'ye bildirdiği bir
telgrafında, Kürt reislerinin birbirlerine güvenmediklerini ve
en küçüğünden en büyüğüne kadar hepsi "büyüklük" hasta-

6 BOA Fon Kodu: DH. KMS, Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25 Van Valisi Haydar
Bey imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 5 Mayıs 1335 (5 Mayıs 1919)
tarihli şifreli telgraf metni.

7 BOA Fon Kodu: DH. KMS, Dosya No: 50-3, Gömlek No: 25, Van Valisi Hay-
dar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 6 Mayıs 1335 (6 Mayıs 1919) ta-
rihli şifreli telgraf metni.

8 BOA Fon Kodu: DH. KMS, Dosya No: 50-3, Gömlek No: 25, Van Vali Vekili
Haydar imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 28 Mayıs 1335 (28 Ma-
yıs 1919) tarihli şifreli telgrafın metni. Vali Haydar Bey, yazılı olduğu anlaşı-
lan bu yemin metninin içeriğine dair bir bilgi vermemektedir.

lığına tutuldukları için birleşmelerinin mümkün olmadığını kaydetmiştir. Haydar Bey'e göre, önünde sonunda en milletper-verleri dahi Osmanlı Devleti lehine dönecektir.⁹

İngilizlerin Milli Aşireti'yle teması ve Woolley'in Kürt Raporu

1919 yılının ilk yarısında Güney Kürdistan'da İngilizler ile Kürtler arasında çatışma sürerken, İngiliz yetkililerin Kuzey Kürdistan'da da temaslarda bulunduğunu görüyoruz. İngilizlerin Kuzey Kürdistan'daki incelemeleri, Kürtleri Osmanlı'ya karşı kıışkırtmaktan ziyade, Barış Konferansı'nın özellikle "Ermenistan" meselesinde vereceği karara temel teşkil edecek verileri toplamaya, bölgenin demografik ve siyasal yapısına ilişkin raporlar hazırlamaya yöneliktir. Ayrıca bu incelemeler Binbaşlı Noel'inkilerle sınırlı kalmamıştır. Mayıs 1919'da Siverek ve Viranşehir'e gelen İngiliz Yüzbaşı C.L. Woolley¹⁰ bölgedeki Milli Aşireti'nin reisleriyle bir araya gelmiş, ona refakat eden Osmanlı jandarması bu görüşmelerin detaylarını Diyarbakir Valiliği'ne rapor etmiştir.¹¹ Hem İngiliz hem de Osmanlı arşivlerinde, İngiliz yetkililerin Milli Kürtleriyle görüşmelerine ilişkin belgelere ulaşmak mümkündür. 11 Mayıs 1919'da Urfa'dan hareket eden Yüzbaşı Wolley, 14 Mayıs'ta Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey'le görüşmüştür.

Woolley, bölgede bir Ermeni Hükümeti kurulması durumunda Kürtlerin gösterecekleri tepkiyi ölçmeye çalışmıştır. Milli, Zaza, Kirwar, Kikan, Baraşı ve El Aun aşiretleriyle detaylı görüşmeler yaptığını söyleyen Woolley, Ermenilerin Kürdis-

9 BOA Fon Kodu: DH. KMS, Dosya No: 50-3, Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 6 Mayıs 1335 tarihli telgrafa açıklama olarak çekilen Rumi 25 Mayıs 1335 (25 Haziran 1919) tarihli şifreli telgrafın metni.

10 FO 371/4191, Belge No: 100865, İngiliz Yüzbaşı C.L. Woolley'in Urfa, Siverek ve Viranşehir bölgesindeki seyahati neticesinde sunduğu 10 Temmuz 1919 tarihli rapor. Akt. Mesut Yeğen, *a.g.e.*, s. 55-69.

11 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR, Dosya No: 632, Gömlek No: 66, Diyarbakir Vali Vekili Nadir imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 28 Mayıs 1335 (28 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.

tan'da yönetici unsur olmalarının Kürtlerce kabul görmeyeceğini açıklamıştır. Woolley'in bildirdiğine göre, Kürtler "Ermenilerle yan yana barış içinde yaşamak zorundayız" deseler de, bir Ermeni Hükümeti kurulması durumunda sonuna dek çatışmaya kararlı görünmektedirler. Bölge aşiretlerinin Ermeni katliamına karışmadıklarını iddia eden Woolley, Ermenilerin Kafkasya'da Kürtlere misilleme yaptığı haberlerinin ve Van-Bitlis bölgelerinde katledilen Kürtlerin sayısının yüz bin olduğunun söylenmesi gibi hadiselerin Kürtleri kızdırdığını dile getirmektedir. Raporda Kürdistan coğrafyasına ilişkin de şu tanımlama yapılmaktadır:

Kürdistan, Kars ve Tiflis'ten Adana'ya, Trabzon ve Malatya'dan Revanduz'a kadar uzanmaktadır ve dolayısıyla bir kısmı Rusya'da bir kısmı İran'da olan altı sözde Ermeni Vilayeti'ni de içermektedir. Bu alan içinde iyimser bir tahminle 13 milyonluk bir Kürt nüfusunun var olduğu iddia edilmektedir. "Ermeni Vilayetleri" yanlış bir adlandırmadır. Bu altı vilayette nüfusun %90-95'i Kürt'tür. Türkler, çoğu hükümet görevlisi olmak üzere, ancak %1'i oluştururlar, kalanlar ise özellikle Mardin yakınındaki birkaç Jakobit dışında Ermeni'dir. Büyük güçler bu rakamları kabul etmek zorunda değildir, ancak kendileri uygun bir araştırma yaparlarsa bu rakamların yaklaşık olarak doğru olduğunu göreceklerdir.

Woolley'in Kürdistan coğrafyasına dair tespitleri ve bölgedeki Kürt nüfusuna ilişkin verdiği bilgiler, Kürt aşiretlerince çekilen telgrafları ve 22 Mart 1919'da Şerif Paşa'nın Ermeni tezlerine karşı Paris Barış Konferansı'na verdiği muhtırayı birebir desteklemektedir. Wooley, olası bir Kürt yönetiminin hükümet biçiminin Suriye'deki Şerifi Krallığı'na benzer bir Kürdistan Prensliği olabileceğini, böyle bir durumda Milli Aşireti'nden Mahmut Bey ile Bedirhani Abdürrezzak Bey'in¹² prensliğe aday olabileceklerini de eklemiştir.

12 Raporda Abdürıza olarak yer almıştır.

Diyarbakir Valisi:

“Milli Kürtleri İngilizleri reddetti”

İngilizlerin bu temasları, Diyarbakir Valiliği'nin 28 Mayıs 1919 tarihli raporuna da konu olmuştur. Diyarbakir Vali Vekili'ne göre, İngiliz yetkili, Milli Kürt Aşireti reislerine iki yıl süreyle İtilaf Devletleri'nin geçici himayesi altında olmak kaydıyla bağımsız bir Kürdistan hükümeti kurulmasının tasarlandığını, daha sonra yönetimin kendilerine devredileceğini bildirmiştir. Rapora göre, Yüzbaşı Woolley, Milli Aşireti Reisi'ne¹³ ve kardeşlerine, İngilizlere tabi olmaları karşılığında “Beylik” unvanı verileceği ve aylık biner lira maaş bağlanacağı vaadinde bulunmuş, bu teklif Kürt reisleri tarafından reddedilmiştir.¹⁴ Diyarbakir Valisi'nin görüşmeye ilişkin iddialarının Wolley'in raporunda yer almadığını belirtmeliyiz.

Bu mesele, o dönemde 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın raporlarına da benzer şekilde yansımıştır. Mustafa Kemal'e göre, Kürt reisleri Türk kardeşlerinden ayrılmayacaklarını belirtmişler, verilen paraları kabul etmeyerek hamiyet ve namus göstermişlerdir.¹⁵

Mayıs 1919'da İngiliz Binbaşı Noel ve Diyarbakir

Mayıs 1919'da Binbaşı Noel'in bölgeye gelişi nedeniyle, Hükümet'in, dikkatini Diyarbakir Kürt Kulübü'nün çalışmaları-na yoğunlaştırdığını görüyoruz. Örneğin, Adliye Nazırı'nın Dahiliye Nazırı'na yazdığı 22 Mayıs 1919 tarihli yazıda, Diyarbakir'de Kürtlük hareketinin cereyan ettiği belirtilerek, konuya ilişkin bazı ayrıntılara yer verilmektedir.¹⁶

13 Belgede Feraset Bey olarak geçmiştir. Muhtemelen Mahmud Bey'dir.

14 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR, Dosya No: 632, Gömlek No: 66, Diyarbakir Vali Vekili Nadir imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 28 Mayıs 1335 (28 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.

15 Mustafa Kemal'den 15. Kolordu Komutanlığı'na Rumi 24 Haziran 1335 (24 Haziran 1919) tarihli şifreli telgraf. Akt. ABE, Cilt 3, s. 117

16 BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ, Dosya No: 11, Gömlek No: 24, Adliye Nazı-

دولت و اعلى نفوس (کردستانى) يك حكومت نيه ده كردران يك رويي كه در لوى كارى نيه ده اجتماع
دنيايى و دولت و مستقل (کردستانى) يك حكومت نيه ده كردران يك رويي كه در لوى كارى نيه ده اجتماع
اول و نه اوزده حركات سويس و رايه بجا سرتايد كه در لوى كارى نيه ده كردران يك رويي كه در لوى كارى نيه ده اجتماع
نخستين سرتايد (اقدام) غرضه نقل ماموران با نيه ده جمعيت مذكوره يك بر قات و ها جزيات نظام و دولت و نه
شريف يا سالت بريايات تشكيل ياب و زيرى كردستان استقلال يك اعلى استخوانى نقشه المصنوعه يا سالت بريايات
توزيع اعلى محلي دولت عليه الفاظى عليه نقل و نه كرد يك اعلى در لوى كارى نيه ده كردران يك رويي كه در لوى كارى نيه ده اجتماع
در اول و نه سرتايد ماموران ده اعلى ماموران تشكيل ياب و زيرى كردستان استقلال يك اعلى در لوى كارى نيه ده كردران يك رويي كه در لوى كارى نيه ده اجتماع
سرتايد بيه تولى ايدى مقامه ها در لوى كارى تشكيل ياب و زيرى كردستان استقلال يك اعلى در لوى كارى نيه ده كردران يك رويي كه در لوى كارى نيه ده اجتماع
دولت و نه اوزده حركات سويس و رايه بجا سرتايد كه در لوى كارى نيه ده كردران يك رويي كه در لوى كارى نيه ده اجتماع
اول و نه اوزده حركات سويس و رايه بجا سرتايد كه در لوى كارى نيه ده كردران يك رويي كه در لوى كارى نيه ده اجتماع
نخستين سرتايد (اقدام) غرضه نقل ماموران با نيه ده جمعيت مذكوره يك بر قات و ها جزيات نظام و دولت و نه
شريف يا سالت بريايات تشكيل ياب و زيرى كردستان استقلال يك اعلى استخوانى نقشه المصنوعه يا سالت بريايات
توزيع اعلى محلي دولت عليه الفاظى عليه نقل و نه كرد يك اعلى در لوى كارى نيه ده كردران يك رويي كه در لوى كارى نيه ده اجتماع
در اول و نه سرتايد ماموران ده اعلى ماموران تشكيل ياب و زيرى كردستان استقلال يك اعلى در لوى كارى نيه ده كردران يك رويي كه در لوى كارى نيه ده اجتماع
سرتايد بيه تولى ايدى مقامه ها در لوى كارى تشكيل ياب و زيرى كردستان استقلال يك اعلى در لوى كارى نيه ده كردران يك رويي كه در لوى كارى نيه ده اجتماع

Örnek Belge 17: Adliye Nazırı'nın Dahiliye Nazırı'na gönderdiği
22 Mayıs 1919 tarihli tahrirat

Diyarbakır'deki Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Kürtleri bir sancak altında toplamaya çalıştığının ifade edildiği raporda, Şerif Paşa'nın Paris'te *Maten* [Matin] gazetesine verdiği ve *İkdam* gazetesinde de yayımlanan beyanatının bu harekete cesaret verdiği bildirilmiştir. Raporda, Şerif Paşa'nın beyanları ile Kürdistan'ın bağımsızlığına ilişkin söylemlerin birleştirilmesi yo-

n'nın Dahiliye Nazırı'na gönderdiği Rumi 22 Mayıs 1335 (22 Mayıs 1919) tarihli tahrirat.

luyla beyannameler hazırlandığı ve halkın devlete karşı kışkırtıldığı iddia edilmiştir.

Burada Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bir organı gibi yansıtılmış olan Diyarbekir Kürt Kulübü, aslında Cemiyet'ten bağımsız bir örgüttür. Fakat Kulüp'ün Kürdistan Teali Cemiyeti adına Barış Konferansı'nda Kürt delegesi olarak katılan Şerif Paşa'nın fikir ve beyanatlarına sahip çıkması bu yanlışlığa yol açmıştır. İleride göreceğimiz üzere, Kürt Kulübü bu faaliyetleri gerekçe gösterilerek kapatıldıktan sonra, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bir şubesi olarak yeniden faaliyet göstermek üzere hükümete başvuracaktır. Yukarıdaki raporda dile getirilen bir başka önemli konu ise Diyarbekir'deki polis teşkilatında görevli memurların çoğunlukla yerli olduğuna yapılan vurgudur. Rapora göre, yerli polisler halka karşı fazla yumuşak bir tavır sergiledikleri için bir düzenlemeye gidilmesi gerekmektedir.

Rapor verilen diğer konu ise İngiliz Binbaşı Noel'in faaliyetiştir. Diyarbekir Valiliği, Mardin üzerinden Diyarbekir'e gelmekte olan Binbaşı'nın her adımını takip ederek Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Valiliğin 27 Mayıs 1919 tarihli raporunda,¹⁷ Süleymaniye İngiltere Siyasi Hâkimi Binbaşı Noel'in Mardin Livası dâhilinde bir Kürdistan kurulmasına yönelik propaganda yaptığı ve yanında Bedirhanilerden birinin olduğu ihbar edilmektedir.¹⁸ Binbaşı Noel'in Kürtleri tahrike devam ettiğini iddia eden Vali Vekili Mustafa Bey, Diyarbekir'deki Kürt Cemiyeti'nin içinde Cemil Paşazadelerden Ekrem Bey isminde birinin olduğunu ve şimdiye kadar iki beyanname yayınladıklarını sözlerine eklemiştir. Bu telgraftan birkaç gün sonra 2 Haziran 1919'da Noel'in Diyarbekir'e vardığı ve Belediye Dairesi'nde misafir edildiği Dahiliye Nezareti'ne haber verilmiştir.¹⁹ Mus-

17 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR, Dosya No: 632, Gömlek No: 38, Diyarbekir Vali Vekili Mustafa imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 27 Mayıs 1335 (27 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.

18 Bu kişi daha evvel Van Valisi'nin de ismini zikrettiği Bedirhani Faik Bey'dir.

19 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR, Dosya No: 633, Gömlek No: 24, Diyarbekir Vali Vekili Mustafa Nadir tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 2 Haziran 1335 (2 Haziran 1919) tarihli telgraf.

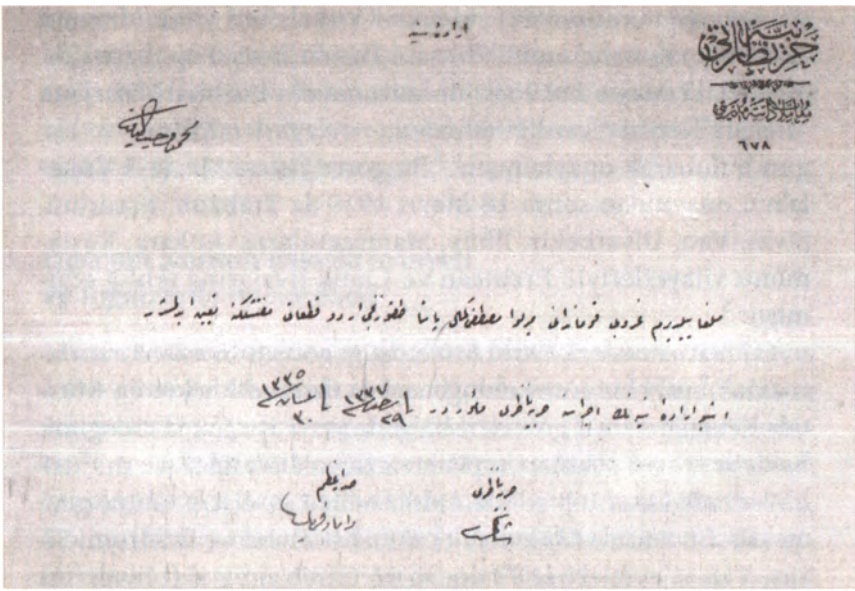
tafa Kemal'in Anadolu'da görevlendirilmesiyle başlayan süreçte Şerif Paşa'nın beyanlarını neşrederek müstakil Kürdistan propagandası yapmakla suçlanacak olan Diyarbekir Kürt Kulübü hem Osmanlı Hükümeti'nin hem de Mustafa Kemal'in yoğun baskısına maruz kalarak kapatılacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da Görevlendirilmesi ve Kürtlerle İlişkisi

Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu Müfettişi oluyor

Mustafa Kemal Paşa'nın Damat Ferit Paşa hükümetince Anadolu'ya gönderilmesi sadece Türkler açısından değil, Kürtler açısından da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Daha önce 1916 yılında Kürdistan'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, 1919'da başlayan yeni süreçte Kürdistan'daki gelişmelerle yakinen ilgilenecek, yabancı olmadığı Kürt toplumu ve Kürt ileri gelenleriyle hemen temasa geçecektir. Şimdi Mustafa Kemal'in Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından Anadolu'da görevlendirilmesi sürecini belgeler ışığında aydınlatmaya çalışalım.

Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliği'nde görevlendirilmesinin asıl sebebi, stratejik bir yer olan Samsun'a ve çevresindeki Rum köylerine Türk çetelerinin taarruzda bulunduğu İtilaf Devletleri'nden gelen şikâyetlerdir. Bu saldırıların devam etmesi durumunda Mütareke şartlarına göre İtilaf Devletleri'nin o bölgeye müdahale hakkı olduğunun Babiâli'ye rapor edilmesi üzerine, 9. Ordu Müfettişliği kurulmuş ve başına Mustafa Kemal Paşa atanmıştır. Mustafa Kemal'in bu yeni göreviyle ilgili, altında Sadrazam Damat Ferit Paşa ve Harbiye Na-

Örnek Belge 18: Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaları Müfettişliğine atandığına dair irade-i seniye.

zırı Şakir Paşa'nın imzası bulunan 30 Nisan 1919 tarihli Harbiye Nezareti irade-i seniyesi şöyledir:¹

Mülga Yıldırım Grubu Kumandanı Mirлива Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu kıtaları müfettişliğine tayin olunmuştur. İşbu irade-i seniyenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur.

Mütareke'den önce 7. Ordu Kumandanı iken 23 Eylül 1918 tarihli irade-i seniye ile "Fahri Yaver" unvanı almış olan Mustafa Kemal,² yeni görevine geniş yetkilerle atanmıştır. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya 6 Mayıs 1919'da görev ve yetkilerini bir liste halinde tebliğ etmiş,³ Mustafa Kemal'e verilen bu geniş yetkiler daha sonra Meclis-i Vükela'nın

- 1 BOA Fon Kodu: I. DUIT Dosya No: 158 Gömlek No: 73 Hicri 29 Recep 1337 (30 Nisan 1919) tarihli irade-i seniye.
- 2 BOA Fon Kodu: I. DUIT Dosya No: 55 Gömlek No: 56 Rumi 23 Eylül 1334 (23 Eylül 1918) tarihli irade-i seniye.
- 3 BOA Fon Kodu DH. I. UM Dosya No: 19-6 Gömlek No: 1-70.

da onayına sunulmuştur. Meclis-i Vükela'nın yani dönemin "Bakanlar Kurulu"nun Sadrazam Damat Ferit Paşa başkanlığındaki 17 Mayıs 1919 tarihli oturumunda Harbiye Nazırı'nın Mustafa Kemal'e verdiği talimatname değerlendirilmiş ve uygun bulunarak onaylamıştır.⁴ Bu görev listesi Meclis-i Vükela'nın onayından sonra 18 Mayıs 1919'da Trabzon, Erzurum, Sivas, Van, Diyarbakir, Bitlis, Mamüretülaziz, Ankara, Kastamonu vilayetleriyle Erzincan ve Canik livalarına tebliğ edilmiştir.⁵

Talimatnamede 9. Ordu Müfettişliği görevinin askeri sınırları aşan, mülki bir görev olduğu açıkça ifade edilmektedir. Mustafa Kemal'in temel görevleri bölgede asayiş sağlaması, dağınık halde bulunan silahları toplatarak depolara almak ve muhtelif yerlerde asker topladıkları iddia edilen şuraların önüne geçmektir. Bu amaçla Müfettişlik mıntıkası Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livalarını kapsayacak şekilde çizilmiş, buradaki vali ve sair mülki idarecilerin Mustafa Kemal'in vereceği bütün talimatları yerine getirmeleri hüküm altına alınmıştır. Bunun yanı sıra 3. Kolordu ile Karabekir Paşa'nın 15. Kolordusu da Müfettişlik'e bağlanmıştır. Talimatnamede, Müfettişlik mıntıkasında olmayan Diyarbakir, Bitlis, Mamüretülaziz, Ankara, Kastamonu vilayetleriyle kolordu kumandanlarının da müfettişliğin vazifesi gereği doğacak taleplerini dikkate almak zorunda oldukları ifade edilmiştir.⁶

Heyete fazladan tahsisat

Damat Ferit Paşa hükümetinin Mustafa Kemal'e verdiği görevi ne derecede önemsediyiğini ispatlayan başka bir husus da Müfettişlik'e ayrılan tahsisattır. Damat Ferit Paşa başkanlığında top-

4 BOA Fon Kodu: MV Dosya No: 215 Gömlek No: 115 Meclis-i Vükela'nın Rumi 17 Mayıs 1335 (17 Mayıs 1919) tarihli kararı.

5 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 99 Gömlek No: 231.

6 BOA Fon Kodu: DH. I. UM Dosya No: 19-6 Gömlek No: 1-70 "9. Ordu Kıtaları Müfettişliği'ne Verilecek Talimat Sureti" başlıklı, Harbiye Nazırı Şakir Paşa imzalı tahrirat.

lanan Meclis-i Vükela'nın 1 Haziran 1919 tarihli toplantısında, Müfettişlik'e hem Harbiye Nezareti bütçesinden gerekli tahsisatın verilmesi hem de askerî işlerin yanı sıra eşkıya takibatı gibi bazı vazifeler nedeniyle çıkabilecek masraflar için 57.269 lira ödemesi karara bağlanmıştır.⁷

Paşa'nın Samsun'daki ilk faaliyeti ve İngilizlerle münasebeti

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan hareket ederek 19 Mayıs 1919 günü sabah saat 8 civarında Samsun'a ulaşmış,⁸ Samsun mutasarrıfı Edhem Bey tarafından resmî törenle karşılanmıştır.⁹ Mustafa Kemal'in ekibinde Miralay Refet Bey, Manastırlı Miralay Kazım Bey, Kaymakam Arif Bey, Binbaşı Hüsrev Bey, Doktor Miralay İbrahim Tali Bey, Doktor Binbaşı Refik Bey gibi isimler yer almaktadır. Mondros Mütarekesine imza koyan heyetin başkanı olan eski Bahriye Nazırı Rauf Bey ve Mutasarrıf Süreyya Bey de başka yoldan Anadolu'ya gelerek heyete dâhil olmuşlardır.¹⁰

Mustafa Kemal, bölgedeki asayiş durumu, Rum, Ermeni ve Müslüman çetelerin vaziyeti gibi konularda hükümete raporlar göndermiştir. Ayrıca bölgesindeki mülki amirlere çektiği telgraflarda, hükümetin daha evvel tebliğ ettiği gibi, İzmir'in işgali sonrası Manisa'nın da işgal edilebileceğini bildirmiş, buna karşı daha canlı milli gösteriler yapılarak ilgili yerlere telgraflar çekilmesini ve Hristiyan halka karşı düşmanlık gösterilmemesini istemiştir.¹¹ Mustafa Kemal, görevine başladıktan kısa bir süre

7 BOA Fon Kodu: MV Dosya No: 216 Gömlek No: 6 Meclis-i Vükela'nın Rumi 1 Haziran 1335 (1 Haziran 1919) tarihli kararı.

8 BOA Fon Kodu: BEO. SYS Dosya No: 34-64 Gömlek No: V-1 Mustafa Kemal'in Dahiliye Nezareti'ne Samsun'dan çektiği Rumi 19 Mayıs 1335 (19 Mayıs 1919) tarihli telgraf.

9 BOA Fon Kodu: DH. I. UM. Dosya No: 19-06 Gömlek No: 1-70 Samsun Mutasarrıfı Edhem Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 19 Mayıs 1335 (19 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

10 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 33-34.

11 Mustafa Kemal'in çeşitli vali ve mutasarrıflara yazdığı Rumi 28 Mayıs 1335 (28 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf. Akt. ABE, Cilt 2, s. 334.

sonra, Samsun bölgesindeki İngiliz askerî varlığına ilişkin hükümete şikâyetle bulunarak, İngiliz mahalli yetkililerin bölgeye asker sevk ettiklerini ve kendisine bilgi vermediklerini, Mütareke şartlarına uymayarak asker sevkine devam ettiklerini haber vermiştir. Görevinin fiilen başlamasından kısa bir süre sonra İngilizlerle sorun yaşanmaya başlamıştır. Bu kez İngilizler, Osmanlı Hükümeti'ne, Samsun ve çevresinde asayişin ihlal edildiği, gayri Müslimlere yönelik tehdidin arttığı ve bu eylemlerde Mustafa Kemal'in de dahil olduğu yönünde nota vermiştir.¹²

İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Hariciye Nazırı'na verdiği 8 Haziran 1919 tarihli notada, bölgedeki kargaşadan Mustafa Kemal'in sorumlu olduğunu, İstanbul'a geri çağırılması için Dahiliye Nezaret'i'ne talimat verildiğini ifade ederek "Zat-ı alinizin dikkatini dahilde özellikle ırkçı ve dini mahiyet kazanan kargaşalardan doğacak çok vahim sonuçlar üzerine çekmek istiyorum!"¹³ demiş ve Mütareke'nin 7 Maddesi'ne istinaden, kargaşanın devamı halinde bölgenin işgal edilebileceğini hatırlatmıştır. Mustafa Kemal'in emirlere uymaması İngilizlerin şikâyetlerini ve İstanbul Hükümeti üzerindeki baskıyı daha da arttırmıştır.¹⁴ Neticede Osmanlı Hükümeti, bölgedeki mülki ve askerî amirleri, Mustafa Kemal'in eylemlerine iştirak etmemeleri yönünde sertçe uyarmıştır.¹⁵

Mustafa Kemal'in Kürdistan politikası

Anadolu'daki müfettişlik görevine başlar başlamaz Osmanlı Devleti'nin ve Osmanlı halklarının mukadderatına ilişkin sürecin en önemli aktörlerinden biri haline gelen Mustafa Kemal Paşa'nın o dönemde Kürtler hakkında dile getirdiği düşünceleri büyük önem taşımaktadır. Paşa'nın o dönemdeki yazışma ve raporlarında Kürtlere ve Kürdistan meselesine ilişkin fikir ve eylemlerini en açık haliyle görmek mümkündür. Daha ön-

12 BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2606 Gömlek No: 2-4.

13 BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2608 Gömlek No: 6-1.

14 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-1 Gömlek No: 43.

15 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-1 Gömlek No: 43-2.

ce de Diyarbekir ve Bitlis bölgesinde görev almış olan Mustafa Kemal, yazışmalarında Kürtleri ve Türkleri Osmanlı camiasının iki ana unsuru ve iki kardeş halk olarak tanımlamış, yaşanan sıkıntılı süreçte Müslüman Kürt-Türk birlikteliğini istikbalin en önemli koşullarından biri olarak görmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, “Şark’ın Ermenistan’a terki” meselesinin uluslararası arenada destek bulduğu ve Güney Kürdistan’ın İngiliz egemenliğine girdiği o gerilimli ve karışık dönemde, Kürtlerin Osmanlı camiası içerisinde gelişimlerini mümkün kılacak bir idari sisteme sahip olmaları gerektiğini açıkça beyan etmiştir. Mustafa Kemal’in bu yöndeki fikirleri ve beyanları aslında o dönemin hâkim görüşünü de yansıtmaktadır: Wilson Prensipleri’nin Osmanlı Devleti içinde yaşayan “Türk olmayan” unsurların haklarına ilişkin çizdiği çerçeve uluslararası meşruiyet açısından tam olarak bu çizgidedir. İleride göreceğimiz üzere, Erzurum ve Sivas Kongre Beyannameleri, Hükümet ile Kuvayı Milliye arasında imzalanan Amasya Protokolleri ve ardından Mebusan Meclisi’nde ilan edilecek Misak-ı Milli bu temel üzerine oturtulacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı camiasında Kürtlerin haklarının korunmasına yönelik dönemin hâkim düşüncesine uyarak bir nevi muhtariyet sistemini benimsemiştir. Buna karşılık, “müstakil Kürdistan” fikrine ve kendi çizgisine aykırı Kürt siyasetçilerin Kürtlerle alakalı her adımına şiddetle karşı çıkmıştır. Bu nedenle Diyarbekir Kürt Kulübü’ne ve Kürdistan Teali Cemiyeti’ne karşı güçlü bir muhalefet örgütlemiş ve yeri geldiğinde zor kullanmaktan çekinmemiştir. Kürtlerin mukadderatını Kürt-Türk birlikteliğinde gören Mustafa Kemal Paşa, Kürdistan Teali Cemiyeti ve Kürt Kulübü’ne karşı Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri’ni öne çıkarmaya çalışmış, Kürdistan’da yegâne örgütsel güç olmaları için çaba sarf etmiştir. Bu konudaki düşüncelerini şu ifadelerinde görüyoruz:

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına vücuda getirilen milli birlik, Erzurum ve ardından Sivas genel kongrelerinde tespit edilen esaslara göre, Türk ve Kürt milli sı-

nırlarıyla sınırlanan Türkiye'yi taksim olmaktan kurtarmak ve Osmanlı devlet ve milletlerinin bağımsızlığını temin etmek gayesini hedefledi. Bu gayeye ulaşmak için fiilen ve zımnen Müdafaa-i esas aldı.¹⁶

Türk-Kürt milli sınırlarını vatan olarak tanımlayan ve Osmanlı devlet ve milletlerinin bağımsızlığını esas alan Mustafa Kemal o dönemde bölgede uyguladığı politikada, İzmir'in işgalinin ve Şark vilayetlerinin Ermenilere verilmesi tehlikesinin halk üzerinde yarattığı hissiyattan azami derecede istifade etmiş, bu tehlikenin bertaraf edilmesi için en doğru yolun Kürtler ile Türklerin ortak mücadelesi olduğunu sıkça dile getirmiştir. Bu fikri önceden tanıdığı Kürt reislerine tekrar tekrar açmış, Kürtlerin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını pekiştirmek için "Vilayat-ı Şarkiye'nin Ermenilere verileceği" propagandasını sistemli bir şekilde kullanmış ve bu olasılığın ciddiyetini resmî yazışmalarında da vurgulamıştır. Örneğin 29 Mayıs 1919'da Sivas, Erzurum ve Ankara'daki kolordu komutanlarına çektiği gizli telgrafta Yunan, İtalyan ve İngiliz işgaline değindikten sonra şu uyarıda bulunmuştur: "Ermenistan hülyası hakikat sahasına çıkarılarak milli hayat hakkımıza bir idam darbesi indirilmesi uzak değildir!"¹⁷ Sadaret Makamı'na yazdığı 3 Haziran 1919 tarihli şifreli bir telgrafında ise İzmir'in işgalinin ve Ermenistan meselesinin bölgede yarattığı hissiyata şu şekilde değinir:

[...] Bilhassa vaktiyle yanmış ve pek çok zulüm ve istila görmüş olan Şark vilayetleri halkı, özellikle Ermenilerin fiilen yaptığı bazı harekâttan ve yabancıların Batı Anadolu'daki işgal ve istilalarından haklı olarak şüpheye düşmüşler ve artık kendi topraklarının da aynı akıbete uğrayacağından endişelenerek güvenecekleri ve teselli bulacakları bir noktaya ulaşmak için vaziyetin açıklığı ve hakikat hakkında durmadan bilgi istiyorlar.¹⁸

16 Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki Hükümeti'nin son sadrazamı Talat Paşa'ya gönderdiği 29 Şubat 1920 tarihli mektup. Akt. ABE, Cilt 6, s. 407-412.

17 Akt. ABE, Cilt 2, s. 337.

18 Akt. ABE, Cilt 2, s. 351.

Mustafa Kemal'den Kürtlere: "İrk haklarını aile içinde çözebiliriz"

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'daki müfettişlik görevine başladıktan hemen sonra, önceki görevleri sırasında tanıştığı Kürt ileri gelenleriyle haberleşmeye başlamıştır. "9. Ordu Kıtaları Müfettişi ve Padişah Fahri Yaveri Mustafa Kemal" imzasıyla Garzan Kaymakamı aracılığıyla Cemil Çeto'ya, Hazro Nahiyesi eşrafından Hatip ve Mehmet Beylere, Silvan hanedan eşrafından Sadık Bey ile Ali Ağa'ya ve Mutkili Hacı Musa Bey'e müstereken Havza'dan çektiği 28 Mayıs 1919 tarihli telgraf şöyledir.¹⁹

Padişahımız Halife-i zîşan efendimiz acizlerini şark vilayetlerinde memleket asayişini sağlamak maksadıyla mülki ve askerî kuvvetlerin müfettişi olarak Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişi unvanıyla vazifelendirdiler. Şimdilik Sivas Vilayeti'ndeyim. İnşallah yakında o taraflara da geleceğimden sizler gibi devlet ve milletin hamiyet ve fedakârlıklarıyla iftihar ettiği kişilerle tekrar görüşeceğimden son derece memnunum. Bugün milletimizin kurtulması, milletimizin bağımsızlığının ve bekasının sağlanması ancak iç asayişin tamamen emin olduğunu göstermekle ve hukuk ve bağımsızlığımızın korunması için tek vücut olarak devlete tam bağımlılıkla beraber her türlü fedakârlığa hazır bulunduğumuzu dünyaya anlatmakla mümkün olacağından, bu hususta nüfuz ve gayretinizi tamamen sarf edeceğinize eminim. Sıhhat haberinizi beklerim.

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal 1916 yılında Diyarbakir ve Bitlis bölgelerindeki görevi esnasında tanıdığı Kürt ileri gelenlerine Anadolu'ya gönderilme sebebini izah ederek, kendilerinden devlete tam bağlılıkla hareket etmelerini ve nüfuzlarını bu yönde kullanmalarını istemiştir.

Mustafa Kemal'in yine aynı tarihte Diyarbakir Mebusu Kamil Bey'e çektiği şifreli telgraf, Kürtlere ilişkin o dönemki düşüncelerine ışık tutmaktadır. Mustafa Kemal, Havza'dan çektiği telgrafta, Şark vilayetlerinin Ermenilere verilmesinin önüne

19 Akt. ABE, Cilt 2, s. 335.

geçilmesi için bölgede asayişin sağlanması ve milletçe tam bir fikir birliği içinde olunması gerektiğini ifade etmiş, yeni görevi vesilesiyle Diyarbakir'e giderek eski dostlarını ziyaret etmeyi planladığını belirtmiştir. Paşa, 28 Mayıs 1919 tarihli telgrafında şunları söylemiştir:²⁰

İştilenlere göre, dış düşmanlarımıza karşı din kardeşlerinin el ele vererek sevgili topraklarımızı kurtaracağı bu tehlikeli anda Diyarbakir'de Kürt Kulübü ile Türkler arasında bazı çeşitli muhalefet varmış. Bunun her iki kardeş ırk için ne elim neticelere sebep vereceğini siz çok iyi takdir edersiniz. İdare usulü, ırkların haklarının korunması gibi arada halledilecek aile meselelerinin dış düşmanın milli haklarımızı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına almaya başladığı bu günlerde ortaya atılmış en büyük hıyanet olacağına, vatanın kurtarılması için milli birliğin hedef alınması bakış açısıyla, Kürt Kulübü'ne gerekli öğütlerde bulunulmasını memleket selameti adına rica eder, neticenin yazıyla bildirilmesini beklerim.

Mustafa Kemal Paşa burada dönemin Kürt-Kürdistan meselesinin ırksal hakların korunmasını sağlayacak idari bir sistemle halledilebileceğini ifade etmiş, bunu aile içi ve arada halledilebilecek bir mesele olarak nitelemiş ve bağımsızlık söylemlerini dile getiren Kürt Kulübü'nden rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Kürdistan'daki gelişmelerle ilgili Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ni de bilgilendirmiş, 29 Mayıs 1919 tarihli şifreli telgrafında Kürt Kulübü'nün çalışmalarına değinerek, İngilizlerin Kürdistan politikası hakkında malumat istemiştir.²¹

Bağımsız Kürdistan görüşünü takip eden Diyarbakir'deki Kürt Kulübü ile hükümet taraftarı olan diğer kulüpler arasındaki nefretin arttığını araştırarak öğrendim. Kürtler ve Kürdistan üzerinde etkisi olan ve harp sırasında hukuk ve muhabbetlerini pek ziyade kazandığım Kürt ileri gelenlerinden meşhur çeşitli kişilere ve Kolordu vasıtasıyla bizzat şifreli telgraflar yaza-

20 Akt. ABE, Cilt 2, s. 336.

21 Akt. ABE, Cilt 2, s. 339.

rak devletin siyasi vaziyeti ve kendilerince alınması lazım gelen vaziyet hakkında icabı gibi açıklamalarda ve etkili öğütlerde bulundum. Son günlerde aldığım bazı bilgilere göre, Kürdistan bölgesiyle de meşgul ve alakadar olmak gerekiyor. Hangi bölgeler Bağımsız Kürdistan olmak üzere İngilizlerce desteklenmektedir ve gelecekte daha fazla genişlemesi yine İngilizlerce desteklenen ve duyurulan bölgeler hangileridir? Bu konuda dairelerinizde mevcut olan bilgilerin gönderilmesine müsaade buyrulmasını rica ederim.

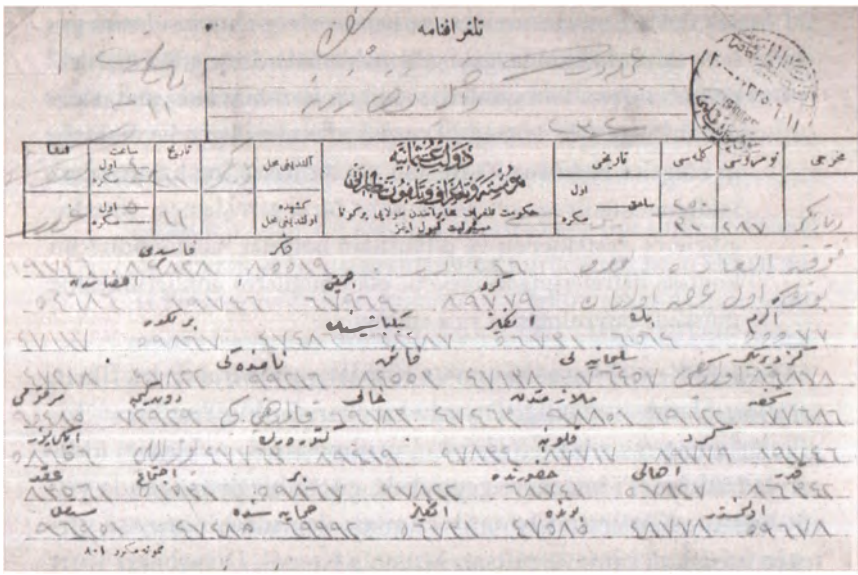
Mustafa Kemal Paşa, bağımsız Kürdistan fikrine ve bu fikrin taraftarı olarak nitelediği Diyarbekir Kürt Kulübü'ne karşı, İngilizlerin bağımsız bir Kürdistan kurulmasını desteklediği iddiasıyla Hükümet'i harekete geçirerek, güçlü bir propaganda yürütmüştür. Kürtlerin Osmanlı camiası dışında bir arayışa girmelerine mani olmaya çalışan Mustafa Kemal, Diyarbekir Kürt Kulübü gibi Kürtler üzerinde etkili olabilecek farklı sesleri de birer tehdit olarak görmüştür.

Diyarbekir Kürt Kulübü'nün çalışmaları durduruluyor

Bir taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın diğer taraftan Bitlis ve Diyarbekir Valilerinin yürüttükleri çalışma sonucunda, Diyarbekir Kürt Kulübü'nün çalışmaları hükümet tarafından askıya alınmıştır. Paris'te bulunan Şerif Paşa'nın "müstakil Kürdistan"a yönelik olduğu bölge valilerince ifade edilen çeşitli beyanlarının Kulüp tarafından Diyarbekir'deki bir matbada çoğaltılarak Bitlis ve sair bölgelere dağıtılması,²² kapatılma sürecini hızlandırmıştır. Diyarbekir Vali Vekili Mustafa Nadir Bey'in Nezaret'e yazdığı 4 Haziran 1919 tarihli şifreli telgraf bu konuda önemli detaylar içermektedir:²³

22 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 632 Gömlek No: 103 Bitlis Vali Vekili Mazhar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 26 Mayıs 1335 (26 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.

23 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 633 Gömlek No: 53, Rumi 4 Haziran 1335 (4 Haziran 1919) tarihli şifreli telgraf.

Örnek Belge 19: Diyarbekir Valiliği'nin Kürt Kulübü'ne ve Noel'e ilişkin şifreli telgrafından bir sayfa,

Kürt cemiyeti azasından Ekrem Bey, İngiliz Binbaşı'nın birlikte gezdirdiği Süleymaniyeli Faik isimdeki şahısla devamlı ilişkide olduğu gibi, dün gece kendisini Kürt Kulübü'ne götürerek 150-200 kadar kişi huzurunda bir toplantı düzenlenmiştir. Burada İngiliz himayesinde müstakil bir Kürdistan teşkilini teklif etmesi üzerine oradakiler galeyana geleerek, kendi kendine İngiliz Binbaşı'yla temasa geçmeye hak ve salahiyetinin olmadığını ve hiçbir vakit Osmanlılardan ayrılmayacaklarını, İngiliz himayesini kabul etmeyeceklerini, İngilizler bu vilayete müdahaleye kalkışırlarsa ortalığı kana bulayacaklarını tehditkârane bir şekilde ifade etmiş ve dağılmışlardır.

Vali Vekili, bu olayın Cemiyetler Kanunu'nun 3. Maddesi'ne göre Hükümet ile Osmanlı milleti unsurlarının tefrikine yönelik bir çalışma olmasından dolayı cemiyetin "seddedildiğini"²⁴

24 Çalışmalarının durdurulması.

ve Ekrem Bey'in polis nezaretinde adliye sevk edildiğini bildirmektedir.

Binbaşı Noel, bölge seyahati sırasında kaleme aldığı günlüklerinde Ekrem Bey'i Belçika'da eğitim görmüş iyi niyetli ve halkla iyi iletişim kurma yeteneği olan genç bir Kürt milliyetçisi olarak tanıtmaktadır. Ayrıca, Ekrem Bey'in kendisine Kürtlerin Büyük Britanya mandası istediklerini söylediğini, hakkında tutuklama kararı çıkarılınca Halep'e kaçtığını yazmıştır.²⁵ Bu hadiseden sonra Binbaşı Noel de Diyarbakir'den ayrılarak Sivek yoluyla Urfa'ya, oradan da İstanbul'a geçmiştir.²⁶

Mustafa Kemal: "Kürtler ile Türkler birleşti"

Diyarbakir Kürt Kulübü'nün kapatılmasından büyük memnuniyet duyan Mustafa Kemal Paşa, konuyu paylaştığı Karabekir Paşa'ya, Kulüp'ün İngilizler himayesinde bir Kürdistan kurulması amacı güttüğü için kapatıldığını ve üyeleri hakkında kanuni takibat yapıldığını anlatarak şöyle devam ediyor:²⁷

Kürdistan'ın tanınmış beylerinden aldığım çeşitli telgraflarda, dağıtılan bu Kürt Kulübü'nün hiçbir Kürt'ün hissiyatını temsil etmediği, birkaç serserinin teşebbüsleri neticesi olduğu, vatan ve milletin tamamen bağımsız ve hür yaşaması uğrunda her fedakârlığa ve bu konuda emirlerimize amade bulundukları bildirilmektedir.

Mustafa Kemal bu sözleriyle Kürt Kulübü'nün kapatılmasının bölgedeki Kürt reislerini rahatsız etmediğini de vurgulamaktadır. Bunun en önemli sebebi, Kürt aşiretlerinin "bölgenin Ermenistan'a terki" konusunda İngiliz ve İtilaf Devletleri'nin politikalarına güvenmemeleri ve Hükümet ile Kuvayı

25 E.W. Charles Noel, *Kürdistan 1919 - Binbaşı Noel'in Günlüğü*, Çev. Bülent Birer, İstanbul: Avesta Yayınları, 2010, s. 9.

26 BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ Dosya No: 12 Gömlek No: 4, Diyarbakir Vali Vekili Mustafa Nadir'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği Rumi 12 Haziran 1335 (12 Haziran 1919) tarihli telgraf.

27 Mustafa Kemal'in 15. Kolordu Komutanı Kazım Paşa'ya çektiği Rumi 16 Haziran 1335 (16 Haziran 1919) tarihli şifreli telgraf. Akt. ABE, Cilt 2, s. 390.

Milliye'nin yaptıkları güçlü propagandanın etkisi altında kalmalarıdır. Paris Barış Konferansı'nın Ermeni meselesine yaklaşımı ve bununla bağlantılı gelişmeler, Kürt toplumunun gözünde Şerif Paşa'nın çalışmalarını da şüpheli kılmıştır. Mustafa Kemal, Edirne'de bulunan 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'e çektiği Kürt Kulübü'nün kapatılması hakkındaki telgrafta ise şöyle diyor: "İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan kurulmasına yönelik İngiliz propagandası da bunun taraftarları da bertaraf edildi. Kürtler ile Türkler birleşti."²⁸

Mustafa Kemal'in bu yazışmaları, Kürt Kulübü'nü ve bağımsız Kürdistan fikrini ciddiye aldığını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Kulüp'ün kapatılmasını ve bunun Kürt reislerince tepkiyle karşılanmamış olmasını "Bağımsız Kürdistan" fikrinin bertaraf edilmesi, hatta Türkler ile Kürtlerin birleşmesi olarak yorumlaması da dikkate değer.

Paşa'ya göre Kürt-Ermeni sorununun temeli

Diyarbakır'da bu hadiselerin yaşandığı dönemde, Bayezid bölgesinde, Şark vilayetlerinin Ermenilere terki konusunda bazı gelişmeler yaşandığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın konuyla ilgili yazışmalar yaptığını görüyoruz. Yazışmalarında Kürtler ile Ermeniler arasında Şark'ın kime verileceği üzerine bir çatışmanın sürüp gittiğini belirtirken, aslında iki halk arasındaki problemin temelini de net bir şekilde ortaya koymuştur. Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 12 Haziran 1919 tarihli şifreli telgrafta bölgenin Ermenistan'a terki hususunda cereyan eden yeni gelişmelere dair şu bilgileri vermektedir:²⁹

Erzurum Vilayeti'nden aldığım bilgiye göre, yanında Ermeni tercümanı olan bir İngiliz Subay, 5 Haziran 1919 günü Iğdır'dan Bayezid'e gelerek Mutasarrıf'a İngiltere himayesinde teşekkül eden Ermenistan'a Bayezid havalisinin de bırakıldığı-

28 Mustafa Kemal'in Edirne'de bulunan 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'e çektiği Rumi 18 Haziran 1335 (18 Haziran 1919) tarihli şifreli telgraf. Akt. ABE, Cilt 2, s. 394.

29 Akt. ABE, Cilt 2, s. 373.

nı, Konferans kararlarının kendisine tebliğ edilmiş olduğunu ve bir aya kadar on beş bin Ermeni muhacirinin düzenli birlikler himayesinde eski yurtları olan Bayezid Sancağı'na sevk edileceğini bildirmiştir...

Mustafa Kemal telgrafın devamında, Erzurum Valisi'nin ifadesiyle "Kürtler ile Ermeniler arasında Şark vilayetlerinin kime bağlı olacağı konusunda şiddetli bir çekişme" olduğunu dile getirmekte, yaptığı araştırmalardan yola çıkarak vardığı sonuca göre, Şark vilayetlerinden bir karış toprağın bile Ermenistan'a bırakılmasının mümkün olmadığını beyan etmektedir. Bununla beraber, belli şartlar dahilinde ve hiçbir yerde çoğunluk oluşturmamak şartıyla Ermeni muhacirlerden memleketlerine dönmek isteyenlerin taleplerinin kabul edilebileceği yönünde görüş bildirmiştir. Harbiye Nezareti'ne çektiği aynı tarihli diğer telgrafta ise, sınırın öte yanında Ermenilerin Müslümanları katlettiklerini hatırlatmış, bunun bölge halkındaki korku ve endişeyi arttırdığını ifade etmiştir.³⁰

Mustafa Kemal, bölgenin Ermenistan'a terki hususunda bölge valileriyle de sürekli yazışmalarda bulunmuştur. Örneğin Bitlis Valisi Mazhar Bey'e gönderdiği telgrafta şöyle demektedir: "Düşmanlarımızın, Türk ve Kürt'ün ezici çoğunluğuna rağmen doğu vilayetlerimizi Ermenilere hediye ettikleri ve buraların er geç İzmir gibi belki de daha feci bir akıbete uğrayacağı pek muhtemeldir."³¹

Görüldüğü üzere, Mustafa Kemal bölgede Türkler ile Kürtlerin ezici bir çoğunluğa sahip olduklarını ifade etmekte, buna karşılık Ermenistan tezlerinin küçümsenmemesi gerektiğini düşünmektedir. Bu telgrafın devamında, Ermenilerin taleplerinin özellikle Bitlis ve Van'ı kapsadığını hatırlatarak, "Milli Teşkilat" olarak adlandırdığı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin gerektiği şekilde teşkilatlanamamasından yakınmıştır.

30 Akt. ABE, Cilt 2, s. 374.

31 Mustafa Kemal'den Bitlis Vilayeti Vekâleti'ne yazılan Rumi 17 Haziran 1335 (17 Haziran 1919) tarihli şifreli telgraf. Akt. ABE, Cilt 2, s. 393.

Mustafa Kemal'in Kürdistan çözümü: Kürtlere imtiyazlı bir idare tarzı

Mustafa Kemal Paşa'nın Kürtlere ve Kürdistan meselesine ilişkin o dönemki fikirlerine ışık tutan yazışmalarından biri, Cemilpaşazade Kasım Bey'e çektiği 16 Haziran 1919 tarihli telgraftır. Daha önce Diyarbekir mebusu Kamil Bey'e çektiği bir telgrafta Kürtlerle ilgili olarak ırkların haklarının korunması esası üzerine kurulu bir idare tarzından bahseden Mustafa Kemal, Cemilpaşazade Kasım Bey'le yazışmasında düşüncelerini detaylandırmıştır. Bağımsız Kürdistan fikrine net bir şekilde karşı durmakta, Türk ve Kürt milletlerinin birlikte hareket ederek başarıya ulaşacaklarını düşünmektedir. Kürtlerin, Osmanlı camiasından ayrılmamak kaydıyla refah içinde yaşamaları ve ilerlemeleri konusunda her türlü hakka ve imtiyaza sahip olmaları gerektiğine inanmaktadır. Mustafa Kemal'in Kasım Bey'e çektiği söz konusu telgrafın dökümü şöyledir:³²

Devletin tam bağımsızlığıyla bekası, Saltanat ve Hilafet'in yok olmaktan korunması uğrunda katlanmaya hazır olduğunuz fedakârlık derecesine ve bana karşı olan sevgi ve itimadinıza emniyetim tamdır.

Kürtlerin devletten ayrılarak İngilizlerin himayesinde bağımsız Kürdistan kurmaları teorisini tasvip etmem. Çünkü bu teori, muhakkak Ermenistan lehine İngilizler tarafından tertip edilmiş bir plandır. Bayezid Sancağı'na resmen gelen ve beraberinde bir Ermeni subayı bulunan İngiliz temsilcisi, o havalinin Ermenistan olduğu ve bu keyfiyetin tebliği kararlaştırılmış olduğundan, Ermeni askerleri himayesinde Ermeni muhacirlerinin dönmeye başlayacağını re'sen bildirdi.

Tabii ki bunu reddettim ve edeceğim. Kürtler ile Türkler birbirinden koparılmayı kabul etmez öz kardeşler; bugün için vicdani borcumuz Kürtler, Türkler, bütün İslami unsurlar tek vücut ve tek yürek olarak bağımsızlığımızı savunmak ve vatanın parçalanmasını önlemektir. Türk ve Kürt milletlerinin bu

32 Bkz. ABE, Cilt 2, s. 388.

yüce maksadı elde etmeye azmetmeleri sayesinde neticeden tamamen emin olabiliriz. Bende bu kanaat sarsılmazdır. Kanaatlerimin [...] edinilmesindeki azmimin hiçbir kuvvet karşısında değişmeyeceğini en iyi siz bilirsiniz. Kürt kardeşlerimin hürriyeti ve refah ve ilerlemesinin vasıtalarını sağlamak için sahip olmaları gereken her türlü hukuk ve imtiyazların verilmesine tamamen taraftarım. Fakat Osmanlı Devleti'ni parçalanmaya uğratmamak şartıyla görüşüme katılacağınıza şüphe etmem.

Ekrem, Fuat, Cevdet, Kerim, Fikri, Necdet, Edip Beylere selamımı ve görüşümü iletiniz. Sizlerden ciddi ve samimi olarak beklediğim husus, tamamen benimle hemfikir olarak fedakârlık göstermenizdir.

Diyarbakir Vilayeti Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti'ni güçlendiriniz; mümkünse bizzat benimle görüşmek üzere Sivas'a geliniz ve hareketinizi kolordu veya vilayet vasıtasıyla bildiriniz. Kamil Bey'e ve diğer arkadaşlara ve bütün Diyarbakir ahalisine selam ve hürmetlerimi gönderir ve sizin gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal, aynı telgrafın devamına düştüğü bir notla Diyarbakir Valisi aracılığıyla Silvan'dan Sadık Bey'i, Hazro'dan Hatip Bey'i ve Cemil Çeto'nun güvendiği bir adamını Sivas'a davet etmiştir.

Mustafa Kemal, Kürtlerin hak ve hukukuna ilişkin düşüncelerini sadece Kürt ileri gelenleriyle değil, resmî yetkililerle de açıkça paylaşmıştır. Örneğin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'ya yazdığı 23 Haziran 1919 tarihli telgrafta Kürtlere dair düşüncelerini şu şekilde özetlemektedir:

Bu kere Diyarbakir'de Kürt Kulübü'nün nüfuzlu üyelerinden Kamil Bey tarafından acizlerine gelen telgrafın suretini aynen takdim ediyorum. Gerek Diyarbakir ve gerek Mamûretülaziz'den aldığım önemli telgraflar tamamıyla gösteriyor ki, Kürdistan'ın bağımsızlığı ve İngiliz himayesine girerek devletimizden ayrılması gibi fikirler elhamdülillah tahrif edilmiştir. Kürdistan'ın refah ve mutluluğuna kefil olacak bir idare tarzının temini için her vakit amadeyiz. Yakında o havaliden önemli

adamların Sivas'a gelmesinin beklendiğini arz ile ihtiramlarımı yinelerim.”³³

Bu yazışmalardan açıkça görüldüğü üzere, Mustafa Kemal, Osmanlı camiasından ayrılmamak kaydıyla Kürtlere gerekli her türlü imtiyazın verilmesini bir çözüm olarak görmüş ve bunu resmî makamlarla da paylaşmıştır. Daha evvel de izah ettiğimiz üzere, Mustafa Kemal'in bu düşüncesi dönemin genel konjonktürüne de son derece uyumludur. Osmanlı Devleti'nde de kabul görmüş olan Wilson Prensipleri'nin Osmanlı Devleti'yle ilgili maddesi, Türk olmayan bütün unsurların serbestçe gelişmelerini sağlayacak bir idare tarzını, yani “özerkliği” öngörmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Diyarbekir'deki Kürt aydınlarının ve ileri gelenlerinin bağımsız Kürdistan fikrine karşı Kuvayı Milliye hareketini desteklemelerini ve Sivas'ta düzenlenecek umumi kongreye katılmalarını istemiştir.³⁴ Amacı, Kürtlerin de bu kongreye katılmasıyla Kürdistan'ın Osmanlı camiasından ayrılmasını engellemek ve Türkler ile Kürtlerin birlikteliğini sağlayarak Şark vilayetleri üzerindeki Ermeni tezlerini geçersiz kılmaktır.³⁵ Mustafa Kemal umumi bir kongreyle ilgili düşüncelerini 22 Haziran 1919 tarihinde yayımladığı Amasya Tami-mi'yle ilan etmiş, Sivas'ta umumi bir kongre yapılacağını duyurmuştur.

Kürtleri de ilgilendiren Kongre süreçlerine geçmeden evvel, Kürdistan'ın Haziran 1919'daki genel vaziyetine bir göz atalım.

33 Akt. ABE, Cilt 3, s. 115.

34 Mustafa Kemal'den Rumi 21 Haziran 1335 (21 Haziran 1919) tarihli “İstanbul'da bazı zevata özel mektup”. Akt. ABE, Cilt 3, s. 102-103.

35 Mustafa Kemal'in 15. Kolordu Komutanı Kazım Paşa'ya çektiği Rumi 16 Haziran 1335 (16 Haziran 1919) tarihli şifreli telgraf. Akt. ABE, Cilt 2, s. 390.

Haziran 1919'da Kürdistan

Sımko Ağa Rumiye'yi ele geçiriyor

1919 Haziranı'nın en önemli hadiselerinden biri Şıkak Aşireti Reisi Sımko Ağa'nın Rumiye'yi ele geçirmesi olmuştur. Rumiye'ye taarruzda bulunan Sımko Ağa, 50 ölü ve yaralı bıraktıktan sonra kasabayı zaptetmiştir. Osmanlı Kürt aşiretlerinden bazılarının taziye vesilesiyle Sımko'ya gitmesi, Van Valisi Haydar Bey'i bu aşiretlerin Sımko'ya iştirak edeceği hususunda endişeye sevk etmiştir. Sımko Ağa, Maku'ya saldırıp Maku Serdarı'nın kardeşini esir almış, bu durum Serdar'ı aslında arasının bozuk olduğu Ermenilerle birleşmeye sevk etmiş, İngilizler de bu durumdan faydalanmaya çalışmışlardır.¹

Van Valisi Haydar Bey, İran'daki bu hadiselerin büyüyerek Osmanlı topraklarına da sirayet etmesi tehlikesini görerek, Sımko'ya nasihat etmek ve ona katılan Osmanlı aşireti olup olmadığını öğrenmek için, aşiretlere sözü geçen biri olarak nitelendirdiği Müks ümerasından Müks Müdürü Mutiullah Bey'i Sımko'ya göndermiştir.²

1 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 3 Haziran 1335 (3 Haziran 1919) tarihli şifreli telgrafın metni.

2 Müks'lü Mutiullah Bey.

Hakkâri ve Van bölgesinde vaziyet

Van Valisi Haydar Bey, İran'da Sımko Ağa'yla ilgili meydana gelen gelişmeler ve Bayezid bölgesinin Ermenilere verileceğine dair haberlerin yayılması üzerine Haziran 1919'da bölgedeki Kürt aşiretleriyle temaslarını sıklaştırmıştır. Bu konuda Beytüşşebab Aşireti Reisi İsmail Ağa'yı Van'a davet ederek sadakat sözü alan³ Vali Haydar Bey'in, sadece Kuzey Kürdistan'daki aşiretlere değil, güneydekilere de nüfuz etmeye çalıştığını görüyoruz. Haydar Bey bu durumu şöyle ifade etmektedir:⁴

Musul'un Zaho, Duhok ve İmadiye Kürt aşiretlerinin öteden beri şahsıma fevkalade bir bağlılıkları vardır. Vaziyet ve halimiz müsait ise bunlara her istediğimizi yaptırır, arzu buyrulursa bunları İngilizlerin aleyhine isyan ettirir, Zaho ve İmadiye'de zabıta ve askerleri var ise öldürtebilirim.

Kürt aşiretleri üzerindeki nüfuzuna güvenen Van Valisi, Haziran 1919'da Van civarındaki Saray, Erciş, Bargiri ve Bayezid bölgelerini dolaşarak, Kürt aşiret reisleriyle toplantılar düzenlemiştir. İlk olarak İran sınırındaki aşiretlerle görüşme yapmak üzere Maku yakınındaki Saray kasabasına giden Haydar Bey, yaptığı görüşme sonrasında Dahiliye'ye gönderdiği 15 Haziran 1919 tarihli raporunda, Kürtlerin genel düşüncesine ilişkin şu tespitte bulunuyor:⁵

Millet esası üzerine hükümet teşkili ümidi aşiretlerin kalplerinde belli bir iz bıraktığı halde, Devlet-i Aliyye'nin maddi ve manevi kuvvetine dayanmadan ecnebi ve Ermeni istilasına karşı kendilerini koruyamayacaklarına kanaat getirdikle-

3 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 15 Haziran 1335 (15 Haziran 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

4 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 22 Haziran 1335 (22 Haziran 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

5 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 15 Haziran 1335 (15 Haziran 1919) tarihli şifreli telgrafın metni.

rinden Devlet-i Aliyye'ye sadakatten dönmeyeceklerine kanaat getirdim.

Görüldüğü üzere Vali, Kürt aşiretlerinin milli bir hükümet kurma arzusunda olduklarını, fakat Osmanlı Devleti'nin koruması olmaksızın Ermenilerle ve yabancı devletlerle baş edemeyeceklerini bildiklerinden, devlete sadakati sürdürdüklerini ifade etmektedir.

Van Valisi Haydar Bey, Saray bölgesinden ayrıldıktan sonra 19 Haziran 1919'da Arnis'e⁶ gelerek oradaki aşiret reisleriyle görüşmüş,⁷ aşiretlerden bağlılık teyidi almıştır. Ertesi gün de Bayezid'e geçmiş, Bayezid Mutasarrıfı'yla birlikte oradaki aşiret reisleriyle bir araya gelmiştir. Haydar Bey, 22 Haziran 1919 tarihli telgrafında, Bayazid'de toplanan aşiret reisleriyle görüştüğünü, onlara gerekli nasihatlerde bulunduğunu dile getirmekte, bunların Devlet-i Aliyye'den gelecek her emri yerine getirmeye hazır olduklarını haber vermektedir.⁸ Haydar Bey bu görüşmeleri tamamladıktan sonra 25 Haziran 1919'da Van'ın merkezine dönmüştür.

Van Valisi: "Seyid Taha'ya karşı Seyid Muslih"

Daha önce bahsettiğimiz gibi, Van Valisi Haydar Bey, Şemdinanlı Seyid Taha'yı da dikkatle takip etmiş, attığı her adımı anında ihbar almıştır. Seyid Taha, Şeyh Mahmud Berzenci'nin İngilizlerle savaştığı günlerde Bağdat'a kadar gidip İngilizlerle görüşmüş, İran hükümetiyle ve Nasturilerle ilişki kurmuştur. Seyid Taha'nın bu tavrı Kürt aşiretlerinin tepkisini çeker.

Vali Haydar Bey, Seyid Taha'nın bu çalışmalarına cevaben, Osmanlı Devleti'nin klasik yöntemine başvurmuştur; buna gö-

6 Arnis, Erçiş ile Bargır (Muradiye) kazaları arasında, Van Gölü'nün kuzey sahilinde yer alan bir köydür.

7 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar imzasıyla Arnis'ten Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 19 Haziran 1335 (19 Haziran 1919) tarihli şifreli telgrafın metni.

8 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 22 Haziran 1335 (22 Haziran 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

re, tehlikeli görülen kişinin nüfuzlu bir akrabası taltif edilerek etki altına alınır. Vali Haydar Bey, Seyid Taha'nın kardeşi Seyid Muslih'e Miralaylık rütbesi vaadinde bulunmuştur. 16 Haziran 1919'da Dahiliye'ye çektiği telgrafta⁹ "Şeyh Muslih Efendi'ye Miralaylık verilmesi, maaş tahsisi, sair reisler için nişan verilmesi vaadi pek büyük bir tesir yapmıştır," sözleriyle bu klasik yöntemin olumlu sonuç verdiğini bildirmiştir. Haydar Bey bu raporunda, Seyid Muslih'ten, Seyid Taha'nın İngilizlerle ilişkisine dair bilgi aldığını, ardından Seyid Taha'ya bir mektup göndererek nasihatlerde bulunduğunu ve onu Osmanlı Devleti'ne itaate çağırdığını ifade etmektedir. Haydar Bey bu telgrafında, Seyid Muslih'in miralaylıkla, Oramar Reisi Sito Ağa'nın, Şemdinan eşrafından Oğuzhan, Behram, Seyid Emir'in ve Dereki Reisi Tahir ve Sultan Ağaların birer nişanla ödüllendirilmelerinin uygun olacağını belirtmektedir.

Bu arada, Revandız İngiliz Siyasi Hâkimi'yle bir araya gelen Seyid Taha, İngilizlerden 26 bin lira, tüfek ve cephane almıştır.¹⁰ Van Valisi Haydar Bey konuyla ilgili raporunda Seyid Taha'yı vicdanını İngilizlere satmakla itham ederek, Seyid Taha'nın Kürt aşiret reislerine İngilizlere tabi olmaları yönünde bir mazbata imzalatmak istediğini, Şemdinan bölgesindeki Oramar ve Rusteki Aşiretlerinin bu teklifi reddettiklerini belirtmiştir.

Bitlis Valiliği: "Kürt reisleri taltif edilmeli"

Kürdistan'da bu gelişmelerin yaşandığı ve Seyid Taha'nın İngilizlerle yakın münasebet içerisine girdiği bu dönemde, Bitlis Valiliği'nin de, Kürt ileri gelenlerinin taltif edilmeleri için talepte bulunduklarını görüyoruz. Bitlis Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 16 Haziran 1919 tarihli şifreli telgraf-

9 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 29, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 16 Haziran 1335 (16 Haziran 1919) tarihli tahrirat.

10 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 22 Haziran 1335 (22 Haziran 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

ta şöyle denmektedir: “Şırnak Aşireti bu vilayetteki aşiretlerin en mühimlerinden. Siirt dâhilindeki aşiretlerin çoğu son zamanlarda birbirine ve halka saldırılarda bulunduğu halde, Şırnaklıların fenalığı görülmemiştir.”¹¹

Bitlis Valisi, Şırnaklıların bu tavırlarını sürdürmelerinin ve diğer aşiretlerin de hükümete uyumlu hareket etmelerinin sağlanması için, Şırnak Reisi Abdurrahman Ağa'nın dördüncü, Şırnak ağalarından Süleyman ve Garzan'daki Cumanî Aşireti Reisi İsmail Ağaların beşinci, Mutki Huyut (Xwêt) Aşireti Reisi Hacı Musa Bey'in dördüncü, Mutki ağalarından Şakir, Sason'daki Bedri Aşireti Reisi Hasan ve Kulp'taki “Hayan” Aşireti Reisi İzzet Beylerin beşinci ve hizmetlerinden istifade için Siirt Müftüsü Hoca Halil'in, Seyid Abdülkerim'in ve Siirt eşrafından Abdalbaki Efendi'nin dördüncü, Muş Belediye Reisi Hacı İbrahim ve Siirt Belediye Reisi Hami efendiler ile Kiği eşrafından Muhyeddin Tahirbeyzade Mustafa Bey'in beşinci mecidî nişanlarıyla taltif edilmelerini istemiştir. Ayrıca Muş dâhilinde icabına göre, dara düşmüş mevki itibariyle faydalı kimselere aylık 500 kuruş maaş verilmesinin uygun olacağı dile getirilmiştir.

Meclis-i Vükela'nın Kürt raporu

Kürdistan'daki gelişmelerin ve Osmanlı Devleti'nin o süreçte yürüttüğü Kürt politikasının ne olduğuna ve nasıl şekillendiğine ilişkin en önemli belgelerden biri 18 Haziran 1919 tarihli İstanbul Hükümeti Meclis-i Vükela zabıtnamesidir. Bu toplantıda Bitlis Valiliği'nin dile getirdiği taltifat talebi de değerlendirilmiştir. Bu zabıtname kaydına göre, İngiliz siyasi temsilcilerinin Van, Bitlis, Musul ve Diyarbakir vilayetleri dâhilindeki Kürt aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik ettiğine dair ihbar telgrafları İstanbul hükümetine ulaşmış, bu vilayetlerin emniyet ve asayişine ilişkin sorunlar değerlendirmeye alınmış-

11 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 29, Bitlis Vali Vekili'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği Rumi 16 Haziran 1335 (16 Haziran 1919) tarihli tahrirat.

tır.¹² Bu toplantıya konu olan diğer bir önemli konu ise, Kürdistan Teali Cemiyeti'ne mensup birtakım kişilerin bağımsız bir Kürdistan kurmaya yönelik çalışmaları olmuştur. Zabıtnamede, bölgeden Dahiliye Nezareti'ne bu konuda pek çok belge ulaştığı ifade edilmiş, öncelikle özel komisyon tarafından hazırlanan mütalaalar okunmuştur.

Zabıt kayıtlarında, "Gelîyê Goyan" mıntıkasında gezerek, "din ve milletperverlikle meşhur" olan Kürt aşiret reislerini kâh parayla kâh zorla elde etmeye ve Osmanlı'dan ayırmaya çalışan İngiliz Siyasi Hâkimi'nin bu olaylardan hoşnut olmayan aşiretler tarafından katledildiğinin anlaşıldığı belirtilmiştir.

Söz konusu toplantıda alınan karar, hem Osmanlı Devleti'nin bölge politikasına ilişkin klasik çizgisini hem de Kürt toplumunun o dönemki sosyolojik ve politik yapısını ortaya koymaktadır. Meclis-i Vükela kararında, Mütareke şartlarına göre İtilaf Devletleri'nin karışıklık bulunan bir bölgeye müdahil olabilecekleri hatırlatılmakta, fakat söz konusu bölgede emniyet ve asayişin yolunda olduğu ifade edilerek, İngilizlerin çabalarının Mütareke hükümlerine uygun olmadığı vurgulanmaktadır. Cinayetin sebebinin, İngiliz Siyasi Hâkimi unvanıyla bölgede bulunan bir kişinin aşiretleri tahrik etmeye çalışması olduğu ifade edilerek, bu olaylara son verilmesi için Hariciye Nezareti'nin İngilizlerle müzakerede bulunmasına karar verilmiştir.

Zabıtnamede, bölgeye asayişin sağlanması için imkânlar dâhilinde asker sevki gerektiği ifade edilerek, Kürt aşiret reislerini hükümete ısındıracak, onları dış aldatmaların etkisinden kurtaracak özel yöntemlere ihtiyaç olduğu belirtilmektedir. Bunun içinde reislerden icap edenlere nişan, madalya ve münasip unvanlar verilmesi ve bölgede muteber sayılan kişilerin reislere nasihatte bulunmalarının sağlanması karara bağlanmıştır.

Zabıtnameye göre, devlete büyük bir sadakat gösteren Şırnak Aşireti Reisi Sorzade Abdurrahman Ağa'dan, Kürt Kulübü gibi teşkilatlara gerek olmadığını duyurması istenmiş, Abdurrah-

12 BOA Fon Kodu: MV Dosya No: 216 Gömlek No: 39, Meclis-i Vükela'nın Rumi 18 Haziran 1335 (18 Haziran 1919) tarihli karar zabıtnamesi.

مجلس وکلاء	نارنجی
مذاکره مخدایه مخصوص ضبط نامه	۱۶۷۷ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲

خداوند مالمی

[illegible][illegible]

قبر رانی

محمد شاه ندره در اول شهریور ماه ۱۲۰۶ هجری قمری در میان کوه و دشت هاشمی در فاصله افسس از مشهد
از به یلجب علی ندره در این تاریخ و سیه به حال وقوع کادی که به خط سیه غرض آنکه او را و کور به ذرات آن
و هزاره قریب و در یک کاهه روز در صورت سالفه که حکم سیه قلب هاشمی که وقیع مرغه و فغان و سکه اطراف
و قریه نیز در این حالت است و در این سیه ندره در این تاریخ سرور و شدت نصیحت و قریات و قریه را در
تغافل از این صورت که به ندره و کانه ایست اهالی حبه و در ولایا آنکه مسئله ندره قریه ندره
نصیحت و کانه سالیان از باره سیه ایست

[illegible]

man Ağa'nın Dahiliye Nezareti'nce münasip bir rütbeyle taltifi-
ne karar verilmiştir.

Maliye Nezareti, ismi geçen vilayetlerde hükümetin nüfuzu-
nun korunması için gerekli görülen kişilere dağıtılmak üzere
yeteri kadar paranın tedarikiyle görevlendirilmiştir.

Konya ve Ankara eyaletlerine yerleştirilmiş Kürt halkının
memleketlerine dönmeleri ve aşiret efradından olmaları sebe-
biyle seferberlikten kalan hayvanatı ve çadırları askeriyeden
devralmaları uygun görülmüş, sürecin takibi konusunda Har-
biye Nezareti görevlendirilmiştir.

Kürdistan Teali Cemiyeti çalışmalarının da değerlendirildiği
kararda, cemiyetin kuruluş şeklinin ve tabi olacağı hükümlerin
belli olduğu, gerek merkez şube gerek taşra teşkilatının bu ka-
nuna uymaları gerektiği ifade edilmiştir. Bu noktadan yola çıkı-
larak, Kürtlerin Saltanat'a bağılılıklarının korunması ve dış güç-
lerin uygulayacakları propagandanın etkisiz kılınması için böl-
gedeki "muteber" Kürtlerle temasta bulunmak üzere Haydari-
zade İbrahim Efendi ve Bahriye Nazırı Avni Paşa'nın da yer al-
dığı bir komisyon kurulmuştur.

Şeyh Mahmud Berzenci İngilizlere esir düşüyor

Haziran 1919'un Kürtler açısından en önemli hadiselerinden
biri de, Güney Kürdistan'da İngilizlerle savaşmakta olan Şeyh
Mahmud Berzenci'nin Derbend bölgesindeki yoğun çatışmalar
sırasında İngilizlere esir düşmesidir.

Şeyh Mahmud'un İngilizlere ne zaman ve nasıl esir düştüğü-
ne ilişkin Süleymaniye muhacir eşrafından Nuri ve Eshad Tev-
fik imzasıyla İstanbul'a gönderilen rapor, meseleyi ayrıntıları-
yla açıklamaktadır. Rapora göre, Şeyh Mahmud'a yenilmeye de-
vam ettikleri takdirde Bağdat'a kadar çekilmek zorunda kala-
caklarını ve bütün aşiretlerin isyan edeceğini öngören İngiliz-
ler, çatışmaları durdurma yoluna gitmişlerdir. Bunun üzerine
uçakla Şeyh Mahmud'un karargâhına gidip havadan bir beyan-
name atarak sulh talebinde bulunmuşlar ve Bağdat'tan bir tem-
silci göndereceklerini bildirmişlerdir. İngilizlerin bu teklifiy-

le savaş durdurulmuş, İngiliz temsilcinin gelmesini bekleyen Şeyh Mahmud kuvvetlerini Erbil, Selahiye ve Kerkük etrafına dağıtmıştır. İngilizler barış görüşmeleri için verdikleri söze rağmen 12 bin kişilik bir kuvveti gizlice Şeyh Mahmud'un üzerine sevk ederek, 18 Haziran gecesi şafağa yakın bir vakitte karargâhı dört taraftan sarmış, şafakla beraber tüfek, top ve mitralyözle saldırıya geçerek, uçaklarla da bombardımana başlamıştır.

Şeyh Mahmud'un askerlerinden bir kısmı ölmüş, geri kalanı ise yaralanmış ya da firar etmek zorunda kalmıştır. Şeyh Mahmud yanındaki 15 kişiyle beraber cephanesi bitene kadar mücadeleye devam etmiştir. Bu esnada topuğundan yaralanan Şeyh, 19 Haziran 1919'da eniştesi Şeyh Mehmed Garib ve Cevamir Ağa'nın oğlu Reşid'le beraber İngilizlere esir düşmüş ve yargılanmak üzere Bağdat'a sevk edilmiştir.

Şeyh Mahmud'un esir düşmesi üzerine Süleymaniye bölgesine yeniden el koyan İngiliz Kuvvetleri büyük bir yağmaya girişmiştir. Şeyh Mahmud'u desteklemiş olan aşiretler dağlara sığınmış, halkın bir kısmı İran tarafına göçmüştür. İngilizler Şeyh Mahmud'un destekçilerinden Babaresulzade Seyid Ahmed Efendi, Caf Beyzadelerinden Mecidbeyzade Hamid, Abdullahbeyzade Süleyman ve Abdurrahman Bey'i, Şeyh Mahmud'un amcası Seyid Ömer ve Süleymaniye eşrafından Emin Efendi'yi ve ileri gelenlerden pek çoğunu tutuklayarak, Bağdat'a, Şeyh Mahmud'un yanına göndermişlerdir.

25 Haziran 1919'da Osmanlı Devleti'nin Tahran Sefareti'ne "Güney Kürdistan Osmanlı Ahalisi namına Abdulkadir" imzasıyla Savuşbulak'tan bir telgraf çekilmiş, İngilizlerin Kürdistan'da yürüttükleri kötü muameleye değinilerek, Süleymaniye Kürtlerinin feryadının merkezî hükümete duyurulması istenmiştir.¹³ Fakat Osmanlı Devleti Güney Kürdistan'a yardım etmemiş, olayların Kuzey Kürdistan'a sirayet etmesini engellemeye çalışmakla yetinmiştir.

13 BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2341 Gömlek No: 79, Tahran Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne çekilen Rumi 5 Ağustos 1335 (5 Ağustos 1919) tarihli telgraf.

Kafkasya'dan Kürdistan'a Bıruki göçü

1919 Haziranı'nda cereyan eden en önemli toplumsal hadiselerden biri de Kafkasya'dan güneye doğru başlayan Bıruki (Bırukan) Kürt aşiretinin göçü olmuştur. Günümüzde Ermenistan, Karabağ, Nahçıvan ve Azerbaycan sınırları içinde bulunan bölgelerde yaşayan Bıruki Aşireti, Ermenilerin yağma ve zulme başlamaları üzerine yurtlarını terk ederek Osmanlı Kürdistanı'na doğru yola çıkarak Bayezid'e varmışlardır. Erzurum Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne verilen 25 Haziran 1919 tarihli rapora göre, kısmen Revan dâhilindeki Gor, Ömeraliya, Sefla, Abbas, Şiran, Rihan, Cefander, Boranlı ve kısmen de Iğdır'ın Sürmeli, Karahaçlı, Yağlırağ köyleri sakinlerinden olan Bıruki Aşireti'nden 900 hanede 5.545 kişi ve Zilan aşiretinden 87 hanede 555 kişi Bayezid'e ulaşmıştır. Bayezid'e ulaşabilen bu Kürt mülteciler, Bayezid Mutasarrıfı'na, Van Vilayeti dâhilinde iskân edilmek istediklerini bildirmişlerdir.¹⁴ Kazım Karabekir Paşa, bu gelişmeyi Harbiye Nezareti'ne, 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal'e ve Erzurum'daki İngiliz temsilciye bildirilmiştir.¹⁵ Kafkas Kürt aşiretlerinin güneye doğru göçleri sonraki yıllarda da sürecek ve savaşın ardından Kürdistan'ın demografik yapısının şekillenmesinde önemli bir etken olacaktır.

Dönemle ilgili bu detaylardan sonra, hem Kürtler ile Türklerin hem de Osmanlı Devleti'nin mukadderatını belirleyecek olan yeni dönemi başlatan kongre sürecine ve Mustafa Kemal Paşa'nın vaziyetine bakalım.

14 BOA Fon Kodu: DH. SYS Dosya No: 2877 Gömlek No: 11, Erzurum Vali Vekili'nin 15. Kolordu Kumandanlığı'na çektiği Rumi 19 Temmuz 1335 (19 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgraf.

15 BOA Fon Kodu: DH. SYS Dosya No: 2877 Gömlek No: 11, 15. Kolordu Kumandanlığı'ndan Harbiye Nezareti'ne ve 3. Ordu Müfettişliği'ne çekilen Rumi 28 Haziran 1335 (28 Haziran 1919) tarihli şifreli telgraf.

Vilayat-ı Şarkîye Kongresi'ne Doğru

Erzurum Kongresi'ni kim tertip etti?

Vilayat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti tarafından tertip edilen Vilayat-ı Şarkîye Kongresi (Erzurum Kongresi), Osmanlı Devleti'nin olduğu kadar Kürtlerin ve Ermenilerin geleceklerine de şekil veren gelişmelerin başlangıç aşamasını teşkil eder. Daha evvel izah edildiği üzere, Vilayat-ı Şarkîye Cemiyeti, Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından, Şark vilayetlerinin Ermenistan'a verilmesine engel olmak üzere kurulmuştur.

Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal Paşa'nın bölgeye gelişinden çok önce planlanan bir çalışmadır. Amasya Tamimi'yle Sivas'ta umumi bir kongre yapılacağını ilan etmiş olan Mustafa Kemal, bu duyuruda Erzurum Kongresi'ne de olumlu bir atıfta bulunmuştur. Ardından, hükümetle ilişkilerinin kopma noktasında olduğu dönemde Erzurum'a gelmesi, hükümete rağmen Karabekir Paşa'nın desteğiyle kongreye katılması ve kongre delegeleri tarafından kabul görerek kongre reisliğine seçilmesi, Erzurum Kongresi'nin Cemiyet'in bir teşebbüsünden ziyade Mustafa Kemal hareketinin bir çalışması olduğu yanılığının yaşanmasına yol açmıştır. Aslında Erzurum'da bir kongrenin düzenlenmesi önerisi Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Mil-

liye Cemiyeti'ne aittir ve Kongre, Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından "Cemiyetler Kanunu" çerçevesinde planlanıp gerçekleştirilmiş, Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Kongre'nin organizasyonu bizzat ilgilenmiş, Cemiyet'e her türlü desteği ve yardımı sunmuştur.¹

Karabekir Paşa'nın Kongre sırasında konuyla ilgili Dahiliye Nezareti'ne çekmiş olduğu bir telgraf, Kongre'nin kimler tarafından ve nasıl düzenlendiğine ilişkin net bilgiler içermektedir.² Paşa, telgrafında şöyle demektedir:

[...] Vilayat-ı Şarkıye Erzurum Kongresi'ni, Şark eyaletlerinin milleti toplamıştır. Bugün, yetmiş kadar milli üye ile Erzurum'da toplantı halinde bulunan Kongre, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey henüz İstanbul'da iken ve hatta burada isimleri bile duyulmamışken, büyük ve kanlı tehlikelerin meydana geleceğini muhakkak sayan Şark Vilayetleri halkının karar ve teşebbüsleriyle gerçekleşmiştir.

Karabekir Paşa, bu beyanıyla, Kongre'nin hazırlığının bölge halkı tarafından Mustafa Kemal'den çok önce yapıldığını ve Ermenistan tehlikesine karşı gerçekleştirilmiş olduğunu dile getirmektedir.

Cemiyet: "Kürtler ile Türklere düşen vazife büyük ve mukaddestir"

Erzurum'daki Cemiyet heyeti tarafından kongre hazırlığı süresince ilgili yerlere gönderilen yazıların hemen hepsinde, bölgenin Ermenistan'a terk edilmesi ihtimali hareket noktası olarak ele alınmıştır. Yazılarda üzerinde durulan diğer bir konu ise, bu tehlikeye karşı Türkler ile Kürtlerin birlikte hareket etmelerinin gerekliliği olmuştur. Örneğin Erzurum'daki Cemi-

1 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 41-47

2 Kongrenin gerçekleştirilmesinden sonra 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 6 Ağustos 1335 (6 Ağustos 1919) tarihli telgraf metni. Mithat Sertoğlu, "Erzurum Kongresi'nin Bilinmeyen İki Belgesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 13, s. 3-5.

yet'in bir kongre düzenlenmesi konusunda Van, Bitlis, Mamüretülaziz, Sivas ve Erzincan vilayetlerine gönderdiği yazıda şöyle denmektedir:

Şark vilayetlerinin Ermeni idaresine terk edileceğine dair kat'i emareler ortaya çıktı. İslam tarihi için kara sahifeler hazırlanmaktadır. Vilayat-ı Şarkiye baştan başa bir Müslüman memleketi ve İslam geleceğinin kapısı olduğundan ve bu vilayetlerimiz kan, din, tarih kardeşi olan Kürt ile Türk'ün namus ve hamiyetine mevdu bulunduğundan, bugün bize teveccüh eden dinî ve tarihî vazife pek büyük ve pek mukaddestir.³

Görüldüğü üzere, kongrenin düzenlenmesi sürecinde Ermenistan tehlikesi her fırsatta vurgulanmış, “kan, din ve tarih kardeşleri” olarak nitelenen Kürtler ile Türklere bu tehlikeye karşı büyük ve kutsal görevler düştüğü dile getirilmiştir.⁴

Hükümet'ten memurlara kongre yasağı

Kongre hazırlık sürecinde tartışılan konulardan biri de, memurların kongreye katılıp katılamayacağı hususu olmuştur. Erzurum'dan Dahiliye Nezareti'ne çekilen 24 Haziran 1919 tarihli bir telgraf bu konuyu aydınlatmaktadır. “Vali Namına Emin” imzasıyla gönderilen telgrafta şöyle denmiştir:⁵

Bendeniz Tire, yine Erzurum memurlarından iki Vanlı zat Van, merkez ceza reisi de Bitlis Şubesi tarafından Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum'da müteşekkil konferansına murahhas tayin ettiler. Vatan menfaati namına yapılacak olan bu kongreye murahhas sıfatıyla katılmamızda bir mahzur tasavvur olunmuyor. Arz ve istizan keyfiyet olunur.

3 Bkz. Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 43.

4 30 Mayıs 1919'da Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ne de benzer ifadeler içeren bir telgraf çekilmiştir. Bkz. Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 43.

5 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-1, Gömlek No: 90, Erzurum'dan Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 24 Haziran 1335 (24 Haziran 1919) tarihli şifreli telgraf.

Dahiliye Nezareti, Erzurum Valiliği'ne çektiği 25 Haziran 1919 tarihli telgrafta, bu kongrenin siyasi bir çalışma olarak görüldüğünü belirtmiş ve memurların siyasi işlerle iştigallerinin katiyen yasak olduğu hatırlatarak, bu konuda memurlara gerekli uyarıların yapılmasını istemiştir.⁶

Dahiliye'den valilere: "Mustafa Kemal'e itaat etmeyin"

Bu süreçte Erzurum'a gelecek olan 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal ile Hükümet arasındaki gerilimin oldukça arttığını, Hükümet'in tüm ısrarlarına rağmen Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmediğini görüyoruz. İngilizlerin baskısından ve Mustafa Kemal'in bölgedeki çalışmalarından dolayı karışıklık çıkması halinde İtilaf Devletleri'nin Mütareke şartlarına göre bölgeyi işgal etme ihtimalini göz önünde bulunduran Osmanlı Hükümeti çok zor bir durumda kalmıştır. Osmanlı Hükümeti'nin konuyla ilgili tavrına ve Anadolu'daki mülki amirlerle yazışmalarına bakıldığında, Hükümet'in askerî ve mülki bürokrasi üzerindeki etkisinin oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Mustafa Kemal, 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla bölgedeki vali ve kumandanlarla yazışmalarını yürütürken, bu görevi ona tevdi eden Hükümet'in aynı görevlilere Mustafa Kemal'e tabi olmamalarına yönelik emirler vermesi bir çelişki yaratmıştır.

Hükümet'in 23 Haziran 1919'da Diyarbakir, Ankara, Erzurum, Sivas, Trabzon, Van, Kastamonu, Bitlis, Mamüretülaziz vilayetlerine ve Erzincan ile Canik Mutasarrıflıklarına "gayet acele" notuyla çektiği şifreli telgraf, Osmanlı Hükümeti'nin Mustafa Kemal'le ilgili tutum ve kararlarına ışık tutmaktadır. Dahiliye Nazırı imzasını taşıyan telgrafta şöyle denmektedir:⁷

6 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-1, Gömlek No: 90, Dahiliye Nezareti'nden Erzurum Vilayeti'ne çekilen Rumi 25 Haziran 1335 (25 Haziran 1919) tarihli şifreli telgrafa ilişkin belge.

7 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR. Dosya No: 100 Gömlek No: 174, Mezkur vilayetlere Dahiliye Nazırı imzasıyla gönderilen Rumi 23 Haziran 1335 (23 Haziran 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber, zamanın siyasetine o derece vakıf olmadığı için fırt-ı hamiyet ve gayretine rağmen yeni memuriyetinde asla başarılı olamadı. İngiltere Yüksek Temsilciliği'nden talep ve ısrar ile azledildi ve edildikten sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha ziyade meydana vurdu. Redd-i İlhak Cemiyetleri gibi Karesi ve Aydın havalisinde İslam ahalisini haksız yere kırdırmaktan ve fakat bu vesileden istifade ile halkı haraca kesmekten başka bir iş görmeyen ıpsız sapsız ve kanunen takip edilen bazı heyetler için öteye beriye çektiği telgraflarda siyasi hatalarını idareten de artırdı.

Kendisinin İstanbul'a çağırılması Harbiye Nezareti'ne ait bir vazifedir. Lakin Dahiliye Nezareti'nin size kati emri artık o zatın azledilmiş olduğunu bilmek, kendisiyle hiçbir resmî muameleye girişmemek, hükümet işleriyle alakalı hiçbir talebini yerine getirmemektir.

Burada dikkate değer husus, bu telgrafın yazıldığı tarihte Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliği görevinden resmen azledilmemiş olmasıdır. Dahiliye Nezareti yine de Mustafa Kemal'in azledilmiş kabul edilmesini ve kendisine riayet edilmesini istemiştir. Telgrafın devamında, bu talimata uymamanın yükümlülöklere sebep olacağı hatırlatılarak, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü duruma yönelik özeleştiride bulunulmuştur:

Memur, ahali her Osmanlı'ya düşen büyük vazife, Sulh Konferansı'nca geleceğimize dair karar verilirken ve beş senedir yaptığımız hataların hesabı görülürken artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi gösterir fiillere ve tedbirlice hareketlere uymak, fırka, mezhep, ırk farkı gözetmeksizin her ferdin canını, malını, ırzını muhafaza etmek, nazar-ı medeniyette bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?

Mustafa Kemal'in resmen azledildiğine dair bir irade-i seniye çıkmış olmadığından, bölge valilerinin tereddütte kaldıkları ve bu konuyu Dahiliye'ye tekrar danıştıkları anlaşılıyor. Ör-

neğin Dahiliye Nezareti 29 Haziran 1919 tarihinde Sivas Valiliği'ne; "Mustafa Kemal Paşa'yı kati surette azledilmiş tanınmanızı tebliğ eylerim!" şeklinde bir telgraf daha çekmek durumunda kalmıştır.⁸

Mustafa Kemal ve heyeti Erzurum'da

Hükümet'le bu sorunları yaşayan Mustafa Kemal Paşa, bölge valilerine yapılan baskıya rağmen 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a varmış, resmî merasimle şehre girmiştir. 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Erzurum Valisi Münir Bey, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Hoca Rauf Efendi, eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey, Cemiyet yöneticileri ve zevat, "3. Ordu Müfettişi ve Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari" unvanıyla bölgeye gelen Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamak üzere 3 Temmuz 1919'da Ilıca'ya gitmişlerdir.

Mustafa Kemal, eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, Müfettişlik Erkanı Harb Reisi Miralay Kazım Bey, Doktor Binbaşı Refik Bey ve eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya Bey ile birlikte otomobillerle Ilıca'ya varmış ve merasimle karşılanmıştır. Mustafa Kemal'i karşılayan heyette yer alan Mazhar Bey, notlarında, Mustafa Kemal'in Mirliya üniforması giydiğini ve "Padişah'ın fahri yaveri" olduğunu gösteren kordonuyla madalyasını taşıdığını zikretmektedir.⁹

Mustafa Kemal Paşa, karşılama töreninin ardından Karabekir Paşa ve karşılama heyetiyle ilk görüşmelerde bulunmuştur. Karabekir Paşa, döneme ilişkin kaleme aldığı anılarında, bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa'ya her durumda kendisini koruyacağına dair mukaddesatı üzerine söz verdiğini ifade etmektedir.¹⁰ Ilıca'daki bu görüşmelerden sonra otomobillerle Erzurum'a doğru yol alınmış, resmî törenle İstanbul kapısından şehre girilmiştir.

8 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 100 Gömlek No: 203 Dahiliye Nezareti'nden Sivas Vilayeti'ne çekilen Rumi 29 Haziran 1335 (29 Haziran 1919) tarihli şifre telgrafın sureti.

9 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Atatürk'le Beraber*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009, s. 23-27

10 Bkz. Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 72.

Mustafa Kemal'den Kürt vilayetlerine kongreye katılım çağrısı

Mustafa Kemal Paşa'nın, hazırlık çalışmaları kendinden önce başlamış olan Erzurum Kongresi'ne özel bir ehemmiyet verdiği, kongrenin gerçekleştirilmesi hususunda Cemiyet'e tüm desteğini sunduğunu görüyoruz. Mustafa Kemal bu süreçte Kürt delegelerin kongreye mutlaka katılmalarını istemiş, bunu sağlamak için yazışmalar yapmıştır. Örneğin 6 Temmuz 1919'da Van Valisi Haydar Bey'e, Elaziz Valisi Galip Bey'e, Bitlis Valisi Vehbi Bey'e ve Diyarbakir'deki 13. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği şifreli telgrafta, kongre üyelerinin Erzurum'da toplandığını, toplantının gecikmemesi için oralardan gelecek üyelerin en geç iki güne kadar yola çıkmalarını ve isimlerinin Erzurum'a bildirilmesini istemiştir.¹¹

Bölgedeki bazı valilerin, Mustafa Kemal Paşa'nın bu yazışmaları hakkında hükümete bilgi verdikleri görüyoruz. Örneğin Diyarbakir Vali Vekili Ali imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 8 Temmuz 1919 tarihli şifreli telgrafta, 3.¹² Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'dan 13. Kolordu Kumandanlığı'na gelen telgrafta her taraftan kongre azalarının yola çıktıkları, Diyarbakir'den gelecek azaların isimlerine ve ne zaman Erzurum'da olacaklarına dair bilgi istendiği bildirilmiştir.¹³

Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden azledilmesi

Erzurum Kongresi hazırlıkları sürerken Mustafa Kemal Paşa ile hükümet arasındaki sıkıntının da had safhaya ulaştığını görüyoruz. Mustafa Kemal Paşa, Hükümet'in emirlerine ve baskısına rağmen, eleştirel tutumundan geri adım atmamıştır. Burada dikkate değer konu, Paşa'nın hükümete karşı cüretkâr ifadeler

11 Akt. ABE, Cilt 3, s. 150.

12 9. Ordu, yeni bir idari düzenleme çerçevesinde 15 Haziran 1919 tarihinde 3. Ordu olarak değiştirilmiştir.

13 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR. Dosya No: 636 Gömlek No: 126, Diyarbakir Vali Vekili Ali imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 8 Temmuz 1335 (8 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgraf.

kullanmasına karşılık, Saltanat'a ve Hilafet makamına bağlılığını her fırsatta tekrarlamış olmasıdır.¹⁴

Hükümet ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki gerginliğin devamı üzerine, 8 Temmuz 1919'da Paşa'nın görevinden azledilmesiyle ilgili bir irade-i seniye yayımlanmıştır.¹⁵ Mustafa Kemal 8/9 Temmuz 1919 gecesi Erzurum'dan Harbiye Nezareti'ne telgraf çekerek, memuriyetine son verildiğine dair irade-i seniye aldığını, Saltanat ve Hilafet ve Hükümet'in daha fazla baskıya maruz kalmaması için askerlik mesleğinden istifa ettiğini bildirmektedir.¹⁶ Mustafa Kemal aynı gece Padişah'a çektiği telgrafta "Yüce Saltanat ve Hilafet makamının ve soylu milletimizin hayatımın son noktasına kadar daima koruyucusu ve sadık bir ferdi olarak kalacağımı tam bir bağlılıkla arz ve temin eylerim," diyerek Saltanat ve Hilafet'e olan bağlılığını yinelemiştir.¹⁷ Aynı gün Erkân-ı Harbiye Genel Başkanlığı'na ve bütün kolordu komutanlıklarına benzer bir telgraf çekerek, askerlikten istifa ettiğini ve sivil olarak milli mücadele içinde yer alacağını beyan etmiştir.¹⁸ Mustafa Kemal'in görevinden azledilmesinden ve askerlik mesleğinden istifa etmesinden sonra, Dahiliye Nezareti bölge valilerine telgraflar göndermiş, kesinlikle Mustafa Kemal'in vereceği emirlere uyulmamasını istemiştir. Ayrıca Paşa'yla ilgili istihbarat verilmesi emredilmiştir.¹⁹

Mustafa Kemal tüm resmî görevlerinden istifa ederek büyük bir riske girmiş olsa da, hükümetin emirlerine rağmen pek çok askerî ve mülki bürokrat tarafından desteklenmiştir. Özellikle Kazım Karabekir Paşa, Osmanlı Hükümeti'nin tüm emirlerine

14 Mustafa Kemal Paşa'nın bu süreçteki çeşitli yazışmaları için bkz. ABE, Cilt 3.

15 Rumi 8 Temmuz 1335 tarihli irade-i seniye için bkz. *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, Sayı 14, s. 12-13.

16 Akt. ABE, Cilt 3, s. 158.

17 Akt. ABE, Cilt 3, s. 159.

18 Akt. ABE, Cilt 3, s. 161.

19 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 101 Gömlek No: 19/035 Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 101 Gömlek No: 19/036 Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 101 Gömlek No: 19/106 Fon Kodu: DH. ŞFR. Dosya No: 101 Gömlek No: 19/100, Dahiliye Nezareti'nden Sivas, Bitlis, Erzurum, Van ve Diyarbakir Vilayetlerine gönderilen Hicri 10 Şevval 1337 (9 Temmuz 1919), 18 Şevval 1337 (17 Temmuz 1919) ve 20 Şevval 1337 (19 Temmuz 1919) tarihli telgraflar.

karşı gelerek Mustafa Kemal'i tevkif etmemiş, kongrenin açıldığı 23 Temmuz'a kadarki sıkıntılı dönemde kendisine hamilik etmiş, kongreye iştirakini sağlayarak Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne de vesile olmuştur. Bununla beraber, Erzurum Valiliği de kongrenin engellenmesi ya da Mustafa Kemal'in yakalanması hususunda herhangi bir girişimde bulunmamıştır.²⁰ Osmanlı bürokrasisinin hükümete rağmen takındığı bu tutum, hükümetin içinde bulunduğu aczin en belirgin örneklerinden biridir. Örneğin, Kazım Karabekir, Mustafa Kemal yanlısı bu net tutumuna rağmen İstanbul Hükümeti'nce cezalandırılmamış, aksine Mustafa Kemal'in azli üzerine 3. Ordu Müfettişliğine vekâleten atanmıştır.²¹

Diyarbakir Valisi: Kongre Ermenistan tehlikesine karşı yapıyor!

Kongre hazırlık sürecini dikkatle izlediği görülen Osmanlı Hükümeti, Dahiliye Nezareti üzerinden Diyarbakir Valiliği'nden de malumat istemiş,²² Diyarbakir Valisi Faik Ali Bey 12 Temmuz 1919 tarihinde konuyla ilgili raporunu hükümete sunmuştur. Faik Ali Bey, kongrenin Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin talebi üzerine gerçekleştiğini ifade ederek, Vilayat-ı Şarkıye'nin her yerinden gelen azaların, bölgenin kaderinin tayini, özellikle "Ermenistan" olmaktan kaçınmanın yollarının aranması için gerekli görülen müzakereleri yaptıklarının anlaşıldığını ifade etmiştir. Diyarbakir Valisi'nin bu beyanını, Hükümet'in kongre hakkındaki görüşlerine katılmadığının nazik bir ifadesi saymak da mümkündür.²³

20 Bkz. Mazhar Müfit Kansu, *a.g.e.*, s. 90-94.

21 Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 54-2 Gömlek No: 16, Dahiliye Nazırı'nın Sivas Vilayeti'ne çektiği Rumi 4 Ağustos 1335 (4 Ağustos 1919) tarihli şifreli telgraf. Karabekir 21 Temmuz 1919 tarihi itibarıyla müfettişliğe atanmıştır. Bkz. Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s. 88.

22 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 101 Gömlek No: 19/036, Dahiliye Nezareti'nden Diyarbakir Vilayeti'ne çekilen Rumi 9 Temmuz 1335 (9 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgraf.

23 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 637 Gömlek No: 56, Diyarbakir Valisi Faik Ali Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 12 Temmuz 1335 (12 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgraf.

23 Temmuz 1919'da başlayan Erzurum Kongresi'ne geçmeden önce, hazırlık döneminde Kürdistan'da cereyan eden ve Kürdistan'ı yakından ilgilendiren gelişmelere göz atalım.

Erzurum Kongresi Öncesinde Kürdistan'da Yaşanan Gelişmeler

Erzurum Kongresi'ne gidilen süreçte, Berzenci-İngiliz savaşlarının ardından çatışmalar tüm Güney Kürdistan'a yayılmıştır. Şemdinanlı Seyid Taha, Kürtlerin tüm tepkisine rağmen İngilizlerle birlikte hareket etmekten çekinmemiş, ortaya çıkan otorite boşluğu Şemdinanlı Seyid Taha'yla doldurulmaya çalışılmıştır. Van Valisi Haydar Bey 2 Temmuz 1919 tarihli raporunda, İngilizlerin bu durumu Arapça beyannameler neşredererek duyurduklarını, fakat Seyid Taha'nın bu konuda sessizliğini koruduğunu ifade etmektedir.¹ Haydar Bey sadece Seyid Taha hareketini değil, Kürdistan Teali Cemiyeti Reisi Seyid Abdülkadir'in Kürdistan aşiretleriyle iletişimini de dikkatle izlemiş, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 2 Temmuz 1919 tarihli raporunda Seyid Abdülkadir'i çok sert sözlerle eleştirmekten çekinmemiştir. Haydar Bey, Seyid Abdülkadir'in Bostancı merkezinden Milan Aşireti Reisi Osman Bey'e çektiği bir telgrafı delil göstererek, Seyid Abdülkadir'i, Seyid Taha ve Sımko gibi Kürt ileri gelenlerine Bayezid Aşiretleriyle birleşmeleri yönünde tavsiyede bulunmakla, yani başka bir deyişle bölgede

1 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 636 Gömlek No: 8, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 2 Temmuz 1335 (2 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgraf.

Osmanlı'ya karşı bir Kürt hükümeti kurmaya çalışmakla suçlamıştır.² Vali, Musul Çölü Araplarının dahi Avrupa'nın ikiyüzlü politikalarını anladığı, Hindistan ve Afgan Müslümanlarının Hilafet makamı için isyana giriştiği bir durumda, Osmanlı'nın ekmeğini yediğini söylediği Seyid Abdülkadir'in sergilediği tavra hayret ettiğini ifade ederek, onu hıyanetle suçlamıştır.

Vali Haydar Bey: "Van ayrılacaksa Kürt Hükümeti'ne verilsin"

Van Valisi aynı raporunun devamında, bölgenin, Osmanlı'dan ayrılması durumunda Kürtlere bırakılması gerektiğini şu sözlerle ifade etmektedir: "Herkesin milletini sevmesine ve itilasına çalışmasına bir şey denemez. Van ve civarının bizden koparılması kararlaştırılmış ise müstakil Kürt Hükümeti'ne verilmesini her Müslüman tercih eder." Öte yandan Saltanat'a aykırı çalışmaları doğru bulmadığını belirtmiş ve bu tür girişimleri örnek olarak gösterdiği Seyid Abdülkadir'in hareketlerine atfen "Seyid Abdülkadir hırslı ve mağrur olduğu kadar akılsız bir heriftir!" gibi hakaretvâri sözler sarf etmiştir. Görüldüğü üzere Vali, Seyid Abdülkadir'in Kürtlerle ilgili çalışmalarına tahammül edemese de, nihayetinde bölgenin Osmanlı'dan ayrılması durumunda, "Ermenistan"a karşı "Kürdistan"ı tercih edeceğini ortaya koymuştur.

Seyid Taha ile Nasturilerin ittifakı

Seyid Taha'nın İngilizlerle münasebeti, İngiliz yanlısı olan Nasturilerle ittifakını beraberinde getirmiştir. İngilizler, Seyid Taha ile Nasturiler arasında ittifak kurarak, ekseriyetle İran'a iltica etmiş Van Nasturilerinin İmadiye bölgesinde iskân ettirilmesini planlamışlardır.³ Seyid Taha'nın Güney Kürdistan'da İngi-

2 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25 Van Valisi Haydar imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 2 Temmuz 1335 (2 Temmuz 1919) tarihli şifre telgrafın metni.

3 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 5 Temmuz 1335 (5 Temmuz 1919)

lizlerle beraber Kürtlere karşı savaşıyan Nasturilerle yakınlaşması ve İngilizlerin bu yakınlaşmayı kullanarak Nasturileri bölgede bir aktör haline getirmeye çalışmaları Kürt camiasında büyük tepkilere neden olmuştur. Seyid Taha'nın bu yeni stratejik hatası, Kürt aşiretlerinin kendisine tümüyle sırt çevirmelerine neden olmuştur.

Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Paşa da Seyid Taha meselesiyle ilgilenmiştir. Hassas bulduğu bu meseleyle ilgili olarak Hükümet'i sürekli bilgilendiren Paşa, Erzurum Valiliği'ne ve bölgedeki kumandanlara konuya dair tebliğde bulunmuştur.⁴ Seyid Taha'nın Nasturilerle ilişkisini ve bu durumun Osmanlı Devleti açısından "olumlu" neticesini bir şu şekilde dile getirmektedir: "Seyid Taha, Nasturilerle uyuşarak yerlerine yerleştirmeyi üstüne aldığı için aşiretler nezdinde itibarı kaybolmuştur. Fakat bununla beraber, parayla ve sair suretlerle aşiretleri tekrar kazanması ihtimali vardır."⁵

Karabekir Paşa'nın da ifadelerinden anlaşıldığı üzere, Seyid Taha'nın Nasturilerle birleşmesi ve Nasturilerin yerlerine yeniden yerleştirilmeleri işini üstlenmiş olması, Kürtler arasında itibarını kaybetmesine neden olmuştur. Şıkaklı Sımko Ağa'nın geçmişte Nasturi Patriği Mar Şemun'u öldürmesinden dolayı İran Kürdistanı'nda süregelen Kürt-Nasturi çatışmaları, Van Nasturilerinin Kürtlerden kaçarak İran tarafına iltica etmeleri, Güney Kürdistan'da başlayan Kürt-Nasturi gerilimi ve İngilizlerle Fransızların Nasturileri himaye politikaları gibi hususlar nedeniyle, Seyid Taha'nın Nasturilerle ilişkisi Kürtlerde ciddi bir tepkiye yol açmıştır.

Bu arada, Seyid Taha'ya İngilizlerce Rumiye'den Cezire'ye kadarki bölgede "Beylik" vaat edildiğine dair söylentiler de çeşitli raporlara konu olmuştur. Vali Haydar Bey, Osmanlıların

tarihli şifreli telgrafın sureti.

- 4 BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ Dosya No: 25 Gömlek No: 28, Erzurum Vali Vekili Kadı Muhammed imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Rumi 28 Temmuz 1335 (28 Temmuz 1919) tarihli tahrirat ve ekleri.
- 5 BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ No: 25 Gömlek No: 28, Erzurum Vali Vekili Kadı Muhammed imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 28 Temmuz 1335 (28 Temmuz 1919) tarihli tahrirat ve ekleri.

İngilizlere karşı herhangi bir husumet göstermemelerine karşılık İngilizleri temsil eden Revandız Siyasi Hâkimi'nin yürüttüğü çalışmaları şöyle değerlendiriyor:

İngiliz siyasi hâkimleri aşiretleri aleyhimize ayaklandırmak için her türlü tedbire başvurmakta kusur etmiyorlar. Aşiret reislerine tahriknameler gönderdikleri gibi, Seyid Taha'ya Cizre ile Rumiye arasında beylik vaat ediyor ve külliyetli mavzer, top, makineli tüfek ve hayvanlar veriyor. Sımko'yu da sınırımıza saldırmak için kandırmaya çalışıyorlar.⁶

Oramar ve Dêrî aşiretlerinden Osmanlı'ya sadakat sözü

Seyid Taha'nın İngilizlerle ve Nasturilerle yakınlaşmasına karşılık, diğer Kürt ağaların Osmanlı Devleti'ne bağlı bulundukları anlaşılmaktadır. Örneğin 15 Temmuz 1919'da Oramar ve Dêrî Aşireti Reisleri Sito Ağa ile Rustem Bey Van'ın merkezine gelerek Osmanlı Devleti'ne sadakatlerini bildirmişler, İmadiye İngiliz Siyasi Hâkimi'nin gönderdiği 31 Mayıs 1919 tarihli bir beyannameyi Van Valisi'ne teslim etmişlerdir. Vali'nin bildirdiğine göre, İngiliz Siyasi Hâkimi, İngilizlerin, Barış Konferansı'nda Kürtlerin istiklali için çabaladıkları halde Kürtlerce yanlış anlaşıldıklarını ifade etmiştir.⁷

Vali Haydar Bey 15 Temmuz 1919 tarihli raporunda, Seyid Taha'nın Nasturilerle ilişkisinin Kürt aşiretlerince tasvip edilmediğini belirterek, bundan istifade edilebileceğini eklemiştir. Ayrıca, Osmanlı Ordusu'ndan firar edip Sımko Ağa'ya sığınan ve onun birliğinde yer alan 400'e yakın askeri umumi aftan faydalanarak geri döndürmeye çalıştığını da rapor etmiştir.

Görüldüğü üzere, bölgenin dengelerini çok iyi bilen Haydar Bey, Kürt aşiretleriyle hasım olan ve Güney Kürdistan'da İngi-

6 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 15 Temmuz 1335 (15 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

7 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 15 Temmuz 1335 (15 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgraf.

liz himayesinde Kürtlerle savaşıyan Nasturiler ile Seyid Taha'nın birlikteliğinin Kürt aşiretlerinde yarattığı hoşnutsuzluktan faydalanmayı ihmal etmemiştir. Vali Haydar Bey, birkaç gün sonraki başka bir raporunda çalışmalarının sonuç vermeye başladığını bildirmiş, Hakkâri'den aldığı istihbarata göre, Seyid Taha'dan yüz çeviren aşiretlerin Osmanlı'ya meylinin her gün arttığını ifade etmiştir.

Seyid Taha ile Sımko birleşiyor mu?

Seyid Taha'nın İngilizlerle ve Nasturilerle ilişkisinin yol açtığı bu gelişmeler yaşanırken, İngilizlerin Sımko ile Seyid Taha'yı da bir araya getirdiklerine yönelik ihbarlar gelmeye başlamıştır. Sımko'nun Nasturilerle ilişkileri göz önüne alındığında böyle bir yakınlaşma ihtimal dâhilinde görünmese de, Osmanlı Devleti bu tehlikeye karşı tedbir almaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'ne gelen istihbarata göre İngilizler ilk olarak Sımko'nun Osmanlı'yla ittifakını bozmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Anlatılanlara bakılırsa, bir İngiliz subay Sımko'ya gidip "Devlet-i Aliyye barışı kabul etmedi, savaşa devam edecektir. Enver Paşa Azerbaycan'ı zapt ettikten sonra Hoy ve Salmas'ı zapta gelecektir!" demiş, Sımko'nun konumunu kaybetme endişesine kapılarak Osmanlı'ya düşman olmasını sağlamaya çalışmıştır.⁸

Sito Ağa ve Rüstem Bey de Van Valisi'ne benzer beyanlarda bulunmuşlardır. Oramar ve Dêrî Aşiret Reislerine göre, İngilizler, Seyid Taha'nın kuvvetlerini Sımko'nunkilerle birleştirerek Rumiye ve Hoy taraflarını aldıktan sonra, Van üzerine gelerek Osmanlı memurlarını kovup o muntıkada bir Kürt hükümeti kurmayı planlamaktadır.⁹

Konuyla ilgili raporlar incelendiğinde, Sımko, Seyid Taha ve İngilizler arasındaki ilişkiyle ilgili çok farklı istihbaratların geldiği görülüyor. Van Valisi Haydar Bey, meselenin aslını öğren-

8 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 20 Temmuz 1335 (20 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgraf.

9 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR. Dosya No: 637 Gömlek No: 83, Van Valisi Haydar Bey'in Rumi 15 Temmuz 1335 (15 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgrafi.

mek ve Sımko'ya "nasihat" etmek amacıyla, Sımko'nun yeğeni olan Rüstem Bey'le beraber Sito ve Bozo Ağaları Sımko'nun yanına göndereceğini Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Erzurum'da bulunan Karabekir Paşa da Seyid Taha meselesiyle ilgili raporlar sunmuştur. Bölgeden aldığı ihbarlara göre, İngilizler, Seyid Taha'ya Rumiye'den Cizre'ye kadar Beylik vaadinde bulunmuşlar, ona 30 bin ve Şemdinan ahalisine de 20 bin İngiliz lirası ile 2 top, 4 makineli tüfek, 4 bin tüfek ve külliyetli cephane vermişlerdir. Paşa aynı zamanda, Sımko'nun İranlılarla anlaşarak Seyid Taha ile birleştiğini ve bu ikisinin Van üzerinden Cizre'ye inmeye niyetlendiklerine dair rivayetler duyduğunu dile getirmektedir.¹⁰

İngilizler Şemdinan'ın tahliyesini istiyor

Seyid Taha ile Sımko Ağa'nın birleştikleri yönündeki iddialar doğrulanamasa da, İngilizlerin Seyid Taha'ya "Beylik" vaadinde bulunduğu dair söylentilerin çıkmasından hemen sonra, Seyid Taha ile beraberindeki Revandız İngiliz Siyasi Hâkimi'nin, Şemdinan Kaymakamı'na gelerek, Şemdinan'ı boşaltmasını istedikleri görülmektedir.¹¹ İngiliz yetkili, Şemdinan Kaymakamı Muhammed Efendi'ye bu talebi yazılı olarak sunmuş, Şemdinan kasabasının İngiliz Devleti'nin idaresi altında bulunduğunu, bu yazılı emir gereği memurları ve askerleriyle birlikte Van'a gitmeye mecbur olduğunu bildirmiştir. Kaymakam hastalığını bahane ederek zaman kazanmaya çalışmış, İngilizlerle sıcak temastan çekinen Van Valisi Haydar Bey, 23 Temmuz tarihli telgrafında Şemdinan'ın boşaltılıp boşaltılmayacağını Dahiliye Nezareti'ne sormuştur.¹²

10 BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ No: 25 Gömlek No: 28, Erzurum Vali Vekili Kadı Muhammed imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Rumi 28 Temmuz 1335 (28 Temmuz 1919) tarihli tahrirat ve ekleri.

11 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 22 Temmuz 1335 (22 Temmuz 1919) tarihli telgraf.

12 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 22 ve 23 Temmuz 1335 (23 Temmuz 1919) tarihli telgraflar.

Dahiliye Nezareti'nin, Van Valisi'ne gönderilen 24 Temmuz tarihli cevapta temkinli bir dil kullandığını görmekteyiz. Dahiliye, kanuni usullere göre bu tür konuların İngiliz Dışişleri ile Bâb-ı Âli arasında hallolunması gerektiğini hatırlatarak, bir protesto-name hazırlanacağını haber vermiş, Şemdinan'ın boşaltılmasında ısrarcı olunması halinde ise, zor kuvvet karşısında yapılabilecek bir şey olmadığından, çekilmek gerekebileceğini açıkça ifade etmiştir. Devletin içinde bulunduğu ağır siyasi şartlardan kaynaklanan çaresizliğini bu cevabıyla ortaya koyan Hükümet, Hariciye Nezareti üzerinden diplomatik bir çalışma başlatmıştır.¹³

Van Valisi, Şemdinan için harekete geçiyor

Osmanlı Hükümeti'nin Şemdinan hadisesi konusunda kararlı bir tavır göstermemesi üzerine, Van Valisi Haydar Bey tüm mesuliyeti üstlenerek harekete geçmiş,¹⁴ Hakkâri Mutasarrıf Vekili'nden, Gevar'dan¹⁵ 20 kişilik bir nizamiye kuvveti alarak Şemdinan'a gitmesini ve İngilizlere şu mesajı iletmesini istemiştir: “Kasabanın tahliyesi için hükümetten emir almadık, alıncırsa tahliye ederiz. Siz gelip bize silah da atsanız karşılık vermeyeceğiz! Fakat Seyid Taha ve emsali asiler kasabayı işgale teşebbüs ederse silahla karşılık veririz.”¹⁶

Görüldüğü üzere İngilizlerin silah kullanması halinde dahi karşılık vermeyeceğini belirten Van Valisi, Seyid Taha'nın Şemdinan'a hâkim olmasını ise hiçbir şekilde kabul etmeyeceğini ilan etmiştir. Gelişmelerle ilgili hükümete izahatta bulundu-

13 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Dahiliye Nezareti'nin Rumi 24 Temmuz 1335 (24 Temmuz 1919) tarihli tezkiresi, Dahiliye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne çekilen Rumi 24 Temmuz 1335 (24 Temmuz 1919) tarihli telgraf metni ve Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen Rumi 25 Temmuz 1335 (25 Temmuz 1919) tarihli tahrirat.

14 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 27 Temmuz 1335 (27 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

15 Bugünkü resmî adıyla Hakkâri'ye bağlı Yüksekova ilçesi.

16 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 27 Temmuz 1335 (27 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

ğu 27 Temmuz tarihli telgrafında bildirdiği üzere, Haydar Bey'e göre, İngiliz siyasi memuru Şemdinan'da İzmir'dekine benzer bir durum yaratmaya çalışmaktadır. Van Valisi'nin girişimlerini izleyen Dahiliye Nezareti, İngilizlerle çatışma çıkmasını ka-
tiyetle istememiş, evvelki temkinli tutumunu sürdürmüştür.¹⁷

Vali Haydar Bey'in bu kararlı tavrı kısa sürede olumlu so-
nuç vermiş, Vali, İngilizlerin bu talepten vazgeçtiklerini bildir-
miştir. Vali'ye göre, bu olay kaymakamın pek hasta ve jandar-
ma kumandanının çocuk yaşta olmasının yol açtığı zafiyet ne-
deniyle yapılmış bir blöften ibarettir¹⁸ ve netice itibariyle Şem-
dinan tahliye edilmemiştir.¹⁹

Bu arada, Vali Haydar Bey'in Sımko Ağa'ya gönderdiği adam-
lar 27 Temmuz 1919'da dönmüşler, Sımko Ağa'nın kendilerini
çok iyi karşıladığını ve Osmanlı'ya sadakatini yinelediğini ifa-
de etmişlerdir.²⁰

İmadiye'de Kürt-İngiliz çatışmaları

Şemdinan bölgesinde Seyid Taha'nın İngilizlerle ilişkisi bu ge-
lişmeleri beraberinde getirirken, Şemdinan'ın hemen yanı ba-
şındaki Güney Kürdistan'da Kürt-İngiliz çatışmasının arttığını
görüyoruz.²¹ Daha evvel Zaho Siyasi Hâkimi'nin Goyan bölge-

17 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Dahiliye Nezare-
ti'nin Rumi 31 Temmuz 1335 (31 Temmuz 1919) tarihli tezkiresi.

18 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar
Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 11 Ağustos 1335 (11 Ağustos 1919)
tarihli şifreli telgrafın sureti, Hariciye Nezareti Müsteşarı İsmail imzasıyla Da-
hiliye Nezareti'ne gönderilen Rumi 27 Ağustos 1335 (27 Ağustos 1919) tarih-
li tahrirat ve Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen Rumi 9
Eylül 1335 (9 Eylül 1919) tarihli tezkire.

19 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar
Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 11 Ağustos 1335 (11 Ağustos 1919)
tarihli telgraf.

20 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Hay-
dar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 27 Temmuz 1335 (27 Temmuz
1919) tarihli diğer bir şifreli telgrafı.

21 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 29, Van Valisi'nin Da-
hiliye Nezareti'ne çektiği 29 Temmuz 1335 (29 Temmuz 1919) tarihli telgraf
metni.

sinde öldürülmesiyle Bahdınan bölgesine sıçrayan Kürt-İngiliz çatışması, Temmuz ayında İmadiye İngiliz Siyasi Hâkimi'nin de öldürülmesiyle iyice tırmanmıştır. Bölgeden alınan istihbarata göre, İmadiye ahalisini tedip için bölgeye gelen İngiliz müfrezesi İmadiyeliler tarafından hezimete uğratılmıştır.²² Van Valisi Haydar Bey 23 Temmuz tarihli raporunda Bahdınan bölgesinde cereyan eden Kürt-İngiliz çatışmalarıyla ilgili şu bilgileri vermiştir:

İmadiyeliler İngiliz uygulamalarına tahammül edemeyerek siyasi memuru, yardımcısını ve bir alay kumandanı ile dört nefer askerini katletmiş, silah ve cephane ambarlarını zapt ederek, geri kalan kuvvetlerini Duhok'a kadar tard ve takip etmişlerdir.²³

Bahdınan bölgesinde cereyan eden bu çatışmalar sırasında, çeşitli vasıtalarla Kürt tarafından Osmanlı Devleti'ne İngilizlere karşı yardım talebinde bulunduğu görülüyor. Örneğin, "Cemiyet-i Muhammediye adına Pervari"²⁴ Mal Müdürü Muhammed Salih" imzasıyla Van Valisi'ne gönderilen 17 Temmuz 1919 tarihli bir mektupta, İmadiye'de cereyan eden olayla ilgili bilgi verilerek, İmadiyelilerin Osmanlı Devleti altında yaşamak istedikleri belirtilmiş, bir kaymakam, o mümkün değilse asker veya hiç olmazsa bir tek jandarma neferi gönderilmesi rica edilmiştir. Muhammed Salih, söz konusu mektubunda, Osmanlı Devleti'nden bu taleplerine cevap alamamaları durumunda Çölemerik hududuna doğru çekilmek zorunda kalacaklarını ifade etmektedir. İmadiye Kürtlerinin Osmanlı Devleti'ne sundukları bu yardım talebi hükümetçe değerlendirilmiş ve Dahiliye Nezareti'nce Van Valisi'ne gönderilen 23 Temmuz 1919 tarihli emirnamede, böyle bir hareketin vahim sonuçlar doğurabi-

22 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 28 Temmuz 1335 (28 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

23 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne "çok acil" notuyla çektiği Rumi 23 Temmuz 1335 (23 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgraf.

24 Siirt Pervari ile karıştırılmamalı.

leceği, durumun katiyen caiz olmadığı söylenmiş, bu teşebbüsün katiyen önlenmesi ve hükümetin neticeden haberdar edilmesi emredilmiştir.²⁵ Görüldüğü üzere, Mütareke'nin dayattığı ağır siyasi koşullar nedeniyle İngilizlerle sıcak temastan sakınan Osmanlı Devleti, İngilizlerle savaşan güney Kürtlerini kaderleriyle baş başa bırakmıştır.

Kongre öncesinde bölgede Kürt-Ermeni gerginliği

Erzurum Kongresi öncesinde, Kafkasya Bölgesi'nde ve Osmanlı sınırları dâhilindeki Bayezid bölgesinde Kürt kamuoyunu yakından ilgilendiren hadiseler cereyan etmiştir: Haziran ayında Erivan bölgesindeki Zilan Aşireti'ne mensup Şerkanlı taifesinden 500 hanenin Ermeni saldırısına maruz kaldığı ve göçe mecbur edildiği rapor edilmiş, Temmuz ayında ise Bayezid'in Ermenilere terkiyle ilgili yeni gelişmeler vuku bulmuştur.²⁶

Bu hadiseler, Kuvayı Milliye'nin ve Mustafa Kemal'in "bölgenin Ermenilere terk edileceği" yönündeki propagandasını desteklemiş ve Erzurum Kongresi'nin oluşum amacına da büyük ölçüde hizmet etmiştir. Erzurum Valisi'nin 7 Temmuz 1919 tarihli raporuna göre, İngiliz Erkan-ı Harbiye mülazımı, yanında bir Ermeni tercümanla Bayezid Mutasarrıfı'na gelmiş, bölgenin Ermenilere terk edileceğini, bununla ilgili Barış Kongresi kararı henüz açıklanmamış olsa da, bir aya kadar 15 bin Ermeni'nin, Ermeni askerler himayesinde Bayezid bölgesine sevk edileceğini bildirmiştir. Bu görüşmeden sonra İngiliz yetkili iki jandarma süvarisi eşliğinde Salmas'a doğru yola çıkarken, Bayezid Mutasarrıfı konuyu derhal Erzurum'a bildirmiştir.²⁷

25 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen Rumi 24 Temmuz 1335 (24 Temmuz 1919) tarihli "çok acil" kayıtlı tezkire.

26 BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2877 Gömlek No: 6, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne çektiği 26 Haziran 1335 (26 Haziran 1919) tarihli telgraf.

27 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR. Dosya No: 636 Gömlek No: 103, Erzurum Valisi'nin Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 7 Temmuz 1335 (7 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgraf.

Zilan ve Sıpkî Kürtlerinden imdat çağırısı

Bu süreçte Karakilise ve Eleşkirt'teki Sıpkî ve Zilan Aşireti Reislerinin Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdikleri bazı telgraflar, Kürt kamuoyunun o dönemki genel halini anlamamıza yardımcı olabilir. Karabekir Paşa sınırın öte yanında yaşanan mezalimin hudut dâhilindeki halk üzerinde büyük tesirler bıraktığını, kendisinin bu tesir ve heyecanı yatıştırmaya çalıştığını belirttiği 17 Temmuz 1919 tarihli telgrafının ekinde Kürt ağalarından gelen imdat çağrılarını da Harbiye Nezareti'ne iletmiştir.²⁸ Örneğin Sıpkî Aşireti Reisi Binbaşı Abdülmecid, Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafta, aşiretinin Kars ve Kağızman taraflarında bulunan mensuplarının Ermenilerin Kürtlere yaptığı zulümden dolayı büyük yıkımlar yaşadıklarını ve her gün kendisinden istimdad²⁹ talebinde bulunduklarını ifade etmektedir.

Abdülmecid Ağa, sözlerinin devamında, imdat çağrılarının ciğerlerine tesir ettiğini, artık tahammüllerinin kalmadığını, fakat asker olması hasebiyle Paşa'dan emir almadan oraya gitmesinin uygun olmayacağını belirtmiş, eğer kendisine izin verilmezse aşiretini teskin edemeyeceğini söyleyerek mezalimin son bulması için yardım istemiştir.

Zilan Aşireti Reisi Binbaşı Ali Ağa'dan gelen telgraf ise şöyledir:

Kağızman'ın Horasan tarafında bin haneden oluşan aşiret tümüyle aşiretime mensup ve kısmen de akrabamdır. Şu günlerde Ermenilerden gördükleri mezalim ve hareket kendilerini ebediyen mahv ve izmihlale uğratmış, istimdad yolunda gerçekleşen dilsuzane feryatları ciğerleri parçalayacak dercededir.

Ali Ağa da asker olduğu için yardıma gidemediğini, aşiretini teskin edemediğini ve imdada cevap veremediği için manevi

28 BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2877 Gömlek No: 45, 15. Kolordu Kumandanı'nın Harbiye Nezareti'ne çektiği Rumi 17 Temmuz 1335 (17 Temmuz 1919) tarihli telgraf ve ekinde yer alan Sıpkî ve Zilan Aşiretleri ileri gelenlerine ait telgraf suretleri.

29 Medet ummak, yardım beklemek anlamında.

bir mesuliyet duyduğunu ifade ederek, Karabekir Paşa'dan nasıl hareket edileceğine dair bilgi istemiştir. Karabekir Paşa, her iki Ağa'ya yazdığı 19 Temmuz 1919 tarihli telgrafta, hudut haricindeki mezalimi duydukça onlar kadar etkilendiğini, bu hadiseleri ilgili yerlere aktarıp teşebbüste bulunduğunu ifade ederek, sükûnet ve itidal çağrısı yapmıştır. Bu döneme ilişkin Osmanlı arşiv belgeleri incelendiğinde, Şark kamuoyunu derinden etkileyen Kafkasya'daki hadiselerle ilişkin onlarca belgeye ulaşmak mümkündür.³⁰

Bu arada Amerikalı bir topçu binbaşı Bayezid bölgesine gelerek Ermeni ve Müslüman nüfusunun tetkiki amacıyla incelemelerde bulunmuş, Bayezid Mutasarrıfı Amerikalı yetkililere sınırın öte yanında cereyan eden hadiselerle ilişkin detaylı bilgi vermiştir.³¹ Mutasarrıf, Ermeni çetelerinin beş on süngü darbesiyle yaralandıkları, kollarını kestikleri minik çocukları Amerikalılara gösterdiğini ifade ederek, Amerikalı yetkilinin bu duruma tam kanaat getirdiğini, bunların fotoğraflarını çektiğini belirtmektedir. Bayezid Mutasarrıfı, Aras civarında ve Kafkasya'da İslam ahalisine yapılan zulümlere ilişkin de bilgi verdiğini, bu durumdan oldukça etkilenen Amerikalı yetkilinin İstanbul ve Tiflis'teki Amerika heyetlerine derhal telgraf gönderdiğini sözlerine eklemektedir.

30 Örneğin, BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-3 Gömlek No: 15, 15. Kolordu Kumandanlığı'ndan Erzurum Vilayeti'ne gönderilen Rumi 16 ve 17 Temmuz 1335 (16 ve 17 Temmuz 1919) tarihli tezkire metni, Bayezid Mutasarrıfı'nın Erzurum Vilayeti'ne çektiği Rumi 18 ve 25 Haziran 1335 (18 ve 25 Haziran 1919) tarihli telgrafların metni, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın Erzurum Vilayeti'ne gönderdiği Rumi 15 Temmuz 1335 (15 Temmuz 1919) tarihli tezkire, Nahçıvan havalisi ahalisi Reis Vekili Müftüza-de Sari Bey imzasıyla Karabekir Paşa'ya gönderilen mektubun metni, Erzurum Vali Vekili'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği Rumi 24 Temmuz 1335 (24 Temmuz 1919) ve Rumi 27 Temmuz 1335 (27 Temmuz 1919) tarihli tahrirat, 15. Kolordu Kumandanlığı'ndan Erzurum Vilayeti'ne gönderilen Rumi 21 Temmuz 1335 (21 Temmuz 1919) tarihli tezkire, Pasinler Kaymakam Vekili'nin Erzurum Vilayeti'ne gönderdiği Rumi 20 Temmuz 1335 (20 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgrafın metni, Erzurum Vali Vekili Kadı Muhammed Hurşit'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği Rumi 24 Temmuz 1335 (24 Temmuz 1919) tarihli tahrirat.

31 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-3 Gömlek No: 15 Bayezid Mutasarrıfı'nın Erzurum Vilayeti'ne gönderdiği Rumi 21 Temmuz 1335 (21 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

Karabekir Paşa 26 Temmuz 1919 tarihli telgrafında, Erzurum'daki İngiliz Kaymakam Rawlinson'ın Osmanlı sınırları dışında yaptığı incelemeler neticesinde Ermeniler aleyhinde bir rapor hazırlandığını bildirmiş, bu raporun Ermenilerle ilgili düşünceleri değiştireceğini iddia etmiştir.³² Karabekir'e göre Rawlinson, İstanbul'daki İngiliz Karargâhı'na gönderilmek üzere Erzurum'daki İngiliz Yüzbaşı Feleçer'e [Fletcher] naklettiği telgrafta Oltu'dan Bayezid hududuna kadar olan cephe- de Ermenilerin katliam yapmakta olduklarını itiraf etmiş, hiçbir kontrole tabi olmayan bu zalimkâr milletin tedibi için Müttefik Kuvvetleri'nin harekete geçmesi gerektiğini dile getirmiştir. Karabekir Paşa raporun önemini şu sözlerle açıklamaktadır: "Ermeni milletinin bu suretle vahşetini ve tedibe muhtaç olduğunu İngiliz mümessillerinin raporunda anlamak bizim için pek ziyade ehemmiyete haizdir!"

Yukarıda açıkladığımız bu ve benzeri gelişmeler, bölgedeki Kürt toplumunun Erzurum Kongresi öncesindeki dönemde Ermeni meselesiyle ilgili nasıl bir vaziyet ve ruh hali içerisinde olduğunu görmemizi sağlıyor.

Diyarbakir ve Siirt Kürt kulüpleri kapatılıyor

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da görevlendirildikten sonraki Kürt politikasına ve Diyarbakir Kürt Kulübü'nün kapatılmasına yönelik çalışmalarına daha önce değinmiştik. Erzurum Kongresi'nin başlamasından iki gün önce konuyla ilgili bir gelişme daha yaşanmış, Diyarbakir Valisi Faik Ali imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen 21 Temmuz 1919 tarihli şifreli telgrafta, çeşitli sebeplerden dolayı 1,5 ay önce çalışmaları durdurulmuş olan Kürt Kulübü'nün memleketin selameti adına tamamen kapatıldığı bildirilmiştir.³³ Bu arada Siirt Kürt Kulübü de Şerif Paşa'nın Paris'te neşrettiği beyannameleri yayınladığı ge-

32 BOA Fon Kodu: HR. SYS. Dosya No: 2877 Gömlek No: 56.

33 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR. Dosya No: 638 Gömlek No: 54 Diyarbakir Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 21 Temmuz 1335 (27 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgraf.

rekçesiyle, Bitlis Valiliği'nce Cemiyetler Kanunu'nun ilgili hükümlerine istinaden kapatılmıştır.³⁴

Hükümet'in bu kulüpleri kapatmasının temel nedeni, Paris Barış Konferansı'nda Kürdistan Teali Cemiyeti adına Kürt delegesi olarak faaliyet gösteren Şerif Paşa'nın çeşitli beyanlarının Kürdistan'da basılarak dağıtılması olmuştur. Ermenistan tezlerine karşı Kürtlerin hak ve hukukunu korumaya yönelik çalışmalar yapan Şerif Paşa'nın "müstakil Kürdistan" fikrinin, "kentli" Kürt aydınlarını temsil eden bu kulüpler eliyle halk arasında destekçi bulması ihtimali, hükümeti bu kararı almaya itmiştir. Hükümet, merkezi İstanbul'da bulunan Kürdistan Teali Cemiyeti üzerinde de baskı kurmaya başlamıştır. Kuvayı Milliye hareketine ve hükümete göre, bu kulüplerin çalışmaları, Kürtlerin Osmanlı camiasına mensup oldukları, Kürdistan'ın da Osmanlı vatanının bir parçası olduğu yönündeki fikirlere zarar vermektedir. Osmanlı Devleti, klasik yöntemlerle nüfuz etme imkânı bulamadığı bu kulüpleri Cemiyetler Kanunu'na muhalefetten kapatma yoluna gitmiştir. Hükümet ayrıca, bağımsız Kürdistan fikrinin aslında Ermenistan'ın teşkiline yönelik bir adım olduğunu iddia ederek Kürt aşiret reislerinin desteğinin almış, en azından Kürt aşiretleri arasında kulüplerin kapanmasına karşı bir tepki doğmasını engellenmiştir. Bu kulüplerin Erzurum Kongresi'nden hemen önce kapatılmış olması, Kürt-Türk birlikteliğini destekleyenler dışındaki seslerin duyulmasını istemeyen Kuvayı Milliye hareketi ve Mustafa Kemal açısından da olumlu bir gelişmedir.

34 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 636 Gömlek No: 108, Bitlis Valisi Mazhar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 6 Temmuz 1335 (6 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgraf.

Kongre Öncesinde İstanbul Kürt Camiasının Vaziyeti ve İngilizler

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin çalışmaları

Erzurum Kongresi'ne gidilen süreçte Kürdistan'da bu hadiseler vuku bulurken İstanbul'da yaşanan gelişmelere de değinmemiz gerekiyor. Bu olayları, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin siyasi vaziyeti ve İstanbul'da bulunan İngiliz Binbaşı Noel'in Kürdistan'a planladığı ikinci ziyaret ile İngiliz yetkililerin Kuzey Kürdistan hakkında hazırladıkları rapor ve çalışmalar olmak üzere iki başlık altında inceleyebiliriz.

Bu dönemde cemiyet adına Barış Konferansı'nda çalışmalar yürüten Şerif Paşa'nın beyanlarında ve röportajlarında dile getirdiği fikirlerin Mustafa Kemal'le etkinliği artmaya başlayan Müdafaa-i Hukuk hareketi kadar Osmanlı Hükümeti'nce de hoş karşılanmadığını, bundan dolayı Diyarbekir ve Siirt Kürt Kulüplerinin kapatıldığını gördük. Bu kararlar ve Sadrazam Ferit Paşa'nın Barış Konferansı'nda Ermenistan'a muhtariyet verilebileceğini söylemesi, Cemiyet ile Osmanlı Hükümeti'ni bir yol ayrımına getirmiştir. Yine bu dönemde Cemiyet Reisi Seyid Abdülkadir'in Kürdistan'daki aşiret reisleriyle iletişiminin engellenmeye çalışıldığını görüyoruz. İngiliz istihbarat raporlarına yansıyan 10 Temmuz 1919 tarihli bir toplantı tutanağı,

Cemiyet'in genel durumunu ve hükümetle yaşanan gerginliği açıkça ortaya koymaktadır.¹

Rapora göre, Seyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Mevlazanazade Rıfat,² Yarbay Emin Bey ve Binbaşı Avni, eski şeyhülislam ve dönemin kabine üyesi Haydarizade'nin³ daveti üzerine 10 Temmuz 1919 günü saat 16'da Sadaret'e gelmişlerdir. İlerleyen saatlerde Abuk Paşa⁴ ve Bahriye Nazırı Avni Paşa⁵ da toplantıya katılmıştır.

Haydarizade İbrahim Efendi, bölge valilerinden Cemiyet'in Kürdistan'da bağımsızlık yanlısı birçok örgüt kurduğu, bu örgütlerin Osmanlı Hükümeti'ni tanımayı reddettiği yönünde ihbarlar alındığını belirtmiş, bu nedenle Cemiyet'in taleplerinin tam olarak ne olduğunun tespiti için Hükümetçe görevlendirildiklerini açıklamıştır.

Yarbay Emin Bey'in valilerden gelen bu iddiaları reddetmesi üzerine, Haydarizade, Kürtlerin Osmanlı'dan ayrılmak istemediklerini kendisinin de bildiğini, fakat Süleymaniye'yi işgal eden İngilizlerin büyük bir Kürdistan kurmaya çalıştığını ve Doğu illerini de bu Kürdistan'a ilhak etmek istediğini dile getirmiştir. Mevlanazade Rıfat'ın verdiği şu cevap Ferit Paşa'yla ilgili tartışmayı başlatmıştır:

Eğer böyleyse demek ki İngiltere, Kürdistan'ın, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin varlığını Sadrazam Ferit Paşa'dan daha iyi

- 1 FO 371/4192 Belge No: 112204, İngiliz İstanbul Yüksek Komiserliğinden 23 Temmuz 1919 tarihli rapor. Akt. Mesut Yeğen a.g.e. s. 85-88.
- 2 İngiliz raporlarına göre *Serbesti* gazetesi sahibi ve cemiyet üyesi.
- 3 Mütareke'nin ardından 11 Kasım 1918 tarihli irade-i seniyeyle Tevfik Paşa Hükümeti'nin kurulduğunda, dönemin Dar-ül Hikmet-ül İslamiye Azası Haydarizade İbrahim Efendi, Sultan tarafından Şeyhülislam olarak atanmıştı. Bkz. BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 42, Sultan Vahdettin'nin Tevfik Paşa'ya gönderdiği Rumi 11 Teşrinisani 1334 (11 Kasım 1918) tarihli tahrirat.
- 4 Raporda Abuk Paşa Harb Nazırı olarak nitelendirilmişse de, 2. Ferit Paşa kabinesinde Harb Nazırı olarak Şevket Turgut Paşa görevlemektedir (bkz. BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 60). Abuk Ahmet Paşa 2 Ekim 1919 tarihinde göreve gelen Ali Rıza Paşa kabinesinde Nafia Nazırı olarak yer almıştır (bkz. BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 84).
- 5 19 Mayıs 1919 tarihli 2. Ferit Paşa kabinesinde Bahriye Nazırı'dır (bkz. BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 60).

korumaktadır! Çünkü büyük bir Ermenistan'dansa büyük bir Kürdistan, Osmanlı çıkarları açısından yeğdir. Böylece hiç olmazsa ülke tümüyle Müslüman kalır.

Seyid Abdülkadir: “Sadrazam Kürdistan’ı Ermenilere feda ediyor”

Kürdistan Teali Cemiyeti üyeleri, Sadrazam Ferit Paşa’nın Ermenilere muhtariyet verileceğine ilişkin sözlerini toplantıda sert bir şekilde eleştirmişlerdir. Kabine üyeleri Ferit Paşa’nın beyanlarının yanlış algılandığını, özerklikten kastının Osmanlı hududu dışındaki Kafkas bölgesi olduğunu söyleseler de, Kürt tarafını ikna edememişlerdir. Nihayetinde Seyid Abdülkadir’in, “Sadrazam’ın ifadeleri gayet açıktır. Ermeniler lehine Kürdistan’ı feda etmek istiyor!” sözlerine karşılık, Haydarizade bir itirafta bulunarak Ferit Paşa’nın beyanını prensipte onaylamadıklarını ve yurda döndükten sonra düzeltmesi için baskı yapacaklarını ifade etmiştir.

Emin Ali Bedirhan: “Özerk Kürdistan’ı kabul eder misiniz?”

Emin Ali Bedirhan’ın, “Şu andan itibaren Hükümet Kürdistan’ın varlığını, özerk bir hükümeti kabul edebilir mi?” sorusuna Avni Paşa, “Bana kalsa hemen kabul ederim,” cevabını vermiştir. Emin Ali Bedirhan, Hükümet’in, eğer Kürdistan’a ayrıcalık tanımak istiyorsa, oraya Kürt Vali ve Kürt görevliler atanmasının iyi olacağını ifade etmiştir. Seyid Abdülkadir buna cevaben, daha önce Elaziz ve Diyarbekir için iki Kürt vali seçtiğini, fakat Ferit Paşa’nın bu kararı tanımadığını, Paşa’nın Kürtlere her zaman karşı olduğunu dile getirmiştir. Neticede hükümet üyeleri Kürdistan’a bir Kürt vali ve belli sayıda Kürt yönetici atanacağına söz vermiştir. İngiliz istihbarat raporlarına yansıyan bu görüşme, Kürdistan Teali Cemiyeti’nin oldukça dar bir alanda ve hassas dengeleri gözeterek siyaset üretmek zorunda kaldığının göstergesidir.

Binbaşı Noel'in İstanbul'da Kürdistan Teali Cemiyeti'yle yaptığı görüşmeler

Diyarbakır'deki Kürt Kulübü'nün seddedilmesinden sonra bölgeyi terk eden İngiliz Binbaşı Noel, Halep'te Albay Wilson'la yaptığı görüşmeden sonra İstanbul'a geçerek oradaki Kürt ileri gelenleriyle birlikte Kürdistan'a yeni bir seyahat yapmayı planlamaktadır. Binbaşı Noel İstanbul'a geçtikten sonra, İngilizler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne bu gezi hususunda bir nota verilmiştir. İngiliz Yüksek Komiserliği'nden verilen notada, daha evvel Nusaybin bölgesinde incelemelerde bulunan Noel'in, Diyarbakır, Bitlis, Erzurum ve Van Vilayetlerinde yaşayan muhtelif milletlerin oranları, hissiyatı ve Müslümanlar dâhil mültecilerin durumu hakkında incelemelerde bulunarak bir rapor hazırlamak istediği ifade edilerek, bölgedeki tüm Osmanlı askerî ve sivil yetkililerin Noel'e yardımcı olmaları talep edilmiştir. İngilizlerin verdiği bu nota, 29 Haziran 1919 tarihinde Hariciye Nezareti tarafından "Binbaşı Noel'in seyahati" başlıklı yazıyla Dahiliye Nezareti'ne iletilmiştir.⁶

Dahiliye Nezareti, söz konusu nota üzerine 5 Temmuz 1919 tarihinde aldığı kararla Diyarbakır, Erzurum, Bitlis ve Van valiliklerine bir emirname göndererek, seyahati esnasında Noel'e gerekli kolaylığın sağlanmasını istemiştir.⁷

Binbaşı Noel, İstanbul'da Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yöneticilerinden Seyid Abdülkadir ve Emin Ali Bedirhan'la ve Kürdistan'ın en nüfuzlu isimleriyle bir araya gelerek seyahat planını paylaşmış, kendisine refakat etmeleri talebinde bulunmuştur. Kürdistan Teali Cemiyeti ileri gelenleri, Kürtlerin tehcir öncesinde de bölgede çoğunluk olmaları dolayısıyla Wilson Prensipleri'nden kaynaklanan haklarının korunması için vaziyetin İngilizler tarafından bilinmesini istediklerin-

6 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 54-1 Gömlek No: 32, Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan "Binbaşı Noel'in seyahati" başlıklı Rumi 29 Haziran 1335 (29 Haziran 1919) tarihli tahrirat.

7 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 54-1 Gömlek No: 32, Dahiliye Nezareti'nden söz konusu valilere gönderilen Rumi 5 Temmuz 1335 (5 Temmuz 1919) tarihli tahrirat.

راغبه زنده

خَارِجِيَّةٌ نَّظَارِيَّةٌ

ابن سينا بن سينا بن سينا

عدد

۱۲۷-۷
۷۴۷

٧٤٦

یہاں "نور" کے ساتھ

~~Chor.~~

رویتو اضم فخر

[illegible]

خارجی طریقہ کیلئے
مستحق و کفیلہ

۲۲۷ - ضامه ۲۹

٢٩٠

1881

— 222 —

تغیر

[illegible]

1440

Örnek Belge 21: Hariciye Nezareti'nden Dahiliye'ye gönderilen, Binbaşı Noel'e ilişkin 29 Haziran 1919 tarihli tahrirat.

den, Kürdistan'a yapılacak bu seyahati önemsemiş ve desteklemiştir.

Binbaşı Noel'in Seyid Abdülkadir'i ve Bedirhani Emin Ali Paşa'yı davet ettiğini fakat teklifinin geri çevrildiğini görüyoruz. Noel'e göre, Seyid Abdülkadir, Türkler tarafından vatan hainliğiyle suçlanıp idam edilme korkusuyla bu seyahate katılmak istememiş, Emin Ali Bedirhan ise Kürdistan'ı ziyaretinde mad-

di imkânsızlıklar nedeniyle aile geleneğinin gerektirdiği iyi koşulları sağlayamayacağını bildiği için mahcup olmak istemediğinden kendisine eşlik etmemiştir.

Noel, Emin Ali Bedirhan'ı Kürtler arasında büyük bir saygınlığa sahip, liderlik vasfı taşıyan ve aşiretlere söz geçirebilecek biri olarak tanımlamakta ve bu seyahate katılamadığı için üzüldüğünü ifade etmektedir. Yapılan görüşmeler neticesinde, Binbaşı Noel'e Emin Ali Bedirhan'ın oğulları Kamuran ve Celadet Beylerin eşlik etmelerine karar verilmiştir.⁸ Cemiyet, İngiliz Büyükelçiliği vasıtasıyla Osmanlı Hükümeti'nden Noel'e eşlik edeceklerin ailelerinin korunmasını istemiştir. Hükümet, heyetin faaliyetlerinin Kürt aşiretleri arasında sükûnun teminiyle sınırlandırıldığını hatırlatmış ve Kürtler Türk Hükümeti'ne karşı kışkırtılmadığı sürece heyet üyelerinin İstanbul'daki ailelerinin güvenliğinin sağlanacağını beyan etmiştir.⁹ Bu görüşmeler sırasında İngiliz yetkililerin kaleme aldıkları Kürtlerle ilgili raporlar, Kürtlerin o dönemki durumlarının ve dönemin genel havasının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacak niteliktedir.

Noel: "Kürtler bölgede çoğunluk, Ermeniler 'Büyük Ermenistan'dan vazgeçsinler'"

İstanbul'daki görüşmeleri sürdüren Noel, 18 Temmuz 1919 tarihli raporunda, Kürtler arasındaki iki hâkim eğilimden birinin İslam birliği, diğerinin ise ulusal sorun olduğunu ifade ediyor. Türklerin, İslam birliği düşüncesini yaymak istediklerini dile getiren Noel, İzmir'in işgalinin Kürt toplumunda yarattığı havayı şöyle özetliyor:

Bunun için de Türklerin elinde İzmir sorunu gibi güçlü bir propaganda aracı vardır. Yunanların İzmir örneğinde olduğu gibi, İtilaf Devletleri'nin Ermenileri Kürdistan'a getirip Kürtleri onların boyunduruğuna sokacağına Kürtler inanmışlardır.

8 E.W.C. Noel, *a.g.e.*, s. 8.

9 E.W.C. Noel, *a.g.e.*, s. 9.

Ermenilerin eline fırsat geçtiği takdirde Kürtleri katledeceklerine dair Kürtler arasında yaygın olan kanaate değinen Noel, raporunun devamında Kürt toplumundaki genel “Ermenistan” algısını şu şekilde özetliyor: “Kürtlerin bu derin kin ve korkuları Ermenilerin boyunduruğu altına girmektense onlarla savaşımayı tercih etmelerine neden oluyordu.”¹⁰

Noel, raporlarında Ermenilerin Kürtlerle ilgili propagandalarına da yer vermiş, “Kürtlerin Anlaşılmasında Genel Bir Yanlışlık” başlıklı raporunda¹¹ Ermenilerin Kürtleri Hıristiyan katili gibi göstermeye çalıştığını, fakat yaptığı gözlemlerin bunu doğrulamadığını detaylarıyla anlatmıştır. Noel’in raporunun en önemli unsurlarından biri de, bölgedeki nüfus yapısına ilişkin sunduğu verilerdir. Noel bölgenin demografik yapısıyla ilgili şunları söylemiştir:¹²

Diyarbakır, Mamûratülaziz, Bitlis ve Van vilayetlerinin %80’i Kürt olmasına rağmen, Ermeniler buraları “Büyük Ermenistan”ın bir parçası olarak görüyorlar. Eğer Barış Konferansı Ermenilerin bu konudaki taleplerini dikkate alırsa, bu demektir ki 1 milyon 143 bin kişilik Kürt kitlesi 430 bin kişilik Ermeni topluluğunun boyunduruğuna girecektir. Bu sayılar savaş öncesine aittir. Şu anda bütün Ermeni göçmenleri eski yerlerine dönse bile, sayıları hiçbir zaman 100 bin bulmaz.¹³

Ardından Kürtlerin “Ermeni soykırımı”ndan sorumlu tutulamayacaklarını dile getiren İngiliz Binbaşı, buna karşılık Ermenilerin çok sayıda Kürt’ün ölümüne sebep olduğunu vurgulamıştır. Meseleyi bu çerçevede değerlendiren Noel, bölgenin Kürdistan mı Ermenistan mı olduğu/olacağı sorusuna farklı bir yorum getirmiştir:

10 E.W.C. Noel, *a.g.e.*, s. 163.

11 E.W.C. Noel, *a.g.e.*, s. 163.

12 E.W.C. Noel, *a.g.e.*, s. 25. Dille ilgili bu tespitleri Bedirhanilerle çıktığı Malatya seyahatinde yapmıştır.

13 FO 371/4192 Belge No: 105775, İstanbul Yüksek Komiserliği’nden Londra’ya gönderilen 22 Temmuz 1919 tarihli rapor. Akt. Mesut Yeğen, *a.g.e.*, s. 74.

[...] Biz hem Ermenilerin hem de Kürtlerin ulusal amaçlarına inanıyor ve saygı gösteriyoruz. Ancak bu sorunun sağlıklı çözümü için Ermenilerin “Büyük Ermenistan” düşüncesinden vazgeçmeleri gerekiyor. Bu bölgeye ya “Doğu Vilayetleri” ya da “Ermenistan ve Kürdistan” denmelidir. Sınırlar ayrılmadan coğrafi ilişkilerin çözümünü daha ileriki bir tarihe bırakmak lazım. Çünkü bu topraklar çok karışık ve yıkılmış bir haldedir. Bu nedenle bir süre birleşik yaşamalıdır ki bu halklar hem ekonomik açıdan güçlensin hem de toplumsal ve siyasal açıdan stabil hale gelsin. Daha sonra sağlıklı bir ayrılma programı veya çözümü uygulayabilirler...¹⁴

Raporun devamında coğrafyanın kuzey, güney ve orta olmak üzere üç bölgeye ayrılmasını öneren Noel, bunların hepsinde yerel hükümetlerin kurulabileceğini, merkezî hükümetin orta bölgede olabileceğini, orta bölgede hem Ermenice hem Kürtçe eğitim verilebileceğini ve jandarma ve devlet memuru sayısının Kürt ve Ermeni nüfusuna göre ayarlanabileceğini ifade etmektedir.

Albay French: “Sınırsız Ermeni otoritesi Kürtleri korkutuyor”

Noel’in yanı sıra konuyla ilgili diğer İngiliz yetkililerin raporlarına bakıldığında da bölgenin Kürdistan mı Ermenistan mı olacağıyla ilgili çok farklı görüşlerin ortaya atılarak tartışıldığı ve İngiliz cephesinde “Şark’ın Ermenistan’a verilmesi” konusunda mutabakat sağlanamadığı görülüyor. Örneğin Albay C. French imzasıyla hazırlanan bir raporda şöyle deniyor:

Ermenistan ve Kürdistan meselelerini tek bir mesele olarak addetmek makul görünmektedir. Savaş Bakanlığı’nın 2901 sayıyla yayınladığı etnografik harita ve meseleyle yerinde ilgilenen hemen hemen tüm görevlilerin raporları Ermeni ve Kürtlerin birçok yerde öylesine karışmış olduğunu göstermektedir ki, mevcut durumda iki ayrı ve farklı devlet oluş-

14 E.W.C. Noel, *a.g.e.*, s. 180-181.

turmak adaletsizliğe, karışıklıklara ve kan dökülmesine yol açacaktır.¹⁵

Kürdistan ve Ermenistan sınırının belirsizliğine değinen Albay French, Kürtlerin olası bir Ermeni hâkimiyetine bakışını şu şekilde değerlendirmiştir:

Bendeniz, Majestelerinin hükümetinin Kürt milliyetinin tanınması için baskı yapmasını ve Ermenilere Kürt bölgelerinde sınırsız bir Ermeni hâkimiyeti tanıyacak türde bir karardan sakınmasını öneririm. Nüfuzlu ve aydın Kürtlerin de korktuğu budur. Kürt unsurunu göz önünde bulundurmadan kurulacak bir Ermenistan, bana göre, Türklere olan hoşnutsuzluğa rağmen Kürtleri İttihat ve Terakki'nin kollarına atacaktır.¹⁶

Kuvayı Milliye hareketini “İttihat ve Terakki” olarak niteleyen Albay French'in beyanları, İngilizlerin “Ermenistan” konusunda politika üretmekte zorlandıklarını ortaya koymaktadır. Bu yetkililer, İngilizlerin mevcut Ermeni politikasının Kürtleri Kuvayı Milliye hareketine daha da yaklaştıracığını çok iyi görmüşlerdir.

Van Valisi Haydar Bey'den Noel'e karşı istifa resti

Osmanlı Hükümeti'nin, Binbaşı Noel'in Şark'ta yapacağı incelemelerde yardımcı olmaları için bölge yöneticilerine gönderdiği emirname farklı tepkilere yol açmıştır. Dönemin Van Valisi Haydar Bey'in cevabı ilginçtir. 20 Temmuz 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta şöyle demiştir:¹⁷

15 FO 371/4192 Belge No: 136674 Albay C. French imzasıyla Mısır Kuvvetleri Karargâhı'ndan yazılan 3 Ekim 1919 kayıtlı belge. Akt. Mesut Yeğen, *a.g.e.*, s. 113-116.

16 FO 371/4192 Belge No: 136674, Albay C. French imzasıyla Kahire'deki Mısır Kuvvetleri Karargâhı'ndan gönderilen 3 Ekim 1919 kayıtlı rapor. Akt. Mesut Yeğen, *a.g.e.*, s. 113-116.

17 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 54-1 Gömlek No: 32, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne yazdığı Rumi 20 Temmuz 1335 (20 Temmuz 1919) tarihli tahrirat.

6 Temmuz 1335 tarihi ve 281 numaralı emirnamelerini bugün aldım.¹⁸ Binbaşı Noel'in sair İngiliz zabıtları gibi aşiretleri tahrik edecek ve izzet-i nefsinde dokunacak harekâtta bulunması şüphesizdir. Van diğer vilayetlere benzemez. Maksat inceleme ise İtilaf temsilcilerinden bir heyetin gönderilmesi daha uygun ve netice itibarıyla her iki taraf için daha hayırlıdır. Aksi takdirde maalesef istifaya mecbur olacağımı arz ederim!

Görüldüğü üzere Erzurum Kongresi öncesinde, Şark'ta olduğu gibi, İstanbul'daki Kürt camiasında da gündemin temel konusu bölgede bir Ermenistan kurulmasına karşı yükselen tepkilerdir. Kürtlerin "Ermenistan" hassasiyeti pek çok İngiliz raporuna da yansımıştır. Şimdi bölgede yeni gelişmelere kapı aralayacak olan Vilayat-ı Şarkiye (Erzurum) Kongresi'ne geçelim.

18 Emirnameyi çok geç aldığı görülüyor.

Erzurum Vilayat-ı Şarkiye Kongresi

Vilayat-ı Şarkiye Kongresi açılıyor

Daha öncede ifade ettiğimiz gibi, “Erzurum Kongresi” olarak bilinen Vilayat-ı Şarkiye Kongresi, Mustafa Kemal Paşa’nın 9. Ordu Müfettişi olarak bölgede görevlendirilmesinden önce, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti tarafından “Cemiyetler Kanunu”nun ilgili maddeleri çerçevesinde planlanmıştır. 10 Temmuz 1919 tarihinde açılması öngörülen kongre, delegelerin toplanamaması ve sair nedenlerle 23 Temmuz 1919’da açılabilmiştir. Barış Konferansı çalışmalarının yürütüldüğü hassas süreçte Şark’ta hükümetin nüfuzunu zedeleyecek gelişmelere ve işgal koşullarını yaratacak karışıklıklara yol açacağı düşünülerek engellenmeye çalışılan Erzurum Kongresi, günümüz kavramlarıyla değerlendirecek, bir sivil toplum örgütünün düzenlediği bir çalışma niteliğindedir. Kongreyi önemli kılan, kongre süreci sonrasında Mustafa Kemal Paşa’nın başlattığı hareket ve gelişmelerdir.

Kongre sürecinde üzerinde tartışılan hususlardan biri de, Erzurum’da bulunan Mustafa Kemal Paşa’nın kongreye katılıp katılamayacağıdır. Görevinden azledilmesi ve istifası, hakkında pek çok dedikodu yayılmasına sebep olmuş, kongreye katılması hususunda Cemiyet net bir karara varamamıştır. Bunun üze-

rine Cemiyet Reisi Hoca Rauf, Karabekir Paşa'ya gelerek Mustafa Kemal aleyhinde söylentiler dolaştığını anlatmış, kongreye katılıp katılmayacağına Kazım Paşa'nın karar vermesini istemiştir. Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'in kongre üyeliği bir tarafa, reislik görevini dahi üstlenebileceğini bildirmiştir.¹ Neticede Mustafa Kemal ile Rauf Beylerin kongreye katılmalarına onay verilmiştir. Delegelerden Cevat ve Kazım Beylerin istifalarının ardından, Mustafa Kemal ve Hüseyin Rauf Beyler Erzurum delegeleri olarak kongreye katılmışlardır. Açılıştan sonra da, Karabekir Paşa'nın da işaret ettiği üzere, Kongre reisliğine Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir.²

Kongre riyasetine seçilen Mustafa Kemal Paşa, ilk konuşmasında, Osmanlı Hükümeti'nin adilane bir sulh için 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mütareke sonrasında İtilaf Devletleri'nin payitaht olan İstanbul'u işgal ettiğini hatırlatmıştır. Günden güne artan bir şiddetle Hilafet ve Saltanat hukukunun, hükümetin haysiyetinin ve milli izzetinefsin tecavüze uğradığını dile getiren Mustafa Kemal, böylece sürecin ruhuna uygun, etkili bir başlangıç yapmış olur. Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal'i koruyup kollaması Hükümet'in tepkisini çekmiştir. Kongre meselesiyle ilgili Karabekir Paşa'dan izahat istenmiş, fakat hakkında herhangi bir işlem yapılmamıştır.

Kongre delegeleri

Osmanlı arşivlerinde Kongre delegeleriyle ilgili herhangi bir kayda ulaşılamamaktadır. Mazhar Müfit'in günlüklerinde verdiği listeye bakıldığında ise Sivas, Trabzon ve Rize'den Van ve Mardin'e uzanan geniş bir bölgeden çok sayıda delegenin kongreye katıldığı görülmektedir. Mazhar Müfit, Elaziz ve Diyarbakir delegelerinin kongreye katılmadıklarını not ederek, delege sayısının 57 olduğunu belirtmiştir.³ Mazhar Müfit'in

1 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 80-81.

2 Mazhar Müfit Kansu, *a.g.e.*, s. 75-76.

3 Mazhar Müfit Kansu, *a.g.e.*, s. 78-80 Mazhar Bey, kongreye Diyarbakir ve Elaziz delegesi katılmadığını ifade etmekle beraber bu listede Elaziz delegesi ola-

yaptığı listede yer alan Kongre delegeleri şunlardır:

Mustafa Kemal Paşa, Eski Ordu Müfettişi (Erzurum), Hüseyin Rauf Bey, Eski Bahriye Nazırı (Erzurum), Raif Efendi, Eski Erzurum Mebusu (Erzurum), Ahmedzade Tevfik Bey, Hazine Vekili (Bayburt), Zahir Efendi, Tüccar (Bayburt), Celal Bey, Çiftçi (Hınıs), Cemal Bey, Davavekili (Ispir), Yazıcızade Sait Bey, Tüccar (Kiği), Kahraman Bey, Tüccar (Kiği), Sait Bey, Tüccar (Narman), Battal Bey, Tüccar (Pasinler), Süleyman Bey, Mütেকait Binbaşı (Bitlis), Hacı Hafız Efendi, Müftü Vekili (Siirt), Hafız Cemil Efendi, Muallim (Siirt), Namık Efendizade Ahmet Bey, Çiftçi (Tercan), Kazım Bey, Mütেকait Binbaşı (Tortum), Ahmet Bey, Çiftçi (Yusufeli), Hüseyin Avni Bey (Ulaş), Avukat (Bayezid), İsmail Bey, Mütেকait Yüzbaşı (Diyadin), Mustafa Bey, Tüccar (Diyadin), Necati Bey, *Albayrak* Gazetesi Müdürü (Karaköse) Hacı Fevzi Efendi, Şeyh (Erzincan), Şevki Efendi, Müftü (Kuruçay), Abbas Efendi, Mütেকait Memur (Pülümür), Kemal Efendi, Çiftçi (Refahiye), Fazlullah Efendi, İdadi Mektebi Müdürü (Sivas), Ziya Bey, Nafia Müdürü (Sivas), Hakkı Bey, Çiftçi (Suşehri), Recep Efendi, Mütেকait Yüzbaşı (Zara), Süreyya Bey (Yiğit), Eski Kocaeli Mutasarrıfı (Amasya), Mustafa Efendi, Eski Mebus (Mes'udiye), Rifat Bey, Nafia Müdürü (Tokat), Sırrı Efendi, Mütakit Alay Katibi (Reşadiye), Cemil Bey, Doktor (Şibinkarahisar), Hüseyin Efendi, Mütেকait Memur (Elvecda) Servet Bey, eski mebus (Trabzon), Hüseyin Bey, eşraftan (Trabzon), İzzet Bey, Eski Mebus (Maçka), Yusuf Efendi, Hoca (Of), Ömer Fevzi Bey, Muharrir (Sürmene), Ahmet Efendi, Tüccar (Sürmene), Hasan Efendi, Tüccar (Polathane), Abdullah Efendi, İdadi Müdürü (Vakıfkebir), Zeki Bey, Eşraftan (Gümüşhane), Osman Efendi, Müftü (Kelkit), Hasan Efendi, Müftü (Şiran), Hoca Necati Efendi, Sedayi Milliyet Gazetesi Sahibi (Rize), Hakkı Bey, Avukat (Rize), Ali Naci Bey, Doktor (Giresun), Yusuf Ziya Bey, Eski Nahiye Müdürü (Tirebolu), Hasan Bey, Avukat (Ordu), Cazım Bey, Meclis Umumi Azası (Van), Tevfik Bey, Çiftçi (Van), Necati Bey, Doktor (Mardin), Ali Efendi, Tüccar (Mardin).

rak Nazmi Bey ve Diyarbakir Delegesi olarak Müftü Hacı İbrahim Efendi'nin ismini de vermektedir.

Cemiyet'in yeni üyeleri Mustafa Kemal Paşa ve Hüseyin Rauf Bey de dâhil olmak üzere elli kûsur Cemiyet üyesinin katılımıyla toplanan Vilayat-ı Şarkiye Kongresi'nin delege listesine baktığımızda, Cemiyet'in Van, Mardin, Diyarbakir gibi Kürt illerinde de teşkilatlanmış olmasına rağmen bu bölgede toplumsal tabana hâkim olmadığını ve dolayısıyla kongreye Kürt vilayetlerinden güçlü bir katılım sağlanamadığını söyleyebiliriz. Delegelerin vasıflarına bakıldığında ise, çiftçilikten, emekli askerliğe, müftülükten doktorluğa kadar pek çok farklı meslek grubuna ve sosyal sınıfa ait üyenin kongrede yer aldığı görülmektedir.

Mustafa Kemal: “Diyarbakir er geç bu fikre katılacak”

Diyarbakir delegelerinin kongreye iştirak etmeleri için ciddi bir çaba harcanmasına rağmen, kongreye Diyarbakir'den katılım sağlanamamıştır. Bunun üzerine, Diyarbakir'deki 13. Kolordu'yla ve Diyarbakir Valiliği'yle Sivas Umumi Kongresi'ne katılım sağlanması hususunda yazışmalar yapıldığını görüyoruz. Örneğin 3. Ordu Müfettişi Karabekir Paşa, 3. Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiye Reisi Kazım Bey, Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in imzalarıyla Diyarbakir'e çekilen 28 Temmuz 1919 tarihli telgrafta⁴ Erzurum Kongresi'nin büyük bir katılımı ile gerçekleştirildiği bildirilerek şu hususa değinilmiştir:

[...] Zaten Erzurum Kongresi, Diyarbakir Vilayeti'nin er geç bu fikre katılacağı ve kabul edeceği itibariyle, adı geçen vilayetin delegeleri kongrede mevcut kabul edilerek, görüşmelerini yapmaktadır. Fakat şimdi asıl Sivas Kongresi toplanmak üzere olup her taraftan delegeler yollara çıktığından bütün vatanın emellerine ve mukadderatına katılmak için Diyarbakir Vilayeti'nden seçilmiş bulunan kıymetli delegelerin Sivas'a gönderilmesi vatani bir görevdir.

4 Akt. ABE, Cilt 3, s. 247 Orjinal belgede Mustafa Kemal ve Rauf imzalarının üzerinin çizildiğini belirten yayıncı, belgenin altındaki “28 hayati” notundan yola çıkarak tarihin 28 Temmuz olduğunu kaydetmiştir.

İrfan ve takdiri vicdanperverlerine tamamıyla açıktır ki, Türk ve Kürt kardeşler, milletin talih ve mukadderatında birbirinden ayrılmasına tarih ve varlığımız engel olduğundan, gayemizin gerçekleşmesi için en büyük bir yetkiyle çalışmak, bil-hassa bizlere düşen vazifelerdir.

Türk-Kürt kardeşliğine yapılan bu vurgudan sonra İngilizlerin göttükleri politikaya atıfta bulunulmuş ve Vali Bey'den Sivas Kongresi'ne delege göndermesi nazik ve saygılı bir dille istenmiştir. Aynı gün çekilmiş bir başka telgrafta, 13. Kolordu Kumandanlığı'ndan, Diyarbakir Valisi Faik Ali Bey'i de kırmaksızın Sivas Kongresi'ne uygun kişilerin seçilmesinin sağlanması istenmiştir. Telgrafta İngilizler hakkında şu sözler sarf edilmiştir:

Diyarbakir çevresinde, İngiliz cereyanına ve İngiliz paralarına darbe vurmak elzemdir. Çünkü İngilizler, orasını herhalde devletten ayırıp, bir sömürge haline ve Kürtleri esarete koymak istiyorlar. Şimdi bütün politika ve yaranma çabaları bunun etrafında dönüyor.

Kongre Heyeti, İngilizlerin sömürgeleştirme politikasının parçası olarak gördüğü “Bağımsız Kürdistan” düşüncesinin “Kürtleri esarete koyma” anlamına geldiğini öne sürerek, Kürtlerin kongre hareketine katılmalarını sağlamaya çalışmıştır.

Dahiliye'den Erzurum Valiliği'ne sert yazılar

Dahiliye Nezareti'nin tüm ısrarlarına rağmen Erzurum Kongresi'nin toplanarak çalışmalarına başlaması Hükümet nezdinde tepkiyle karşılanmış, Dahiliye Nezareti bu konuda özellikle Erzurum Valiliği'ne sert uyarılarda bulunmuştur.

Erzurum Valiliği'ne “gayet acele” notuyla gönderilen 24 Temmuz 1919 tarihli şifrede şu ifadelerin yer aldığı görülmektedir:⁵

5 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 101 Gömlek No: 19/157, Dahiliye Nezareti'nden Erzurum Valiliği'ne çekilen Rumi 24 Temmuz 1335 (24 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgraf.

کیده طرفی صدرتیه کیده به یازلیغ و جرد افرودمه و طوبیای خفی برمدنیری روایت اولانه
قونعه حق کی نسبت قانونه اسکی حکامه مفایر و مصالح عالیه وطنیه به یک مفراولین جریه
انقاریه میدانه و بریلرین منعه و مستبد حکمده قانوناً ایجابی معامالت ایقای لازم حکمده
ویرجیه نه باید یقین موی و عاحد اعاری و جریه نف چلیکسده قومانده قونعه تبلیغات لازم
اجرا ایلمه اولمده جریه کیده ایتمده اکار تیباید و ارام نقیدان اولمده بوی نسبت قونعه
و سایر حکمات غیریه قونعه حکامه بر اقامه سابل ال بر لیکه اشکالاً صورده مخصوصه توصیه اولمده
داهلیه نازی
سایر حکمده

Örnek Belge 22: Dahiliye Nazırı'nın Erzurum Vilayeti'ne gönderdiği
24 Temmuz 1919 tarihli emirname.

Geçenlerde Sadaret'ten de yazıldığı üzere Erzurum'da toplanacağı bir müddetten beri rivayet olunan Kongre hakkındaki teşebbüsler Kanun-i Esasi hükümlerine aykırı ve vatanın yüksek menfaatlerine pek zararlı olduğu cihetle, toplanmasına meydan verilmeyerek men edilmesi ve müteşebbisler haklarında kanunen icap eden muamelelerin yapılması lazım geleceğinden, Vilayetçe ne yapıldığının etraflıca izah edilerek acilen bildirilmesi...

Harbiye Nezareti'nin de Kumandanlık'a gerekli tebligatı yaptığının belirtildiği emirnamede, Askeriye'yle işbirliğine gidilerek gerekli tedbirlerin alınması ve bu gibi zararlı teşebbüslerin gerçekleşmesine imkân verilmemesi istenmiştir. Dahili-

ye'nin bu net emrine rağmen Erzurum Valiliği sessizliğini korumuş, Dahiliye 27 Temmuz tarihli diğer bir telgrafında Erzurum Kongresi'yle ilgili verilen emir üzerine ne yapıldığının akşama kadar bildirilmesini istemiştir.⁶ Erzurum Valiliği'nin suskunluğunu devam ettirmesi üzerine 29 Temmuz 1919'da Dahiliye Nazırı tarafından çekilen telgraf, Hükümet'in bürokrasi karşısındaki aczini gözler önüne sermektedir.⁷

Kongre namı altında gerçekleştirilmek istenildiği rivayet olunan kanuna aykırı toplantı hakkında yazılan telgraflara cevap vermemeniz nazarı dikkati celp etmektedir. Bu sessizliğin devamı hakkınızda nasıl bir fikir peyda edeceğini izaha hacet yoktur! Bu konudaki telgrafnamelerim üzerine ne yapıldığının yarına kadar etraflıca izah edilerek derhal bildirilmesi lüzumu son defa olmak üzere ihtar olunur!

Tüm bu yazışmalara rağmen, Erzurum Valiliği ve 15. Kolordu Kumandanı Karabekir Paşa, Osmanlı Hükümeti'nin kongreye engel olunması yönündeki ısrarlarını görmezden gelmiş ve emirleri uygulamamıştır. Neticede kongreye mani değil destek olunmuştur.

Meclis-i Vükela: “Mustafa Kemal ve Rauf Beyleri tutuklayın”

Kongre'nin Mülkiye ve Askeriye eliyle engellenememesi üzerine, Meclis-i Vükela'nın 29 Temmuz 1919 tarihli oturumunda Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin, çektikleri telgraflarla hükümet kararlarına muhalif hareket ve tahriklerine devam ettikleri anlaşıldığından, hemen yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri karar altına alınmıştır.⁸ Bu karar aynı tarihte Erzurum, An-

6 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 101 Gömlek No: 47, Dahiliye Nezaretinden Erzurum Valiliği'ne çekilen Rumi 27 Temmuz 1335 (27 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgraf.

7 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 101 Gömlek No: 63, Dahiliye Nezaretinden Erzurum Valiliği'ne çekilen Rumi 29 Temmuz 1335 (29 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgraf.

8 BOA Fon Kodu: MV Dosya No: 216, Gömlek No: 95.

kara, Bitlis, Sivas, Trabzon, Mamüretülaziz ve Van vilayetleriyle Erzincan Mutasarrıflıklarına tebliğ edilmiş, bu tebliğde kararın Harbiye Nezareti'nce Kumandanlıklara da gönderildiği belirtilmiştir.⁹ Yine aynı makamlara 30 Temmuz'da bir telgraf çekilerek karar hatırlatılmış ve adı geçenlerin yakalanıp gönderilmeleri tekrar emredilmiştir.¹⁰

Mustafa Kemal'in hamisi Kazım Karabekir

15. Kolordu Kumandanı Karabekir Paşa, Harbiye Nezareti'nin aynı kararı kendisine tebliğ etmesi üzerine, bu toplantının kanunsuz olmadığını, vatan ve milletin selametinden başka gaye gütmeyişini, bu yüzden kanuni müdahale hakkı bulunmadığını hükümete iletmiştir.¹¹ Harbiye Nazırı Nazım Paşa, kongrenin devam ettiği 30 Temmuz 1919 tarihinde Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafta şöyle demektedir:

Mustafa Kemal Paşa'nın ve Refet Bey'in hükümetçe kararlaştırılmış olanlara aykırı fiil ve hareketlerinden dolayı hemen yakalanmalarıyla İstanbul'a gönderilmeleri Bâb-ı Âli'ce uygun görülerek mahalli memuriyetine lazım gelen emirler verildiğinden, Kolordu'ca ciddi yardımda bulunulması ve neticesinden bilgi verilmesi rica olunur.

Karabekir Paşa aynı tarihli cevabında Mustafa Kemal'i şu sözlerle savunmuştur:

Hükümetin kararlaştırdığı şeylerin ve siyasetin ne olduğunu bilemiyorsam da, Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın fiil ve hareketlerinde vatan ve milletin maksat ve çıkarlarına ve mevcut kanunlara aykırı sayılabilecek hiçbir hal ve

9 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 101, Gömlek No: 67.

10 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR. Dosya No: 101 Gömlek No: 74, Dahiliye Nezareti'nden Erzurum, Ankara, Bitlis, Sivas, Trabzon, Mamüretülaziz ve Van vilayetleriyle Erzincan Mutasarrıflığı'na çekilen Rumi 30 Temmuz 1335 (30 Temmuz 1919) tarihli şifreli telgraf.

11 Talat Hasırcıoğlu, "Kazım Karabekir Mustafa Kemal Paşa'yı Tutuklamayı Reddediyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 4, s. 10-14.

hareketi olmadığını görüyorum. Adı geçen, memleket ve milletin saadet ve selameti ile ilgili her vatansever gibi yaşamaktadır.

Karabekir Paşa ayrıca Mustafa Kemal Paşa gibi seçkin ve vatansever bir komutanın tutuklanmasının kanundışı olmasının yanı sıra, halkta büyük bir tepki yaratacağını da ifade etmiştir. Yine kongre sonrasında Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği başka bir yazıda Mustafa Kemal'den şöyle bahsetmiştir:¹²

Şark vilayetlerinde hayat endişesinden doğmuş olan milli cereyanın genişlemesinde ve bugünkü durumda Mustafa Kemal Paşa'nın ve Rauf Bey'in tesirleri olmadığı ve kongreye herkes tarafından hürmet ve tazimle kabul edilen bu iki zatın, siyasi durumumuzu daha fazla idrak etmiş olduklarından bilakis hükümetimizin mevkiini düşünerek mevcut Kuvayı Milliye'yi daha sakin ve tedbirli bir şekle sokarak iyi şekilde idare ettikleri açıkça görülmektedir...

Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin siyasi kabiliyetlerine inanmış olan Kazım Paşa, Kuvayı Milliye hareketinin bu isimlerle daha iyi bir şekilde yürütüleceğini düşünmüş ve bunun Hükümet'in de yararına olacağını belirtmiştir. Kazım Paşa, derhal toplanması gerektiğini ifade ettiği Meclisi Mebusan'ın, İstanbul'da yabancı kuvvetler karşısında toplanamadığı için, Anadolu'da Padişah'ın uygun gördüğü bir yerde toplanacağı söylentilerinin dolaştığını da dile getirmektedir.

Hükümet: “Her kafadan bir ses çıksa sonumuz felaket olur”

Osmanlı Hükümeti, Erzurum Kongresi'ni ve akabinde yapılması tasarlanan Sivas Umumi Kongresi'ni bölgede Hükümet'in otoritesini zayıflatabilecek ve Mütareke şartları gereği İtilaf Devletleri'nin işgaline yol açabilecek faaliyetler olarak görmüş

12 Mithat Sertoğlu, “Erzurum Kongresi'nin Bilinmeyen İki Belgesi”, 6 Ağustos 1919 tarihli belge, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 13, s. 3-5.

ve engellenmesi için çaba harcamıştır. Kongrenin başlamasından birkaç gün sonra Aydın, Urfa ve Antep hariç umum vilayet ve mutasarrıflıklara Dahiliye Nazırı imzasıyla çekilen 27 Temmuz 1919 tarihli şifreli telgrafta¹³ eski 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal ile eski Bahriye Nazırı Rauf Bey'in Erzurum'da milli kongre adı altında bazı kimseleri toplamaya çalıştıkları belirtilmiş, her ne fikirle yapılmış olursa olsun bu teşebbüslerin memleket menfaatlerine ve kanunlara aykırı olduğu ifade edilerek, bu girişimlere iştirak edenlerin kanunen sorumlu tutulacakları hatırlatılmıştır. Ardından, Paris'te barış görüşmeleri sürerken ve Mütareke şartları bilinirken, memlekette yönetim bütünlüğünün bozulmasının yaratacağı tehlikelere şu sözlerle değinilmiştir:

Memlekette bu gibi durumlar devam edecek olursa mukaddes vatanımızı pek yakından tehdit etmeye başlayan zeval bulma tehlikesinden kurtarmak mümkün olamayacağında akliselim sahipleri müttefiklerdir. Çünkü bu kadar haricî ve dahilî zorluklar ile çevrildiğimiz tehlikeli bir anda böyle her kafadan bir ses çıkacak ve rast gelen istediğini yapacak olursa maazallah felaket tabiidir!

Yazının devamında memleket işlerinin Hükümet tarafından icra olunduğu, bu işlere yetkililer haricinde kimsenin müdahale edemeyeceği hatırlatılarak, teşebbüslere engel olunması ve katkı gösteren kim olursa olsun gözaltına alınması emredilmiştir.

Kongre'de Ermeni tehlikesi vurgusu

Daha evvel izah edildiği üzere, kongrenin düzenlenmesinin en önemli sebeplerinden biri olan Şark vilayetlerinin Ermenistan'a terk edilmesi ihtimali ve Kafkasya'daki Müslümanların Ermeni zulmüne uğramaları Kongre'de de sıklıkla ele alınmıştır. Kong-

13 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 101 Gömlek No: 60, Dahiliye Nezareti'nden mezkur vilayetlere Rumi 27 Temmuz 1335 (27 Temmuz 1919) tarihli şifre telgrafın sureti.

re Reisi Mustafa Kemal ilk konuşmasında meseleye şu sözlerle değinmiştir:

Bir istila fikri besleyen Ermeniler, Nahçıvan'dan Oltu'ya kadar bütün İslam ahaliye baskı ve bazı mahallerde katliam ve yağma yapıyorlar. Sınırlarımıza kadar İslamları mahva mahkûm ve göçe mecbur ederek Şark vilayetlerimiz hakkındaki emellerine doğru emniyetle yaklaşmak ve bir taraftan da 400 bin olduğunu iddia ettikleri Osmanlı Ermenisi'ni bir dayanak olmak üzere memleketimize sürmek istiyorlar.¹⁴

Şark vilayetleri ahalisinin yani Kürtler ile Türklerin birlik olmaları gerektiğini düşünen Mustafa Kemal'in, Ermeni istilasını fikrini canlı tutmaya gayret gösterdiği görülmektedir. Ermeni meselesiyle beraber İzmir ve Aydın bölgesindeki Yunan işgali ve Karadeniz bölgesindeki Rum faaliyetleri kongrede konuşulan konulardır.¹⁵

Kongre'nin kimlik tanımlaması ve Kürtler

23 Temmuz 1919'da başlayan Vilayat-ı Şarkiye Kongresi, 7 Ağustos 1919 tarihinde çalışmalarına son vererek sonuç beyannamesini yayımlamış, Sadaret Makamı'na da telgrafla bildirmiştir.¹⁶ Kongre Beyannamesi'nin en önemli maddesi, bir nevi "vatandaşlık kavramı" çerçevesinin çizildiği 1. Madde'dir. Osmanlı Devleti ve toplumunun sosyolojik ve tarihsel gerçekliğine de uygun olarak farklı ırksal ve toplumsal özelliklere sahip Müslümanların "Osmanlı camiası" şemsiyesi altında birbirine kardeş ve riayetkâr olarak tanımlandığı 1. Madde şöyledir:¹⁷

14 Akt. ABE, Cilt 3, s. 183.

15 Mithat Sertoğlu, "Erzurum Kongresi'nin Bilinmeyen İki Belgesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 13, s. 5-11.

16 Mithat Sertoğlu, "Erzurum Kongresi'nin Bilinmeyen İki Belgesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 13, s. 5-11.

17 Erzurum Kongresi tutanakları için bkz. ABE, Cilt 3, s. 183 ve ayrıca Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 115.

Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı ile Vilayat-ı Şarkıye adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakir, Mamûretülaziz, Van, Bitlis vilayetleri ve bu saha içindeki bağımsız sancaklar hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve Osmanlı camiasından ayrılma imkânı tasavvur edilmeyen bir bütündür. Saadet ve felakette tam ortaklığı kabul eder ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef alır. Bu sahada yaşayan bütün İslami unsurlar yekdiğerine karşı karşılıklı bir fedakârlık hissiyle dolu ve ırki ve toplumsal vaziyetlerine riayetkâr, öz kardeşirler.

Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin bu ilk maddesi oldukça önemli ve üzerinde durulması gereken bir konudur. Zira bu maddedeki kimlik tanımlaması ileride göreceğimiz gibi Sivas Kongre Beyannamesi'nin de ilk maddesine girecek ve ardından Misak-ı Milli haline gelecektir. Maddede millet "Osmanlı camiası" olarak kabul edilmiş, Osmanlı İslam unsuru olmak bir üst kimlik olarak tanımlanmıştır. "Üst kimlik" tanımlamasında "Türklük"e ya da başka bir etnik aidiyete vurguda bulunulmamış, "Müslümanlık" temelinde bir birliktelik tasavvuru ortaya konmuştur. Asıl önemli nokta ise tüm Müslüman unsurların birbirlerinin ırksal ve toplumsal koşullarına riayet edeceklerine ilişkin taahhüttür. Burada ekseriyetle Kürt ve Türk olarak tanımlayabileceğimiz alt etnik gruplar arasında herhangi bir hiyerarşi gözetilmemiş, bütün unsurlar eşit tutulmuştur. Dolayısıyla birinin diğeri hoşgörüsü değil, saygısı esas alınmıştır. Aynı zamanda hiçbir Müslüman unsura ekaliyet (azınlık) gözüyle yaklaşılmadığı görülmektedir. Her ne kadar söz konusu kongre sadece Cemiyet'in bir faaliyeti olsa da, Sivas'ta gerçekleşecek Umumi Kongre'ye de etkide bulunmuştur. Çizdiği genel çerçeve itibariyle ise, kongre sonuç beyannamesini Kürtlerle Türklerin yanı sıra Osmanlı camiası içindeki tüm Müslüman unsurlar açısından bir toplumsal sözleşme saymak mümkündür.

Kongrenin kabul ettiği bu ilke, Kürtler açısından ele alındığında Wilson Prensipleri'nin "Türk olmayan diğeri unsurların serbest gelişim hakkı" ilkesiyle uyumlu olsa da, gayri Müslim

cephesinden bakıldığında aynı sonuca varılamamaktadır. Osmanlı Devleti ve Hilafeti'nin Hıristiyan devletleriyle girdiği savaşta yenilmiş olması, savaşın galiplerinin barış görüşmelerinde gayri Müslimlerin haklarının korunmasına odaklanan bir siyaset gütmeleri, Osmanlı camiasının iki ana unsuru olarak kalan Kürtler ile Türkler arasındaki en önemli bağın Müslümanlık olması, Şark'ın Ermenistan'a terki, İzmir'in Yunanlarca işgali ve benzeri pek çok hadise ve genel itibariyle dönemin konjonktüründe tüm tarafların meseleye bakışının "din" eksenli olması, Kongre Beyannamesi'nin de bu hâkim bakış açısıyla hazırlanmasına yol açmıştır.

Hilafet ve Saltanat'a sadakat

Beyanname'nin 2. Maddesi'nde, Kuvayı Milliye'yi Saltanat ve Hilafet'e bağlılık çerçevesinde hâkim kılmanın amaçlandığı ifade edilmiştir: "Osmanlı vatanının bütünlüğü ve milli istiklalimizin sağlanması ve Saltanat ve Hilafet makamının korunması için Kuvayı Milliye'yi amil ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır."

Kongre Beyannamesi'nin diğer bazı önemli maddelerinde her türlü işgal ve müdahalenin Rumluk ve Ermenilik gayesine matuf olarak kabul edileceği belirtilmiş, böyle bir durumda müdafaa ve mukavemetin esas olacağı kabul edilmiştir. Hıristiyan unsurlara siyasi hâkimiyeti ve toplumsal dengeyi bozacak nitelikte imtiyazlar verilmesinin ise asla kabul edilmeyeceği bildirilmiştir.

Dikkati çeken bir başka nokta, Kongre Beyannamesi'nde ayrıntılı biçimde işlenmeyen fakat kongre kararlarının 4. Maddesinde yer verilen iddialı karardır.¹⁸ Buna göre, Osmanlı Devleti'nin bölgeyi herhangi bir sebeple İtilaf Devletleri'ne terk edeceği anlaşıldığı takdirde, Hilafet ve Saltanat'a bağlı kalınarak bölgede derhal geçici bir idare kurulacak, Osmanlı'nın tüm mevcut bürokrasisi bu idarenin emri altına girecek ve bu idareyi Temsil Heyeti gerçekleştirecektir. Kongrenin 8. Maddesi ile

18 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 400. Akt. ABE, Cilt 3, s. 232.

Meclis-i Mebusan'ın derhal açılması talep edilmiş, 9. Madde'yle ise bölgedeki ilgili cemiyetlerin Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti altında birleştiği duyurulmuştur.

Bu arada Hükümet, Kongre Heyeti namına çekilen telgrafları yakinen takip etmiş ve bu telgrafların yayılmasını engellemeye yönelik tedbirler almıştır. Buna göre Kongre Heyeti adına gönderilen “muzır” telgrafların kabulü ve tevdii katiyen yasaklanmış, ayrıca bu karara muhalif hareket eden telgraf memurlarının Divan-ı Harb'de yargılanmalarına karar verilmiştir.¹⁹

Heyet-i Temsiliye ve Kürtler

Vilayat-ı Şarkıye Kongresi tamamlanırken dokuz kişiden oluşan bir Temsil Heyeti seçilmiş, heyetin başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir. Heyet-i Temsiliye Reisliği, resmî görevinden azledilmiş ve askerlik mesleğinden atılmış olan Mustafa Kemal için sonraki süreci yönetmesi konusunda bir dayanak teşkil edecektir.

Bu heyetin teşkilinde dikkate değer en önemli konulardan biri, Mutkili Hacı Musa Bey'in kongreye iştirak etmediği halde Temsil Heyeti'ne seçilmiş olmasıdır. Mustafa Kemal'in önerisiyle gerçekleştiği anlaşılan bu durumun, kongrenin Kürtleri sürecin içinde tutma kaygısından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Mustafa Kemal, Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey'e gönderdiği 10 Ağustos 1919 tarihli uzun mektupta,²⁰ 2. Ordu Komutanlığı sırasında aralarında oluşan bağa ve Hacı Musa Bey'in Bitlis'in geri alınmasında ve Mutki savunmasında gösterdiği başarılarla değindikten sonra, Mütareke döneminde ve sonrasında gelişen şartlarda bölgenin Ermenistan yapılmaya çalışıldığını vurgulamaktadır. Erzurum Kongresi sürecini anlatıp Hacı Musa Bey'in orada olmadığı halde oybirliğiyle Temsil Heye-

19 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-2 Gömlek No: 60 Dahiliye Nezareti'nden Kayseri Mutasarrıflığı'na Rumi 7 Ağustos 1335 (7 Ağustos 1919) tarihli tezkire.

20 Akt. ABE, Cilt 3, s. 257.

ti'ne seçildiğini bildiren Mustafa Kemal,²¹ Umumi Kongre için Sivas'a geçeceğini haber vererek, dönüşte Erzurum'da Hacı Musa Bey'le görüşmek istediğini yazmıştır. Mustafa Kemal sadece Hacı Musa Bey'e değil, bölgedeki diğer bazı ileri gelenlere de mektup göndererek kongre sürecini anlatmış, Ermenistan tehlikesine değinmiş ve kongrenin beyannamelerini göndererek onları bilgilendirmiştir.²² Bitlisli Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi, Şırnaklı Abdurrahman Ağa, Derşevli Ömer Ağa, Muşaslı Resul Ağa, Şeyh Mahmud Efendi, Norşinli Şeyh Ziyaeddin Efendi, Eski Bitlis Mebusu Sadullah Efendi, Garzanlı Cemil Çeto, Mustafa Kemal'in iletişim kurduğu isimlerden bazılarıdır. Mustafa Kemal mektuplarında Sivas'ta yapılacak umumi kongrenin de önemine değinerek, bu Kürt ileri gelenlerinden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin desteklenmesi ve takviye edilmesi konusundaki gayretlerini sürdürmelerini istemiştir.

Mustafa Kemal'in fahri yaverliği geri alınıyor

Hükümet'in tüm açık emirlerine rağmen bölge mülki ve askerî idarecileri tarafından tutuklanmayan Mustafa Kemal Paşa hakkında 9 Ağustos 1919 tarihinde bir irade-i seniye yayınlanmıştır. Buna göre, Paşa askerlikten ihraç edilmiş, "fahri yaverlik" dâhil tüm rütbe ve nişanları geri alınmıştır.²³ Fakat bu adım Mustafa Kemal'in çalışmalarını engellememiş, Paşa'nın Heyet-i Temsiliye reisliği Kürtler, Türkler ve Osmanlı Devleti açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Şimdi Erzurum'daki Vilayat-ı Şarkîye Kongresi'nin tamamlandığı süreçte Kürdistan genelinde yaşanan bazı hadiselerle göz atalım.

-
- 21 Kazım Karabekir, Kongre Temsil Heyeti'ndeki isimleri sayarken Hacı Musa Bey'i zikretmemiştir. Bkz. Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 114.
 - 22 Mustafa Kemal'den Bitlisli Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi'ye, Şırnaklı Abdurrahman Ağa'ya, Derşevli Ömer Ağa'ya, Muşaslı Resul Ağa'ya, Şeyh Mahmud Efendi'ye, Norşinli Şeyh Ziyaeddin Efendi'ye, Garzanlı Cemil Çeto'ya gönderdiği 13 Ağustos 1919 tarihli mektuplar. Akt. ABE, Cilt 3, s. 257-273.
 - 23 BOA Fon Kodu: I. DUIT Dosya No: 178 Gömlek No: 30, Rumi 9 Ağustos 1335 (9 Ağustos 1919) tarihli irade-i seniye.

Ağustos 1919'da Van ve Hakkâri Bölgesi

Vali Haydar Bey: “Sımko ile müttefikleri arasına nifak sokuyorum”

1919'un Ağustos ayı başında önemli gelişmelerin yaşandığı Van bölgesine ve onun sınırındaki İran Kürdistanı'na baktığımızda, İngiliz Siyasi Hâkimi Bill'in Tebriz'de İran Veliahtı'yla bir araya geldiğini, Seyid Taha'nın da bu süre zarfında Tebriz'de İngilizlerle görüşmelerde bulunduğunu görüyoruz.¹ Süreci takip eden Van Valisi Haydar Bey, İngiliz Siyasi Hâkimi Bill'in İran tarafındaki temaslarında Sımko'yu da Osmanlı'ya karşı kışkırtmaya yönelik bir çaba sarf ettiğini öne sürmektedir. Osmanlı Devleti'ne gösterdiği sadakate ve Van Valisi Haydar Bey'le yakın ilişkisine rağmen, Osmanlı Devleti, Şıkaklı Sımko Ağa konusunda daima temkinli bir tavır sergilemiş, bir taraftan onu Ermenilere ve Nasturilere karşı desteklerken, öte yandan Kürtler üzerindeki nüfuzunun çok artmaması için el altından

1 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 11 Ağustos 1335 (11 Ağustos 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti, Hariciye Nezareti Müsteşarı İsmail imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Rumi 27 Ağustos 1335 (27 Ağustos 1919) tarihli tahrirat ve Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen Rumi 9 Eylül 1335 (9 Eylül 1919) tarihli tezkire.

faaliyette bulunmuştur. Karabekir Paşa, Sımko'ya yapılan yardımını şu şekilde özetlemektedir:

Sımko'yu İngilizlerin elinden aldım ve Rum havalisine gelen Ermeniler ve Nasturilerle silahlı çarpışmalarında başarısını ufak tefek yardımlarla temin ederek Van'a karşı tertip edilmiş Ermeni ve Nasturi hareketlerini kımıldayamaz hale getirdim.²

Sımko Ağa'nın İran Kürdistanı'nda özellikle Rumiye bölgesinde güçlenmesi ve İngilizlerin onu elde etmeye çalıştıkları yönündeki duyumlar, Sımko'yla yakın bir ilişkisi olan Van Valisi Haydar Bey'i de harekete geçirmiştir. Haydar Bey 4 Ağustos 1919 tarihli raporunda bu durumu açıkça belirtmiştir: "Sımko ile müttefiki olan aşiretler arasında nifak çıkarmaya çalışıyorum."³ Neticede Vali Haydar Bey, Osmanlı'ya sadakatini defalarca teyit etmiş olan Sımko Ağa ile Kürt aşiretleri arasında nifak sokmakla kalmamış, Ağa'nın yanına iltica etmiş olan ve onun için savaşan Osmanlı Ordusu'nun firarî askerlerinin de geri getirilmesi için gizli bir çalışma yürütmüştür.⁴

Seyid Taha'ya karşı Seyid Muslih

Van Valisi Haydar Bey'in yakından izlediği isimlerden biri de, İngilizlerle ilişki halinde olan Şemdinanlı Seyid Taha'dır. Haydar Bey, çeşitli taltiflerle Seyid Taha'nın kardeşi Seyid Muslih'in Osmanlı Devleti'ne yaklaşmasını sağlayarak, Seyid Taha'nın nüfuzuna zarar vermeye ve İngilizler nezdindeki önemini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Planı, fena halde hasta olan Şemdinan Kaymakamı'nı başka yere naklederek yerine vekâleten Seyid Taha'nın kardeşi Seyid Muslih'i atamaktır. Dahiliye Nezareti'nden Vali Haydar Bey'e cevaben gönderilen 8 Ağustos 1919 tarihli telgrafta geçen "Şeyh Muslih'in Kay-

2 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 88.

3 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 4 Ağustos 1335 (4 Ağustos 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

4 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Dahiliye Nezareti'nin Rumi 6 Ağustos 1335 (6 Ağustos 1919) tarihli tezkiresi.

makam vekâletine tayini, sadakati halinde ne kadar faydalı ise aksi durumda o kadar zararlı olacağı beyanına hacet yoktur!” sözleriyle, Seyid Muslih’e duyulan güvensizlik dile getirilmiştir.⁵ Bunun üzerine Van Valisi Şemdinan Kaymakamı Muhammed Afak’ı merkez vilayete geri çekerek yerine Adilcevaz Kaymakamını atamıştır.⁶ İleride görüleceği üzere, Seyid Muslih’in taltifi yönündeki ısrarı üzerine bu konu Meclis-i Vükela kararlarına da yansiyacak ve Haydar Bey’in bu politikası Osmanlı lehine sonuçlar verecektir.

Seyid Muslih’e Emirülümeralık unvanı

Seyid Taha meselesinin çözülmeye çalışıldığı bu dönemde Van Valiliği’nde bir görev değişikliği olmuş, Vali Haydar Bey’in yerine Midhat Bey atanmıştır. Fakat bu atamayı takip eden yaklaşık bir aylık süre içinde Haydar Bey’in “Eski Van Valisi” sıfatıyla Seyid Taha meselesine ilişkin yazışmalarda bulunduğu görülmektedir.

Vali Haydar Bey, Şemdinan bölgesindeki gelişmeler üzerine bu kez de Seyid Muslih’in Emirülümeralık unvanıyla taltif edilmesini önermiş, önerisi Van’ın yeni valisi Midhat Bey’in mütalaasına sunulmuştur. Midhat Bey, Dahiliye’ye gönderdiği 11 Ağustos 1919 tarihli telgrafında şöyle demektedir:⁷

Şemdinan’ın tahliyesi hakkında İngilizlerin bahsedilen teklifine ait telgrafname görülemediğinden önem derecesi anlaşılamamış ise de, İngilizlerin öteden beri muhtelif icraat ve propagandalarından bahsedilmesine nazaran o havalı hakkında suinyetleri açıktır. Kendilerinin aldatmalarına kapılan ve o havallide oldukça nüfuz sahibi bulunan Seyid Taha’yı elde ettikleri

5 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25 Dahiliye Nezareti’nden Van Valisi Haydar Bey’e Rumi 8 Ağustos 1335 (8 Ağustos 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

6 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25 Van Valisi Haydar Bey’in Dahiliye Nezareti’ne çektiği Rumi 9 Ağustos 1335 (9 Ağustos 1919) tarihli tezkiresi.

7 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 29 Van Valisi Midhat Bey’den Dersaadet’e Rumi 11 Ağustos 335 (11 Ağustos 1919) tarihli tahrirat.

gibi, mumaileyhin biraderi olan Seyid Muslihiddin'i de elde etmek istedikleri anlaşılmaktadır.

Midhat Bey telgrafının devamında Haydar Bey'in teklifleri doğrultusunda hareket edilerek Seyid Muslihiddin'e Emirülümeralık unvanının verilmesinin ve bazı ileri gelenlere gerekli taltifatın yapılmasının uygun olacağını beyan etmiştir.

Vali Haydar Bey: “Van düşerse Sivas’a kadar çorap söküşü gibi gider”

Şemdinan bölgesinin ve bu bölgedeki hadiselerin Osmanlı Devleti açısından önemini 15 Ağustos 1919 tarihli bir raporda görmek mümkündür. Vali Haydar Bey söz konusu raporunda Şemdinan ve Van bölgesi ile Kürtlere ilişkin şu tespitlerde bulunmaktadır:

Van nasıl Vilayat-ı Sitte'nin kilidi ise Şemdinan da Van'ın kapağı, temel taşıdır. Şemdinan'da gerekli tedbirler alınmazsa, Van elden gider. Van düşman eline geçse Bitlis ve Erzurum'a yol açılır, Sivas'a kadar çorap söküşü gibi hepsi gider! Bugün Devlet'e sadık gibi duran ve İngiliz parası ile müstakil Kürdistan yaldızlı hayaline aldanmaya hazır olan bütün Kürtlerin gözü Van'a dikilmiştir.⁸

“Kuvvete ve paraya mahbup [sevgili] olan Kürt'ün derhal ayranlığı şişer” sözleriyle, Van'ın elden gitmesinin Kürtlerin psikolojisi üzerinde yaratacağı tesire vurgu yapan Haydar Bey, siyasi sebeplerden dolayı Şemdinan'ın tahliye edilmesine karar verilmesi durumunda evvela kendisinin Van Valiliği'nden azledilmesini istemiş, bu talebiyle Van'ın ve Şemdinan'ın önemini ispatlamaya çalışmıştır.

Bu arada, 20 Ağustos'ta Bayezid bölgesinde İranlılar ile Ermeniler arasında çatışma çıktığını ve mağlup olan İranlıların

8 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 642 Gömlek No: 2, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 15 Ağustos 1335 (15 Ağustos 1919) tarihli şifreli telgraf ve BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, mezkûr telgrafın sureti.

تلفرافنامه ۵۵

دائره نظامیه

تاریخ	موضوع	محل	ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات
۱۵ آگوست ۱۳۳۵	...	...	...	...	...	...	...	...	...

حکومت نظامه - حاکم آباد - قلم برکت

Örnek Belge 23: Vali Haydar Bey'in 15 Ağustos 1919 tarihli şifreli telgrafının ilk sayfası.

Sımko'dan yardım istediklerini görüyoruz. Van Valisi, Sımko'nun silahşorlarını topladığını fakat yardıma gidip gitmediğinin tespit edilemediğini bildirmiştir.⁹ Dahiliye Nazırı Adil Paşa bu malumata cevaben, bölgedeki hassas dengeleri hatırlatarak, sınırda ve dahilde ne Ermenilerin Müslümanlara ne de Müslümanların Ermenilere saldırıda bulunmasına mahal verilmemesini ve vilayette asayişin sağlanmasını istemiştir.¹⁰

Seyid Muslih'e taltifat vaadi sonuç veriyor

Seyid Taha hareketine karşı Seyid Muslih'in taltif edilmesi çalışması kısa sürede sonuç vermiştir. Eski Van Valisi Haydar Bey imzalı 26 Ağustos 1919 tarihli raporun 1. Maddesi'nde yer alan "Seyid Muslihiddin'e Emirülümeralık vaadi hükü-

9 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-2 Gömlek No: 91, Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye Nezaretine çektiği Rumi 20 Ağustos 1335 (20 Ağustos 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

10 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-2 Gömlek No: 91, Dahiliye Nazırı Adil Paşa'nın Van Valisi Haydar Bey'e gönderdiği Rumi 22 Ağustos 1335 (20 Ağustos 1919) tarihli tezkire.

metle teşrik-i mesai etmesini temin etti” ifadesinden, bu çalışmanın Osmanlı Devleti açısından istenen sonucu verdiğini anlıyoruz.¹¹

Raporun 2. Maddesi’nde İngilizlerin günümüz Irak Kürdistanı’nda Kürtlerle yaşadıkları sorunlar nedeniyle nüfuz zaafına uğradığını ifade eden Haydar Bey, bunu Osmanlı açısından bir avantaj olarak görmüş ve İngilizlerle hareket eden Seyid Taha gibi Kürt ileri gelenlerinin nüfuz kaybına uğradıkları sonucuna varmıştır. Haydar Bey, Revandız halkının İngiliz siyasi memur muavinini ve subaylarını Erbil’e kovduğunu, eskiden Seyid Musluhiddin’den ve Seyid Taha’dan korktukları için mesafeli duran kimselerin artık devlete yaklaştıklarını belirtmekte ve bölgeye bir müfreze gönderilmesi halinde Hükümet’in nüfuz kazanacağından emin olduğunu söylemektedir.

Rapora göre Seyid Muslih, Van Valisi Haydar Bey’in telkini üzerine biraderi Seyid Taha’ya bir mektup göndererek, onu Osmanlı Devleti’ne sadakate çağırmıştır. Haydar Bey’e göre, Seyid Taha bu mektuba cevaben, İslam fakirlerine yardım için uğraştığını, yasak olduğu için siyasetle ilgilenmediğini, kendilerini hangi hükümet himaye ederse ona vergi vereceklerini beyan etmiş, fakat gönderdiği elçisiyle kardeşi Seyid Muslih’i şifahi tehdit etmiştir.

Vali Haydar Bey’e göre, Seyid Taha’nın İngilizlerle ilişkisini reddetmesi önemlidir; bu sözlerde doğruluk payı bulunmasa da, Seyid Taha amaçlarına ulaşamayacağını anlamıştır.

“Maksat hâsıl oldu, Emirülümeralık vermesek de olur”

Seyid Taha ile İngilizler arasında mutabakat sağlanamadığının anlaşılması üzerine Dahiliye Nezareti’nden Van Valiliği’ne çekilen 29 Ağustos 1919 tarihli şifreli telgrafta, Seyid Muslih’e Mirülümeralık verilmesinin münasip görüldüğü, fakat bu talimatın yeni zorluklara neden olup olmayacağı konusunda te-

11 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 29, Van Valisi’nin Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği Rumi 26 Ağustos 1335 (26 Ağustos 1919) tarihli rapor.

reddüt yaşandığı dile getirilerek, resmî muamelenin ertelenmesi hususunun Van Valisi'nce mütalaa edilmesi istenmiştir.¹²

Eski Van Valisi Haydar Bey'in Dahiliye'ye cevaben gönderdiği 31 Ağustos tarihli telgraf, Osmanlı Devleti'nin Kürt politikasına ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Haydar Bey, Seyid Muslih'e Emirülümeralık vaadinde bulunduğunu hatırlatmakta ve Kürtlerin devlete hizmet ettiğini kabul etmektedir. Öte yandan Mirülümeralığın aslında Paşalık unvanına denk olduğunu işaret ederek, maksada ulaşılmış olduğundan dolayı bu taltifatın ertelenmesini önermektedir.¹³

Anlaşıldığı kadarıyla Güney Kürdistan'daki Kürt hareketi neticesinde İngilizlerin nüfuz kaybetmesi Osmanlı Devleti lehine sonuçlar getirmiştir. Kürt ileri gelenleri arasında yaşanan ayrışmada çoğunluğun Osmanlı'dan yana tavır takınmasıyla, Osmanlı Devleti amacına ulaşmıştır. Bu nedenle Seyid Muslih'e Emirülümeralık unvanı verilmesinin ertelenmesi düşünülmüşse de, nihayetinde bu taltifat yapılmıştır.¹⁴

İngiliz-İran Antlaşması'nın Kürdistan'a etkileri

Ağustos 1919'da yaşanan gelişmeler içinde Kürtleri ve Kürdistan'ın geleceğini yakından ilgilendirenlerden biri de İran-İngiliz anlaşması olmuştur. Britanya Hükümeti ile İran Devleti arasında imzalanan bir antlaşma, Kürtlerin ve Kürdistan'ın geleceği açısından çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu gelişme neticesinde, Sımko Ağa'nın yürüttüğü harekete ve diğer gelişmelere rağmen, İran Kürdistanı'nın Kürdistan'ın diğer parçalarıyla birleşme ihtimali ortadan kalkmıştır.

Britanya Ordusu Hindistan Bürosu'ndan İngiliz Devleti Hariciye Nezareti Müsteşarlığı'na gönderilen 27 Ağustos 1919 tarihli raporda¹⁵ izah edildiği üzere, 9 Ağustos 1919'da İran Hü-

12 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 29.

13 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 29.

14 Ankara'daki ilk meclise mebus seçilen Seyid Muslih'in "Paşa" unvanına haiz olduğu görülmektedir.

15 FO 371/4192 Belge No: 126676. Akt. Mesut Yeğen, *a.g.e.*, s. 104-108.

kümeti'yle imzalanan Antlaşma'nın 1. Maddesi'ne göre İngiliz Hükümeti İran'ın bağımsızlığına ve bütünlüğüne mutlak saygı göstermeyi kabul etmiştir. Rapora göre, bu teminat, daha evvel Mezopotamya Bürosu tarafından ortaya atılan ve Kürdistan'ın İran parçasını da kapsayacak olan "Birleşik Kürdistan" önerisini de imkânsız kılmıştır. Raporda zikredilmese de, bu gelişme İran Kürdistanı'nda büyük bir mücadele içinde olan Sımko Ağa hareketini olumsuz etkileyecektir.

Nasturilerden Kürtlere: "İngilizlere tabi olun"

Bu dönemle ilgili üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan biri de, İran ve Güney Kürdistan'da İngilizlerle beraber hareket eden Nasturilerin, Şırnak bölgesindeki Kürt ağalarına İngilizlere tabi olmalarını önermeleridir. Nasturi Patriği Mar Şemun'un biraderi ve aynı zamanda Nasturi askerlerinin kumandanı olan Davud Efendi tarafından Şırnaklı Abdurrahman, Temirhan, Alihan ve Süleyman Tatar Ağalara yazılan bu Arapça mektuplar Bitlis Vali Vekili'ne ulaştırılmış ve Vali Vekili tarafından tercümesiyle beraber Dahiliye'ye gönderilmiştir.¹⁶ Davud Efendi, Kürtlerin İngiltere gibi büyük bir devlete karşı savaşmasının yanlış olduğunu ifade ederek, İngilizlere karşı savaşan ya da İngiliz karşıtı aşiretlere yardım eden Kürt ileri gelenlerini bu tutumlarından vazgeçirmeye çalışmıştır.

"Sadık ve muhlisiniz, Asurilerin Patriği Mar Şemun'un biraderi Davud" imzasıyla 16 Ağustos 1919'da Şırnak ağalarından Süleyman Tatar Ağa'ya yazılan mektupta, bu mektubun hatır için yazıldığı ifade edilerek şöyle denmiştir:

Fesatçı adamlarla iştirak etmeyiniz. Bu müfsitler İngilizlere teslim olmak istemeyebilirler. Siz tevcihe muhtaç değilsiniz. Nefsinizi harap etmeyiniz. İngilizlerle haberleşip emin ve sadık olduğunuzu bildirmelisiniz. Kürt evladının bu devletle muharebeye iktidarı yoktur. Bunu mağlup edemezler. Bugün

16 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-4 Gömlek No: 4, Bitlis Vali Vekili'nin Dahiliye Nezaretine gönderdiği Rumi 16 Teşrinievvel 1335 (16 Ekim 1919) tarihli tahrirat.

Almanya gibi bir devlet İngilizlere teslim olmuştur. Bütün devletler bunu bilirler. Sizden istediğim nefsinize ve ailenize düşman olmamaktır.¹⁷

Bu sözlerle Kürtlere uyarı ve nasihatte bulunan Davud Efendi'nin Kürt ağalarıyla yazışmalarda bazı aracılara müracaat ettiği de anlaşılmaktadır. Misalen "El Da'i Halifetül Memduh Muhammed Cemil" imzasıyla Yusuf Ağa'ya gönderilen 25 Ağustos 1919 tarihli bir başka mektupta şöyle denmektedir: "Malumunuz olsun ki İtilaf Devletleri'ne mukavemet eden aşiretler bugün dağ başına firar ve aziz vatanlarını terk etmişlerdir. Bir aşiretin bir devletle mukabele etmesi kabil değildir."

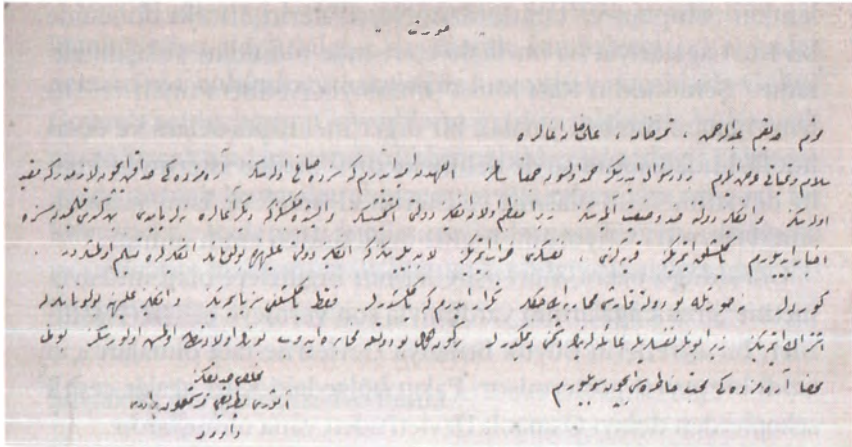
Mektubun devamında, İngiltere ile savaşan devletlerin halinin ortada olduğu ifade edilerek, Ağa'nın amacına ve rahata kavuşmak için İngiltere Devleti'yle haberleşmesi gerektiği dile getirilmiştir.¹⁸ Davud Efendi ile görüşüğünü ifade eden Muhammed Cemil, "Muhterem aziz ağamız Abdurrahman Ağa" başlığıyla Şırnaklı Abdurrahman Ağa'ya yazdığı 25 Ağustos 1919 tarihli mektubunda ise şu detaylara girmektedir:

Mar Şemun'un biraderi Davud Efendi, Tiyari askerlerinin kumandanıdır. Beraberinde hayli asker olduğu halde Amidiye'ye geçti. Bununla görüştüm. Merhum babanızın Mar Şemun'la sadakatinden bahsettik. Kendisi de bu sadakatin kadim olduğunu söyledi. Bugün size mektup gönderdi. Bunu okursunuz. Sözünü işitmelisiniz ki bir aşiret bir devlete karşı mukabele edemez. Britanya Devleti'yle muharebe eden devletlerin hali ne oldu? Ulu kaderiniz Britanya Hükümeti'ne müracaatı icap ettiği gibi meramınıza da nail olursunuz. Azim, şerefli olursunuz.

Görüldüğü üzere Nasturi Kumandanı Davud, Şırnak ağalarının Mar Şemun'la geçmişe dayanan dostluk bağlarını kullana-

17 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-4 Gömlek No: 4, "Sadık ve muhlisiniz Asurilerin Patriği Mar Şemun'un biraderi Davud" imzasıyla Şırnak Ağalarından Süleyman Tatar Ağa'ya yazılan Rumi 16 Ağustos 1335 (16 Ağustos 1919) tahrili Arapça mektubun Osmanlıca tercümesinin sureti.

18 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-4 Gömlek No: 4, El da'i Halifetül Memduh Muhammed Cemil imzasıyla Abdurrahman ve Alihan Ağalara gönderilen Arapça mektubun Osmanlıca tercümesinin sureti.

Örnek Belge 24: Nasturi lideri Davud'un Abdurrahman'a ve diğer Şırnak ağalarına gönderdiği mektubun sureti.

rak ve muhtemelen İngilizlerin telkiniyle, Şırnak ağalarını İngilizlere karşı savaş halinde olan güneydeki Kürt aşiretlerine yardım etmemeye ve İngiltere devletine tabi olmaya davet etmiştir. Davut Efendi, Muhammed Cemil'in bahsettiği mektupta “Muhterem dostum Abdurrahman, Temirhan ve Alihan Ağalara” hitabıyla söze başlamaktadır. Selam ve sağlık niyazından sonra, samimi bir lisanla Kürtlerin İngiliz devletine karşı vaziyet aldıklarını hatırlatarak şu beyanda bulunmaktadır:

Yanlılık etmeyiniz. Köyünüzü, nüfuzunuzu harap etmeyiniz. İyi bilirsiniz ki İngiliz devleti aleyhinde bulunanlar İngilizlere teslim olmuşlardır. Kürtler ne suretle bu devlete karşı muharebe edecekler? Tekrar ediyorum ki yanıştırlar. Fakat yanıışlığı siz yapmayınız. Ve İngiliz aleyhinde bulunanlara iştirak etmeyiniz.¹⁹

Davud Efendi, mektubunun sonunda, bu satırları muhabbetlerinin hatırı için yazdığını belirtmektedir. Mektupta kul-

19 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-4 Gömlek No: 4, “Asuri Patriği Mar Şemun'un Biraderi Davud” imzasıyla Abdurrahman, Temirhan ve Alihan Ağalara gönderilen Arapça mektubun Osmanlıca tercümesinin sureti. Mektup suretinde tarih yer almamaktadır.

lanılan üsluptan ve tabirlerden, Nasturilerin önceki dönemde bu Kürt ağalarıyla iyi bir ilişki içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. “Şemuuddin Kasi Musa” imzasıyla Abdurrahman ve Alihan Ağalara hitaben yazılan bir diğer mektupta selam ve dostluk faslından sonra şöyle denmektedir: “Sizden isterim ki İngiliz devletine muti olasınız ve isterim ki ‘şeref’ ve ‘isim’ sizin olsun. Hayrınızı istiyorum. İngiliz devletinden emin olunuz.”²⁰

Görüldüğü üzere, Kürt aşiretlerinin İngilizlere olan mukavemetine Şırnak ağalarının yardımıyla son vermeye çalışan Nasturiler, bu aşiretlerin Büyük Britanya Devleti’ne tabi olmaları için ciddi bir gayret göstermiştir. Fakat bölgedeki Kürt ağalar çeşitli sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti’nden yana olmuşlardır.

Geliyê Goyan’da Kürt-İngiliz çatışması

Nasturilerin Kürtlere gönderdikleri barış mektuplarının sonuç vermediğini ve bölgedeki çatışma halinin özellikle Goyan bölgesinde yoğun bir şekilde devam ettiğini görüyoruz. Konuyla ilgili arşiv belgelerini incelediğimizde, İngilizlerin bölgede çoğunluğu Nasturilerden, geri kalanı ise Ermenilerden oluşan “Tebariye” adlı askerî bir birlik kurduğunu görüyoruz. Bu birlik hem bölgedeki Hristiyan halkı Müslümanlardan koruma hem de asayiş sağlama görevini üstlenmişti. İngilizler ile Kürtler arasındaki çatışmanın sebeplerinden biri olan bu birliklerin en önemlisi, yukarıda bahsi geçen Davud’un kumandanlığını yaptığı Nasturi birliğidir.

Siirt Mutasarrıf Vekili Şükrü imzasıyla Dahiliye Nezareti’ne gönderilen raporda, Şırnak’ın güneydoğusundaki Geliyê Goyan mıntıkasında cereyan eden Kürt-İngiliz çatışmasına dair önemli bilgiler verilmektedir. Siirt Mutasarrıfı’nın ve Şırnaklı Abdurrahman Ağa’nın yazışmalarında İngilizlere bağlı bu birliklerin “Nasturi”den ziyade “Ermeni” olarak nitelendirildiği göze çarpar.

20 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-4 Gömlek No: 4, Şemuuddin Kasi Musa imzasıyla Abdurrahman ve Alihan Ağalara gönderilen Arapça mektubun Osmanlıca tercümesinin sureti. Mektup suretinde tarih yer almamaktadır.

Siirt Mutasarrıf Vekili, 27 Ağustos 1919'da Şırnak Kaymakamlığı'ndan aldığı bilgiye dayanarak, İngilizlerin 1.500 kadar Ermeni'nin bulunduğu karma bir kuvvetle ve uçaklarla Geliyê Goyan'a saldırdığını, Goyanlıların yardım talebinde bulunmak üzere Şırnak'a adam gönderdiklerini bildirmektedir.²¹ Fakat raporda, Şırnak Kaymakamlığı'nın verdiği rakamlara rağmen, bu kuvvetin ne kadarının İngiliz, ne kadarının Ermeni olduğuna ve saldırının mahiyetine ilişkin net bir bilgiye ulaşamadığı ifade edilmiştir.

Şırnak'ta gerginlik had safhada

İngilizlerin Nasturilerden ve Ermenilerden kurulu birliklerinin Geliyê Goyan'a saldıracakları haberi Şırnak bölgesinde büyük yankı yaratmıştır. Goyanlılar Şırnak ağalarından yardım talebinde bulunmuş, Şırnak ağaları da Osmanlı Devleti'nin bu olayı saldırıyı önlememesi durumunda İngilizlerle çatışmaya gireceklerini beyan etmişlerdir. Bu arada Cizre'nin Silopi nahiyesine bağlı Besin²² Köyü 22 Ağustos 1919 Cuma günü üç İngiliz uçağı tarafından bombalanmış, bombardımanda mescitte ve Şırnaklı bir ağaya ait köşkte zayıat meydana gelmiştir.²³ Ayrıca Silopi bölgesindeki Basuri Köyü'ndeki türbeye saldırılmış, türbedeki sanduka ve sair eşya tahrip edilmiştir. Olaya tanık olan köylüler, saldırganların Ermeni çeteciler olduğunu iddia etmişlerdir. Osmanlı yetkilileri, Şırnak aşiretine mensup olan Silopi halkının diğer aşiretlerle birleşerek Zaho'ya saldıracağı yönünde ihbarlar almaya başlamıştır.²⁴

21 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-3 Gömlek No: 70, Siirt Mutasarrıf Vekili Şükrü imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Rumi 9 Eylül 1335 (9 Eylül 1919) tarihli tahrirat.

22 Bazı belgelerde "Besî" olarak geçmektedir.

23 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-3 Gömlek No: 4, Bitlis Vali Vekili Vehbi Bey'in Rumi 28 Ağustos 1335 (28 Ağustos 1919) tarihli telgrafının sureti ve ekleri.

24 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-3 Gömlek No: 4, Bitlis Vali Vekili Vehbi Bey'in Rumi 28 Ağustos 1335 (28 Ağustos 1919), Rumi 1 Eylül 1335 (1 Eylül 1919) ve Rumi 4 Eylül 1335 (4 Eylül 1919) tarihli şifreli telgraflarının suretleri ve ekleri.

İngilizler: “Kürtler bize düşmanca davranıyorlar”

Kürt aşiretlerinin Güney Kürdistan genelinde İngilizlerle sıcak çatışmalara girdiği ve meselenin Şırnak bölgesine sirayet etmek üzere olduğu bu dönemin İngiliz cephesinde nasıl değerlendirildiğini de anlamamız büyük önem taşıyor. İngiliz arşiv belgelerini incelediğimizde, İngiliz tarafının da Kürtlerden şikâyetçi olduğunu ve bir politika değişikliğine gittiğini görüyoruz. Hindistan Bürosu’ndan Bağdat Sivil Komiserliği’ne çekilen 22 Ağustos 1919 tarihli şu telgrafı örnek verebiliriz:²⁵

[...] Majestelerin hükümeti mevcut koşullarda etkin bir askeri işgal için ilk adımın ne olacağı konusunda oldukça kararsızdır. Kendileri, Güney Kürdistan’da İngiliz nüfuzunun genişletilmesi siyasetini şu ana kadar benimsediler, çünkü bölge sakinlerinin de bunu benimsediklerine inanmışlardı. İngiliz siyasi görevlilerin beraberindeki Kürt reislerinin hâkimiyetindeki özerk Kürt devletlerinin oluşturulması önerinizi bu temelde desteklediler. Oysa şimdi öyle anlaşılmaktadır ki bu inançları yanlış çıkmıştır ve bölge sakinleri –İngiliz nüfuzunu benimsemek şöyle dursun– o kadar düşmanca davranmışlardır ki bunları kontrol edebilmek için şimdi stratejik demiryollarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu koşullarda siyasi görevlilerimizi geri çekip Kürtleri kendi başlarına bırakmamız daha iyi olmaz mı?

Yukarıdaki sözlerden de anlaşıldığı üzere, Güney Kürtleri arasındaki İngiliz karşıtlığı ve cereyan eden çarpışmalar İngilizlerin Kürtler konusundaki politikalarını etkilemiş ve Kürtler aleyhine bir değişim başlatmıştır.

Abdurrahman Ağa: “İngiliz destekli Ermeniler Kürdistan’ı istila etmek istiyor”

İngilizlerin Kürtlerden şikâyetçi oldukları bu günlerde, Şırnak Aşireti Reisi Abdurrahman Ağa da İngilizlerin Ermenilere verdikleri desteği eleştirmektedir. 28 Ağustos 1919 tarihli telgra-

25 FO 371/4192 Belge No 126676. Akt. Mesut Yeğen, a.g.e., s. 104-108.

fında İslam dininin kadim hasmı olan Ermeni çetesinin İngiliz hükümetinin yardımıyla Zaho'da toplandığını ifade ederek şöyle demektedir: “Kürdistan arazisini istila etmek emeliyle hududu tecavüz ederek, köylerimizi, mescitlerimizi uçaklarla bombardıman ve tahriple beraber birçok masum çocuk ve kadını telef ettiler.”²⁶

Abdurrahman Ağa, Ermeni ve İngiliz saldırılarının başladığı günden beri Halife'nin emrine uyararak sükûneti muhafazaya çalıştıklarını, fakat yapılan mezalime karşı takatleri kalmadığını bildirmiştir. Aşiretlerin teskin edilemediğini, Ermeni ve İngiliz askerleriyle savaşın mecburi hale geldiğini söyleyen Ağa, bölgenin Ermenistan'a teslim edilmemesi hususunun daha önce de olduğunu hatırlatmıştır.

Abdurrahman Ağa'nın bu telgrafı üzerine, Dahiliye Nezareti konuyu Bitlis Vilayeti'ne ve Siirt Mutasarrıflığı'na ileterek, Ermenilerin böyle bir tecavüzde bulunup bulunmadığını, meselelerin hududun hangi tarafından ve hangi tarihte olduğunu, Ermenilerin yanında hakikaten ecnebi askerler olup olmadığını ve var ise takribi miktarını sormuştur. Telgrafın devamında şu emre yer verilmiştir: “Ahalinin işe karıştırılması maazallah ecnebi müdahalesine ve oraların işgaline sebebiyet vereceğinden, ahaliden olan Müslümanlar ile Ermeniler arasında zinhar silahlı çatışma çıkmasına meydan verilmeyerek, çetenin yalnızca askerî kuvvetle uzaklaştırılması ve tenkili icap eder.”²⁷ Dahiliye Nezareti'nin bu sözlerinde yine İtilaf Devletleri'nin işgal ihtimalinden duyulan korkuyu görüyoruz.

Osmanlı'dan Şırnak ağalarına: “İngilizlerle zinhar çatışmayın”

Bitlis Vali Vekili Vehbi, 30 Ağustos sabahı telgraf başına çağır-
dığı Şırnak Kaymakam Vekili'yle görüşmüş, İngilizlerin bom-

26 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-3 Gömlek No: 4, Şırnak Aşiret Reisi Abdurrahman imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 28 Ağustos 1335 (28 Ağustos 1919) tarihli telgraf.

27 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-3 Gömlek No: 4, Dahiliye Nezareti'nin Rumi 28 Ağustos 1335 (28 Ağustos 1919) tarihli tezkiresi.

baladığı ve bazı çetelerce saldırıya uğrayan köyler hakkında detaylı bilgi almıştır.²⁸ Vehbi Bey'le yine telgraf üzerinden görüşen Şırnaklı Abdurrahman Ağa ve diğer ağalar, her şeye rağmen sükûnetlerini korudukları halde saldırıya uğradıklarını ifade ederek, Zaho'daki gelişmelerden duydukları endişeyi paylaşmışlar ve Ermenilerle İngilizlerin Geliyê Goyan'a taarruzlarının önlenmemesi halinde silahlı çatışmaya girmeye mecbur olduklarını açıkça beyan etmişlerdir.

Vehbi Bey, aşiret reislerine işi hükümetin takdirine bırakmalarını ve hiçbir harekette bulunmamalarını tavsiye etmiş, aşiretler üzerinde sözüne itibar edilen Müftü Efendi vasıtasıyla da ihtarda bulunmuştur. Bu arada olası bir çatışmayı önlemek üzere Siirt Alay Kumandanı Refet Bey kumandasında iki tabur asker Şırnak'a doğru yola çıkmıştır.²⁹

Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne "gayet acele" notuyla gönderilen 31 Ağustos 1919 tarihli şifreli telgrafta İngilizlerin Ermenilere desteğinin pek şüpheli olduğu ifade edilerek, meselenin iyice tahkik edilmesi istenmiş, rivayetin doğru olması durumunda Sefaret nezdinde teşebbüste bulunulacağı bildirilmiştir.³⁰ 7 Eylül 1919 tarihli şifreli metinde ise Şırnak meselesinin mahiyetinin tam anlaşılamadığı belirtilerek, Osmanlı tarafından karşı tarafa bir saldırıya katıyetle meydan verilmemesi ve gelişmelerin derhal Nezaret'le paylaşılması istemiştir. Görüldüğü üzere Mütareke şartlarının baskısı altındaki Osmanlı Devleti, Kürtlerin İngilizlerle sıcak çatışmaya girmesine kesinlikle müsaade etmemiştir.³¹

Kürt aşiretleri arasında İngiliz karşıtlığının gün geçtikçe artması üzerine, Musul'un İngiliz Siyasi Hâkimi, Şırnaklı Ab-

28 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-3 Gömlek No: 4, Bitlis Vali Vekili Vehbi Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 30 Ağustos 1335 (30 Ağustos 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

29 Vehbi Bey'in telgrafında bu taburun 29 Ağustos 1919'da Siirt'ten sevke başladığı ifade edilmiştir.

30 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-3 Gömlek No: 4, Dahiliye Nezareti'nin Rumi 31 Ağustos 1335 (31 Ağustos 1919) tarihli tezkiresi.

31 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-3 Gömlek No: 4, Dahiliye Nezareti'nin Rumi 7 Eylül 1335 (7 Eylül 1919) tarihli tezkiresi.

durrahman Ağa'ya bir mektup yazarak açıklama yapma gereği duymuştur. 27 Eylül 1919 tarihli bu mektupta "Tebariye" kuvvetlerinin görevinin bölgede düzeni korumak olduğu belirtilerek, bunun dışında herhangi bir amaç güdülmeyeceği vurgulanmıştır. İngiliz Siyasi Hâkimi, Kürtlerin Hristiyanlara saldırmaması halinde Kürtlere taarruzda bulunulmayacağını beyan etmiştir.³²

32 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-3 Gömlek No: 70, Bitlis Vali Vekili Vehbi imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 30 Teşrinievvel 1335 (30 Ekim 1919) tarihli telgraf.

Ağustos 1919'da Serhat Bölgesinde Gelişmeler

İngilizlerden Osmanlı'ya: "Kürtleri Ermenilere karşı kışkırtmayın"

1919'un Ağustos ayında Erzurum bölgesinde de önemli hadiselerin cereyan ettiğini görüyoruz. İngiliz yetkililer, Kürtlerin Ermenilere karşı kışkırtıldığını iddia ederek Osmanlı Devleti'nden şikâyetçi olmuşlardır. İngiltere Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hariciye Nezareti'ne verilen 2 Ağustos 1919 tarihli notada Bayezid ile Karakilise arasındaki bölgede Kürtlerin Osmanlı zabitleri tarafından Ermenilere saldırmaya kışkırtıldıkları iddia edilerek bu duruma son verilmesi ve alınan tedbirlerin bildirilmesi istenmiştir. Hariciye Nazırı, 9 Ağustos 1919'da durumu Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir.¹

Dahiliye Nazırı 10 Ağustos 1919'da Erzurum Vilayeti'ne gönderdiği yazıda² İngilizlerin şikâyet ve taleplerini ileterek, Ermenilere saldırıda bulunulacak olunursa, tehcir ve taktıl meselelerinden dolayı Avrupa ve Amerika'da yükselen tepkinin

1 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-2 Gömlek No: 70, Hariciye Nazırı'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği Rumi 9 Ağustos 1335 (9 Ağustos 1919) tarihli yazı.

2 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-2 Gömlek No: 70, Dahiliye Nezareti'nin Erzurum Vilayeti'ne gönderdiği Rumi 10 Ağustos 1335 (10 Ağustos 1919) tarihli tahrirat.

daha da büyüyeceği, Şark vilayetleri için verilen mücadelenin akim kalacağı ve Barış Konferansı'nda Osmanlı açısından daha da ağır bir vaziyetin doğabileceği hatırlatılarak, bu gibi olaylara mahal verilmemesi emredilmiştir.

Erzurum Valiliği'nin Dahiliye Nezareti'ne yazdığı cevapta, İngiltere Yüksek Komiserliği'nin iddialarının gerçekte bağdaşmadığı, aksine o bölgedeki Ermenilerin Müslümanlara zulmettiği bildirilmiştir.³ İstanbul'a gönderilen bu malumat 20 Ağustos 1919 tarihinde Dahiliye Nazırı Adil Paşa'ya ve Hariciye Nazırı Ferit Paşa'ya ulaştırılmıştır.⁴

Mustafa Kemal: “Bölgenin ezici çoğunluğu Türk ve Kürt”

Kürtlerin Ermenilere karşı kışkırtıldığı günlerde İstanbul'da bulunan bir Amerikan heyetinin siyasi partilerle yaptığı görüşmelerde Şark vilayetlerinin Ermenistan'a terki hususunun yeniden tartışmaya açılması bölgeyi tekrar hareketlendirmiştir. Bu gelişmelere en sert tepki verenlerden biri de Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal'dir. Konuyla ilgili olarak 12. ve 20. Kolordulara yazdığı 21 Ağustos 1919 tarihli şifreli telgrafında gelişmelerin üzüntü verici olduğunu belirtmiş, bölgeyle ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:⁵

[...] Hâlbuki ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu vilayetlerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına kaydının bugün için fiilen mümkün olmayacağı şöyle dursun, unsurlar arasındaki nefret ve intikam hissinin dehşet ve şiddeti, Osmanlı Ermenilerinin geri gelmesi halinde bile vilayetler dahilinde yoğun olarak iskânlarını tehlikeli göstermektedir.

3 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-2 Gömlek No: 86, Erzurum Vali Vekili Hurşid imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 16 Ağustos 1335 (16 Ağustos 1919) tarihli şifreli telgraf.

4 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-2 Gömlek No: 86, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Müdürlüğü'nün Rumi 20 Ağustos 1335 (20 Ağustos 1919) tarihli belgesi.

5 Akt. ABE, Cilt 3, s. 288.

Mustafa Kemal'in belirttiği gibi, Ermeniler ile Türkler ve Müslüman Kürtler arasında 1915 olayları sırasında ve sonrasında yaşananlar, her iki tarafta da kin ve nefret duygusu yaratmıştır. Bölgenin Ermenilere terk edilmesi halinde, halklar arasında büyük bir çatışmanın ateşlenmesi kaçınılmaz görünmektedir. Mustafa Kemal, Kürtlere bu gerçeği sürekli hatırlatarak, bağımsızlık fikrinin önüne geçmeye çalışmıştır.

Telgrafın devamında suç işlememiş olan Osmanlı Ermenilerinin vatanlarına dönmelerine izin verilebileceğini söyleyen Mustafa Kemal, Ermenilerin Erzincan ve Sivas bölgeleriyle ilgili taleplerinin de ilmi bir dayanağının olmadığını vurgulamıştır. Telgraftaki ifadesine göre, savaş öncesinde bu bölgede çoğunlukla Türkler, küçük bir Zaza topluluğu ve pek az da Ermeni yaşamaktadır.

Ermenilerden serhat Kürtlere: “Gelin uzlaşalım”

Elviyeyi Selase'de⁶ ve Kafkasya'da Müslüman Kürt ve Ermeni çetelerin gerçekleştirdikleri cinayetlere dair şayiaların iyice artması üzerine, Ermeni tarafı bölgedeki bazı Kürt ileri gelenlerine uzlaşma mektupları göndermiştir. Meseleyi güçlü bir istihbaratla takip eden Kazım Karabekir Paşa, bu yakınlaşmanın Erzurum'daki İngiliz Hükümeti temsilcisi Rawlinson eliyle yürütülen İngiliz politikasının bir parçası olduğunu iddia etmiştir. Kazım Karabekir Paşa, Ermeniler ile Kürtler arasındaki yazışmaların Erzurum'da *Albayrak* ve Sivas'ta *İrade-i Milliye* gazetelerinde neşredilmesini sağlayarak bu sürecin önüne geçmeye çalışmıştır.⁷

“Dost ve muhibbiniz Haçadur Ağa” imzasıyla Elviyeyi Selase bölgesinin Kürt ileri gelenlerinden Hamit Bey'e, Ali Mirza Bey'e, Ahmet Haso'ya ve Yusuf Bey'e gönderilen 30 Ağustos 1919 tarihli mektupta Ermenilerin en büyük emel ve maksatlarının bütün Kürtlerle kardeşlik ve sükûnet içinde yaşamak olduğu belirtilmiştir. Kürtlerle er geç dost ve muhip olacaklarını,

6 Üç vilayet: Kars, Ardahan, Batum.

7 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 397-399.

onlardan da aynı gayeyi beklediklerini belirten Haçadur Ağa, “Bizim gayet alicenap ve asil bildiğimiz Kürt milleti neden dolayı bizimle uzlaşma yolunu tercih edememişlerdir?” sorusunu sormuştur. Ardından, “Kürt beyleri, Kürt aşiretleri ve Kürt milletiyle götürülecek bu kardeşliğe cephemizde müstahdem umum Ermeni subayları ve amirleri arzulu ve amadedir,” diyen Ermeni sözcü, şu sözlerle uzlaşma çağrısında bulunmuştur:

[...] Şartlarınızı bildiriniz. Bendeniz, alicenap beyler sizlerin ve aşiretlerinizin bütün taleplerini Ermeni hükümeti adına temin edebileceğimi arz ediyorum. Sizlerin arzu buyurduğunuz mıntıka ve mahallerde yaşamanızı ve sizlerce icap edecek her türlü kolaylığın gösterileceğini keza temin ve taahhüt eylerim. Kürtlerle Ermeniler hiçbir zaman birbirlerinden uzak ve soğuk kalmayacaklardır.

Yazının devamında görüşmek ve fikir alışverişinde bulunmak üzere hemen bir randevu zamanı belirlenmesi ve mekânın bildirilmesi istenmiştir. Kürt ileri gelenlerine dostluk ve kardeşlik temelinde ve Ermenistan şemsiyesi altında uzlaşılabilirliğini bildiren Haçadur Ağa, Ermeni Hükümeti’nin de buna hazır olduğunu beyan ederek kardeşlik elini uzatmış, görüşme talebinde bulunmuştur.

Kürtlerden Ermenilere:

“Kürtler Ermeni himayesine girmez”

Bu mektuba cevaben yazılan 4 Eylül 1919 tarihli mektubun benzer kardeşlik duygularını içerdiğini söyleyemeyiz. Mektupta, Ermenilerin İslamiyet’in kucağında mutlu mesut yaşarken, savaşın patlamasıyla fenalığa girdikleri ve Ruslara iltihak ettikleri ifade edilerek, ihanetleri anlaşılan Ermeniler ile Müslüman Kürt milletinin uzlaşma imkânı kalmadığı açıkça dile getirilmiş ve şöyle devam edilmiştir:

[...] Beş seneden beri İslamiyet’i mahvetmeye fırsat buldukça Müslüman nüfusu insaniyet şiarına aykırı bir tarzda balta ve

süngülerle katledip ve Osmanlı kadınlarına tecavüzü mubah gören Ermenilerle Kürt milleti bir araya gelemmez. Ermenilerin on misline faik olan Kürt milleti Ermeni himayesine girmez!

Kürt ağaları: “Ermeniler İğdır’ı Kürt milletine terk etsin”

Mektubun devamında Kürtlerin de kan dökülmesini istemedikleri, fakat Müslümanlara yönelik hareketleri engellemek için var kuvvetleriyle çalışacakları ifade edilmiştir. Kürt ağalar, Kürtler ile Ermeniler arasındaki çatışmanın durması ve sükûnetin sağlanması için altı şart öne sürmüşlerdir. Bu şartlardan en önemlisi, İğdır bölgesinin Kürtlere terk edilmesini öngören 2. Madde’dir. Diğer maddelerde ise sulhun gerçekleşmesine kadar Ermenilerin Aras’ın ötesine geçmemesi, o taraftaki Müslümanların can ve mallarının korunması, Ermeni askerlerin barışa kadar Osmanlı tarafına gönderilmemesi, Osmanlı tarafındaki Ermenilerin silah taşımaması gibi şartlar öne sürülmüş, bu sağlandığı takdirde taarruz ve tecavüzlerin durdurulacağı ifade edilmiştir. Bölgedeki Kürt ileri gelenlerinin Ermenilerin uzlaşma talebine cevaben yazdıkları bu sert mektup sürecin kesintiye uğramasına yol açmıştır.

Karabekir Paşa: “Kürtler ile Ermeniler bir değildir; Kürtler dağlı Türklerdir”

Kazım Karabekir Paşa, yukarıda zikredilen yazışmaları ve bu süreci değerlendirirken, İttihatçı kadroların Kürtlerle ilgili düşüncesini yansıtan enteresan bir fikir ortaya atmıştır. Paşa, Ermeniler ile Kürtlerin geçmişte “bir” oldukları tezine karşı “Kürtlerin eski dağlı Türkler oldukları” ve Kürtler ile Türkler arasında “yüzlerce senelik din ve vatan birliği” olduğu yönünde bir propaganda yaptığını dile getirmektedir. Karabekir Paşa’nın sürece ilişkin değerlendirmelerinden birinin konusu ise “din”dir:

Kürt beylerin cevabında bilhassa İslamiyet bağına nasıl sarıldıkları ibret vericidir. Kürtlerin ıslah ve temdini teşebbüslerinde bu bağ pek mühimdir. Kürtleri bize bağlayan ana kuvvet dindir. Yalnız cahil Kürt şeyhleri pek felakettir. İlk fırsatta değerli Türk ulemasının bu şeyhlerin yerine geçmesi hükümetin birinci vazifesi olmalıdır!⁸

8 Kazım Karabekir, *a.g.e.* Cilt 1, s. 400.

Sivas Umumi Kongresi ve Kürtler

Mustafa Kemal Sivas'ta, Noel Malatya'da

Osmanlı Devleti'nin mukadderatıyla ilgili 1919'da yaşanan en önemli hadiselerden biri kuşkusuz Hükümet'in yoğun tepki ve engelleme girişimlerine rağmen Sivas'ta düzenlenen Umumi Kongre'dir. Mustafa Kemal'in Erzurum'a gitmeden önce, henüz Ordu Müfettişi ve Padişah'ın Fahri Yaveri unvanına sahipken yayımladığı bir tamimle duyurduğu bu kongrenin amacı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri bünyesinde yürütülen sivil hareketin bir çatı altında toplanmasıdır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Mustafa Kemal, Kürtlerin de bu kongreye katılmalarını bilhassa istemiştir.

Şeyh Mahmud Berzenci zamanında Süleymaniye siyasi hâkimliği görevinde bulunmuş ve ardından Diyarbakir'i ziyaret etmiş olan İngiliz Binbaşı Noel, kongrenin düzenlendiği günlerde Celadet ve Kamuran Bedirhan'la beraber İstanbul'dan hareket ederek Kürdistan'a gelmiştir. Hükümet'in, Elaziz Valisi Ali Galip Bey vasıtasıyla bölge Kürtlerini de meseleye dâhil ederek kongreyi engellemeye çalışması bölgedeki gerginliği arttırmıştır. Hükümet'in bu adımı, Noel'in Kürdistan ziyaretinden rahatsızlık duyan Mustafa Kemal Paşa'ya ve Kuvayı Milliyeçile-

re aradıkları kozu sağlamıştır. Hükümet ile Kuvayı Milliye arasındaki çekişmeye kurban giden bu seyahatin tamamlanması mümkün olmamıştır.

Erzurum Kongresi sürecinde Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görevine son verildiğini, ardından kendisinin askerlikten istifa ettiğini ve tüm unvanlarının irade-i seniyelerle geri alındığını daha önce belirtmiştik. Hükümet'in bütün hamlelerine rağmen Anadolu'daki askerî ve mülki bürokrasi Müdafaa-i Hukuk hareketinin en önemli aktörü haline gelen Mustafa Kemal'i sahiplenmiştir.

Erzurum Kongresi Temsil Heyeti Reisliğine seçilen Mustafa Kemal Paşa, beraberindeki heyetle birlikte, önceden planlanan Umumi Kongre'yi gerçekleştirmek üzere 29 Ağustos 1919'da Sivas'a gitmek üzere¹ Erzurum'dan hareket etmiştir. Erzincan Mutasarrıfı'nın heyetini yolda karşılayarak konuk eden Paşa, 2 Eylül 1919'da Sivas'a varmıştır.²

Paşa ve heyeti yoluna devam ederken, seyahat planlarını önceden yapmış olan Noel de Bedirhanilerden önce İstanbul'dan çıkarak, 21 Ağustos'ta Halep üzerinden Antep'e geçmiştir.³ 27 Ağustos'ta Sinemili Aşireti Reisi Halil Ağa'ya misafir olan Binbaşı Noel ve beraberindekiler, Mustafa Kemal'in Sivas'a varışından bir gün sonra, 3 Eylül 1919 günü Malatya'ya ulaşmış, Malatya Mutasarrıfı Bedirhani Halil Bey tarafından karşılanmışlardır. Noel, Malatya Mutasarrıfı Halil Bedirhan Bey'in bir Kürt milliyetçisi olduğunu, İstanbul'daki Kürt Cemiyeti'nin ve gazetenin kurucuları arasında bulunduğunu not düşmüştür.⁴

Hükümet: “Kongre vatan menfaatlerine aykırı”

Sivas Kongresi öncesinde Hükümet'in, kongreyi engellemek için bölge valilerine emirnameler gönderdiğini görüyoruz. Da-

1 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 644 Gömlek No: 63, Erzurum Valisi Resid imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 29 Ağustos 1335 (29 Ağustos 1919) tarihli şifreli telgraf.

2 Mazhar Müfit Kansu, *a.g.e.*, s. 193-205.

3 E.W.C. Noel, *a.g.e.*, s. 9.

4 E.W.C. Noel, *a.g.e.*, s. 21-22.

hiliye Nazırı, Sivas Valisi'ne çektiği 18 Ağustos 1919 tarihli şifreli telgrafta⁵ kongre üyelerini kastederek, “Gelecek olurlar ise orada toplanmalarına zinhar meydan verilmeyerek her birinin memleketlerine gönderilmeleri dirayet-i müselleme-i⁶ âlilerinden beklenmektedir,” demiştir.

Millet ve devletin kaderinin şekillendiği böylesi bir zamanda girişilen bu tür teşebbüslerin vatan menfaatlerine aykırı olduğunu belirten Dahiliye Nazırı, toplantıya izin verilmemesini ve katılımcılara karşı mümkün olan en sert muamelenin yapılmasını istemiştir. Dahiliye Nazırı, sonraki günlerde bölge valilerine çektiği telgraflarda, “birkaç kişinin kongre namı altında Sivas'ta toplandığı anlaşıldığından, icap edenlerin, buna önem verilmemesi konusunda uyarılması”nı emretmiştir.⁷ Fakat görüleceği üzere, Sivas Valisi kongreye mani olmamış, bunun üzerine Hükümet olayın çözülmesi için Mamûretülaziz Valisi Ali Galip Bey'i görevlendirmeyi düşünmüştür. Bu girişim, Noel'in Kürdistan ziyaretini de akamete uğratan yeni bir süreci beraberinde getirmiştir.

Kongre hareketi İttihatçı mı?

Sivas Kongresi, Hükümet'in engelleme girişimlerine rağmen 4 Eylül 1919'da saat 14:00'da açılmıştır.⁸ Bu dönemde kongre çalışmasının kamuoyunda bir İttihat ve Terakki organizasyonu olarak algılandığı görülüyor. Mustafa Kemal ve arkadaşları bu algıyı kırmak için büyük çaba harcamış, hatta kongre yemin metnine buna dair bir ibare koymuşlardır. Sivas Kongresi'nin ikinci gününde teklif encümeni⁹ tarafından kongreye sunulan

5 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 102 Gömlek No: 183, Dahiliye Nezareti'nden Sivas Valiliği'ne çekilen Rumi 18 Ağustos 1335 (18 Ağustos 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

6 “Herkesçe kabul edilip emniyet ve itimat edilen dirayetinizden” anlamında.

7 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 103 Gömlek No: 49, Dahiliye Nezareti'nden Kayseri Mutasarrıflığı'na çekilen Rumi 5 Eylül 1335 (5 Eylül 1919) tarihli şifreli telgraf.

8 Mazhar Müfit Kansu, *a.g.e.*, s. 211.

9 Mustafa Kemal'in başkanlığındaki teklif komisyonu Hüsrev Sami, Ahmet Nuri, Osman Nuri, Bekir Sami, Hüseyin Rauf ve Raif Efendi'den oluşmaktaydı.

yemin metni şöyledir:¹⁰

Vatan ve milletin saadet ve selametinden başka kongrede hiçbir maksat takip etmeyeceğime, vatanın bugün uğradığı zorlukların ve felaketin müsebbibi bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin canlandırılmasına çalışmayacağıma ve mevcut siyasi partilerden hiçbirinin siyasi emellerine hizmet etmeyeceğime, vallahi, billahi.

Söz konusu teklif, İttihat ve Terakki'ye ilişkin "vatanın bugün uğradığı zorlukların ve felaketin müsebbibi bulunan" tanımlaması kaldırılarak kabul edilmiştir. Görüldüğü gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeniden canlandırılmasının da diğer siyasi partilerin desteklenmesinin de söz konusu olmadığı vurgulanmıştır. Buna rağmen, bu hareket gerek payitahtta gerek dünya kamuoyunda milliyetçi ve İttihatçı çizginin uzantısı olarak algılanmış, bu genel kanaat İngiliz raporlarına da yansımıştır.

Kongre'den Sadrazam Ferit Paşa'ya sert muhalefet

Sivas Kongresi tutanakları ve o günlerde yapılan yazışmalar, dönemin genel ruhunu yansıtan önemli birer kaynaktır. İleride sonuç beyannamesinde de göreceğimiz üzere, Kongre genel çerçevesiyle Erzurum Kongresi'ndeki ilkeleri benimseyerek Hilafet ve Saltanat'a bağlılığını sunmuştur. Fakat bunun yanında Damat Ferit Paşa hükümetine karşı sert bir muhalefet sergilemekten çekinilmemiştir. 5 Eylül 1919 Cuma günü yapılan oturumun ikinci celsesinde Padişah'a gönderilecek bayram tebrik telgrafının metni konusunda yapılan tartışmada söz alan Ahmet Nuri Bey'in sözleri, kongrenin ve Kuvayı Milliye'nin mevcut hükümete bakışını özetler niteliktedir:

Mütareke'nin akdinden sonra devam eden kabinelerin fenalıkları yanında bununla üçüncüsünü teşkil eden Ferit Paşa kabi-

10 Akt. ABE, Cilt 3, s. 364.

nelerinin günahları tasvire sığmayacak kadar çoktur. Ferit Paşa Vilayat-ı Şarkîye'yi Ermenistan'a terk ediyor, Ferit Paşa Kilikya'nın terkinin kabul ediyor, Ferit Paşa İzmir Vilayeti'nde tahdid-i işgale razı olarak bir Yunan sömürgesi vücuda getiriyor. Bunların her biri başlı başına bir cinayettir. Vatani her felakete sürükleyen Ferit Paşa kabinesidir. Diğer kabinelerin fenalıkları bunun yanında hiç kalır.¹¹

Görüldüğü üzere Damat Ferit Paşa hükümeti çok sert bir biçimde eleştirilmiş, diğer ithamların yanı sıra Vilayat-ı Şarkîye'yi Ermenistan'a terk etmekle ve vatani felakete sürüklemekle suçlanmıştır.

Heyet-i Temsiliye'den Noel'e yoğun baskı

Yukarıda belirttiğimiz gibi, İngiliz Binbaşı Noel'in bölgeye düzenlediği ziyaret, Kuvayı Milliye tarafından dikkatle izlenerek engellenmeye çalışılmıştır. Bedirhanilerin refakatinde yolculuk eden Noel'e, Diyarbakır Kürt Kulübü'nün kapatılması sürecinde ismi geçen Cemilpaşazade Ekrem Bey'in de eşlik etmesi ve bu heyetin Malatya Mutasarrıfı Halil Bedirhan'a misafir olmaları, kongrenin bu seyahat konusundaki endişelerini iyice artırmıştır.

Kürtlerle ilgili olarak Kuvayı Milliye'nin kontrolü dışında atılan her adımı "tehlikeli" bulan ve bölgede bir otorite gelişmesini engellemek için büyük çaba sarf eden Mustafa Kemal Paşa, amacı ne olursa olsun, bu seyahati engellemeyi istemiştir. Seyahatin Kürdistan Teali Cemiyeti'nce desteklenmesi ve Cemiyet adına Paris'te bulunan Şerif Paşa'nın beyanlarının Kuvayı Milliye cephesinde yarattığı rahatsızlık, bu gelişmeyi daha da önemli kılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nin başladığı gün 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e gönderdiği telgrafta, İngiliz Binbaşı Mr. Noel ile Bedirhani ailesinden Celadet ve Kamuran kardeşlerin ve Diyarbakırlı Camilpaşazade Ekrem'in El-

11 Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 24.

bistan'dan Malatya'ya geldiklerini haber vermektedir. Açıklamalarına Malatya Mutasarrıfı'nın civar bölgelerdeki Kürtleri Malatya'ya davet ettiğini de ekleyen Mustafa Kemal, Kongre Heyeti'nin Noel dışındakilerin tutuklanmalarını oy birliğiyle kararlaştırdığını bildirmektedir.¹² İngiliz Binbaşı hakkında hiçbir işlem yapamayan Kongre Heyeti, Noel'in beraberindeki Kürtleri ise gayrikanuni bir şekilde tutuklamaya çalışmış ve herhangi bir yetkisi bulunmamasına karşın 3., 15. ve 13. Kolordulara bu yönde emir vermiştir.

Bu arada Malatya'ya varmış olan Binbaşı Noel, 5 Eylül 1919'da İstanbul'a bir telgraf çekerek, Osmanlı Hükümeti'nin kendilerine yardımcı olunması konusunda hiçbir talimat vermemiş olduğunu bildirmiştir:

Büyükelçilik'ten ricam, Türk Hükümeti'nin çeşitli vilayetlerdeki askerî ve sivil yöneticilere, bana ve bana eşlik eden, yardımlarına ihtiyaç duyduğum Kürtlere izin vermeleri için derhal bir telgraf çekmesini sağlamasıdır. Türk Hükümeti, bana ve yanımdakilere herhangi bir müdahale girişiminde bulunulmasının ciddi sonuçlar doğuracağı konusunda uyarılmalıdır. Heyette yer alan Kürtlerin isimleri Celadet Ali Bedirhan Bey, Kamuran Bedirhan Bey, Cemil Paşazade Ekrem Bey ve Abdurrahim Efendi'dir.¹³

Binbaşı Noel'e göre, bu telgraf ertesi gün etkisini göstermiş, Osmanlı Hükümeti, Mamûretülaziz Valisi'ni heyetteki Kürt üyeleri "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin" tacizine karşı koruması yönünde uyarmıştır.¹⁴ Noel'in İttihat ve Terakki'den kastı, Sivas'taki Umumi Kongre'yi düzenleyen Kuvayı Milliye'dir.

Bu arada Diyarbakir'deki 13. Kolordu Komutanlığı, Hükümet'e, Noel ile beraberindekilerin ciddi tehlikeler yaratacak nitelikte bir Kürt milliyetçiliği propagandası yaptıkları yönünde bir ihbar alındığını bildirmiştir. Bunun üzerine Hükümet Elaziz Valisi'nden konuya ilişkin bilgi istemiştir. Vali Ali Galip

12 Akt. ABE, Cilt 3, s. 319.

13 E.W.C. Noel, a.g.e., s. 41.

14 Binbaşı Noel'in 6 Eylül tarihli notları. E.W.C. Noel, a.g.e., s. 42.

Bey, Dahiliye'ye verdiği cevapta Binbaşı Noel'in kendisine Hükümet'in otoritesini sarsmayacağına dair güvence verdiğini belirterek, "Tutuklamalar Kürtler arasında bastıramayacağımız bir kargaşaya yol açabilir. 13. Kolordu'nun düşündüğünün aksine, Bedirhanilerin önderlik ettiği propagandanın ciddi tehlikeler doğurabileceğine inanmıyorum,"¹⁵ demiştir.

Bedirhanilerin Kürdistan propagandası yaptıkları yönündeki istihbarat ve haberler nedeniyle, Osmanlı Devleti'nin bu seyahatin amacının dışına çıktığı sonucuna vardığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Hükümet, bölgedeki mülki idarecilerin heyete kolaylık göstermesi yönündeki "şartlı" kararını gözden geçirmek durumunda kalmıştır.

Hükümet'in Kongre'yi engelleme planı ve Kürtler

Bu arada, Anadolu'daki askerî ve mülki bürokrasi üzerindeki otoritesini yitirmiş olan Hükümet, kendisine açıkça cephe almış olan kongreyi engelleyemeyince, Mamûretülaziz Valisi Ali Galip Bey eliyle Malatya bölgesindeki Kürtleri kullanarak kongreyi sabote etme kararı almış, bunun için Ali Galip Bey'i Sivas Valisi olarak atamıştır.

Mustafa Kemal, Binbaşı Noel ile Kamuran ve Celadet Bedirhan'ın o günlerde Malatya Mutasarrıfı Halil Bedirhan'ın yanında bulunmalarını Hükümet'le ilişkili gibi göstererek, hem Hükümet'e hem de Kürdistan Teali Cemiyeti'ne karşı bir koz elde etmiştir. Noel'in seyahatini, Kuvayı Milliye hareketinin Kürtlerle ilgili planlarından bağımsız bir çalışma olduğu için başından beri bir tehlike olarak gören Mustafa Kemal, yürüttüğü etkili propagandayla seyahatin Malatya'da son bulmasını sağlamış, böylece Kürdistan Teali Cemiyeti'ne karşı da önemli bir psikolojik üstünlük elde etmiştir.

Seyahatin Malatya'da kesilmesine yol açan gelişmeler şu şekilde sıralanabilir: 3 Eylül 1919 tarihinde Harbiye ve Dahiliye Nazırlarının imzalarıyla Ali Galip Bey'e çekilen şifreli telgrafta, Erzurum'da kongre adı altında birkaç kişinin toplanarak birta-

15 E.W.C. Noel, *a.g.e.*, s. 44.

kım kararlar aldığı, fakat ne toplantıya katılanların ne de alınan kararların bir ehemmiyetinin bulunduğu ifade edilmiştir. Kongre sürecini küçümseyen bu ifadelerin ardından, beş on kişinin toplanmasından hiçbir şey çıkmayacağı bilinmekle beraber, bunun Avrupa'ya anlatılamayacağı ifade edilerek, olası bir karışıklığın yeni işgallere zemin hazırlayacağına dikkat çekilmiştir. Ali Galip Bey'in bu kongrelerin düzenlenmesine engel olmak üzere Sivas Valisi olarak atandığı bildirilmiş, kendisinden Hükümet'in her türlü emrine harfiyen uyması istenmiştir. Galip Bey'in Sivas'ta hâkimiyeti sağlamak için en az iki yüz kişilik bir kuvvetle oraya gitmesi gerektiğini ifade eden Dahiliye ve Harbiye Nazırları şunları söylemişlerdir:¹⁶

[...] Evvelce yazdığım vecihle oradaki Kürtlerden itimat edilen yüz, yüz elli kadar süvariye birlikte alarak ve niçin oraya gittiğinizi hiç kimseye sezdirmeyerek, Sivas'a hiç kimsenin beklemediği bir zamanda varmalısınız. Vali ve Kumandan unvanlarını derhal teslim alarak, miktarları cüz'i olmakla beraber, oradaki jandarma ve askeri iyi idare edecek olursanız, karşınızda başka bir kuvvet bulunmayacağından, derhal nüfuz tesis ederek toplantıya meydan vermemiş olursunuz. Orada hazır bulunanlar varsa hemen derdest edip mahfuzen İstanbul'a göndermeniz malumdur.

Dahiliye ve Harbiye Nazırları, Sivas'ta asayişin sağlanması ve Mustafa Kemal ile arkadaşlarının tutuklanarak İstanbul'a gönderilmeleri durumunda İngilizlerin oraları işgal etme gereği duymayacaklarını dile getirmişlerdir. Telgrafın devamında, bu plandan kimsenin haberdar olmamasına yönelik uyarı yinelenmiştir: "Sivas'a memuriyetinizden hatta o cihetlere gideceğinizden aile efradınızdan en emin olduğunuz kimselere dahi bahsetmeyiniz ve Sivas'a gidinceye kadar maksadı yanınızdakilere bile sezdirmeyiniz."

16 BOA Fon Kodu: BEO Dosya No: 4597 Gömlek No: 3447408, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik ve Dahiliye Nazırı Adil Beylerin Mamûretülaziz Valisi Ali Galip Bey'e gönderdikleri Rumi 3 Eylül 1335 (3 Eylül 1919) tarihli telgraf metninin sureti. Ayrıca bkz. Mazhar Müfit Kansu, a.g.e., Cilt 1, s. 266-268.

Anlaşıldığı kadarıyla, İstanbul Hükümeti'nin Sivas Kongresi'ni engellemek için Mamüretülaziz¹⁷ Valisi Ali Galip Bey eliyle yürüttüğü planın, Mustafa Kemal'in iddialarının aksine, Noel'e ya da Bedirhanilerle ilgisi bulunmamaktadır.

Elaziz Valisi'nin Halil Bedirhan'dan yardım talebi ve neticeleri

Sivas'a Vali olarak atanan Mamüretülaziz Valisi Ali Galip Bey, kendisine eşlik edecek Kürt süvarileri temin amacıyla Malatya Mutasarrıfı Halil Bedirhan'dan destek istemiştir. Vali'nin Halil Bedirhan'dan destek istemesi, Noel ile Bedirhanilerin ziyareti nedeniyle zaten teyakkuz halinde bulunan Kongre'yi ayağa kaldırmıştır. Bu gelişme, Bedirhanilere karşı güçlü bir koz olarak kullanılacaktır.

Binbaşı Noel anılarında, Vali Ali Galip Bey'in Malatya Mutasarrıfı Halil Bey'den Kürt süvari istediğini, fakat bu kuvvetin Kürtlere karşı kullanacağını düşünen Halil Bey'in talebi yerine getirmediğini belirtmektedir. Malatya Mutasarrıfı yine de, Vali'nin tepkisini çekmemek için bu isteği Rişvan Aşireti Lideri Bedir Ağa'ya iletmış, Bedir Ağa'dan da aynı cevabı almıştır. Noel'e göre, Ali Galip Bey'in bu kuvveti Hükümet'e bağlı olmadığını ilan eden "Ulusal Kongre"ye yani Sivas Umumi Kongresi'ne karşı kullanmak için istediğinin anlaşılması üzerine Mutasarrıf Halil Bedirhan'ın fikri değişmiştir.¹⁸

Noel'in ifadelerinden, Malatya Mutasarrıfı Halil Bedirhan'ın, bu planın Kürtlerin lehine işleyeceğini düşündüğünü anlıyoruz. Fakat Noel'in ifadelerine bakılırsa, Kürtler, amaçlarının tamamen dışına çıkarak, Malatya'dan birkaç saat mesafede bulunan Sivas'a gidip Türklerle savaşmak için bir sebep bulmadıklarını, dolayısıyla bu süreci desteklemediklerini belirtmişlerdir.

Malatya Mutasarrıfı Halil Bedirhan'ın, Hükümet'in kongreyi engelleme planına sıcak bakması, ona ve Binbaşı Noel ile Bedirhani kardeşlere duyulan tepkiyi daha da arttırmıştır. Yaşanan

17 Harput, Elaziz.

18 E.W.C. Noel, a.g.e., s. 45.

gelişmeler neticesinde bu grup, Hükümet'in koruması altında olmayan bir ortamda, Kuvayı Milliye'ye ve bölgedeki Kuvvacı Osmanlı Silahlı Kuvvetleri'ne karşı savunmasız kalmıştır.

Mustafa Kemal: “Vali’yi de tutuklayın”

Mustafa Kemal Paşa, 7/8 Eylül 1919 gecesi Malatya'daki 12. Süvari Alayı Kumandanı Cemal Bey'le, Sivas Kongresi'nin farklı celselerinde ele alınmış olan bu mesele hakkında uzun bir telgraf görüşmesi yapmıştır.¹⁹ Cemal Bey, Bedirhani Kamuran ve Celadet Bey, Diyarbakirli Cemilpaşazade Ekrem Bey ve Diyarbakirli Hilmi Bey'in İngiliz Binbaşı Noel ile Malatya'ya geldiklerini, grubun 15-20 kişiden oluştuğunu, Elaziz Valisi Galip Bey'in de otomobille gelerek Noel'le görüştüğünü ifade etmiştir.

Süvari Alayı'nın askerî yeterlilik durumuyla ilgili bilgi alan Mustafa Kemal, Vali Ali Galip Bey, Binbaşı Noel, Kamuran, Celadet ve Ekrem Beylerin tutuklanıp Sivas'a gönderilmesinin uygun olup olmadığını sormuş, Cemal Bey ise, “Vaziyet ve kuvvettim buna uygun değildir,” diyerek, 13. Kolordu Komutanı'yla da haberleştiğini, durumun hassasiyetinden dolayı tutuklamaların uygun olmayacağını ifade etmiştir. Mustafa Kemal, hepsinin izlenmesini ve her adımlarının rapor edilmesini istemiştir. Hükümet'in gayrimeşru saydığı bir hareketin lideri olan ve hakkında tutuklama kararı bulunan Mustafa Kemal'in, ordu birliklerine Vali'nin dahi tutuklanmasını teklif edebilmesi dikkat çekicidir. Bu örnek, Osmanlı merkezî hükümetinin içinde bulunduğu vaziyeti gösterdiği gibi, dönemin Osmanlı askerî bürokrasisinin düşünce iklimine ve Kuvayı Milliye hareketinin alımlanışına dair de fikir vermektedir.

Osmanlı askerî birlikleri Malatya'ya yürüyor

Mustafa Kemal, Cemal Bey'den aldığı bilgiler üzerine aynı gece Diyarbakır 13. Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi Halit Bey'e çektiği telgrafta “Malum kişilerin alçaklığı sabit olmuştur. Mer-

19 Akt.ABE, Cilt 3, s. 367

kezî Hükümet bu alçaklığa ortaktır. Oradan emir beklemek, düşmana fırsat vermektir. Bu konuda tebligatımızda hiç kimseyi tereddüde sevk etmeyecek şekilde, derhal emir vermek, vakit geçirmemek lazımdır,” diyerek, Halit Bey’i, Bedirhanileri ve arkadaşlarını tutuklamak için inisiyatif kullanmaya çağırmıştır.²⁰ Bununla da yetinmeyip 8 Eylül tarihli bir kararla Malatya üzerine askerî birliklerin gönderilmesini öngören Heyet-i Temsiliye, bu hareketi Noel ve arkadaşlarının “müstakil Kürdistan” propagandası yaptıkları tezine dayandırmıştır. Heyet-i Temsiliye’nin 15. ve 20. Kolordu Komutanlıklarına çektiği 9 Eylül tarihli şifreli telgrafta konunun ayrıntıları şu şekilde açıklanmaktadır:²¹

Bağımsız Kürdistan kurulması propagandası yapmakta olan İngiliz Binbaşı Mister Noel, yanında Mevlanazade Rifat, Bedirhanilerden Kamuran, Celadet ve Cemil Paşazade Ekrem Beyler ile Malatya’ya gelmiştir. Elaziz Valisi Ali Galip Bey de kendilerine katılmış, Bedirhanilerden olan Sancak Mutasarrıfı Halil Bey’le ortaklaşa millet ve vatan aleyhine icraata kalkışmışlardır. Güya postayı vuranları takip etmek maksadıyla etraftan Kürtler getirtmeye kalkıştukları haber alındığından, Harput’tan 15. Alay Kumandanı’na bağlı makineli tüfekle donanmış bir askerî müfreze, Aziziye’den iki süvari bölüğü, Siverek’ten Malatya’daki 12. Süvari Alayı’na mensup bir bölük Malatya üzerine hareket ettirilerek, adı geçenlerin tutuklanmaları yoluna başvurulmuştur. Netice ayrıca arz olunur.

Mustafa Kemal bununla da yetinmemiş, bölgedeki bazı Kürt ileri gelenlerine müracaat ederek Kürtlerin Bedirhanilerin davetine uyup Malatya’ya gitmemelerini istemiş, hatta Kürt ağalarının Hilafet makamına ve vatana bağlılıklarını göstermek için kuvvetlerini toplayıp Malatya üzerine yürümelerini teklif etmiştir. Örneğin Kemahlı eski Mebus Sağırzade Halet Bey’e gönderdiği 9 Eylül 1919 tarihli mektupta şunları söylemektedir:

20 Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 1, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1961, s. 120.

21 Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 3, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1961, vesika 62, s. 958.

İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan kurulması maksadıyla propaganda yapmakta olan İngiliz binbaşlarından Mister Noel'in din ve milletlerini satmış Kürt beylerinden Ekrem, Kamuran Ali, Celadet'le Malatya'ya geldiği ve merkezî hükümetin fikirlerinin yayıcısı yani millet ve vatan haini olan Harput Valisi'nin de bunlara katıldığı ve Bedirhanilerden Malatya Mutasarrıfı Halil Bey'le beraber güya postayı vuran hırsızları takip bahanesiyle Kürtleri getirtmeye çalıştıkları haber alındı. Bittabi zarar vermelerini engellemek için askerî ve milli tedbirlere başvuruldu. Şu kadar ki, Kürtlerin mukaddes Hilafet makamına ve vatana olan sadakat ve bağlılıklarını göstermek üzere bazı ağaların bir miktar Kürt kuvvetiyle birlikte Malatya istikametine hareket etmeleri ve Padişah ve millet aleyhinde İngilizlerle işbirliğine cüret eden ve o civarın saf Kürtlerini posta hırsızlarını takip yalanıyla toplayarak beyhude yere asker tarafından telef edilmelerine ve Padişah'a, millete karşı isyan etmiş bir şekle sokulmalarına sebebiyet verecek olan bu vatan hainlerinin alçaklıklarını, yukarıda arz edilmiş olan Kürtlere seri vasıtalarla bildirerek davete uymamalarının teminine emek harcamaları son derece şayanı arzudur. Mümkün ise hemen girişmekle neticenin bildirilmesini rica ederiz.

Mustafa Kemal, Osmanlı Hükümeti'ni ve valisini vatan hainliğiyle suçlayarak, Hükümet'in bölgedeki Kürtleri kullanarak kongreyi engelleme planını, hiç alakası yokken, Hilafet ve Saltanat'a karşı "İngiliz desteğiyle bağımsız bir Kürdistan kurma planı" olarak nitelemiş, böylece Noel ile Bedirhanilerin Kürdistan seyahatini sonlandırmayı başarmıştır. Ayrıca 10 Eylül 1919 gecesi Dahiliye Nazırı Adil Bey'e çok sert bir telgraf çektiği de görülmektedir.²²

Noel ile Bedirhaniler bölgeyi terk ediyorlar

10 Eylül 1919 günü, yani Sivas Kongresi'nin bitişinden bir gün önce çekilen telgraflara bakıldığında, askerî birliklerin Malat-

ya'ya yürümesi üzerine Elaziz Valisi Ali Galip Bey'in, Mutasarrıf Halil Bedirhan'ın, Binbaşı Noel'in ve arkadaşlarının Malatya'yı terk ederek Kâhta'ya doğru yola çıktıkları görülmektedir. Bu sırada 3. Kolordu'nun Aziziye'deki iki süvari bölüğü Malatya üzerine yürümüş, 15. Kolordu'nun Mamahatun'daki süvari alayı Harput'a girmiş, ayrıca Sivas'tan gelen katırlı süvari müfrezesi Malatya'ya doğru yol almıştır.²³ 15. Alay Kumandanı İlyas Bey 10 Eylül günü saat 14:00'te Malatya'ya varmış ve söz konusu zevatın Kâhta istikametine firar ettiklerini Mustafa Kemal'e telgrafla bildirmiştir.²⁴ Binbaşı Noel günlüklerinde, Bedir Ağa ve Vali'yi, kendilerini takip etmekte olanlarla görüşmek üzere arkalarında bırakarak bölgeyi hızla terk ettiklerini ve güneye doğru yol alarak saat 14:00 civarında Rışvan'a vardıklarını ifade etmektedir. Noel'e göre, Vali askerî birlikle iletişim kurmaya çalışmışsa da başarılı olamamış, Malatya'yı terk ederek akşam Hacı Bedir Ağa ve Halil Bedirhan'la birlikte yanlarına gelmiştir.

Mutasarrıf Halil Bedirhan'ın Malatya'yı terk etmesi üzerine, yönetimin Jandarma tarafından üstlenildiğini görüyoruz. Sonuçtan memnun kalan Mustafa Kemal, 15. Alay Kumandanı İlyas Bey'e Sivas'tan çektiği 10 Eylül 1919 tarihli telgrafta "Vali ve Mutasarrıf'ın firarı niyetlerindeki hıyanete en büyük delildir," diyerek, bunların bir an evvel ele geçirilmeleri ve o bölgede Kürtlük cereyanına kesinlikle mahal verilmemesi için çaba sarf edilmesini istemiştir:

[...] Kürtlük cereyanının kökünden sökölüp atılması ve firarı hainlerin İngiliz parasıyla Kürtleri aldatarak Padişah ve asker aleyhine sevke çalıştıkları, bunlara uyanların aman verilmeden ve merhamet edilmeden imha edileceği her tarafa uygun şekilde tamim olunarak saf ve namuslu halkı hakikatten haberdar etmek gibi tedbirlere bir an evvel başvurulması pek önemlidir.²⁵

23 Mustafa Kemal'in Diyarbekir 13. Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi Halit Bey'e çektiği Rumi 10 Eylül 1335 (10 Eylül 1919) tarihli telgraf. Akt. ABE, Cilt 3, s. 382.

24 15. Alay Komutanı İlyas Bey'in Mustafa Kemal'e çektiği Rumi 10 Eylül 1335 (10 Eylül 1919) tarihli telgraf. Akt. Mazhar Müfit Kansu, a.g.e., Cilt 1, s. 262.

25 Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 3, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1961, vesika 68, s. 962-963.

Mustafa Kemal'in bu kadar sert bir tutum takınmasında, Bedirhanilerin halen Kürtleri yönlendirebilecek potansiyele sahip bulunmalarının etkisi vardır. Bedirhanileri yakın takibe alan Mustafa Kemal, 10 Eylül 1919'da 15. Kolordu Kumandanlığı'na çektiği şifreli telgrafta, Kâhta'da Bedir Ağa'nın yanına gelen grubun Kürtleri toplayıp karşı harekate geçmeyi hedeflediğini, Maraş'taki İngiliz kuvvetlerinden yardım almasının da muhtemel olduğunu dile getirmektedir.²⁶

Mustafa Kemal, 11/12 Eylül gecesi Heyet-i Temsiliye adına Malatya'daki İlyas Bey'e çektiği telgrafta,²⁷ Bedir Ağa'yı ve Keven Aşireti Reislerini kendi tarafına çekmesini istemiş, Mister Noel'in sözlerinin blöf olduğunu, Kürtleri toplamayı başarsa da askerî kuvvet karşısında başarılı olamayacağını ifade etmiştir.²⁸ Yine Umumi Kongre Heyeti'nden İlyas Bey'e çekilen bir başka telgrafta, "Bu hususta zatıalilerinin azami şiddet ve ciddiyet göstereceklerinden eminiz," denerek Vali Ali Galip Bey, Bedirhaniler ve diğerleri hakkında şunlar söylenmiştir:

[...] Bu adamların aileleri iyi şekilde muhafaza altında bulundurulmalıdırlar. Taraftarları tereddütsüz ve derhal tutuklanmalıdırlar, zerre kadar engellemeye ve fesada cüret edenler merhamet edilmeksizin derhal idam olunmalıdırlar. Hilafet ve Saltanat'ın dokunulmazlığı ve milletin hukuk ve mukaddesatı bugün bu tarzda hareketi emretmektedir.²⁹

Ali Galip Bey, bu olaydan sonra Kuvayı Milliye ile temasa geçerek durumu idare etmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Mustafa Kemal, ilgili kumandanlardan, millet haini olarak nitelendirdiği Ali Galip Bey'in "hezeyannamesine" cevap verilmesini, o taraftan gelecek habercilerin derhal tutuklanıp cezalandırılmasını istemiştir.³⁰

26 Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 3, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1961, vesika 69, s. 963-964.

27 Sivas Kongresi'nin bittiği günün akşamıdır.

28 Akt. ABE, Cilt 3, s. 393.

29 Genel Kongre Heyeti'nden İlyas Bey'e gönderilen Rumi 11 Eylül 1335 (11 Eylül 1919) tarihli telgraf. Akt. ABE, Cilt 3, s. 394.

30 Akt. ABE, Cilt 4, s. 26.

Bu gergin sürecin tanığı olan Noel, anılarında, Kürtlerin ulusal birlikteliğindeki zayıflığa sık sık dikkat çekmektedir. 12 Eylül 1919 tarihli notlarında, Malatya'daki Ermeni katliamının örgütleyicisi olduğu gerekçesiyle İstanbul Hükümeti'nce hakkında tutuklama emri çıkarılmış olan Hacı Kaya'nın, Heyet-i Temsiliye adına Hacı Bedir Ağa'ya gelerek, kendisine ve Bedirhanilere verdiği desteği çekmesi için pan-Islamist duygulara seslenen bir konuşma yaptığını anlatmaktadır. Notlarında Kuvayı Milliye'yi "İttihat ve Terakki Partisi" olarak isimlendiren Binbaşı Noel, gelişmeler sonucunda ziyaretini kesip Kâhta ve Urfa üzerinden Halep'e dönmek zorunda kalmıştır.³¹ Kürdistan Teali Cemiyeti'nce de desteklenen seyahatin bu şekilde son bulması, Cemiyet'in nüfuzunu önemli ölçüde zedelediği gibi, Kuvayı Milliye'nin bölgenin en önemli aktörü olduğunu da kanıtlamıştır.

Karabekir Paşa'dan Harbiye ve Dahiliye Nazırlarına hakaret

Kazım Karabekir Paşa, Sadaret'e yazdığı 12 Eylül 1919 tarihli telgrafında, Sivas'ın Kürt eşkıyasıyla basılması hususunda Dahiliye ve Harbiye Nazırlarını suçlamış, bunun uluslararası kamuoyunda genel bir Kürt isyanı olarak değerlendirileceğini söyleyerek şu yorumda bulunmuştur:

Bir kolordu merkezi olan Sivas'taki asakir-i şahaneye Kürt eşkıyasını hücum ettirmekle iki din kardeşini ve tarihin aynı ırktan olan iki evladını, yani Türk'le Kürd'ü birbiriyle çarpıştırmak isteyen ve vatan ve milletin kalpgâhına tevcih edilen bu karar hainane bir suikastın tertipçilerinin, ne gibi bir menfaat karşılığında işledikleri henüz anlaşılamayan Dahiliye ve Harbiye Nazırları olduğu imzalarıyla aynen tutulan çeşitli şifreli muhaberatından anlaşılmıştır.³²

31 E.W.C. Noel, *a.g.e.*, s. 50-51.

32 Bkz. 15. Kolordu Kumandanlığı'ndan Sadaret'e Rumi 12 Eylül 1335 (12 Eylül 1919) tarihli şifreli telgraf, Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 233.

Görüldüğü üzere, İstanbul Hükümeti'nin Kuvayı Milliye'ye yönelik husumetinden ve Sivas Kongresi'ne engel olma isteğinden kaynaklanan bu gelişme, bölgedeki Kürtleri Kuvayı Milliye'nin açık hedefi haline getirmiştir.

Dahiliye Nezareti: “Kongre, gerçekleri tahrif edip halkı kışkırtıyor”

Dahiliye Nazırı, Malatya hadisesi üzerine Bitlis, Van ve Diyarbakir Valilerine bir yazı yazarak meseleyi aydınlatma gereği görmüştür. Telgraf çekilen vilayetlerin Kürtlerle meskûn olması 15 Eylül 1919 tarihli bu telgrafi ve muhteviyatını daha da önemli kılmaktadır.³³

Telgrafın ilk kısmında, Mustafa Kemal ve arkadaşlarına ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır. Bu kısımda, devletin çok nazık bir dahilî ve haricî vaziyette olduğu bu dönemde eski bazı komutanların ve muvazzaf askerlerin çeşitli adreslere muhalif telgraflar çektikleri, az sayıda kişiyi kongre adı altında topladıkları, bazı kumandanların ve Sivas Valisi'nin, Padişah iradesiyle azledildikleri halde vazifelerinden ayrılmadıkları belirtilmektedir. Telgrafta, halkın bunlara destek vermediği iddia edilerek, böylesi olayların yabancı işgaline davetiye çıkardığına değinilmiştir. “Mamûretülaziz Valisi Galip Bey, Sivas Valiliğine ve Kumandanlığına tayin edilmiş ve Sivas'ta bir taarruza maruz kalmaması için 100-150 kadar süvariden ibaret bir muhafız kuvvetini yanına alması tedbir için uygun görülmüş idi,” denerek, bu görevlendirme üzerine “Kongre” adı altındaki heyetin Ankara ve Sivas Kumandanları ve Sivas Valisi'yle birlikte alenen muhalefete giriştikleri, telgrafhaneleri işgal ederek telgraflarla her tarafı ayağa kaldırmaya çalıştıkları, bu meseleye esrarengiz bir şekil vererek gerçeği tahrif edip uydurdukları efsanelerle halkı tahrik ettikleri ifade edilmiştir.

33 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 103 Gömlek No: 166, Dahiliye Nazır'nın Bitlis, Van ve Diyarbakir vilayetlerine çektiği Rumi 15 Eylül 1335 (15 Eylül 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

“Mutasarrıf Halil Bedirhan’ı zaten alacaktık”

Dahiliye Nazırı, Kongre Heyeti’nin çektiği tüm telgraflarda bahsettiği şahıslardan biri olan Malatya Mutasarrıfı Halil Bedirhan’ın yerine yeni birinin tayininin düşünülüp kararlaştırıldığını açıkça beyan etmektedir. Nazır, Kongre Heyeti’nin Bedirhanilerden gizli bir tertibata memur edildiği iddia edilen şahıslar hakkında ise merkezî hükümetçe incelemenin devam ettiğini, hakikatin bundan ibaret olduğunu belirtmiş, valilerden, Hilafet makamına ve Hükümet’e bağlı kalınarak bu tarz fesatlıklara mahal verilmemesini istemiştir. Dahiliye Nazırı bu meseleyle ilgili olarak Konya ve Ankara Valiliklerine de telgraf çekerek, Ali Galip Bey meselesinde hakikatin Kongre Heyeti’nce tahrif edilip halkın tahrik edildiğini ifade ederek yukarıdaki beyanata benzer açıklamalarda bulunmuş, Kongre hareketine atfen, bu tür olayların yabancı işgaline davetiye çıkaracağı uyarısında bulunmuştur.³⁴

Noel: “İngilizler bölgede Ermeni hâkimiyetinden yana”

Bu bölümü sonlandırmadan önce, İngiliz Binbaşı Noel’in bu ziyaretleri esnasında kaleme aldığı bazı raporlara bakmakta fayda görüyorum. Kuvayı Milliye, Kürtleri İngiliz desteğiyle Bağımsız Kürdistan kurmakla “suçlarken”, bu meselenin merkezinde yer alan Binbaşı Noel’in raporlarında yer alan ifadeler, tam tersi bir durumu ortaya koymaktadır. Güney Kürdistan’da Kürt-İngiliz çatışmasının hararetle devam ettiği ve Kürdistan genelinde bir İngiliz karşıtlığının yükseldiği bu dönemde, Binbaşı Noel’in günlüklerinde yer alan bazı notlar, İngilizlerin Kürtlere yönelik hâkim bakış açısına dair çok önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler ise Kuvayı Milliye’nin Osmanlı Kürdistanı’ndaki Kürt aktörlerin her çalışmasını “İngilizci”, “Hilafet karşıtı”

34 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 103 Gömlek No: 127; Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 103 Gömlek No: 126, Dahiliye Nazırı’nın Konya ve Ankara Valilerine çektiği Rumi 13 Eylül 1335 (15 Eylül 1919) tarihli şifreli telgraflar.

ve “ihaneççi” olarak nitelemesini de anlamsız kılmaktadır. Zira İngilizlerin Osmanlı Kürdistanı üzerindeki temel düşüncesi en başından beri “Ermenistan” meselesinin gölgesinde kalmıştır ve Mondros Mütarekesi bahsinde yer aldığı üzere, Vilayat-ı Şarkîye’nin “Altı Ermeni Vilayeti” olarak zikredilmiş olması Batı’nın klasik Ermenistan algısının tipik örneklerden biridir. Binbaşı Noel, İngilizlerin bölgedeki genel Kürt politikasına ilişkin şu tespitlerde bulunmaktadır:

Diyarbakir Vilayeti’nde yaptığım araştırmalar neticesinde, Kürtlerin ağırlıkta olduğu yörelerin hiçbirinde Ermeni hâkimiyetinin kurulamayacağını teminat altına alınmasının ortamı sakinleştirici bir etki yaratacağını belirtmiştim. Buna karşılık olarak, “Kürtlerin ağırlıklı olduğu yörelerde ancak sınırsız Ermeni hâkimiyetinin kurulmaması teminat altına alınabilir,” cevabını almıştım.³⁵

İngiltere Hükümeti’nin Kuzey Kürdistan yani Mütareke sonrası Osmanlı Kürdistanı konusundaki yaklaşımının “Ermeni” faktörünü öne çıkardığı açıktır. Öyle ki, Vilayat-ı Şarkîye dâhilinde, Kürtlere, çoğunluk oldukları yerlerde dahi siyasi hâkimiyet verilmemesi tasarlanmıştır. İngilizlerin bu hâkim düşüncesi elbette Kürtler arasında yaygın olan “Şarkın Ermenistan’a terk edileceği” korkusunun çok da yersiz olmadığını kanıtlamaktadır. Kürtlerin Kürdistan’da Ermeni egemenliğini Osmanlı egemenliğine tercih etmeleri ise kesinlikle imkânsızdır.

35 E.W.C. Noel, *a.g.e.*, s. 17

Sivas Umumi Kongresi Kararları

Sivas Kongresi'nde yapılan kimlik tanımının Kürtler açısından anlamı

4 Eylül 1919'da çalışmalarına başlayan Sivas Umumi Kongresi, Osmanlı birliklerinin Malatya'ya girmesinden bir gün sonra, 11 Eylül 1919'da sonuç beyannamesini yayımlamıştır.¹ Bu süreçte Ali Galip Bey olayında Hükümet'e karşı üstünlük sağlayan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli'deki tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin tek bir çatı altında toplanması kararının alındığı Sivas Kongresi'nden sonra daha güçlü bir aktör haline gelmiştir.

On maddeden oluşan Sivas Umumi Kongre Beyannamesi'nin içeriği Kürtler açısından da büyük önem taşımaktadır. Hareketin genel çerçevesini çizen ve ileride genel hatlarıyla "Misak-ı Milli" kabul edilecek olan en önemli maddesi (1. Madde) şöyledir:

1 Mustafa Kemal dâhil olmak üzere kongreye katılan 29 kişinin isimlerini eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey'in (Kansu) anılarından öğreniyoruz. Bu listede Şark'tan sadece Erzincan temsilcisi Şeyh Fevzi Efendi'nin ismini anan Mazhar Müfit kendisini Hakkâri temsilcisi olarak kaydetmiştir. Bkz. Mazhar Müfit Kansu, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 252.

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında akdedilmiş Mütareke'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız dâhilinde kalan ve her noktası ezici İslam çoğunluğu ile meşkûn olan Osmanlı memleketleri kısımları birbirinden ve Osmanlı topluluğundan bölünmez ve hiçbir sebeple ayrılık kabul etmez bir bütün teşkil eder. Bu memleketlerde yaşayan bütün Müslüman unsurlar, yekdiğerine karşı hürmet ve fedakârlık hissiyatıyla dolu ve ırk ve sosyal hukukları ile muhitlerinin şartlarına tamamen riayet eder öz kardeşirler.²

Görüldüğü üzere “millet” kavramı Erzurum Kongresi'nde zikredildiği şekliyle, tarihsel ve sosyolojik gerçekliğe uygun olarak “Osmanlı camiası” olarak tanımlanmaktadır. Bu “üst kimlik” tanımında “Müslümanlık” vurgusunun yanında “Türklük” veya benzeri herhangi bir etnik referansa yer verilmemiş, Osmanlı camiasının Müslüman unsurlarının eşitliği öngörülerek hiyerarşik sıralamalardan kaçınılmıştır.

İleride Heyet-i Temsiliye ile Hükümet arasında imzalanacak olan Amasya Protokollerinde burada zikredilmiş olan Osmanlı Devleti sınırlarının kabul edildiğini, Kürtler ile Türklerin Osmanlı camiasının başlıca iki Müslüman unsuru olarak nitelendiğini göreceğiz. Sivas Kongresi Beyannamesi, Mustafa Kemal Paşa'nın Kürtleri Türklerle beraber Osmanlı camiasının ana unsurlarından biri olarak gördüğüne ilişkin beyanlarını da tasdik etmektedir. Bu “vatandaşlık tanımı”nın önce Vilayat-ı Şarkiye Kongresi'nde, ardından da, daha çok Batı vilayetlerinden gelen delegelerin iştirakiyle toplanan Sivas Kongresi'nde kabul edilmesi Kürtler açısından anlamlıdır.

Bütünlüğün ve istiklalin teminatı: Hilafet ve Saltanat

Sivas Kongresi Beyannamesi'nin Hilafet ve Saltanat'a ilişkin 2. Maddesi şöyledir:

2 Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 112-115; Kazım Karabekir, *a.g.e.* Cilt 1, s. 236.

Osmanlı camiasının bütünlüğü ve milli istiklalimizin temini ve yüce Hilafet ve Saltanat makamının korunması için Kuvayı Milliye'yi amil ve milli iradeyi hâkim kılmak kati esastır.

Hilafet ve Saltanat makamı “Osmanlı camiasının bütünlüğü”nün ve bağımsız bir geleceğin teminatı olarak kabul edilmiş, bu hedefe ulaşabilmek için milli iradenin hâkim kılınması gerektiği belirtilmiştir.

Şark'ta Ermenilere karşı birlikte mücadele

3. Madde de Kürtler açısından büyük önem arz etmektedir:

Osmanlı memleketlerinin herhangi bir parçasına karşı gerçekleşecek müdahale ve işgale ve özellikle vatanımız dâhilinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matûf harekâta karşı Aydın, Manisa, Balıkesir cephelerinde milli cihatta olduğu gibi birlikte müdafaa ve mukavemet, meşru esas olarak kabul edilmiştir.

O dönem Kürt toplumunun en büyük kaygılarından olan Vilayat-ı Şarkiye'nin Ermenistan'a terki “tehlikesine” karşı ortak harekât kararı alınması Kürtler açısından büyük önem taşımaktadır. Anadolu'daki Osmanlı askerî birliklerini ele geçirecek siyasal niteliğinin yanında bir askerî hareket niteliği de kazanmış olan Kuvayı Milliye hareketi, bu maddeyle Kürtlere, Ermeni meselesine karşı teminat vermiştir.

Beyanname'nin diğer maddeleri

4. Madde'de vatan topraklarının paylaşıldığı gayri Müslim vatandaşların her türlü haklarının korunduğu fakat bu topluluklara sosyal dengeyi bozacak imtiyazlar verilemeyeceği bildirilmiştir. 5. Madde'de ise, Osmanlı Hükümeti'nin dış baskıların etkisiyle memleketin herhangi bir parçasını terk etmesi halinde, vatanın, milletin ve Hilafet ve Saltanat makamının korunması için gerekli tedbirin alınacağı dile getirilmiştir. 6. Mad-

de'de, Mütareke'nin imzalandığı tarihte Müslüman halkların çoğunlukta olduğu memleketlerin bütünlüğüne tekrar vurgu yapılmıştır. 7. Madde'de ise devletin dahili ve haricî istiklali ile vatanın bütünlüğünün korunması kaydıyla, yabancı devletlerin kalkınma ve sanayileşmeye yönelik yardımlarından faydalanılabileceği belirtilmiştir ki bu madde, o dönem gündemde olan "Amerikan mandası" düşüncesinin bir izdüşümüdür. 8. Madde'de Mebusan Meclisi'nin ivedilikle açılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. 9. ve 10. Maddeler ise, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşuna ve Temsil Heyeti'ne ilişkindir.

Sivas Kongresi kararıyla tüm Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i Ilhak Cemiyetleri, Osmanlı Cemiyetler Kanunu'na uygun olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında bir araya toplanmış ve Temsil Heyeti teşkil edilmiştir. Eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit, Temsil Heyeti'ne Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf, Bekir Sami, Hoca Rauf, Erzincanlı Şeyh Fevzi, Hakkı Behiç, Hüsrev Sami, Karavasılı Ömer Muhtar, Niğdeli Mustafa Bey'in ve kendisinin seçildiğini belirtmiştir.³ Kongre tarafından Sivas Valiliğine verilen 11 Eylül 1919 tarihli yazıda ise eski Bitlis Mebusu Sadullah Efendi'nin ve Mutki aşiret reislerinden Hacı Musa Bey'in de Temsil Heyeti'nde yer aldıkları ifade edilmektedir.⁴

3 Mazhar Müfit Kansu, *a.g.e.*, s. 251.

4 ABE, Cilt 3, s. 386-387

Sivas Kongresi Sonrası Genel Vaziyet

Heyet-i Temsiliye: “Sadrazam, Sultan’ı yanlış bilgilendiriyor”

Bütün çabalarına rağmen Sivas Kongresi’ni akamete uğratamayan Ferit Paşa Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasındaki krizin Sivas Umumi Kongresi’nin ardından arttığını görüyoruz. Heyet-i Temsiliye, Ferit Paşa Hükümetinin yaptığı propagandaya, yani bir hükümet iş başına gelinceye kadar İstanbul’la resmî telgraf bağlantısını kesme kararı alarak cevap vermiştir. Bütün vilayetlere gönderilen tamimde işlerin Padişah’a bağlı kalınarak yürütüleceği, cins ve mezhep ayrılığına bakılmaksızın herkesin can, mal, ırz ve hukukunun muhafaza edileceği bildirilmiştir.¹ Bu yeni adım Ferit Paşa Hükümeti’nin Anadolu’daki mevcudiyetine bir darbe daha vurmuştur. Heyet, 14 Eylül 1919 tarihli uzun bir telgrafla, hükümeti tanımama kararının gerekçesini Padişah’a sunmuştur. Telgrafta özetle Ferit Paşa Hükümeti’nin yanlış politikalarına ve sonuçlarına değinilerek, Sadrazam’ın Sultan’ı yanlış bilgilendirdiği, Kuvayı Milliye’yi İttihatçılıkla itham ettiği, buna karşılık İstanbul’daki Rum ve Ermeni kongrelerine karşı müsamahalı davrandığı ve Anayasa’ya aykırı hareket ettiği belirtilmiştir. Heyet-i Temsiliye, krizin daha da

1 Akt. ABE, Cilt 4, s. 30 ve s. 36.

derinleşmemesi için Sultan'dan hükümet değişikliğine gitmesi talebinde bulunmuştur.²

Mustafa Kemal: “Milli hareket İtilaf Devletleri’ne karşı değil”

Mustafa Kemal Paşa ile Heyet-i Temsiliye’nin, bu günlerde İtilaf Devletleri’ne karşı olmadığına ilişkin bir beyanname yayımlamış olması da dikkat çekicidir. Hükümetin, Kuvayı Milliye hareketini Mütareke şartları gereği yeni işgallere sebep olacak bir hareket olarak ve “İttihatçı” olarak nitelemesi, Heyet-i Temsiliye’nin bu tarz açıklamalarda bulunmasını gerektirmiştir. Örneğin Urfa Mutasarrıfı’na çekilen telgrafın birinci maddesinde şöyle denmektedir:

Heyet-i Temsiliye’nin ve Sivas’ta toplanan Genel Kongre’nin kararlarının ve icraatının hiçbir şekilde İtilaf Devletleri’ne karşı taarruz şeklinde olmadığı, Kongre’nin cihana ilan edilen beyannamesi muhteviyatından ortaya çıktıktan başka, bu husus fiiliyat ile de tamamen sabit olmuştur. Bu hakikat zamanla bütün açıklığıyla anlaşılacaktır.³

Kongre’nin ardından Kürt ağalarına verilen teşekkürname

Mustafa Kemal Paşa, İngiliz Binbaşı Noel’in Malatya ziyaretiyle bölgede yaşanan hareketliliğin son bulmasının ardından bölge ileri gelenlerinden Hacı Kaya’ya ve Şatzade Mustafa Ağa’ya Heyet-i Temsiliye adına gönderdiği bir telgrafla teşekkür etmiştir. Malatya Mutasarrıf Vekili vasıtasıyla Kürt ileri gelenlerine ulaştırılan 15 Eylül 1919 tarihli telgraf şöyledir:

Padişah ve millet hainlerinin aldatmalarına kapılarak, maa-zallah İslam arasında kan akıtılması ve günahsız zavallı Kürt

2 Akt. ABE, Cilt 4, s. 33-34.

3 Akt. ABE, Cilt 4, s. 68.

kardeşlerimizden birçoğunun Padişah askerleri tarafından telef edilmesi gibi, dünya ve ahret pek çok acı bir akıbetin ortaya çıkmasının engellenmesi emrinde geçen vatanperverane çalışmalarınız Sivas Genel Kongre Heyeti'nce takdire ve şükranla değer görülmüştür. Sizler gibi din ve namus sahibi büyükler oldukça Türk ve Kürt'ün yekdiğerinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamakta devam eyleyeceği ve Hilafet makamı etrafında sarsılmaz bir vücut olarak dahil ve hariç düşmanlarımıza karşı demirden bir kale halinde kalacağı şüphesizdir. Cenab-ı Hak mesainizi makbul eylesin.⁴

Kâhtalı Hacı Bedir Ağa'ya da bir telgraf gönderilmiştir. "Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal" imzasıyla gönderilen 16 Eylül 1919 tarihli telgraf şöyledir:

Din ve milletlerini İngiliz altınlarına satmış isimleri malum şahısların aldatmalarına kapılarak, maazallah din ve devlet aleyhinde bir felakete sürüklenmeden, hakikati görerek kurtuluş bulduğunuzdan dolayı bir din kardeşi sıfatıyla Sivas Umumi Kongresi sizleri tebrik eyler ve saf ve namuslu halka hak yolunu gösterme hususunda yardımınızı esirgememenizi ve vatanperverane hizmetlerde bulunmanızı rica eder.⁵

Bu arada, Sivas Kongresi sürecinde Garzan bölgesinden Cemîlê Çeto'nun da Mustafa Kemal'le haberleştiğini ve bu durumun Mustafa Kemal tarafından mutlulukla karşılandığını görüyoruz. Çeto'nun telgrafına cevaben Genel Kongre Reisi sıfatıyla Sivas'tan çıktığı 15 Eylül 1919 tarihli telgrafta şöyle demektedir:

Telgrafname-i âlileri geldi. Bütün Kürt kardeşlerimizin bu din ve devlete olan kati sadakatlerini ve mukaddes Hilafet makamına bağlılıklarını bir kere daha âleme ilan eden dostça tezahüratlarınız, Sivas'ta toplanan Genel Kongre delegeleri üzerinde pek derin şükran tesirleri uyandırdı. Rauf Beyefendi selam ve ihtiramınıza mukabele eder.⁶

4 Akt. ABE, Cilt 4, s. 39.

5 Akt. ABE, Cilt 4, s. 53.

6 Akt. ABE, Cilt 4, s. 40.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal, Kürtlerle iletişimde Saltanat ve Hilafet'e bağlılık ve Müslümanlığa dayalı Kürt-Türk kardeşliği hususlarını vurgulamayı sürdürmektedir.

Mustafa Kemal: “Türkler ile Kürtleri birbirlerine boğazlatmak istediler”

Mustafa Kemal, kongreden sonraki yazışmalarında, Hükümet'in kongre sürecinde Ali Galip Bey eliyle Kürtleri kullanarak gerçekleştirmeye çalıştığı planla ilgili suçlamalarını her fırsatta dile getirmiştir. Örneğin Müşir Fuat Paşa'ya çektiği 17 Eylül 1919 tarihli telgrafta Ferit Paşa'yı aşağılayıcı sözler sarf ederek şunları söylemiştir:

Bu sadrazamın cinayetlerinin ortağı olan Dahiliye ve Harbiye Nazırları da milletin sesini boğmak, meşru ve kanuni bir toplantıyı tanımamak, Kürt ile Türk'ü birbirine hücum ettirerek İslamlar⁷ arası boğazlaşmaya sebebiyet vermek gibi hainane fiilî teşebbüslere girişiyorlar.⁸

Mustafa Kemal bir yandan Kürtlerle yakın ilişkiler kurarken, diğer yandan da Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Kürdistan'daki faaliyetlerini engellemeye çabalamıştır. Örneğin, Harput Valisi Haydar Bey'e çekilen 26 Eylül 1919 tarihli gizli telgrafta Arapkir'de bulunan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Umumi Kâtibi Hulusi imzasıyla daha önce İstanbul'la haberleştiğinin anlaşıldığı bildirilerek, bu teşkilatın İngilizler hesabına Kürtlük meselesi çıkardığı açıklanmış ve mahv ve ilgası gerektiğinden vali tarafından icabına bakılması istenmiştir.⁹ Mustafa Kemal Paşa bu çalışmalarıyla, Kürtlerin mukadderatı hususunda Kuvayı Milliye çizgisi dışındaki oluşumlara hayat hakkı tanımamıştır.

7 Müslümanlar anlamında.

8 Akt. ABE, Cilt 4, s. 60.

9 Akt. ABE, Cilt 4, s. 122.

Sultan'dan Kuvayı Milliye'ye karşı beyanname

Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı döneminde tahta geçmiş olan Sultan Vahdettin, İttihatçıların ileri gelenlerinin savaş yenilgisi nedeniyle firar ettikleri, yıllardır süregelen savaşlar neticesinde maliyesi çökmüş, egemenlik alanını büyük ölçüde kaybetmiş ve özellikle Müslim-gayri Müslim ayrışması derinleşmiş olan bir ülkeyi, Mütareke'nin ağır şartları altında idare etmek zorunda kalmıştır. Mütareke sonrasında İngiliz devletiyle iyi ilişkiler kurmaya çabalayan Vahdettin'in, yeni işgallere sebebiyet verecek olası iç karışıklıkların önüne geçebildiği takdirde Barış Konferansı'ndan devletin bekasına yönelik olumlu bir karar çıkacağını umduğu anlaşılıyor. Payitahtta sistemli bir İngiliz baskısı altında bulunan Sultan, İttihatçı kadroların halen etkin olduğu bir bürokrasiyle yoluna devam etmek durumunda kalmıştır. Büyük bir infiale yol açan İzmir'in işgali ve bu süreçte iktidarda olan Ferit Paşa hükümetlerinin destek bulmayan politikaları, Sultan açısından büyük bir dezavantaj olmuştur.

Eski Bahriye Nazırı Rauf Bey de bu dönemin gelişmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Savaşın kaybedilmesi üzerine İttihat ve Terakki Hükümeti'nin istifasından sonra kurulan Ahmed İzzet Paşa kabinesinde Bahriye Nazırı olarak yer alan Hüseyin Rauf Bey'in, Osmanlı Devleti adına Mondros Mütarekesi görüşmelerini gerçekleştirerek Mütareke'ye imza koyan isim olduğunu belirtmiştik. Rauf Bey, sonraki süreçte ise Kuvayı Milliye Hareketi'yle yakınlaşmış, Mütareke şartlarını uygulamak zorunda olan Hükümet'e karşı yürütülen muhalefete gizlice destek vermiştir.

Anadolu'da sıcak gelişmelerin yaşandığı Eylül 1919'da Osmanlı Sultanı Vahdettin, ülkenin her tarafına ulaştırılmasını istediği "Beyanname-i Hümayun" başlıklı bir beyanname yayımlamıştır. 20 Eylül 1919 tarihli bu beyanname Osmanlı Sultanı ile Kuvayı Milliye Hareketi arasındaki ilişkiyi şekillendirecek önemli bir kavşak niteliğindedir.¹⁰

10 BOA Fon Kodu: I. DUIT Dosya No: 1 Gömlek No: 27, Padişah Mehmed Vahdettin imzalı Hicri 24 Zilhicce 1337 (20 Eylül 1919) tarihli Beyanname-i Hümayun.

Anadolu'da çok tartişılan ve Kuvvacıların İstanbul Hükümeti'nin aczine delil gösterdikleri İzmir meselesini ele alan bu beyannamenin yayımlanma amacı, Hükümet'in bu konuda Avrupa devletleri nezdinde ciddi teşebbüslerde bulunduğu ve konuyla ilgili bir tahkik komisyonu kuracağı bildirilerek, kamuoyunun teskin edilmesidir.

Aynı beyannamede Şark vilayetlerinin Ermenistan'a terki konusuna da değinen Sultan Vahdettin, vatanın ve milletin haysiyetine halel getirecek bir gelişmeye izin verilmeyeceğini bildirmiştir. Kuvayı Milliye'ye atfen ise, Anadolu'da huzuru bozmaya, Hükümet ile ahali arasında bir karşıtlık yaratarak Hükümet'in nüfuzunu düşürmeye yönelik hareketlerin, devletin esas menfaatlerine aykırı olduğunu ve barış görüşmelerinin sürdüğü bir dönemde Avrupa kamuoyunda yanlış bir izlenim yaratıldığını ifade etmiştir.

Osmanlı devletinin ve milletin haysiyetini koruyacak barış koşullarının yaratılacağına inandığını ifade eden Sultan Vahdettin, Hükümet'in de buna çalışıldığını ve Avrupa ile Amerika kamuoyundaki gelişmelerin de bu inancı desteklediğini dile getirmiştir. Buna karşılık, yine Kuvayı Milliye'yi kastederek, Hükümet karşıtı hareketlerin kanun dairesinde bir an evvel yapılmasını istediği mebus seçimlerini de geciktirdiğini eklemiştir. Kuvayı Milliye ve Mustafa Kemal ismen zikredilmese de, Sultan'ın beyannamesi mevcut Hükümet'e destek verirken halk nezdinde Kuvayı Milliye hareketinin meşruiyetini zedelemiştir.

Sivas'ta ABD-Kuvayı Milliye görüşmeleri

Sivas Kongresi esnasında Amerikan mandası fikrinin de tartişıldığından ve Kongre Beyannamesi'ne ve sonraki yazışmalara bakıldığında, Kuvayı Milliye hareketinin bu fikre karşı olmadığından yukarıda söz etmiştik. Kongreden sonra Amerikalı General Harbord'un Osmanlı vilayetlerinde bir inceleme gezisine çıkması ve Sivas'a da gelecek olması, Mustafa Kemal'e bu konuda bir fırsat sunmuştur. Sivas Kongresi'nden daha da güçlenerek çıkan Mustafa Kemal, Bolşevik yayımlacılığının beraberin-

de getirdiği yeni dengeleri iyi kullanarak Osmanlı Devleti üzerinde mutlak bir hâkimiyeti olan İngilizlere karşı “ABD kartı”nı kullanmak istemiştir. Bu nedenle Amerikalıların Kuvayı Milliye Hareketi hakkında olumlu bir izlenim edinmesine gayret göstermiş, heyetin bölgeye geleceğinin haber alınması üzerine, Amerikalılara yardımcı olunması için yazışmalar yapmıştır. Örneğin Heyet-i Temsiliye tarafından Erzurum Valiliği’ne 13 Eylül 1919 tarihinde çekilen telgrafta şöyle denmektedir:

Amerikalı General Harbord, Mardin, Diyarbakir, Harput ve Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum üzerinden Anadolu’ya seyahate başlamıştır. Heyetten bir binbaşı ve bir yüzbaşı bugün Sivas’a geldi. [...] Gerek kumandanlar gerek mülkiye memurları ve bilhassa eşraf ve beldenin ileri gelenleri ve milli cemiyetler tarafından hüsnükabul görmeleri, iyi ağırlanmaları ve memleketimiz ve milli cereyanlar hakkında doğru kanaatlerle dönmeleri hususlarında özenli hareket edilmesi rica olunur.¹¹

Mustafa Kemal, Anadolu’nun gerçek ahvalinin ABD tarafından bilinmesini çok önemsemiş ve İstanbul üzerinde etkili olan İngilizlere karşı bir alternatif güç olarak ABD’yi devreye sokmak istemiştir.

Mustafa Kemal’den Amerikalı General’e: “Kürt ve Türk iki Müslüman kardeşdir”

20 Eylül 1919 tarihinde Sivas’a varan General Harbord, Mustafa Kemal ve arkadaşlarıyla görüşmüş; Kuvayı Milliye Hareketi, gayri Müslimler, Ermeniler, Kürtler gibi konularda sorular sorarak malumat almıştır. Bu görüşmelerde Mustafa Kemal, Kuvayı Milliye’nin Mütareke tarihinde ortaya çıktığını ve sınır dışına yönelik hiçbir emel ve teşebbüsünün bulunmadığını belirtmiştir. Kürt politikasında “Şark’ın Ermenilere terki” hususuna sıkça atıfta bulunan Mustafa Kemal, Amerikalı generalle görüşmesinde ise, Ermeniler de dâhil, memlekette yaşayan hiçbir gayri Müslim topluluğa düşmanlık beslemediklerini, Er-

11 Akt. ABE, Cilt 4, s. 27

menilerin her türlü tabiiyet hakkına saygı gösterdiklerini, aksi yöndeki söylentilerin İngilizlerin aldatmacası olduğunu ifade etmiştir.

General Harbord'un Kürtlerin vaziyetine ilişkin sorusuna karşılık, "Türk ve Kürt'ün yekdiğerinden ayrılmaz iki Müslüman kardeş olduğu" ifade edilmiştir.¹² Bu görüşmelerde "Amerikan muavenet ve müzaheretı" yani "Amerikan mandası" konusu da masaya yatırılmıştır. Mustafa Kemal, "Tarafsız ve kuvvetli bir devlet ve milletin Beyannamemizin 1. Maddesi ahkâmı mucibince muavenetine ihtiyacımızı itiraf ve bunu memnuniyetle kabul ederiz,"¹³ sözleriyle, manda fikrine belli şartlar çerçevesinde açık olduklarını bildirmiştir. Mustafa Kemal konuya dair yazışmalarında, yaptıkları samimi ve uzun görüşmeler neticesinde, General Harbord'un lehlerine hareket etmeye karar verdiğini ifade etmiştir.¹⁴ General, bu görüşmelerden bir gün sonra Erzincan üzerinden Erzurum'a hareket etmiş,¹⁵ Heyet-i Temsiliye, Amerikalı General'e sunmak üzere bir rapor hazırlamaya başlamıştır.¹⁶

General Harbord ve yanındaki heyet 25 Eylül 1919'da Erzurum'a vararak Kazım Karabekir Paşa ile de ayrıntılı bir görüşmede bulunmuştur. Karabekir Paşa, Harbord'a sunduğu raporda İngilizlerin Mütareke şartlarına uymayarak pek çok soruna sebep olduklarını ifade etmiştir. Seyid Taha ile ilgili olayları uzun uzadıya izah eden Paşa, İngilizlerin Osmanlı Hükûmeti aleyhinde parayla isyan tertip ettiklerini öne sürmüştür.

Karabekir Paşa'nın Amerikalılara sunduğu raporda işlediği bir başka konu ise, Evliye-i Selase¹⁷ ve Kafkasya'da Ermenilerin Müslümanlara karşı uyguladıkları söylenen mezalim-

12 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 246.

13 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 246. Mustafa Kemal 21 Eylül 1919 tarihli telgrafında Karabekir Paşa'ya bu bilgiyi vermiştir.

14 Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin son sadrazamı Talat Paşa'ya gönderdiği 29 Şubat 1920 tarihli mektup. Akt. ABE, Cilt 6, s. 407-412.

15 Akt. ABE, Cilt 4, s. 82.

16 Heyet-i Temsiliye'nin Rumi 22 Eylül 1335 (22 Eylül 1919) tarihli kararı. Akt. ABE, Cilt 4, s. 89.

17 Kars, Ardahan ve Batum vilayetleri.

dir. Karabekir Paşa bölgedeki gelişmeleri ayrıntılarıyla açıkladıktan sonra, başka bazı yazılarla beraber, daha önce bahsettiğimiz Zilan ve Sıpkı Aşireti reislerinden gelen yazıları da delil olarak göstermiştir.¹⁸

ABD'ye sunulan raporda Kürtler, Ermeniler ve Bolşevizm

Mustafa Kemal, Sivas'ta General Harbord'la yapılan görüşmenin ardından uzunca bir rapor hazırlayarak Amerikalı General'e göndermiştir.¹⁹ Kürt ve Ermeni meseleleriyle ilgili bölümler de içeren bu rapor, bölgede şekillenen yeni siyasi dengeleri, Kuvayı Milliye Hareketi'nin gelişimini ve Osmanlı Devleti ile Kürtlerin yakın gelecekte yüzleşecekleri vaziyeti ele almaktadır. Mustafa Kemal'in bu konulardaki yaklaşımını anlayabilmek için, raporda yer alan Amerikan mandası, Bolşevizm, İttihatçılık, Turancılık, gayri Müslimler gibi bölümlere kısaca değinelim.

Söz konusu raporun girişinde Mütareke'nin imzalanmasından sonra meydana gelen olaylar özetlenmiş, İtilaf Devletleri'nin Mütareke şartları dışında işgallere başladığı, Meclis-i Mebusan'ın dağıtıldığı, Doğu Anadolu'da Ermenistan devleti kurulduğu, Trakya'nın Yunanlara verildiği, Karadeniz Bölgesi'nde Pontus Cumhuriyeti kurulduğu belirtilmiştir. Bu meseleler nedeniyle memleketin her tarafında milli cemiyetlerin kendiliğinden oluşmaya başladığını anlatan Mustafa Kemal, bu cemiyetlerden örnekler verdikten sonra, bunların hiçbirinin bir siyasi partiye bağlı olmadığını vurgulamış, tek amaçlarının memleketin bütünlüğünü, milletin ve devletin haklarını korumak olduğunu söylemiştir. Ferit Paşa Hükümeti'nin suçlandığı, Erzurum ve Sivas Kongresi çalışmalarının ayrıntılarıyla anlatıldığı raporda, gayri Müslimlerle ilgili şöyle bir paragraf yer almaktadır:

18 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 345-346.

19 Maj. Gen. James G. Harbord, *Conditions in the Near East - Report of the American Military Mission to Armenia*, Washington Government Printing Office, 1920, s. 29-37 Akt. ABE, Cilt 4, s. 106-113.

Kendileriyle çok uzun bir zaman birarada yaşadığımız Müslüman olmayan vatandaşlarımız (Ermeniler, Rumlar, Yahudiler vd.) hakkında en iyi niyetlerle samimi duygular beslemekten ve onları da bizimle tam bir eşitlikte düşünmekten başka bir görüşümüz veya hissiyatımız yoktur. Mutlak surette inanıyoruz ki, eğer memleket, ta içinde şimdiye kadar faaliyette bulunan kötü tesirler ve telkinlerden kurtulursa, İmparatorluk'un çeşitli ırkları birbirleriyle tam bir barış içinde yaşayacaklar ve ortak, mesut ve müreffeh bir hayat süreceklerdir.

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal, Batı kamuoyunun gayri Müslimlerle ilgili kaygılarını kesin olarak gidermeye yönelik net bir tavır ortaya koymaktadır. Bu ifadelerde, Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki "Müslüman unsurların eşitliği" ilkesinin dışına çıkılarak, gayri Müslimlere de eşitlik ilkesi temel alınarak yaklaşıldığını görüyoruz. Raporda Erivan merkezli Ermenistan Cumhuriyeti'ne düşmanlık beslenmediği dile getirilmiş, fakat Ermenilerin o bölgede Müslümanlara zulmettiği vurgulanmıştır.

Amerikalı generale sunulan raporda Kürt ve Kürdistan meselesinin bir İngiliz entrikası olarak nitelendiği dikkat çekmektedir. Rapor boyunca Kürtlerin hep "kardeş" olarak nitelenmesine karşılık, kaderlerini tayin etmek için "Kuvayı Milliye" hareketinden bağımsız olarak yürüttükleri bütün çalışmalar kötülenmiş, hatta ihanet olarak değerlendirilmiştir. Raporun "5.a" maddesi örnek olarak gösterilebilir:

İmparatorluk'u bölmek ve Türkler ile Kürtler arasında bir kardeş harbine sebebiyet vermek için Kürtleri İngiliz himayesi altında bağımsız bir Kürdistan kurma planına katmak üzere tahrik ettiler. İleri sürdükleri tez, İmparatorluk'un nasıl olsa dağılmaya mahkûm olduğudur. Bu teşebbüsleri gerçekleştirmek için büyük paralar harcadılar, her türlü casusluğa başvurular, hatta derhal hafiyeler gönderdiler. Bu suretle, Noel isimli bir İngiliz Subay, uzun bir zaman Diyarbekir'de gayret sarf etti ve faaliyetlerinde her türlü sahtekârlık ve aldatmaya başvurdu. Fakat bizim Kürt vatandaşlarımız hazırlanan komplonun far-

kına vararak, onu ve vicdanlarını parayla satan diğerk bir grup haini o bölgeden kovdular. Diyarbekir faaliyetlerinde hayal kırıklığına uğramış olan Mr. Noel, Bedirhan Aşireti'ne mensup ve para vererek ikna ettiği Kâmuran, Celadet ve Diyarbekirli Cemil Paşazade Ekrem gibi, hısımları arasında hiç itibarı olmayan bir grup maceraperestle Malatya'ya gitti. Burada bağımsız bir Kürdistan kurulması yolundaki teşebbüslerini, aynı zamanda Bedirhan Aşireti'ne mensup Kaymakam Halil Bey'le işbirliği yaparak tekrarladı.

Raporun devamında Dahiliye Nazırı Adil Bey ve Harbiye Nazırı Şefik Paşa'nın Harput Valisi Galip Bey'le birleşerek "Ermenilerin memleketi işgal edecekleri" yaygarasıyla milletin silaha sarılmasını sağlamaya ve bu şekilde saf Kürt vatandaşları ayaklanmaya tahrik etmeye çalıştıkları iddia edilerek konuya şöyle devam edilmiştir:

Bu habisin planın üç gayesi vardı: Kürt ayrılıkçılığını canlandırmak, milli kuvvetleri imha etmek ve aynı memleketin evlatları arasında bir mücadeleye ve kan dökmeye sebep olmak. Suikastı tertipleyenler, tasarladıkları faciaya Halil Bey'in postayı yağma ettiği söylenen bir grup eşkiyayı takip edeceği bahanesiyle istettiği askerlerden bir kısmını da dâhil etmekten da hi çekinmediler.

Bu şahıslar, milli kuvvetleri küçümsemelerinin tabii neticesi olan perişanlıkla karşılaştılar. Bu entrikaların tamamen dışında kalmış olan mahalli halk, çok geçmeden bunların haki ki mahiyetini anladı ve suçluları tutuklamak üzereydi ki, kaç tılar.

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal, Binbaşı Noel'in önceki bölümlerde açıkladığımız Kürdistan ziyaretlerini Ali Galip Bey meselesiyle de birleştirerek, bunu müstakil Kürdistan kurulmasına yönelik bir İngiliz entrikası olarak sunmaktadır. Mustafa Kemal'in Batı kamuoyunu aydınlatmak istediği diğerk hususlar "Bolşeviklik" ve "Turancılık" olmuştur. Wilson Prensipleri'ne ilişkin olumlu ifadelerin yer aldığı, buna karşılık Turan-

cılık iddialarının reddedildiği raporda, Bolşevizm'e dair şu ifadelerle yer verilmiştir:

Bolşeviklere gelince, bizim memleketimizde bu doktrinin herhangi bir yeri olamaz. Dinimiz, âdetlerimiz ve aynı zamanda sosyal bünyemiz, böyle bir fikrin yerleşmesine uygun değildir. Türkiye'de ne büyük kapitalistler ne de milyonlarca zanaatkar ve işçi vardır. Diğer taraftan sırtımızda zirai bir mesele'nin yükünü taşıyamıyoruz. Son olarak, toplumsal bakımdan dinî prensiplerimiz Bolşevizmi benimsemekten bizi uzak tutmaktadır.

Amerikalılara verilen bu raporun genelinde İngiliz politikaları sert bir biçimde eleştirilmiş ve İngilizlerin Ferit Paşa'yla birlikte çeşitli entrikalara başvurdukları söylenerek, Kuvayı Milliyecilerin İttihatçı oldukları, Bolşeviklerin Anadolu'yu işgal edecekleri, Kuvayı Milliye'nin gayri Müslimlere zulmettiği yolundaki propagandaların İngilizler ve Ferit Paşa tarafından yayıldığı iddia edilmiştir.

General Harbord'un manda raporunda Kürtler

General Harbord, bu görüşmelere ilişkin raporunu "General Harbord's Report on Armenia; Mandate Question - Both Sides" başlığıyla Amerikan senatosuna sunmuştur.²⁰ Harbord raporunda manda sistemini etraflıca inceleyerek lehte ve aleyhte sebepleri maddeler halinde sıralamaktadır. Bölge barışının nasıl Amerikan çıkarlarına uygun bir şekilde sağlanabileceği sorusuna odaklanan raporun "Lehte Sebepler" bölümünün dokuzuncu maddesi şöyledir:²¹ "Ermenilerin ve diğer Hristiyanların katliamına son verecek, Türklerin, Kürtlerin, Yunanların ve diğer milletlerin hakkını teslim etmemize yarayacaktır." Görüldüğü üzere, General'in senatoya sunduğu raporda, kurulacak

20 General Harbord'un bu raporu 3 Nisan 1920'de Amerikan Senatosu'na sunulmuştur.

21 "Türkiye'de Kurulmak İstenen Amerikan Mandası, General James G. Harbord'un Gizli Raporu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Haziran 1970, sayı 33, s. 10-14.

manda sistemiyle Türk ve Yunan milletlerinin olduğu gibi Kürt milletinin de hakkının korunacağı açıkça ifade edilmektedir.

Heyet-i Temsiliye:

“Ferit Paşa Hükümeti düşürülsün”

Bolşevizm yayılcılığı başta olmak üzere değişen siyasal dengeleri iyi kullanan ve Amerikalı yetkililer tarafından muhatap alınan Heyet-i Temsiliye, bu süreçte İtalyan ve Fransız yetkililerle de çeşitli görüşmeler yaparak ağırlığını arttırmıştır. Sivas Kongresi’nden sonra Ferit Paşa Hükümeti’nin düşürülmesine yönelik çağrısını yineleyen heyet, Sivas’tan Padişah’a çektiği 22 Eylül 1919 tarihli telgrafta Ferit Paşa Hükümeti’ni sert bir biçimde eleştirmiş, Sadrazam’ı “tarihin hiçbir ihanet safhasıyla karşılaştırılamayacak bir ihanet”le suçlanmıştır. Padişah’ın dahi Paşa tarafından yalan-yanlış bilgilendirildiği ifade edilerek, şöyle denmiştir: “Memleketi korumak için Ferit Paşa kabinesinin hemen düşürülmesiyle, herkesin itimadına mazhar kişilerden meydana gelen bir kabinenin teşkiline şehinshahlerinin müsaadelerini bütün millet namına niyaz ve istirham eyleriz.”²²

General Harbord’la yapılan görüşmelerden sonra Kuvayı Milliye’yle ilgili “İttihatçı”, “gayri Müslim karşıtı” gibi algıları kırmak ve siyaseten oldukça yıpranmış olan Ferit Paşa Hükümeti’ni düşürmek için propagandalara girişen Heyet-i Temsiliye, Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya Komiserleri ile Flemenk, İspanya, İsveç ve Danimarka Sefaretlerine çekilen 24 Eylül 1919 tarihli telgrafta milli harekâtın kötü niyetli çevrelerce gayri Müslimlere karşı bir hareketmiş gibi gösterilmeye çalışıldığını, oysa bunun gerçeği yansıtmadığı ifade ederek şöyle demektedir:

Milletin bugünkü talebi de vatana hıyaneti sabit olan Ferit Paşa kabinesi yerine, milli emellere itaatkâr meşru ve itimada değer bir kabinenin iktidar mevkiine geçmesidir. Dolayısıy-

22 Akt. ABE, Cilt 4, s. 92-93.

la memleketimiz dâhilinde mevcut olan asayişin devamının ve Müslüman olmayan vatandaşlarımızın her türlü dokunulmazlığının emniyet altında bulunduğunu teyiden beyan ile şeref duyarız.²³

Mustafa Kemal ve Kuvayı Milliye Hareketi, Ferit Paşa Hükümeti'ne karşı Sivas Kongresi'nden sonra başlattığı siyasi savaşta galibiyete yaklaşmaktadır. Batı Anadolu'daki Yunan işgali, Şark'ın Ermenilere terk edileceğine dair dedikodular ve Sadrazam'ın bu konudaki onaylayıcı beyanları ve tüm çabalara rağmen kongre çalışmalarının engellenememiş olması, Hükümet'in Anadolu ve Şark'taki nüfuzunu ziyadesiyle azaltmıştır. Ayrıca Bolşevizmin yükselişiyle değişmeye başlayan dengeler ve bu dengeleri iyi kullanan Kuvayı Milliye Hareketi'nin büyük devletlerce de muhatap kabul edilerek güçlenmesi Ferit Paşa Hükümeti üzerindeki kamuoyu baskısını daha da artırmıştır.

23 Akt. ABE, Cilt 4, s. 102.

Amasya Protokolleri Süreci ve Kürtler

Yeni hükümet - Kuvayı Milliye mutabakatı

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin istifasını sunmasının ardından Sadrazam olarak atanan Ali Rıza Paşa, 2 Ekim 1919'da yeni kabineyi Sultan'a sunmuştur.¹ Yeni kabinede Harbiye Nazırı olarak yer alan 2. Ordu eski müfettişi Cemal Paşa ve Bahriye Nazırlığı görevini alan Salih Paşa, yeni hükümet ile Kuvayı Milliye arasında mutabakatı sağlayacak olan kişilerdir.

Sultan Vahdettin, yeni Sadrazam'a verdiği 2 Ekim tarihli iradede Kanuni Esasi'nin 27. Maddesi gereği yeni kabineyi tasdik ettiğini bildirmiş, halk arasındaki huzursuzluğun bir an evvel giderilmesini ve mebus seçimlerinin kanun çerçevesinde gerçekleştirilmesini istemiştir.²

İstanbul'daki hükümet değişikliğini memnuniyetle karşılayan Heyet-i Temsiliye, Ali Rıza Paşa Hükümeti'yle bir mutabakat arayışına gitmiştir. Sultan'a çekilen 7 Ekim 1919 tarihli

1 BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 84, Sadrazam Ali Rıza Paşa imzasıyla Sultan'a sunulan Rumi 2 Teşrinievvel 1335 (2 Ekim 1919) tarihli tahrirat.

2 BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 83, Sultan Vahdettin imzalı, Sadrazam Ali Paşa'ya hitaben yazılan Rumi 2 Teşrinievvel 1335 (2 Ekim 1919) tarihli tahrirat.

telgrafta, Heyet, milletin şikâyetleri üzerine Ferit Paşa kabinesinin düşürülerek yeni bir hükümetin kurulmasından dolayı Sultan'a şükranlarını sunmuştur.³

Heyet-i Temsiliye bu süreçte kongre kararlarını yeni hükümetle paylaşmış, hükümetten, kongrede kabul edilen temel ilkeleri kabul etmesini, yeni meclis açılıncaya kadar milletin mukadderatıyla ilgili kesin taahhütlerde bulunmamasını ve Barış Konferansı'na gönderilecek kişileri ehliyetli ve milletin emellerini idrak etmiş zevattan seçmesini istemiştir.⁴ Hükümet tarafının Heyet-i Temsiliye'nin talep ve görüşlerine sıcak bakması üzerine Heyet adına Mustafa Kemal imzasıyla çekilen 8 Ekim 1919 tarihli telgrafta, "Hükümetin milli emel ve talepler dairesinde çalışacağının ilanı bugünden itibaren milletle hükümeti ayrılık kabul etmez bir şekilde birleştirmiştir,"⁵ denerek, iki taraf arasında mutabakat sağlandığı ilan edilmiştir.

Amasya Protokolleri

Yeni Osmanlı Hükümeti ile Kuvayı Milliye arasında oluşan bu ılımlı havanın etkisiyle, 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükümeti Amasya'da görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmeler neticesinde "Amasya Protokolleri" olarak bilinen ve bazı maddeleri Kürtleri de ilgilendiren mutabakat metinleri imzalanmıştır.⁶ Bu görüşmelerde hükümeti temsil etmekle görevlendirilen Bahriye Nazırı Salih Paşa ve beraberindekiler 15 Ekim 1919'da İstanbul'dan yola çıkmış, 18 Ekim 1919 tarihli irade-i seniye gereği bu seyahat süresince Salih Paşa'ya Ticaret ve Ziraat Nazırı Hadi Paşa vekâlet etmiştir.⁷ Salih Paşa başkanlığındaki Hükümet heyetinde Erkân-

3 BOA Fon Kodu: BEO. SYS Dosya No: 34-64 Gömlek No: III-7.

4 Heyet-i Temsiliye'nin Hükümet'le yazışmalarının detayları için bkz. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Kasım 1968, sayı 14, s. 14-23.

5 BOA Fon Kodu: BEO. SYS Dosya No: 34-64 Gömlek No: III-8.

6 BOA Fon Kodu: BEO. SYS Dosya No: 34-66 Gömlek No: III-9 (Kürtlerle alakalı 2. Protokol).

7 BOA Fon Kodu: İ. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 86, Rumi 18 Teşrinievvel 1335 (18 Ekim 1919) tarihli irade-i seniye ve BOA Fon Kodu: BEO Dosya No:

ı Harbiye Binbaşı Salih Bey, Yüzbaşı Sami Bey, iki şoför, iki muavin ve bir de emirber nefer yer almaktadır. Sekiz kişilik heyetin masrafları için 800 lira ödeneğin yanı sıra, “mesarif-i gayri melhuz” yani hesapta olmayan olası harcamalar için 880 lira ödenek tahsisi yapılmıştır.⁸

Mustafa Kemal, görüşme öncesinde konuyu Kazım Karabekir’e ileterek fikir ve düşüncelerini almak istemiş,⁹ istişareler neticesinde Heyet-i Temsiliye’nin 15 Ekim 1919 tarihli kararıyla Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey’in bu görüşmelere katılmalarına karar verilmiştir.¹⁰

Görüşmeler sonunda hazırlanan protokoller iki nüsha olarak karşılıklı imzalanmış, Salih Paşa tarafından imzalananlar Heyet-i Temsiliye’de, Heyet-i Temsiliye tarafından imzalananlar ise Salih Paşa’da kalmıştır.¹¹ Şimdi, bu yeni sürecin hangi temelde şekilleneceğini anlamak üzere, protokol metinlerini ayrı ayrı değerlendirelim.

Kuvayı Milliye’nin genel çerçevesi

Hükümet ile milli teşkilat arasında esas noktalarda anlaşma sağlandığına değinen birinci protokol, milli hareketin müdahale sınırlarını çizmektedir. Buna göre özetle, İttihatçılık ve İttihat ve Terakki fikrinin memlekette tekrar uyanmasına mahal verilmeyecek, Osmanlı bürokrasisi üzerinde tayin ve azillere yönelik talepte bulunulmayacak, intikam politikası güdülmeyecek, mebus seçimleri serbest bir ortamda yapılacak, galeyanlı gösterilerden ve makalelerden vazgeçilecek, asayiş ihlal edilmeyecek ve hükümetin ne lehinde ne de aleyhinde açıklamalarda bulunulmayacaktır. Bu protokoldeki en kayda değer nok-

4596 Gömlek No: 344630, Rumi 18 Teşrinievvel 1335 (18 Ekim 1919) tarihli Sadaret Mektubi Kalemî Tezkiresi.

8 BOA Fon Kodu: MV Dosya No: 217 Gömlek No: 51, Meclis-i Vükela’nın Rumi 13 Teşrinievvel 1335 (13 Ekim 1919) tarihli kararı.

9 Bkz. 15. Kolordu Kumandanı Kazım Paşa’ya gönderilen 14 Teşrinievvel 1335 (14 Ekim 1919) tarihli telgraf. Akt. ABE, Cilt 4, s. 301.

10 Akt. ABE, Cilt 4, s. 305.

11 İmzalanan tüm protokollerin tam metinleri için bkz. ABE, Cilt 4, s. 335-350.

ta ise ortak bir karar mahiyetindeki 4. Madde'dir: "Tehcir dolayısıyla suç işleyenlerin kanunen cezalandırılması adlen ve siyaseten elzemdir." Bu madde, Ermeni tehciri dolayısıyla meydana gelen duruma ilişkin ortak bir ilke kararı alındığını göstermektedir.

Hilafet ve Saltanat'ın korunması

Osmanlı Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye'nin, Kürtlerin kuru-lacak yeni düzende sahip olacakları konuma ve haklara ilişkin imzaladıkları 2. Protokol şöyle başlamaktadır:

20 Ekim 1919-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Amasya'da Bahriye Nazırı Salih Paşa Hazretleri ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi üyelerinden Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Rauf ve Bekir Sami Beyefendiler arasında cereyan eden görüşmelerin zabıtnamesidir.

Osmanlıların kavminin hükümdarlarına karşı asırlardan beri muhafaza eyledikleri kutsi bağ, memleketin maruz kaldığı son felaketler karşısında bir kat daha kuvvet kazanmış olup bütün İslam âlemi için bugün dahi kuvvetli ve mukaddes bir dayanak ve yegâne sığınak teşkil eylemekte olan İslam Hilafet makamı ve Osmanlı Saltanatı'nın sürekliliğinin ve korunmasının temini gayesi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin asıl hedefi olduğu delilleriyle açıklandıktan ve enine boyuna anlatıldıktan sonra Genel Kongre'nin 11 Eylül 1919 tarihli beyannamesi¹² maddelerinin görüşülmesine başlandı.

Görüldüğü üzere, kongrede kabul edilen maddelerin görüşülmesinden önce, Kuvayı Milliye'nin temel hedefinin Osmanlı Saltanatı'nın ve Hilafet'in devamı olduğu zikredilmiştir.

Osmanlı ülkesi: Türk ve Kürtlerle meskûn yerler

2. Protokol'ün 1. Maddesi'nde kabul edilen Osmanlı ülkesi sınırları şöyle çizilmiştir:

12 Sivas Kongresi Beyannamesi

Beyanname'nin birinci maddesinde Osmanlı Devleti'nin tasavvur ve kabul edilen sınırı Türk ve Kürtlerle meskûn araziye ihtiva eylediği ve Kürtlerin Osmanlı camiasından ayrılması imkânsızlığı izah edildikten sonra, bu sınırın en asgari bir talep olmak üzere elde edilmesinin temini lüzumu müştereken kabul edildi.

1. Madde'nin girişinde, Sivas Kongresi kararlarının 1. Maddesi'nde olduğu gibi, Osmanlı ülkesinin kabul edilen sınırının Türk ve Kürtlerle meskûn araziye kapsadığı ve Kürtlerin Osmanlı camiasından ayrılmasının mümkün olmadığı kabul edilmiştir.

Amasya Protokollerinden ve Kongre kararlarından önce de, bazı raporlarda yeni Osmanlı yurdunun Kürt ve Türk coğrafyalarından meydana geleceğinin açıkça belirtilmiş olması dikkat çekicidir. Henüz Sivas Kongresi sürecinde Müşir İzzet Paşa tarafından kaleme alınan ve İstanbul'da bulunan İsmet Bey'in (İnönü) de bilgisi dâhilinde Sivas Kongresi'ne sunulmak üzere Karabekir Paşa'ya gönderilen Amerikan mandasıyla ilgili sorunların değerlendirildiği "Hükümet-i Osmaniye ile Düvel-i İtilafiye Arasında Akdedilecek Sulha Dair Bazı Mütalaa-yı Hususiye" başlıklı raporun 4. Maddesi'nde şöyle deniyor:

Mutlak çoğunluğu İslam olan ve aynı zamanda Rum ve Ermeni azınlıklarıyla da meskûn bulunan Küçük Asya vilayetlerinin, İstanbul dâhil olmak üzere Türk ve Kürt vilayetlerinin tamamen Devlet-i Âliye arasında bulunması gerekli ve adaletin icabındandır.¹³

Kurulacak yeni "Osmanlı" ülkesinin sınırlarının Türk ve Kürt coğrafyası olduğu ve bu iki Müslüman unsurun "azınlık değil" ana unsurlar oldukları Amasya Protokollerinden önce de Türk tarafınca kabul görmüş ve kayda geçirilmiştir.

13 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 190.

Kürtlere serbestçe gelişim imkânı tanınacak

Amasya'da imzalanan protokole dönersek, 1. Madde'nin devamında, Kürtlerin sahip olacakları haklara şu şekilde değinilmektedir:

[...] Bununla beraber Kürtlerin serbestçe gelişmelerini temin edecek şekil ve surette örfi ve toplumsal hukukumuzca müsaadelere mazhar olmaları dahi tervic¹⁴ ve yabancılar tarafından Kürtlerin bağımsızlığı –zahiri maksadı– altında yapılmakta olan tezviratın¹⁵ önüne geçmek için de bu hususun şimdiden Kürtlerce malum olması hususu münasip görüldü.

Görüldüğü üzere yeni kurulacak düzende Kürtlerin Türklerle beraber Osmanlı camiasının ana unsuru olacağı konusunda bir mutabakat sağlanmış, buna istinaden Kürtlerin örfi ve toplumsal hukuk çerçevesinde serbestçe gelişim hakkına sahip olacağına karar verilmiş ve bunun Kürtlerce şimdiden bilinmesi gerektiğine değinilmiştir. Kürtlerle ilgili bu karar Wilson Prensipleri'nin “Türk olmayan Osmanlı unsurlarının serbestçe gelişim hakkı” ilkesine de uygundur.

Burada dikkate değer önemli bir nokta, “müstakil Kürdistan” meselesine ilişkin gündemin “zahiri” olduğunun vurgulanmasıdır. Hatırlanacağı üzere Mustafa Kemal Paşa, Kürt Kulübü ve Şerif Paşa meselesine ilişkin daha evvelki pek çok yazışmasında Kürtlerin mukadderatına yönelik Osmanlı camiası dışındaki çözüm arayışlarının, esasında Ermenistan'ı amaçlayan bir İngiliz politikası olduğu yönünde güçlü bir propaganda yürütmüştür. Protokol metnindeki bu ifadeler, gerek Hükümet gerek Kuvayı Milliye tarafından yürütülecek Kürt politikasında bu yaklaşımın devam ettirileceğine yönelik bir işarettir.

Bu maddenin devamında, yabancı işgali altındaki Kilikya bölgesi ile Aydın bölgesinin vatanın bir parçası olduğu, Trakya'da da Edirne'nin ve Meriç sınırının terkine rıza gösterilme-

14 Kabul ettirip geçerli kılmak.

15 “Söze yalan karıştırma” anlamında kullanılmış.

yeceği belirtilmiştir. Bunların dışında, Protokol'de başka önemli kararlar da yer almaktadır:

2. Madde'de, Kongre Beyannamesi'nin 4. Maddesi'nde öngörülen Hıristiyan unsurlara fazla imtiyazlar verilmemesine yönelik gaye, mutlaka elde edilmesi gereken bir hedef olarak kabul edilmiştir.

3. Madde'de, Beyanname'nin 7. Maddesi'nde zikredilen bağımsızlığın tamamen korunması şartıyla fenni, sinai ve iktisadi ihtiyaçların giderilmesi konusu işlenmiş, bu konunun uzmanlarca görüşüldükten sonra milli çıkarlara göre düzenlenip mecliste görüşülerek kabul edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

4. Madde'de, 11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi Kararları'nın öbür maddelerinin de Meclis-i Mebusan'ın kabulünden geçmek şartıyla esas olarak uygun görüldüğü ifade edilmiştir.

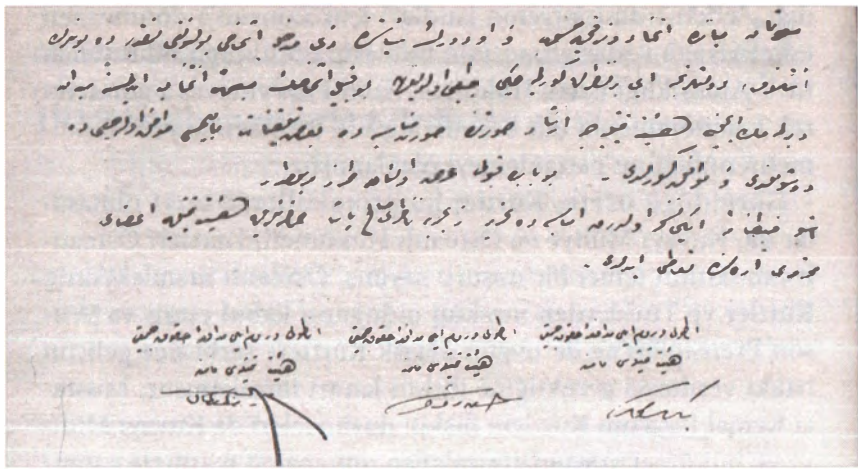
5. Madde'de, kongre kararıyla kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilat kısmına ilişkin konulara yer verilmiştir.

Meclis'in Anadolu'ya taşınması kararı

Bu protokolde ele alınan en önemli konulardan biri de Meclis-i Mebusan'ın İstanbul dışında toplanmasına ilişkin karardır. Hükümet, çeşitli sebepler öne sürerek o dönemde kabul etmemiş olsa da,¹⁶ bu karar, 1920 Baharı'nda Ankara'da kurulacak olan Millet Meclisi'nin dayanağıdır. Konuyla ilgili paragraf şudur:

Milli Meclis'in İstanbul'da tamamen emniyet ve serbestlik halinde olarak görev yapabilmesi şarttır. Bunun, bugünkü şartlara göre ne dereceye kadar sağlanabileceği düşünüldü. İstanbul'un yabancı işgali altında bulunması sebebiyle Milletvekillerinin teşri'i görevlerini hakkıyla yerine getirmelerine pek müsait olmayacağı fikri hasıl oldu. Yetmiş savaşında Fransızların Lion'da ve en sonra Almanların Weimar'da yaptıkları gibi, barışın kurulmasına kadar geçici olarak Milli Meclis'in Anado-

16 Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Kasım 1968, Sayı 14, sayfa 33-35.

Örnek Belge 25: Amasya Protokollerinden Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami Beylerin imzasının bulunduğu bir örnek.

lu'da Hükümet'in uygun göreceği başka emin bir yerde toplanması doğru görüldü.

Protokolün devamında, milletvekili seçimlerinin tam bir serbestilik içinde yapılması gibi konulara ilişkin ayrıntılara yer verilmiştir. Diğer protokollerde de ise şu konular ele alınmıştır:

3. Protokol'de, yapılacak seçimlere İttihatçıların ve tehcir meselesine bulaşmış isimlerin aday gösterilmemesi karara bağlanmıştır. Gizli olan 4. Protokol'de suç işleyen Ermenilerin de mahkemeye verilmesi, Yunanların İzmir'i tahliye etmesi için merkezî hükümetin protestolara başlaması ve Aydın Kuvayı Milliyesinin merkezî hükümetçe desteklenmesi gibi hususlar yer almıştır. Amasya protokollerinin en önemlilerinden olan 5. Protokol, Osmanlı Devleti'ni temsilen Barış Konferansı'na gidecek isimlerin tespit edildiği protokoldür. Bu durum, merkezî hükümet ile Temsil Heyeti arasında kurulan işbirliğinin mahiyeti hakkında fikir vermektedir.

Bahriye Nazırı Salih Paşa, yapılan görüşmeler hakkında İstanbul Hükümeti'ni bilgilendirmiştir. Sadaret'ten Salih Paşa'ya gönderilen 23 Ekim 1919 tarihli emirnamede, telgrafların alın-

dığı, “efkâr-ı umumiyenin istidlatı” için Samsun’a dönmezden evvel Sivas’a kadar gitmesinin münasip görüldüğü bildirilmiştir.¹⁷ Anlaşıldığı üzere Hükümet, Salih Paşa’yı Sivas’a gönderek kamuoyundaki çift başlılık algısını kırmayı ve yeni hükümetin nüfuzunu perçinlemeyi planlamıştır.

Görüldüğü üzere, Kürtler bu protokollerde taraf olmasalar da, Kuvayı Milliye ve Osmanlı Hükümeti, Kürtleri Osmanlı camiasının temel bir unsuru saymış, Osmanlı memleketinin Kürtler ve Türklerden meskûn olduğunu kabul etmiş ve Wilson Prensipleri’ne de uygun olarak Kürtlere serbestçe gelişim hakkı verilmesi gerektiğine ilişkin kararı imzalamıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın Kürtlere ilişkin düşünceleri de Kuvayı Milliye ve hükümet arasında imzalanan mutabakat metniyle garanti altına alınmıştır.

17 BOA Fon Kodu: BEO Dosya No: 45 Gömlek No: 97, Sadaretuzma Mektubi Kalemi’nin Rumi 23 Teşrinievvel 1335 (23 Ekim 1919) tarihli tezkiresi.

1919 Sonbaharı'nda Kürdistan

Güney Kürdistan'daki Kürt-İngiliz çatışmaları büyüyor

Osmanlı Devleti'nde hükümet değişikliği üzerine bu gelişmelerin yaşandığı 1919 Sonbaharı'nda Güney Kürdistan'da Kürt-İngiliz çatışmalarının gittikçe derinleştiğini görüyoruz. Diyarbekir Valisi'nin Mardin Mutasarrıfı'ndan aldığı bilgiye dayanarak Dahiliye'ye gönderdiği 20 Ekim 1919 tarihli "mahrem" kayıtlı rapora göre, İngiliz Musul Siyasi Hâkimi'nin Müslüman kadınları Ermenilere verme girişimi İmadiye, Goyan, Miran ve Batuvan Aşiretlerinin İngilizlere karşı isyan kararı almalarına yol açmıştır. Bu raporun yazıldığı tarihten birkaç gün evvel, İmadiye ve Goyan Aşiretleri süngü ve hançerlerle İngilizlere hücum ederek 13 kişiyi yaralamıştır. İmadiye, Duhok, Akra ve Zibar Aşiretlerinin de isyan etmek üzere olduklarını ifade eden Diyarbekir Valisi, bu karışıklıkların müsebbibi olarak gördüğü İngiliz yetkililer hakkında şöyle diyor:¹ "Vilayetin bilhassa Cezire kazası hududunda Musul Siyasi Hâkimi fesatlıktan geri durmamakta ve milli ve dinî hissiyatı rencide edecek hal ve harekete devam etmektedir."

Cizre ve çevresindeki aşiretlerin sert mizaçlı ve aynı zaman-

1 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 10, Diyarbekir Valisi Ali Faik Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği Rumi 20 Teşrinievvel 1335 (20 Ekim 1919) tarihli tahrirat.

da mutaassıp olduklarını belirten Diyarbekir Valisi, İngilizlerin bu hareketlerini gören Müslümanların galeyana gelmemesine ve sükûnetin korunmasına çalışıldığını anlatmaktadır. Son olarak, aşiretlerin dinî bir kıyama girişmelerinin engellenebilmesi için Siyasi Hâkim Lechman'ın görevinden alınması ve İngilizlerin bu yanlış hareketlere son vermeleri gerektiğini eklemektedir. Dahiliye Nezareti, vaziyetin Hariciye Nezareti'ne iletiliğini bildirmiş ve Vali'ye, Hariciye'den bir cevap gelene kadar devleti müşkül duruma düşürecek hiçbir hadiseye meydan vermemesini emretmiştir.²

Goyan'da neler oldu?

Bu süreçte Kürt İngiliz çatışmalarının yoğunlaştığı yerlerden biri de, önceki bölümlerde sıkça bahsettiğimiz Goyan bölgesi olmuştur. Bitlis Vali Vekili tarafından Şırnak Kaymakamı'nın ve Siirt Mutasarrıfı'nın beyanlarına dayanılarak hazırlanan 30 Ekim 1919 tarihli rapora göre, Zaho ile Geliyê Goyan arasında bulunan "Sendiyan" mevkiinde Geliyê Goyan'a saldıran İngilizlerden ve Ermenilerden 150'si ölmüş, 60'ı yaralanmıştır. Bu çarpışmada 12 ölü ve yaralı bırakan Goyanlılar iki top, iki mitralyöz, pek çok silah ve cephaneyi ele geçirmişlerdir. Vehbi Bey, bu bilgilerin rivayete dayandığını ve durumun anlaşılması için tahkikat gerektiğini ifade etmektedir.³

Vali Vekili Vehbi Bey, başka bir rivayete göre İngilizlerin Geliyê Goyan'ın Kiror Köyü'ne saldırarak Kürtlerden 70-80 yaralı ve 60 ölü bıraktığını, İngiliz ve Nasturilerden de iki misli zayıyat meydana geldiğini bildirmiştir. Yine bu rapora göre, İngilizler katledilen Siyasi Hâkim'in katillerinin teslim edilmesini ve o vakada alınan mühimmatın geri verilmesini talep etmiştir. Kürtlerden Mele İbrahim adında bir şahsın İngilizlerle yaptığı görüşmeden sonra bildirdiği üzere, İngilizler, Kiror Köyü'nün

2 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 10, Dahiliye Nezareti'nin Rumi 21 Teşrinisani 1335 (21 Kasım 1919) tarihli tezkiresi.

3 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-3 Gömlek No: 70, Bitlis Vali Vekili Vehbi imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Rumi 30 Teşrinievvel 1335 (30 Ekim 1919) tarihli telgraf.

yakılması, katillerin teslim edilmesi ve İngilizlere boyun eğilmesi şartıyla meseleyi kapatacaklarını, Kürtlerin Zaho'ya serbestçe gidip gelmelerine izin vereceklerini beyan etmişlerdir.

İngiliz kuvvetlerinde yer alan askerlerden 1.200'ünün Nasturi, 500'ünün Ermeni ve bir kısmının Hintli olduğunu belirten Vehbi Bey, Zaho'da mukim Şırnaklı Yusuf Ağa'ya dayandırdığı bu bilgilerin rivayetten ibaret olduğunu ve tahkik edilmekte olduğunu eklemiştir.

Barzan ve Zibar'da Kürt-İngiliz çatışması

1919 Kasımı'nda Güney Kürdistan'ın Barzan ve Zibar bölgesinde de Kürt-İngiliz çatışmalarının gerçekleştiğini görüyoruz. Van Valisi Midhat Bey'in 22 Kasım 1919 tarihli raporuna göre, Lechman'ın yerine atanan yeni Musul Valisi, Akra Siyasi Hâkimi'nin, tercümanının ve 59 kişilik muhafız alayının eşliğinde Barzan Şeyhi Ahmed Efendi'yle yaptığı görüşmeden dönerken, Barzan'ın Bîra Kebiran Köyü civarında katledilmiştir. Vali'ye göre, bu saldırının failleri civarın aşiret reisleridir.⁴

Aynı konu hakkında İstanbul'a bilgi veren Diyarbekir Valisi Faik Ali Bey ise, İngiliz Siyasi Hâkimi'nin, İmadiye ve Akra siyasi memurlarıyla beraber Zibar kasabasına giderek beş kişiyi tutuklamak istemesi üzerine Zibar Aşireti tarafından katledildiğini bildirmektedir.⁵

Karabekir Paşa'ya göre Zibar hadisesi ve Barzan Şeyhleri

Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa da Güney Kürdistan'daki gelişmeleri takip ederek hükü-

4 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Midhat Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 22 Teşrinisani 1335 (22 Kasım 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

5 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Diyarbekir Valisi Ali Faik imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Rumi 26 Teşrinisani 1335 (26 Kasım 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti ve Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen Rumi 27 Teşrinisani 1335 (27 Kasım 1919) tarihli tezkire.

metle paylaşmıştır. Karabekir Paşa, Zibar'daki çatışmalar hakkında 11. Fırka Kumandanı'ndan aldığı ihbara göre hazırladığı 24 Kasım 1919 tarihli raporunda, Barzan Şeyhi ile Zibar Aşireti'nin, Musul ve Akra Siyasi Hâkimleri ile maiyetlerindeki öldürdüklerini ifade etmektedir. Paşa, bu hadiseden sonra Kürt aşiretlerinin Akra'ya hücum ederek şiddetli bir muharebeden sonra Akra'yı zapt ettiklerini ve Bicil⁶ Şeyhlerinin de Barzanlılar ile Zibarlılara yardımda bulunduklarını belirtmektedir. Karabekir Paşa, Kürtlerin, üzerlerine gelen iki İngiliz uçağını püskürttüklerini, şimdi ise, İngilizlerin şiddetli bir karşılık verecekleri düşüncesiyle var güçleriyle hazırlık yaptıklarını rapor etmiştir.⁷ Paşa'nın sunduğu raporun 2. Maddesi'nde, bu hadisede yer alan Barzan Şeyhi Şeyh Muhammed Efendi'nin şu açıklamada bulunduğu ifade edilmektedir: "Zibar'da gerçekleştirmeye muvafık olduğumuz mesele esasen din nokta-i nazarından başlamıştır. Melunların kahır ve mahvına duçar olmak için bütün mevcudiyetimizle İslamiyet'in yüceltilmesi uğruna çalışacağız!"⁸ Paşa, raporun devamında Zibar Reisi Faris Ağa'nın, reislerden Bekir Ağa'nın ve Şirvan Reisi Halil Ağa'nın da bu yönde açıklamalarda bulunduklarını belirtmektedir.

Güney Kürtlerinin Osmanlı'dan cephane ve yardım talebi

Van Valisi Midhat Bey'in Dahiliye Nezareti'ne verdiği malumata göre, Barzan Şeyhi Ahmed Efendi ile Barzan, Zibar ve Şirvan Aşiretleri, Şemdinan Kaymakamlığı'na yazı yazarak İngilizlerle yaşanan çatışmalara ilişkin izahat vermişlerdir. Bu mücadeleyi İslam dinine ve Osmanlı hükûmetine hizmet amacıyla ve İngilizleri bölgeden çıkarmak üzere gerçekleştirdiklerini söyleyen

6 Zibar'ın "Bêcil" şeyhleridir.

7 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, 15. Kolordu Kumandanlığı'ndan Harbiye Nezareti'ne çekilen Rumi 3 Kanunuevvel 1335 (3 Aralık 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

8 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, 15. Kolordu Kumandanlığı'ndan Harbiye Nezareti'ne çekilen Rumi 3 Kanunuevvel 1335 (3 Aralık 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

reisler, ellerinde yeterli miktarda silah ve cephane olması durumunda topraklarını senelerce müdafaa edebileceklerini belirtmişlerdir. Şeyh Ahmed, silahlarının az olduğunu ve cephanelerinin tümüyle bittiğini bildirerek Osmanlı Devleti'nden bir miktar cephane istemiş, Van Valisi de bu talebi Dahiliye Nezareti'ne ulaştırmıştır.⁹

Vali Midhat Bey, Dahiliye'ye yazdığı telgrafta, Kürtlerin bu taleplerinin hükümetçe karşılanması mümkün olmasa bile, bu talebin büsbütün cevapsız bırakılması durumunda son zamanlarda Osmanlı'ya yaklaştıran ve Osmanlı'dan yardımını bekleyen aşiretlerin güceneceğini not düşmüştür.

Kürtlerin yardım talebine Osmanlı'dan ret yanıtı

Vali Midhat Bey'in birkaç gün sonra verdiği yeni bilgilere göre ise, Musul bölgesindeki isyan günden güne büyümüş, halk dağlara çekilmeye, Akra, İmadiye, Revandız ve Erbil'de mahalli idareler kurulmaya başlamıştır. Vali'ye göre, bölge aşiretlerinin reisleri yönetimi ellerine almışlar fakat bunu beceremeyeceklerini anlayınca, Şemdinan Kaymakamı vasıtasıyla işleri yürütecek bir memur gönderilmesini istemişlerdir.¹⁰

Vali, Musul aşiretlerinin ısrarla cephane, silah ve yönetici gönderilmesi istediklerini bir kez daha belirttikten sonra, İngilizlerin kuvvetlerini geri çektiğini ve şimdilik sadece uçaklarla bazı kaza ve köyleri bombardımana tabi tuttuğunu eklemiştir.

Güney Kürdistan'dan gelen yardım talepleri Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerince de değerlendirilmiş, mevcut vaziyet ve siyaset gereği, bir yardımda bulunulamayacağına karar verilmiş ve bu karar bölge valilerine bildirilmiştir.¹¹

9 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Midhat Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 22 Teşrinisani 1335 (22 Kasım 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

10 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Van Valisi Midhat Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği Rumi 27 Teşrinisani 1335 (27 Kasım 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

11 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e "pek mahrem" notuyla gönderilen Rumi 3 Kanunuevvel 1335 (3 Aralık 1919) tarihli tezkire.

Hükümet'ten Şemdinan eşrafına taltifler

Kürdistan'da bu olayların cereyan ettiği dönemde, Osmanlı Hükümeti'nin Kürt reislerini taltif ederek, Şemdinan bölgesindeki Seyid Taha meselesi üzerine Mayıs 1919'da başlamış olan süreci neticelendirdiğini görüyoruz.

Burada en önemli husus, Osmanlı Devleti'ni epey uğraştıran Seyid Taha'nın, Van Valisi Midhat Bey vasıtasıyla Osmanlı'ya sadakatini bildirmesi ve Midhat Bey'in onun için bir nişan talebinde bulunmasıdır. Anlaşıldığı üzere, Güney Kürdistan'da yaşanan çatışmalar, Ermeni egemenliği ihtimalinden dolayı Kürdistan'ın genelinde artan İngiliz karşıtlığı ve Osmanlı Devleti'ndeki yeni dengeler, İngilizlerin Seyid Taha'yla birlikte yürüttükleri çalışmayı da akamete uğratmıştır.

Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 2 Kasım 1919 tarihli yazıda İngilizlerin Kürt aşiretleri üzerindeki politikalarına değinilerek, eski Van Valisi Haydar Bey'in sözünü ettiği nişan verilmesi ve taltifin gerçekleştirilmesi gerektiği bildirilmektedir. Yazıda, Devlet-i Âli'nin kaynaklarının İngilizlerin sarf ettiği büyük miktarda parayla karşılaştırılamayacak kadar sınırlı olmasına rağmen, bazı zorunlu harcamalar için Van Valisi'ne 5.000 lira gönderilmesi ve bahsi geçen nişanların en kısa zamanda iletilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Seyid Taha'dan Osmanlı Devleti'ne sadakat bildirimi

İngilizlerle yakınlaşarak Osmanlı Devleti'ni zor duruma sokan Seyid Taha, daha evvel izah edildiği üzere, hareketinin Kürtlerce kabul görmemesi ve bölgede değişen dengeler nedeniyle politika değişikliğine gitmek zorunda kalmıştır. Rumiye'den bir şahısla Van Valisi'ne mektup göndererek Osmanlı Devleti'ne sadakatini sunmuştur. Vali Midhat Bey'e 19 Kasım 1919'da ulaştırılan bu mektupta,¹² önceki Van Valileri olan Cevdet ve

12 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 29, Van Valisi Midhat Bey'in Dahiliye Nezareti'ne yazdığı Rumi 19 Teşrinisani 1335 (19 Kasım

Haydar Beylerin düşmanca tavırlarıyla kendisini İngilizlerle temas kurmak zorunda bıraktıklarını iddia etmiş, İngilizlerle “mecburi” temasının gerekçelerinden birinin de bankadaki parasını alabilmek olduğunu belirtmiştir. Bundan böyle hükümete itaat ve hizmete hazır olduğunu beyan eden Seyid Taha’nın mektubu, 19 Kasım 1919’da Van Valisi tarafından Dahiliye Nezareti’ne iletilmiştir.

Seyid Taha’nın ve kardeşinin aşiretler üzerinde büyük bir nüfuza sahip olduğunu işaret eden Vali Midhat Bey, Seyid Taha’nın da dördüncü dereceden bir mecidiye nişanıyla taltif edilmesini istemiştir. Ayrıca savaş zamanında Seyid Taha’nın 100.000 civarında servetinin yok olduğunu hatırlatarak, kendisine kâfi bir miktarda ödeme yapılmasını ve 5-6 yüz kuruş maaş verilmesini önermiştir.

Dahiliye Nezareti’nden Van Vilayeti’ne yazılan 26 Kasım 1919 tarihli emirnamede,¹³ Şemdinan eşrafından Seyid Musluhiddin Efendi’ye Mirilümeralık, Oğuzhan ve Behram ve Seyid Emin Ağalar ile Oramar Reisi Sito ve Derki Reisi Tahir ve Sultan Ağalara beşinci rütbeden nişan-ı zışan verilmesinin karara bağlandığı tebliğ edilmiştir.¹⁴ Bu kararda, Seyid Muslih’in taltifine yönelik kararsızlığın ortadan kalktığını ve ayrıca Seyid Taha’yla ilgili taltifat talebinin reddedildiğini görüyoruz.

Sımko Ağa ve Mutiullah Bey’e taltifat

Midhat Bey, bu yazısına ek olarak gönderdiği aynı tarihli ikinci bir telgrafta Sımko Ağa’nın ve yine bölge ileri gelenlerinden Müks Nahiyesi Müdürü Mutiullah Bey’in taltifine ilişkin de ta-

1919) tarihli telgrafın sureti.

- 13 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 29, Dahiliye Nezareti’nden Van Vilayeti’ne gönderilen Rumi 26 Teşrinisani 1335 (26 Kasım 1919) tarihli emirname.
- 14 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 29, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Müdüriyeti’nden Sadrazamlık’a yazılan Rumi 6 Kanun-ı evvel 1335 (6 Aralık 1919) tarihli tahrirat ve Van Valisi Midhat Bey’in Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği Rumi 19 Teşrinisani 1335 (19 Kasım 1919) tarihli telgrafın sureti.

lepte bulunmaktadır.¹⁵ Vali Midhat Bey, söz konusu yazısında Sımko Ağa'yı şu şekilde nitelemiştir: "İran'ın şark nahiye-lerinde ve hududumuzda iskân eden Şıkak Aşireti Reisi olup İran'ın hâlihazırda en mühim aşiret reislerinden sayılan ve Ru-miye, Hoy, Tebriz ve şark nahiyelerinde dahi bizim aşiretleri-miz üzerinde hükmü nafiz bulunan Sımko namıyla meşhur İsmail Ağa." Van Valisi, İsmail Ağa'nın Ruslarla muharebe esna-sında büyük hizmetlerde bulunduğunu, hâlihazırda İran'daki mıntıkasında emniyet tesis ettiğini, İran'a gidip gelen ve ora-larda yaşayan ahaliye yapılan saldırıların önüne geçtiğini ve za-man zaman Osmanlı hududunda da gerçekleşen talana meydan vermediğini ifade etmektedir.

Vali, Sımko Ağa'nın kendisine gönderdiği mektubunda İslam dininin hamisi olan Osmanlı Hükümeti'ne daima sadık kalıp hizmet etme sözü verdiğini bildirmektedir. Midhat Bey memle-ketin huzuru için Sımko Ağa'nın sadakatının elzem olduğunu ifade ederek, kendisine üçüncü rütbeden mecidiye nişanı veril-mesini talep etmiştir.

Midhat Bey yazısının devamında diğer aşiret reislerinden Müks Nahiye Müdürü ve Kavaş Kaymakam vekili Mutiullah Bey'in hükümete sadakatını koruduğunu ve hizmette bulun-duğunu, nahiyesinde huzuru tesis ettiğini belirtmekte, bundan dolayı kendisine dördüncü rütbeden mecidiye nişanı verilme-sini talep etmektedir. Van Valisi'nin bu talebi de 23 Kasım 1919 tarihli yazıyla Sadrazamlık'a bildirilmiş, bu talepler bir irade-i seniyeyle kabul edilmiştir.¹⁶

Bu sürecin bütününe baktığımızda, Anadolu'da ve Osman-lı Devleti'nde büyük değişimlerin yaşandığı, Paris'te dünyanın yeniden şekillendiği ve Bolşevizmin varlığını duyurduğu bir dönemde, Kürt reislerinin gelişmeleri hakkıyla idrak edeme-diklerini ve yeni dengeleri gözeterek Kürtlerin mukadderatına yönelik politikalar üretemediklerini görüyoruz. Ayrıca Kürdis-tan genelinde yaşanan liderlik sorunu çözülememiş, Kürt reis-leri ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkinin geleneksel çerçeve-

15 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 29.

16 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 29.

si kırılmamış, neticede Kürtler, Amasya Protokolleri'yle hazırlanan koşullardan yeterince faydalanamamıştır.

Mustafa Kemal: “Kürtler, Kürdistan Teali Cemiyeti’ni protesto etsin”

1919 Sonbaharı’nda bir yandan Amasya Protokolleri’yle Osmanlı camiasının ana unsurlarından biri sayılan Kürtlerin serbestçe gelişim hakkına sahip olacakları konusunda yeni hükümetle anlaşmaya varılırken, diğer yandan Kürdistan Teali Cemiyeti de, Kürt toplumu üzerindeki etkisini sürdürmektedir. Özellikle Paris barış görüşmelerinde Şerif Paşa ile Ermeni delegasyonu arasında mutabakata varılacağı söylentisi, Kuvayı Milliye hareketinin Kürdistan Teali Cemiyeti üzerinde daha büyük bir baskı uygulamasına yol açmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Sivas bölgesi valilerine ve 13. ve 15. Kolordu Kumandanlıklarına çektiği 6 Kasım 1919 tarihli telgrafta, İstanbul’dan alınan bilgilere göre Kürt Teavün Cemiyeti’nin¹⁷ İngilizlerin el altından teşvikiyle ayrılıkçı faaliyetler içinde olduğunu iddia etmiştir. Paşa’ya göre, Şarkî Anadolu’nun asil bir unsuru olan Kürtler Hilafet’e sadakatle bağlı oldukları ve milli harekete katkıda bulundukları halde, ne yazık ki Payitaht’ta Kürtlerin milli harekât aleyhinde olduklarına ilişkin kirli propagandaya kulak verilmektedir. Paşa, telgrafının devamında şöyle demektedir:

Bütün merkez heyetlerine ve Kürt ağa ve eşrafına meselenin esasının anlatılmasıyla, Kuvayı Milliye ile birleşmiş olduklarına, Osmanlı camiasından hiçbir şekilde ayrılmayarak mukaddes Hilafet makamına tam bir sadakatle bağlı kalacaklarına ve Kürt Teavün Cemiyeti’nin ayrılıkçı hareketini lanetlediklerine dair hükümete, temsilcilere telgraflar çektirilmesi rica olunur.¹⁸

Mustafa Kemal Paşa, aynı konuya ilişkin başka bir telgrafında, kendi temsil heyetlerinde yer alan Mutkili Mirzabeyzade Hacı

17 Kürdistan Teali Cemiyeti.

18 ABE, Cilt 5, s. 108.

Musa Bey ve Bitlisli Sadullah Efendi gibi zatlardan, Osmanlı camiasından ayrılmayacaklarına ve Hilafet'e sadık olduklarına dair ilgili yerlere müracaatta bulunmalarının istendiğini belirtmektedir.¹⁹ Burada yine, Mustafa Kemal'in Kürtler adına Kuvayı Milliye çerçevesi dışında bir gelişmeye katıyetle karşı durduğunu, İngilizci olmakla suçlanan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Kürdistan'daki nüfuzunun bitirilmesine özel bir gayret sarf ettiğini görüyoruz. Mustafa Kemal, Güney Kürdistan'da Kürt-İngiliz çatışmalarının yaşandığı ve Kürdistan genelinde İngiliz karşıtlığının üst seviye olduğu bu dönemde Kürdistan Teali Cemiyeti'nin ve Şerif Paşa'nın çalışmalarını ısrarla "İngiliz planı" olarak niteleyerek, Kürtlerin hassasiyetinden faydalanmayı amaçlamıştır.

Van: "Hilafet ve Saltanat'tan ayrılmayız"

Mustafa Kemal'in talebi üzerine Paris'te Kürt ve Ermeni delegasyonları arasında Osmanlı aleyhinde anlaşmaya varıldığı yönündeki haberlere ilk tepkilerden biri Van bölgesinden gelmiştir. Van Vilayeti dâhilindeki belediye reisleri, ulema, eşraf ve aşiret reisleri tarafından Sadaret'e ve İtilaf Devletleri temsilcilerine ulaştırılmak üzere Hariciye Nezareti'ne çekilen, Kürt ve Ermeni toplumları arasındaki kopuş sürecinin simgelerinden biri niteliğindeki 15 Kasım 1919 tarihli telgraf, Erzurum'da yayın yapan *Albayrak* gazetesinin 23 Kasım 1919 tarihli 46. sayısında yayımlanmıştır. Telgrafta şöyle denmektedir:²⁰ "Şarki Anadolu'da altı asırdan beri dinî ve hısımlık bağları ile yekdiğerrine bağlı ve karışmış bir kütle halinde yaşayan Kürtlerle Türklerin yekdiğerinden ayrılmaları nasıl mümkün değilse bunların tam bir sadakat ve ubudiyetle bağlı oldukları yüce Hilafet makamı ve Osmanlı Saltanatı'ndan ayrılması da öylece imkânsızdır." Telgrafın devamında Şarki Anadolu ahalisinin mevcudiyetini korumak için her türlü mücadeleyi vereceği duyurularak,

19 Mustafa Kemal'in Dersaadet Çanakkale Mevkii Müstahdem Kumandanı Şevket Bey'e çektiği 8 Kasım 1919 tarihli telgraf. ABE, Cilt 5, s. 120.

20 Rumi 23 Teşrinisani 1335 (23 Kasım 1919) tarihli *Albayrak* gazetesi, Sayı 46, s. 3, (TZUK).

Kürdistan Cemiyeti'nin²¹ çalışmalarının milletin genel hissiyatını yansıtmadığı, Şarkî Anadolu'nun kesinlikle Osmanlı'dan ve Hilafet'ten ayrılmayacağı dile getirilmiştir.

Paris'te Boğos Nubar ve Şerif Paşa mutabakatı

Kürdistan'da bu gelişmeler yaşanırken Paris'te beklenen olmuş, Ermeni Delegasyonu Reisi Boğos Nubar Paşa ile Kürt Delegasyonu Reisi Şerif Paşa ilkelerde uzlaşarak Konferans'a ortak bir muhtıra vermişlerdir. Osmanlı Devleti'nden bağımsız, Ermenilerle mutabık bir çerçeveyi öngören bu muhtıra, bölgenin Osmanlı Devleti'nden ayrılması durumunda Ermeni tezlerine karşı Kürt ve Kürdistan varlığını korumaya yönelik bir girişim olmasına karşın, Kuzey Kürdistan'ın "efkâr-ı umumiyesine" yani genel kamuoyuna oldukça aykırı bulunmuş ve büyük tepki toplamıştır. 19 Kasım 1919 tarihli bu muhtırayı Kürt ve Ermeni milletlerini temsilen verdiklerini belirten Boğos Nubar ve Şerif Paşalar, aynı ari kavimden gelen iki milletin bağımsızlık talebinde bulunduklarını ifade ederek, vardıkları mutabakatı şu şekilde dile getirmişlerdir.²²

Şu halde Barış Konferansı'ndan, aramızda tam anlaşmaya varmış olarak beraberce sizden ulusların hakları prensibine uygun olarak "Birleşik Bağımsız Ermenistan" ve "Bağımsız Kürdistan" yaratılmasını, kurulacak olan bu devletlerin, halklarımızın istekleri göz önüne alınarak, büyük devletler yardımını alabilmesinin teminini, bu konuda karara varılmasını ve de ülkemizin tekrar gelişmesi süresinde bu devletlerin gerekli olan ekonomik ve teknik yardımlarını esirgememelerini rica ederiz.

Kürt ve Ermeni kavimlerinin "ari" kökenden geldiklerinin kabul edildiği ve karşılıklı bağımsızlık haklarının tanındığı bu

21 Kürdistan Teali Cemiyeti.

22 Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, İstanbul: Med Yayınları, 1992, s. 259-260. Ayrıca Bilal Şimşir'in *Kürtçülük 1787-1923* adlı kitabının 307. sayfasında Uğur Mumcu'nun Kürt Dosyası başlıklı çalışmasına dayanarak aynı konuya ilişkin verdiği muhtıra metni içerik bakımından benzerlik gösterse de farklı bir metindir.

paragraftan sonra, iki taraf arasında sorunların asıl önemli çıkış noktası olan “toprak paylaşımı” hususunda şöyle denmiştir: “[...] Aramızdaki anlaşmazlık konusu olan topraklara gelince, açık bir şekilde sizleri temin ederiz ki bunların bir çözüme bağlanmasını Barış Toplantısı’nın kararlarına bırakıyoruz. Çünkü kararın adaletli bir şekilde verileceğine eminiz.”

Amasya’da imzalanan protokollerde sergilenen, Kürtlerin Osmanlı camiasının ana unsurlarından biri olduğu ve serbestçe gelişim imkânı bulacağı yönündeki yaklaşıma bütünüyle karşı olan bu muhtıra sadece Kürt tarafında değil Ermeni tarafında da ciddi tepkilere sebep olmuştur; hatta Ermeni toplumunda bu muhtırayla Ermenistan’ın toprak konusunda Kürtlere taviz verdiği de konuşulmuştur. Kürt toplumundaki “Ermeni” algısı ve “Şark’ın Ermenistan’a terki” korkusu, İngilizlerin Ermeni ve Nasturi halklarını ön plana çıkaran politikası, Kafkasya’da Kürtlere ve diğer Müslümanlara zulüm yapıldığı yönündeki haberler ve Güney’deki Kürt-İngiliz çatışmaları gibi hususlar Hilafet ve Saltanat’a duyulan yakınlıkla birleşince, Şerif Paşa’nın imzaladığı bu muhtıra Kürdistan’da büyük tepkiye yol açmıştır. Kürdistan ve Ermenistan sınırları konusundaki kararın Konferans’a bırakılması da bir belirsizlik yaratmış, Osmanlı Devleti’nden ayrılma durumunda sınırlar konusunda Ermenistan’ın lehine karar alınacağı ve Hristiyan egemen güçlerin Kürdistan’ın haklarını korumayacakları yönündeki kanaat daha da güçlenmiştir. Yoğun protestoların yaşandığı bu süreçte ne Şerif Bey ne de onu destekleyenler muhtırayı Kürt kamuoyuna anlatma imkânı bulabilmişlerdir. Bu mutabakat Kürdistan’da, Şerif Paşa’nın Osmanlı Devleti’ne karşı Ermenilerle müşterek bir idare tesis etme girişimi olarak algılanmış, Kürt aşiretleri arasında Kürdistan Teali Cemiyeti’nin²³ nüfuzunu da büyük ölçüde zedelemiştir.

23 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk 1919-1938*, s. 273-274. Seyid Abdülkadir 8 Aralık 1919’da İstanbul’da görüştüğü İngiliz yetkili Hohler’e, Kürtler ile Ermenilerin İstanbul’da ve Paris’te anlaştıklarını ifade etmiş, mutabakatı sahiplenmiştir.

Son Mebusan Seçimleri

Mebusan Seçimleri başlıyor

Yeni Osmanlı hükümetinin ilk icraatlarından biri, Mondros Mütarekesi'nin ardından feshedilmiş olan meclisin yeniden teşkili için mebusan seçimlerini gerçekleştirmek olmuştur. Kuvayı Milliye hareketinin ısrarla talep ettiği ve Amasya'daki görüşmelere konu olan bu seçimin gerçekleştirilmesi için 8 Ekim 1919'da tüm valilik ve mutasarrıflıklara bir seçim kararnamesi gönderilerek seçim hazırlıklarına başlanmıştır.¹ Kasım 1919'da fiilen başladığını gördüğümüz seçimlerin nihai sonuçlarının açıklanması bazı vilayetlerdeki sair sorunlardan dolayı Ocak 1920'yi bulmuştur. Bu seçimlerin en önemli noktalarından biri, Amasya'da varılan mutabakatta belirtildiği üzere, gerektiği takdirde meclisin Anadolu'da toplanmasını öngörmesidir. Zira kısa bir süre sonra İngilizlerin İstanbul'u resmen işgal etmesi üzerine meclis tatil edilecek, İstanbul'dan ayrılabilen mebuslar Ankara'ya gelerek Kuvayı Milliye'nin yaptığı acil seçimle toplanan diğer mebuslarla beraber Büyük Millet Meclisi'ni oluşturacaklardır.

1 BOA Fon Kodu: DH. I. UM Dosya No: E-114 Gömlek No: 35, Dahiliye Nezaretinin Rumi 20 Teşrinievvel 1335 (20 Ekim 1919) tarihli tezkiresi.

Osmanlı hükümeti, gerçekleştirilecek mebus seçimlerin yeni tartışmalara yol açmaması için seçimin kanuna uygun bir şekilde yapılmasına dikkat etmiş, bu konuda tetkik ve tahkikat komisyonları oluşturmuştur.² Padişah'ın emriyle 5 Kasım 1919'da oluşturulan iki heyetten ilkinin üyeleri Ferit Hürşid Paşa, Sadaret Müsteşarı Emin Bey, Temyiz Mahkemesi Azası Ömer Lütfi Bey'dir. Bu heyetin sorumluluk bölgesi İzmir,³ Eskişehir, Konya, Karahisar-ı Sahib, Aydın, Karesi ve Hüdavendigar vilayetleridir. Sorumluluk alanı Ankara, Sivas ve Erzurum vilayetleri olan ikinci heyet ise Ferik Fevzi Paşa, Temyiz Mahkemesi Azası Cafer İlhami Bey ve Fetva Emini Muavini Hasan Efendi'nin katılımıyla oluşturulmuştur. Fevzi Paşa başkanlığındaki heyet, Erzurum'da bulunan Karabekir Paşa'yla Kürtleri yakından ilgilendiren görüşmeler gerçekleştirecektir.

Rum Patrikhanesi'nden seçim boykotu

1919 yılı seçimleriyle ilgili dikkate değer noktalardan biri, Rum Patrikhanesi'nin seçimleri boykot etmesi olmuştur. Rum Patrikhanesi, Osmanlı ülkesinde kendisine bağlı bulunan kiliselere bir tebligat yayınlarak seçimlerin boykot edilmesini istemiştir. Bu beyanname Batı Anadolu'nun yanı sıra Samsun gibi kalabalık bir Rum nüfus barındıran yerlerde de kilise duvarlarına asılarak ilan edilmiştir.⁴

Mebusan seçimlerinin meşruiyeti hakkında tartışmalara neden olan Rum boykotunu esefle karşılayan Dahiliye Nezareti'nin 5 Kasım 1919 tarihli tezkiresinde, Patrikhane makamını işgal eden Bursa Metropolit ve üç beş kişiden ibaret ruhani

2 BOA Fon Kodu: I. DUIT Dosya No: 17 Gömlek No: 54, Serkatib-i Hazreti Şehriyari imzalı Hicri 11 Safer 1338 (5 Kasım 1919) tarihli belge.

3 Yunan işgalinde olduğu halde seçim listesinde bulunduğu görülen İzmir ve Aydın o dönemde henüz ilhak edilmemiştir.

4 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 56-1 Gömlek No: 49, Samsun Mutasarrıf Vekili İsmail imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 22 Teşrinievvel 1335 (22 Ekim 1919) tarihli şifreli telgrafın metni ve Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen Rumi 23 Teşrinievvel 1335 (23 Ekim 1919) tarihli tezkire.

ve cismani azanın Yunan hükümetinin emelleri doğrultusunda çalıştıkları, seçimleri boykot hadisesinin bundan kaynaklandığı ifade edilmiştir.⁵ Dahiliye, meselenin büyümemesi için seçim sürecinde Metropolit'i takibe almış, her adımını dikkatle izlemiştir.⁶ Dahiliye Nezareti'nin ayrıca Kürdistan'daki bazı seçim bölgelerinde "Kürtlük cereyanı nedeniyle müessif neticelerin doğmaması" ve asayişin sağlanması için ciddi tedbirler aldığını görüyoruz.⁷

Kuvayı Milliye'nin seçim stratejisi

Kuvayı Milliye hareketi, yapılacak olan mebusan seçimini fırsat bilerek, kurulacak mecliste bir grup kurmayı planlamıştır. Buna yönelik ilk adımı olarak Kuvayı Milliye'ye bağlı isimlerin seçilmesine çalışılmış, ardından, Anadolu'da bir değerlendirme toplantısı yapılmasına karar verilmiştir. Temsil Heyeti'nin konuyla ilgili 18 Kasım 1919 tarihli kararında şöyle denmektedir:

Meclisi Mebusan'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti esaslarına sadık, siyasi olmayan milliyetperver bir grubun teşkilini temin için her livadan birer mebus getirilmesiyle Eskişehir'de toplanması, Heyet-i Temsiliye'nin oraya giderek esaslara ve emniyet tedbirlerine dair fikir alışverişinde bulunması ve bu mebuslara adı geçen mahale gelmiş olan diğer mebusların da katılımı münasip bulundu.⁸

Kuvayı Milliye, seçimlere gölge düşürecek müdahalelerden kaçınmışsa da, kendi grubunu kurmak için büyük bir gayret göstermiştir. Seçimlerde Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'ne Osmanlı Devleti adına imza koymuş olan eski Bahri-

5 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 49-2 Gömlek No: 60, Dahiliye Nezareti'nin Rumi 5 Teşrinisani 1335 (5 Kasım 1919) tarihli tezkiresi.

6 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 49-2 Gömlek No: 60, Dahiliye Nezareti'nin Rumi 10 Teşrinisani 1335 (10 Kasım 1919) tarihli tezkiresi.

7 BOA Fon Kodu: DH. I. UM Dosya No: E-117 Gömlek No: 10, Elaziz Mutasarrıf Vekili Mümtaz Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği Rumi 6 Kanunusani 1336 (6 Ocak 1920) tarihli şifreli telgrafın sureti.

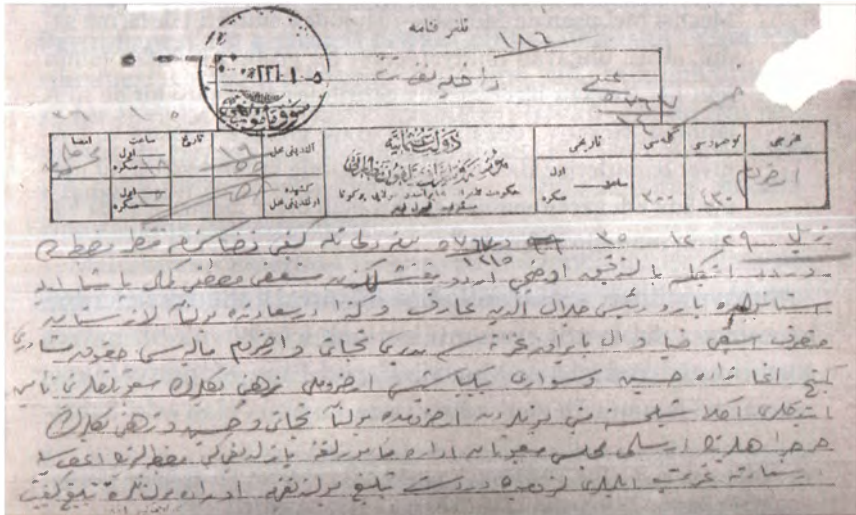
8 ABE, Cilt 5, s. 210.

ye Nazırı Rauf Bey ve eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit gibi isimler aday gösterilmiş ve seçilmişlerdir.

Mustafa Kemal, Erzurum Mebusu seçiliyor

1919 seçimlerinin en önemli ayrıntılarından biri de Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Mebusu seçilmesidir. Mustafa Kemal'in Osmanlı Meclisi'ne mebus seçilmesi "meşruiyet" tartışmalarına son vermiş, Mustafa Kemal seçimden sonraki Ankara sürecini daha sağlam bir temelde yürütebilme fırsatını elde etmiştir.

Erzurum Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne çekilen 5 Ocak 1920 tarihli telgrafta, 3. Ordu Müfettişliği'nden istifa etmiş olan Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul'dan Baro Reisi Celaleddin Arif, Dersaadet'te bulunan eski Lazistan Mutasarrıfı Ziya, Albayrak gazetesi Müdürü Necati Bey, Erzurum Maliyesi Hukuk Müşaviri Fethiağazade Hüseyin ve Süvari Binbaşısı Erzurumlu Zihni Beylerin Erzurum Vilayeti adına mebus seçildikleri bildirilmektedir.⁹

Örnek Belge 26: Erzurum Vilayeti'nin Mustafa Kemal Paşa'ya ve diğer mebuslara ilişkin telgrafı.

9 BOA Fon Kodu: DH. 1. UM Dosya No: E-116 Gömlek No: 86, Erzurum Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 5 Kanunusani 1336 (5 Ocak 1920) tarihli telgraf.

Telgrafta Necati, Hüseyin ve Zihni Beylerin Erzurum'da olduklarının bildirilmesinden, diğer isimlerin seçim sürecinde Erzurum'da bulunmadıkları anlaşılmaktadır. İleride üzerinde duracağımız üzere, seçim sonuçlarının netleştiği ve Meclis-i Mebusan'ın açıldığı sırada Ankara'da olan Mustafa Kemal, daha sonra da hastalık mazeretiyle Meclis Başkanlığı tarafından izinli sayılacak ve İstanbul'a gitmeyecektir.

Kürdistan ve Şarkî Anadolu'da seçim sonuçları

Osmanlı Devleti'nin son mebusan seçimlerinde Kürdistan ve çeşitli Şark vilayetlerindeki bazı seçim sonuçlarını şöyle sıralayabiliriz:

Diyarbakir: Mardin Livası bölgesinden Emirülala Bey ve Hazro Müdürü Midhat Bey, Siverek bölgesinden Naib Sıtkı Bey,¹⁰

Van: Van eski Valisi Haydar Bey, Hakkı Bey, eski Hakkâri Mebusu Münib Bey ve Bitlis Mektubi Kalemî'nden Safi Bey,¹¹

Hakkâri: Eski Bitlis Valisi Mazhar Bey ve eski Van Mebusu Asaf Bey,

Elaziz merkez:¹² Çonalızade Muhittin Bey, İstinaf Mülazımı Mustafa Bey ve Arapgirli Bölükbaşızade Hoca Hüseyin Efendi

Erzincan: Halil Bey,¹³

Dersim:¹⁴ Binbaşı Hasan Hayri Efendi,

Erzurum: Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Baro Reisi Celaleddin Arif, eski Lazistan Mutasarrıfı Ziya, *Albayrak* gazetesi Müdürü Necati Bey, Erzurum Maliyesi Hukuk Müşaviri Fethiağazade Hüseyin ve Süvari Binbaşı Erzurumlu Zihni Bey,

10 BOA Fon Kodu: DH. I. UM Dosya No: E-117 Gömlek No: 37, Diyarbakir Vali Vekili Faik imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Rumi 20 Kanunusani 1336 (20 Ocak 1920) tarihli telgraf. (Diyarbakir merkez seçim sonuçlarına ulaşılamadı.)

11 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 12 Kanunusani 1336 (12 Ocak 1920) tarihli içtima-i fevkalade [olağanüstü oturum].

12 BOA Fon Kodu DH. I. UM. EK Dosya No: 116 Gömlek No: 93.

13 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 12 Kanunusani 1336 (12 Ocak 1920) tarihli içtima-i fevkalade.

14 BOA Fon Kodu DH. I. UM. EK Dosya No: 117 Gömlek No: 34.

Bayezid: Şefik Bey,¹⁵

Urfa: Şükrü Nasuh Bey ile Siverek eşrafından Ali Efendi,¹⁶

Malatya:¹⁷ Arpacızade Hacı Mehmed ve Müftüzade Feyzi Bey,

Antep Livası:¹⁸ Ali Cenani Bey, Kilisli Abdurrahman Hulusi

Bey ve Ahmed Muhtar Bey,

Bitlis merkez Liva: Kulp Kaymakamı Celal Bey,¹⁹ Resul Bey, Sadullah Efendi.²⁰

Seçim sonuçlarına bakıldığında Kürt coğrafyasında askerî ve mülki bürokrasinin etkin olduğu, Kürt aşiretlerinin bu seçim sürecinde önemli bir rol almadıkları görülüyor. Heyet-i Temsiliye üyesi, eski İttihatçı ve eski Bitlis valilerinden Mazhar Müfit Bey'in Hakkâri'den seçilmiş olması bu konuda verilebilecek en uygun örneklerden biridir. İleride İstiklal Mahkemesi Başkanlığı da yapacak olan Mazhar Bey, bu seçim sürecinde Van ya da Hakkâri'de bulunma gereği bile duymamıştır. Van seçimleriyle ilgili yazışmalara bakıldığında Safi Bey haricindeki vekil adaylarının seçimler süresince Van ve Hakkâri'de bulunmadıkları anlaşılmaktadır.²¹ Buna karşılık, 1918'den itibaren bölgede Kürt-Osmanlı ilişkileri üzerinde etkili olan eski Van Valisi Haydar Bey'in de Van Mebusu seçildiğini görüyoruz. Seçim sürecinde dikkat çeken hususlardan biri de, Şerif Paşa meselesi nedeniyle hem Hükümet'in hem de Kuvayı Milliye'nin baskısını hisseden Kürdistan Teali Cemiyeti'nin mebusan seçimlerinde varlık gösterememesidir.

15 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 12 Kanunusani 1336 (12 Ocak 1920) içtima-i fevkalade.

16 BOA Fon Kodu: DH. I. UM Dosya No: E-116 Gömlek No: 34, Urfa Mutasarrıfı Rıza imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 22 Kanunuevvel 1335 (22 Aralık 1919) tarihli telgraf.

17 BOA Fon Kodu: DH. I. UM. EK Dosya No: 118 Gömlek No: 19.

18 BOA Fon Kodu: DH. I. UM. EK Dosya No: 119 Gömlek No: 83.

19 BOA Fon Kodu: DH. I. UM. EK Dosya No: 116 Gömlek No: 70.

20 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 12 Kanunusani 1336 (12 Ocak 1920) tarihli içtima-i fevkalade.

21 BOA Fon Kodu: DH. I. UM Dosya No: E-117 Gömlek No: 97, Van Valisi Midhat Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 29 Kanunusani 1336 (29 Ocak 1920) tarihli telgraf.

1919 Sonuna Doğru Mustafa Kemal ve Kürtler

Güney Kürdistan'daki Kürt-İngiliz çatışmasının seyri

Osmanlı mebusan seçimlerinin sürdüğü 1919'un son aylarında Güney Kürdistan'daki Kürt-İngiliz çatışmalarının büyüdüğü, İstanbul'a Zibar hadisesiyle ve ardından yaşanan gelişmelerle ilgili yeni bilgilerin rapor edildiğini görüyoruz. Örneğin Karabekir Paşa'nın 4 Aralık 1919 tarihli raporuna göre,¹ günden güne büyüyen Musul isyanında Barzan Şeyhi ile Zibar, Şirvan, Masfin, Bicil ve Suruci aşiretleri Akra'ya saldırarak mal sandığını ve cephaneliği yağmalamışlar ve kasabayı işgal etmişlerdir. Karabekir Paşa, bu aşiretlerin İngilizlere yeniden saldırmak üzere kuzey mıntıkasındaki diğer aşiretlere davetname-ler göndererek daha büyük hazırlıklara giriştiklerini dile getirmektedir.²

Diyarbakir Valisi Ali Faik Bey de Güney Kürdistan'daki hadiselere ilişkin bir rapor hazırlamıştır. Vali'ye göre, Zibar'da Mu-

- 1 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25 15. Kolordu Kumandanı Kazım imzasıyla Harbiye Nezareti'ne çekilen Rumi 4 Kanunuevvel 1335 (4 Aralık 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.
- 2 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25 15. Kolordu Kumandanı Kazım imzasıyla Harbiye Nezareti'ne çekilen Rumi 4 Kanunuevvel 1335 (4 Aralık 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

sul ve Akra İngiliz Siyasi Hâkimlerinin yanı sıra Nasturi ve Tiyari Hıristiyanlarından 60 kişi Kürtler tarafından öldürülmüş, intikam için Akra'ya hareket eden İngiliz Zaho Siyasi Hâkimi de Duhoklu Şeyh Nur tarafından infaz edilmiş, Revandız Siyasi Hâkimi ise Revandız'da Balaki Aşireti tarafından öldürülmüştür. Ali Faik Bey, İngilizlerin Musul'dan Kürtlerin üzerine asker sevk etmeleri üzerine, Bahdinan, Zaho, Duhok, Akra, Zibar ve Revandız halkının mektuplaşarak İngilizlere karşı koyma konusunu tartıştıklarını ifade etmektedir.³

Ali Faik Bey, İmadiye Reisi Şeyh Salih'in Cezire'ye geldiğini, halkın Şeyh Salih'e ve Goyan Aşireti Reislerine 30 bin fişek verdiğini, bunların son nefeslerine kadar Osmanlı Hükümeti'ne sadık kalacaklarını ve düşmanla çarpışacaklarını söyleyerek geldikleri yere döndüklerini dile getirmektedir.

Vali, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği raporda ayrıca, Musul'da İngilizlere esir düşüp şimendifer hattında istihdam edilen bin kadar Osmanlı askerinden bazılarının Van tarafına firar ettiğini, Akra'da Şeyh Ahmed ve Abdurrahman Efendilerin İngilizlerce derdest edilip Musul'a götürüldüklerini, Musul'da nezaret altında olan İmadiyeli Şeyh Bahaeddin, Alaeddin ve üç nefer evlatlarının ise Hindistan'a sevk edildiklerini bildirmiştir.

Van Valisi'ne göre Barzan ve Zibar hadisesi

Güney Kürdistan'da Zibar ve Barzan bölgesinde cereyan eden olaylara ilişkin Dahiliye Nezareti'ne bilgi veren Van Valisi Midhat Bey'in 27 Aralık 1919 tarihli raporunda dile getirdiği en önemli hususlardan biri, İngiliz kuvvetlerinin Ermeniler ve Nasturilerden oluştuğu bilgisidir. Vali, söz konusu raporunda şöyle demektedir:⁴

3 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Diyarbekir Valisi Ali Faik imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 11 Kanunuevvel 1335 (11 Aralık 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

4 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 17 Van Valisi Midhat Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Rumi 27 Kanunuevvel 1335 (27 Aralık 1919) tarihli şifreli telgrafın sureti.

Barzan ve Zibar Aşiretleri üzerine hareket eden Nasturiler ve Ermenilerden mürekkep İngiliz kuvvetleriyle merkum aşiretler arasında vuku bulan silahlı çarpışmada taraflardan 300-400 kişinin öldüğü, bir rivayette Barzanlıların vilayet hududuna⁵ yakın Mizuri nahiyesine çekilip İngilizler takibata devam ederse vilayet dâhiline iltica edecekleri, diğer bir rivayette aşiretlerin İngilizlere üstün gelip kendilerinden dört top aldıkları haber alınmıştır. Mesafenin uzaklığı hasebiyle meselenin hakikatini anlamak üzere gönderilmiş sailer⁶ henüz dönmemiştir.

Van Valisi, aşiretlerin vilayete iltica etmeleri ve İngilizlerin takibi sürdürmeleri durumunda nasıl hareket edileceğine dair hükümetten bilgi istemiş, konu Dahiliye Nezareti tarafından derhal Sadaret ve Hariciye Nezaretlerine bildirilmiştir.⁷

Harbiye Nezareti, böyle bir durumda Osmanlı Ordusu'nun aşiretleri tevkif etmeye de İngilizleri silahla defetmeye de gücünün yetmeyeceğini açıkça belirtmiştir.⁸ Olası bir durumda nasıl hareket edileceğine karar verilmesinin mümkün olmadığını ve herhangi bir siyasi teşebbüste bulunmanın yanlış anlaşılacağını ifade eden Harbiye Nezareti, Osmanlı yönetiminin ve ordusunun içinde bulunduğu aczi ortaya koymaktadır.

Kürdistan'dan Şerif Paşa'ya tepki ve Osmanlı'ya bağlılık telgrafları

Güney Kürdistan'da bu gelişmeler yaşanırken, Kuzey Kürdistan'ın çeşitli bölgelerinden Barış Konferansı'na Ermeni delegasyonu ile ortak muhtıra sunan Şerif Paşa'ya tepki ve Osmanlı Hilafeti'ne ve Saltanatı'na bağlılık telgraflarının çekildiğini görüyoruz. Şerif Paşa ile Boğos Nubar Paşa arasında Pa-

5 Osmanlı hududu kastediliyor.

6 Haber alıp vermek için gönderilen kimse, haberci anlamında.

7 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 17, Dahiliye Nezareti'nin Rumi 3 Kanunuevvel 1336 (3 Aralık 1920) tarihli tezkiresi.

8 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Rumi 10 Kanunusani 1336 (10 Ocak 1920) tarihli tezkire.

ris'te mutabakata varılması üzerine Kuvayı Milliye'nin karşı propaganda başlattığını; Mustafa Kemal'in ise bölgedeki yetkililere başvurarak Kürtlere Şerif Paşa'yı protesto eden ve Osmanlı Saltanatı'na bağlılıklarını bildiren telgraflar çektirmelerini istediğini belirtmiştik. Sonraki dönemde sıkça göreceğimiz bu telgraflardaki ifadelerden, Kuvayı Milliye hareketinin ya da Osmanlı Hükümeti'nin yönlendirmesiyle hazırlandığı anlaşılmaktadır. Örneğin Aralık 1919'da Oramar Aşireti Reisi Sito Ağa Dir merkezinden, Kaşkanlı aşireti reislerinden ihtiyat süvari kaymakamı Sadık Hasankale'den, Müftü Sadık Efendi ve başka kimseler Erzurum merkezinden, Şadilli Aşireti Reisi Reşid ve rüfekası, Tertip Aşireti Reisi Ahmet Paşa torunu İbrahim ve arkadaşları, Cemaleddin Aşireti Reisi Maksudbeyzade Hüseyin ve Rıfki Beyler Hasankale'den telgraflar çekip Osmanlı Saltanatı'na ve Hilafeti'ne bağlılık beyanlarını yinelenmişlerdir. Bu telgrafların tümü 3 Aralık 1919'da Sultan Vahdettin'e takdim edilmiştir.⁹

İstanbul'a çekilen bir başka önemli telgraf ise Diyarbakir bölgesinden gönderilmiştir.¹⁰ Diyarbakir Belediye Reisi Ahmed Halid, Müftü Abdurrahman ve eşraf ile ulemadan 13 ismin imzasının yer aldığı 14 Aralık 1919 tarihli telgrafta Kürt kavminin Osmanlı Hilafeti'ne ve Saltanatı'na bağlı olduğu ve bazı kötü niyetlilerce ifade edilenin aksine Kürtlerin ayrılmayı tasvip etmedikleri bildirilmektedir. Ayrıca Kürtlerin asırlardan beri "Saltanat-ı Kübra" etrafında toplandığı belirtilerek, Kürt milletin'in asaletine ve dinî bağlara vurgu yapılmıştır. İfadelerden de anlaşılacağı üzere, "kötü niyetli" olarak nitelenen kişi, Paris'te Ermeni Boğos Nubar Paşa'yla mutabakata vararak Osmanlı'dan ayrı "Bağımsız Kürdistan ve Ermenistan" talebinde bulunan Şerif Paşa'dır.

9 BOA Fon Kodu: İ. DUIT Dosya No: 118 Gömlek No: 157, Serkatib-i Hazret-i Şehriyari imzasıyla Sultan'a arz edilen Rumi 3 Kanunuevvel 1335 (3 Aralık 1919) tarihli tahrirat.

10 BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ. Dosya No: 27 Gömlek No: 136, Rumi 14 Kanunuevvel 1335 (14 Aralık 1919) tarihli telgraf metni.

Erzurum aşiretleri: “Kürtler ve Türkler, Kuvayı Milliye ile yekvücut oldu”

Aralık 1919’da Erzurum bölgesinden de protesto telgrafları çekildiğini görüyoruz. *İleri* gazetesinde yayımlanan, Kürtlerin Kuvayı Milliye karşıtı olduğuna ilişkin bir makaleye tepki olarak Dahiliye Nezareti’ne çekilen bu telgrafta Kürtler ile Türklerin Kuvayı Milliye çatısı altında birleştiği vurgulanmıştır.¹¹ Bölgedeki aşiretlerin reislerinden Abd...¹² Beyzade Hasan, Cemaleddin Aşireti Reisi Maksud, Cemaleddin Aşireti ağalarından Şedağazade Muhammed Hurşid, Kaşganlı Aşireti Reisi Reşidağazade Eyup, Kaşganlı Aşireti Reisi Muhammedağazade Nebi imzalarıyla Dahiliye’ye çekilen 22 Aralık 1919 tarihli telgrafta Kürtler hakkında dile getirilen yanlış fikirlerin telin edildiği ifade edilerek şöyle denmektedir: “Yedi asırdan beri Anadolu’nun yarısını teşkil eden Anadolu Şarkı’nda Kürtlerle Türkler arasında böyle bir uyuşma ve karışma olmuştur ki, bu mıntıkadaki Kürtler ile Türkleri birbirinden ayırmak mümkün değildir.”

Telgrafta, Türklük iddiasında bulunan bir ferдин ceddine bakıldığında Kürt olduğunun görüleceği ifade edilerek, Kürtlük’le ilgili şöyle bir yaklaşım sergilenmiştir: “Bu topraklarda Türklük ile Kürtlük, şehirlilik ile köylülük arasındaki bir fark gibidir. [...] Türk sayılan şehirlilerin bazıları Kürdistan’ı bildiği gibi, Kürtlerin büyük kısmı Türk lisanıyla konuşur. Bundan başka şu yedi asırlık hayat içerisinde zerre kadar bir fark görülmemiştir.”

Telgrafın devamında Kürtlerin Osmanlı Hükümeti için Türklerle beraber canlarını feda ettikleri, Osmanlı’nın meşgaleli tarihinde Kürtlerin her zaman var oldukları belirtilerek, koca ordulara karşı savaşan Selahaddin Eyyubi gibi Kürt kumandanların tarihe altın harflerle geçtiği ifade edilmiştir.

Türkler ile Kürtlerin büyük küçük bütün harplerde, İran’da,

11 BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ Dosya No: 28 Gömlek No: 65, Erzurum’daki bazı aşiret reislerince Dahiliye Nezareti’ne yazılan Rumi 22 Kanunuevvel 1335 (22 Aralık 1919) tarihli telgraf.

12 İsmi tamamı okunamadı.

Turan'da, hatta Yemen'de beraber çalıştıkları, canlarını feda ettikleri, birlik içinde oldukları anlatılmıştır. Ardından Kürtlerin ayrılmayı hiçbir zaman düşünmedikleri, bu tehlikeli zamanda Saltanat ve Hilafet makamı etrafında toplanan Kuvayı Milliye ile yekvücut olarak çalışmaya karar verdikleri beyan edilmiştir. Telgrafta son söz olarak, hiçbir sığata malik olmadıkları halde şahsi menfaatlerinden yola çıkarak Kürtler adına ayrılma fikrini ortaya atanlar lanetlenmiş ve ihanetle itham edilmiştir. Görüldüğü üzere, Kürt reisleri ve ileri gelenlerince İstanbul'a çekilen bu telgraflarla Şerif Paşa'nın Ermeni Delegasyonu'yla müstereken verdiği muhtıranın gerçeğı yansıtmadığı kanıtlanmaya çalışılmış, "Türk-Kürt" kardeşliğı vurgusunda bulunularak Kürtlerin Osmanlı Hilafeti'nden ve Saltanatı'ndan ayrılmak istemedikleri dile getirilmiştir. Bu telgraflar Barış Konferansı nezdinde Şerif Paşa'nın itibarını düşürdüğü gibi, Şerif Paşa'yı destekleyen Kürdistan Teali Cemiyeti'nin nüfuzuna da büyük ölçüde zarar vermiştir.

Mustafa Kemal Ankara'da

Son Osmanlı mebusan seçiminin sonuçlarının alındığı ve Kürdistan'dan protesto seslerinin yükseldiğı 1919'un Aralık ayı sonuna doğru, Mustafa Kemal ve heyeti yakın zamanda cereyan edecek gelişmelerle meclisin toplanma yeri haline gelecek olan Ankara'ya doğru yola çıkmışlardır. Ankara Vali Vekili Defterdar Galip Bey'in raporuna göre, Mustafa Kemal ve arkadaşları 27 Aralık 1919'da saat 15:00 civarında Ankara'ya varmıştır. Heyet Ankara'ya varır varmaz doğruca Hacı Bayram-ı Veli'nin türbesini ziyaret etmiştir. Vali, bu ziyaretten sonra Mustafa Kemal'in Hükümet Konağı önünde kendisini bekleyen binlerce kişi tarafından alkışlarla karşılandığını, burada Hilafet, Padişah, Devlet ve Millet için dua edildikten sonra Mustafa Kemal'in halka hitap ettiğini belirtmektedir.¹³

13 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 655 Gömlek No: 59, Ankara Vali Vekili Defterdar Galip Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiğı Rumi 28 Kanunuevvel 1335 (28 Aralık 1919) tarihli şifreli telgraf.

Mustafa Kemal'in Ankara'daki ilk konuşmasında Kürtler

Mustafa Kemal'in burada yaptığı konuşma Wilson Prensipleri'nin ilanıyla başlayan, Mütareke'yle yeni bir safhaya ulaşan ve 1919'un sonuna dek uzanan sürecin özeti niteliğindedir. Selam faslından sonra Hristiyan azınlığın haklarının korunması ve Boğazların açık tutulması kaydıyla milletin hâkimiyetini garanti altına alan Wilson Prensipleri'nin makul olduğunu ve devletçe de kabul gördüğünü ifade eden Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri'ni Wilson Prensipleri'nin ilgili maddesine riayet etmemekle suçlamıştır.¹⁴

Mustafa Kemal bu uzun konuşmada, Şark'ın Ermenilere terki meselesine, İzmir'in işgaline, Erzurum ve Sivas Kongrelerine değindikten sonra, Osmanlı hududunun Mütareke öncesinde Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi de kapsadığını hatırlatarak şöyle demektedir:

Bu sınır, ordumuz tarafından silahla müdafaa olunduğu gibi, aynı zamanda Türk ve Kürt unsurlarıyla meskûn vatan kısımlarımızı sınırlar. Bunun güney kısımlarında Arapça konuşan dindeşlarımız vardır. Bu sınır dâhilinde kalan memleket kısımlarımız Osmanlı camiasından ayrılmaz bir bütün teşkil edilmiştir.

Mustafa Kemal, Amasya Protokollerinde hükümet ile Kuvayı Milliye tarafından imzalanan ilkeler arasında yer alan “Kürtler ile Türklerin Osmanlı camiasının ana unsurları oldukları” fikrini Ankara'daki ilk konuşmasında da vurgulamıştır. Konuşmasının devamında ise Ferit Paşa Hükümeti'nin düşmesini, yeni hükümetle kurulan ilişkileri ve Amasya'da Bahriye Nazırı Salih Paşa'yla imzalanan mutabakatı ayrıntılarıyla anlatmıştır. Konuşmasından sonra vilayet makamındaki Kolordu Kumandanlığı Dairesi'nde yapılan çay kahve ikramında ağırlanmış, daha sonra kendisine tahsis edilen ziraat mektebindeki yere gitmiştir.¹⁵

14 Mustafa Kemal'in 28 Aralık 1919 tarihinde Ankara'da yaptığı konuşmanın metni. Akt. ABE, Cilt 6, s. 25-32.

15 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 655 Gömlek No: 59, Ankara Vali Vekili Defterdar Galip Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği Rumi 28 Kanunuevvel 1335 (28 Aralık 1919) tarihli şifreli telgraf.

Kuvayı Milliye İngilizlerle uzlaşıyor mu?

Kafkaslar'daki Bolşevik etkisinin gün geçtikçe arttığı ve Amerika-Kuvayı Milliye ilişkilerinin gelişmeye başladığı 1919 yılı sonunda İngilizlerin de Kuvayı Milliye ile yeni bir ilişki geliştirmeye başladığını görüyoruz. Konunun detaylarına geçmeden evvel bir noktanın hatırlatılması yerinde olacaktır: Mustafa Kemal'in özellikle Kürt meselesi konusundaki yazışmalarında ve beyanlarında İngilizleri suçlamasına karşın, İngilizlerle sıcak çatışmaya girilmemiş, ilişkilerin kopmasına yol açacak adımlardan kaçınılmıştır. Örneğin Malatya hadisesinde İngilizci olmakla suçlanan Bedirhaniler hakkında tutuklama kararı çıkarılırken, bu ziyareti düzenleyen İngiliz Binbaşı Noel'e dokunulmamıştır.

Kuvayı Milliye'nin önde gelen üyelerinden 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın Erzurum'da görev yaptığı dönemde İngiliz devletinin temsilcisi Rawlinson'ın da Erzurum'da birtakım çalışmalar yürütmesi bu konuya bir başka örnektir. 1919'un sonuna doğru Rawlinson'ın Kuvayı Milliye ile bazı hususları görüşmeye başladığını ve bu hususların 1920'den itibaren yaşanan gelişmelerle yakından ilişkili olduğunu görüyoruz. Kazım Karabekir Paşa 29 Aralık 1919'da çektiği telgrapta, İngiliz yetkili Rawlinson ile yaptığı önemli görüşmenin detaylarını Mustafa Kemal'e iletmiştir.¹⁶ Buna göre, Rawlinson, İstanbul Hükümeti'nin aczinden söz ederek, Lord Curzon'un Barış Konferansı'nda Mustafa Kemal'i görmek istediğini beyan etmiştir. Ardından Karabekir Paşa'ya "Cumhuriyet mi? Padişahlık mı?" sorusunu yönelten Rawlinson, Cumhuriyet rejiminin daha iyi olduğu yönündeki görüşlerini de eklemiştir. İngiliz yetkili ayrıca, hükümet merkezinin Anadolu'ya taşınması, Padişah'ın halife sıfatıyla İstanbul'da kalması gibi o dönemin şartlarında oldukça radikal sayılabilecek birtakım fikirler de paylaşmıştır.

16 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın Ankara'daki 20. Kolordu Kumandanlığı aracılığıyla Mustafa Kemal'e çektiği Rumi 29 Kanunuevvel 1335 (29 Aralık 1919) tarihli telgrafın metni. Kazım Karabekir, a.g.e., Cilt 1, s. 455-458.

Bu görüşmede konuşulan bir başka önemli husus ise İzmir konusudur. Karabekir Paşa'nın soruları üzerine, Rawlinson, İngiliz hükümetinin Yunanlardan desteğini çektiğini, İngiltere'deki genel yaklaşımın Yunanların aleyhine döndüğünü ve Yunanların önünde sonunda İzmir'den çıkarılacağını açıkça belirtmiştir. Ermenistan hususunda ise, Ermenilerin değil Osmanlı tarafına geçmek, diğer tarafta dahi tutunamadıklarını iddia etmiş, sınırın Aras Nehri olması gerektiğini öne sürmüştür. Rumlar için "şarlatan bir millet" tabirini kullanan Rawlinson'a göre Pontus'un gerçekleşmesi mümkün değildir.

Saltanat'ın ve ardından Hilafet'in kaldırılacağı gelecek sürece ışık tutan bu fikirleri Kazım Karabekir'le paylaşan İngiliz yetkilisi Rawlinson, Mustafa Kemal'le de görüşmek istediğini belirtmiştir.

İngiliz Başbakan: "Saltanat kalsın, hükümet merkezi Ankara'ya taşınsın"

Aynı dönemde gazetelerde çıkan haberlere göre, İngiliz Başbakanı Lloyd George, Barış Konferansı'na hükümet merkezinin Ankara'ya taşınması, İstanbul'a ve Boğazlar'a milletlerarası bir kimlik kazandırılması ve İstanbul'un yalnızca Hilafet'in merkezi olarak kalması gibi tekliflerde bulunmaya hazırlanmaktadır.¹⁷ İngiltere Başbakanı'nın, "İstanbul sadece Hilafet merkezi olarak kalsın," ifadesinden Saltanat'ın kaldırılmasını önerdiği anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal, Karabekir Paşa'nın Rawlinson'la yaptığı görüşmeye ilişkin cevabında, Rawlinson'ın İstanbul hakkındaki görüşlerinin Lloyd George'un tekliflerine uyduğunu, eğer İngiliz Hükümeti tarafından görüşme yapmaya yetkilendirilmişse bir an evvel Ankara'ya gelmesinin faydalı olacağını dile getirmekte, ayrıca Rawlinson'la yapılacak görüşmenin Sivas Kongresi genel ilkeleri çerçevesinde kalacağını beyan etmektedir.¹⁸

17 Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye namına 3. Ordu Kumandanlığı'na Ankara'dan çektiği 8 Ocak 1920 tarihli şifreli telgraf. Akt. ABE, Cilt 6, s. 108.

18 Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye namına 15. Kolordu Kumandanı Kazım

Bütün bu ifadeler, 12 Ocak 1920'de açılacak olan Meclis-i Mebusan'ın kısa süre sonra ortada hiçbir neden yokken İngilizlerin İstanbul'u işgali gerekçe gösterilerek kapatılmasının ve ardından başlayan Ankara sürecinin perde arkasını farklı boyutlarıyla ortaya koymaktadır. Daha çok Bolşevik yayılcılığıyla ortaya çıkan bu yeni dengeler, Hilafet ve Saltanat'a her fırsatta bağlılıklarını ilan eden ve varlığını koruyacak olan bir Osmanlı Devleti'nin ana unsurlarından biri olarak görülen Kürtler için kara günlerin habercisi olacaktır.

Karabekir Paşa'ya Ankara'dan çektiği 8 Ocak 1920 tarihli şifreli telgraf. Akt. ABE, Cilt 6, s. 109.

1920'ye Girerken Kürtler

Kürtler ve Kuvayı Milliye

1920 yılının ilk aylarında Osmanlı Hükümeti ile Kuvayı Milliye'nin bir yandan Şerif Paşa'yı protesto ederek Kürt kamuoyunu yönlendirmeye çalıştığını öte yandan da Kürdistan Teali Cemiyeti üzerindeki baskıyı arttırdığını, Kürtlerle ilgili Osmanlı camiası dışından gelen fikirlerin ise ayrılcıklıkla damgalandığını görüyoruz. Bu süreçte Hükümet, Şerif Paşa'nın muhtırasının Kürt toplumunda yarattığı havadan da istifade ederek, Cemiyet'in özellikle mülkiye içerisindeki yapılanmasını zayıflatmaya yönelik çalışmalar yapmıştır. Örneğin, Dahiliye Nazırı Mehmed Şerif Bey, Sadaret'e yazdığı 13 Ocak 1920 tarihli yazıda¹ Kiğı Kaymakamı Şükrü Bey'in Kürt Cemiyeti azası olduğunu, o bölgede bir cemiyet kurarak Kürt Hükümeti teşkiline çalıştığını ve aşiretleri bu yönde kışkırttığını iddia etmiş; Erzurum Valiliği de bu ihbara dayanarak Memurin Nizamnamesi'nin 26. Maddesi mucibince Kaymakam Şükrü Bey'i görevinden derhal azletmiştir.²

- 1 BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 48 Gömlek No: 108, Dahiliye Nazırı Mehmed Şerif imzasıyla Sadrazamlık'a yazılan Rumi 13 Kanunusani 1336 (13 Ocak 1920) tarihli tahrirat.
- 2 Yerine Tirebolu Kaymakamı Ahmet Niyazi Bey atanmıştır. Bkz. BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 48 Gömlek No: 108.

Bu dönemde bürokraside göze çarpan bir diğer ilgi çekici örnek ise Diyarbakir'den gelmiştir. Diyarbakır Polis Müdürü tarafından Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilen 7 Ocak 1920 tarihli yazıda Diyarbakir'de bir "Kürtlük" cereyanı olduğu ve yerli polis memurlarına güvenilmediği belirtilmiş ve ayrıca yeterli sivil hafiye polis olmadığından şikâyet edilmiştir. Diyarbakir Polis Müdürü söz konusu telgrafında şöyle demektedir:

Kadromuzda sivil taharri³ memurları mevcut olmasına ve vilayette hâlihazırda bir taraftan Kürdistan istiklalini temin için uğraşanlar, diğer taraftan buraların Fransız himayesinde bir Ermenistan havza-i memalikine dâhil olmasına çalışanlar mevcut olması hasebiyle elde ettiği öneme binaen, memurlar arasından ve yerli olmayanlardan açık göz birkaç memurun icabında sivil taharri memuru olarak görevlendirilmesi...⁴

Telgrafının devamında Diyarbakir'le ilgili Kürdistan'ın istiklaline yönelik bazı ihbarları paylaşan Polis Müdürü, istihbaratın önemine işaret ederek yerli olmayan polislerin istihdamının zorunluluğuna dikkat çekmiştir.

Kazım Karabekir ve Fevzi Paşa heyeti arasında "Kürtlük" tartışması

Büyük değişimlerin yaşanacağı yeni bir yıla girilirken, Ferik Fevzi Paşa başkanlığındaki tahkikat heyeti Erzurum'a gelerek 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'yla Kürt meselesi üzerine detaylı görüşmelerde bulunmuş, bu görüşmelere Kürdistan Teali Cemiyeti'nin çalışmaları hakkında yapılan tartışmalar damgasını vurmuştur. Karabekir Paşa'nın bu görüşmelerden birinde heyet azalarından İlhami Bey ile Kürdistan Teali Cemiyeti hakkında yaptığı münakaşaya ait notlar, Paşa'nın

3 Araştırma-inceleme.

4 BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ Dosya No: 29 Gömlek No: 104, Diyarbakir Polis Müdürü tarafından Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilen Rumi 7 Kanunusani 1336 (7 Ocak 1920) tarihli tahrirat.

ve Kuvayı Milliye hareketinin Kürtlere bakışını ve Kürtlerin o dönem içinde bulundukları koşulları ortaya koymaktadır.⁵

Karabekir Paşa, Harbiye Nezareti'ne çektiği 7 Ocak 1920 tarihli telgrafta, Fevzi Paşa heyetiyle Erzurum'da "Kürtlük gailisi" üzerine görüşüğünü rapor etmektedir. Paşa'nın ifadelerine göre, heyet azalarından İlhami Bey İstanbul'daki Kürt Cemiyeti'nin Kürtlük meselesini Şark vilayetlerinin Ermenistan olmaması amacıyla ortaya attığını belirtmiştir. Paşa, telgrafında bu iddiaya karşı itirazda bulunmuş, Kürtlere yönelik fikirlerini hükümetle paylaşmıştır.

Karabekir Paşa, "Eski hükümet Kürtlük meselesini madem Şark'ı kurtarmak için ortaya atmıştı ve bu işte birtakım kimse-lerin 'namussuzca' irtikabatı⁶ yoktu, size neden işin başında hiç bilgi verilmedi?" diyerek Ferit Paşa hükümeti ile Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yakınlığını ve İngiliz politikalarını eleştirmiştir. Şark'ın vali ve kumandanlarının ricalarına karşın meselenin gizli tutulduğunu ve gayrimeşru olduğunu ifade eden Paşa, bu hususta eski hükümeti yani Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni ağır bir şekilde suçlamıştır. Paşa bu sözleriyle Kürdistan Teali Cemiyeti'nin varlık sebeplerinden birinin Şark ve Kürdistan üzerindeki Ermeni talepleri olduğunu reddetmektedir ki bu kanaati dile getirmesine zemin hazırlayan, Şerif Paşa ile Ermeni delegesi arasındaki mutabakat olmuştur.

Karabekir Paşa: "Kürtler birbirini imhaya çalışıyor"

Karabekir Paşa bu telgrafında Kürt toplumuyla ilgili tespitlerde de bulunmaktadır. Paşa, Kürtleri ayırmakla Ermeni meselesinin hallolmayacağını, böyle bir durumda Ermenilerin Kürtleri ve aralarında kalan Türkleri kolayca ortadan kaldıracaklarını iddia etmiştir.

Karabekir Paşa ayrıca Kürtlerin birbirlerini imhaya çalıştıkları-

5 BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ Dosya No: 30 Gömlek No: 45, 15. Kolordu Kumandanlığı'ndan Harbiye Nezareti'ne gönderilen Rumi 6/7 Kanunusani 1336 (7 Ocak 1920) tarihli şifreli telgraf.

6 Rüşvet almak gibi kötü bir eylemde bulunmak.

nı ve kendilerini idare edemediklerini de öne sürmüştür. Kürtlerin daima birbirleriyle çatışma halinde olduklarını işaret eden Paşa, hududun öte tarafında kalanlar ekseriyetle Kürt olduğu halde hiçbirinin kontrolü ele alamadığını, Ermenilere karşı ancak birtakım Türk ve Çerkez beylerin idaresinde savaşabildiklerini belirtmiştir. Ermeni meselesinde namusu ve malı ayaklar altına alınan Kürtlerin, Türklerin yardım ve himayesine ihtiyaç duyduklarını ifade eden Karabekir Paşa, Kürt-Türk birliğine şu sözlerle değinmektedir: “Kürt ile Türk birçok namussuzca propagandalara rağmen bu havalide yekvücuttur. Her türlü tehlikeden uzak ve hiçbir şeyi ayak altında olmayan kimseler İstanbul’da ne gibi menfaat ve ifal ile bu işlerle uğraşıyor, akıl ermiyor...”

Karabekir Paşa bu sözleriyle, İstanbul’daki Kürdistan Teali Cemiyeti’nin bölgedeki Kürt-Ermeni ilişkilerinin vardığı noktayı ve Kürt toplumunun ruh halini tam olarak göremediğini açıklamaktadır. Bu sözlerle karşılık, heyette yer alan İlhami Bey, Avrupa’nın birkaç vilayeti Ermenilere vermeye yeltenmesi durumunda Kürt Kulübü’nün Wilson Prensipleri’ne dayanarak bu bölgenin Kürtlere ait olduğunu öne sürmeyi planladığını dile getirmiştir.

Karabekir Paşa: “Kürt’ün hukukunu kimse düşünmeyecek”

Karabekir Paşa Harbiye’ye gönderdiği raporda, Kürtleri ayırmamanın bölgeyi Ermenistan yapma planının tatbikine yarayacağını ifade ettikten sonra şu sözleri sarf ettiğini eklemiştir:

[...] Medeni milletlerin hukuku bile çiğnenirken Kürd’ün hukukunu kimsenin düşünmeyeceğini, bu perdenin pek kanlı akıbet hazırlayacağını ve Şark vilayetlerini ancak Erzurum Kongresi’nde şarktaki muhtelif unsurların bu şekilde sonuna kadar ölümü göze almış olduğunu izah ettim. Kürd Teali Cemiyeti’ni ikaz edeceğini vaat ettiler; fakat ciddi ve samimi mi yoksa kanaat ve zihniyeti tebdil etmeyerek başka zihniyetle mi düşündüler, bilemem.

Karabekir Paşa telgrafının devamında, Şark'ta Kürt ve Türk ayrılığının olmadığını fakat İstanbul'da tehlikeli oyunlar oynayanlara ikazda bulunulması gerektiğini dile getirmektedir. Paşa, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin çalışmaları ve Kürt milletinin geleceği hakkında Mustafa Kemal'e de aynı düşünceleri iletmış, Kürt meselesinin Kuvayı Milliye çatısı altında Kürt-Türk kardeşliği temelinde çözülmesinden başka her türlü yaklaşıma şiddetle karşı çıkmıştır.

Paşa'nın bu telgrafı "Erzurum'a giden heyet azasından İlhami Bey ile 15. Kolordu Kumandanı arasında geçen, İstanbul'daki Kürt cemiyeti ile Kürtlerin emellerinin ne kadar ayrı bulunduğu dair görüşme" notuyla 15 Ocak 1920 tarihinde Harbiye Nazırı tarafından Dahiliye Nazırı'na iletilmiştir.⁷

Seyid Taha: "Saltanat ve Hilafet'e sadığım"

Kürtleri yakından ilgilendiren bu gelişmeler yaşanırken, 1919 yılında İngilizlerle ilişki içinde olan Şemdinanlı Seyid Taha'nın da Hilafet ve Saltanat'a bağlılık telgrafı çektiğini görüyoruz. Seyid Taha, "Zat-ı Ali-i Sadaretuzma'ya" ithafile Osmanlı Sadrazamı'na Dêr'den çektiği 6 Ocak 1920 tarihli telgrafında ailesinin asırlardan beri Hilafet ve Saltanat'a sadakatle hizmet ettiğini, aile erkânı ve binlerce mensubuyla kendilerine hizmete hazır olduğunu beyan etmiş⁸ ve sözlerine şöyle devam etmiştir: "Sekiz on senedir, özellikle harbin son senelerinde binlerce aile efradım⁹ birlikte gösterdiğimiz hizmet ve fedakârlığa karşı, taltif edilip, sevinç ümidi verilmiş bazı garazkârların¹⁰ aracılığıyla maruz kaldığım bunca inhitamlardan¹¹ da son derece müteessirim."

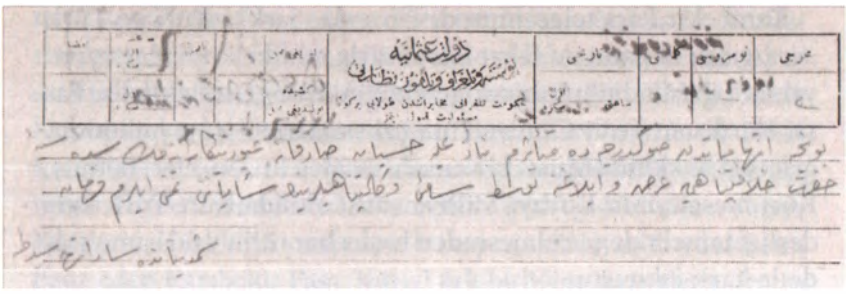
7 BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ Dosya No: 30 Gömlek No: 45, Harbiye Nazırı imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Hicri 23 Rebiülahir 1338 (15 Ocak 1920) tarihli tahrirat.

8 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25 Şemdinan Sadatından Seyid Taha imzasıyla Sadaretuzma'ya çekilen Rumi 6 Kanunusani 1336 (6 Ocak 1920) tarihli telgraf.

9 "Efrad-ı aile-i kemteranem" sözü burada saygı ifadesi olarak kullanılmıştır.

10 Düşmanlıkla haset eden, kin güden.

11 Ezilme, kınılma.

Örnek Belge 27: Seyid Taha'nın söz konusu telgrafının son sayfası.

Diğer Kürt reisleri tarafından rencide edildiğini belirten Seyid Taha, Hilafet ve Saltanat'a olan sadakat ve ubudiyetini yineleyerek telgrafına son vermiştir. Dahiliye Nezareti bu gelişme üzerine Van Valiliği'nden acil malumat istemiştir.¹² Seyid Taha'nın da Osmanlı Devleti'ne sadakatini bildirmesi, İngilizlerin bir yandan Kürtlerle savaşıp öte yandan bazı Kürtleri öne çıkararak bölgeyi kontrol etme politikasının sonuçsuz kaldığını ispat etmiştir.

Mustafa Kemal'den Kürt reislerine şükran telgrafları

Mustafa Kemal, Kürt aşiretlerinin ve ulemasının Şerif Paşa'yı protesto etmesini ve peş peşe gelen Osmanlı Devleti'ne bağlılık telgraflarını memnuniyetle karşılamış, bu telgrafları çeken zevattan bazılarına teşekkür yazıları yazmıştır. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal tarafından "Eruh, Garzan Aşireti Reisi Musa ve Zinya Aşireti Reisi Resul Beylere ve muhterem arkadaşlarına" başlığıyla Ankara'dan çekilen 15 Ocak 1920 tarihli telgrafta şöyle denmektedir:

Kürdistan'ın Osmanlı camiamızın ayrılmaz bir parçası olduğuna, milli bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün müdafaası uğrunda bütün Kürtlerin Türk kardeşleriyle beraber hayatları-

12 BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25, Dahiliye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne gönderilen Rumi 5 Şubat 1336 (5 Şubat 1920) tarihli tezkire.

nı fedaya hazır olduklarına dair hükümete, yabancı temsilcilerine çektiğiniz telgrafı büyük bir kıvançla öğrendik. Fedakâr Kürt kardeşlerimizin bu hamiyetli ve dinî eserlerine şükran arz eyeriz.¹³

“Garzan’da Kürdistan’ın büyük şeyhlerinden” sıfatıyla Şeyh Hazret Ziyadeddin’e ve arkadaşlarına çektiği aynı tarihli bir başka telgrafta ise şöyle demektedir:

Kürdistan’ı Osmanlı camiasından ayırarak düşmanların kucağına atmaya çalışanları lanetleyen telgrafnamelerini büyük bir kıvanç ve sevinçle öğrendik. Böylece Türk ile Kürt, bu iki öz kardeş, dindaş el ele vererek mukaddes birliğini müdafaa-ya kararlı oldukça, Cenab-ı Allah’ın yardımıyla şüphesiz vatanımız, bağımsızlığımız kurtulacaktır.¹⁴

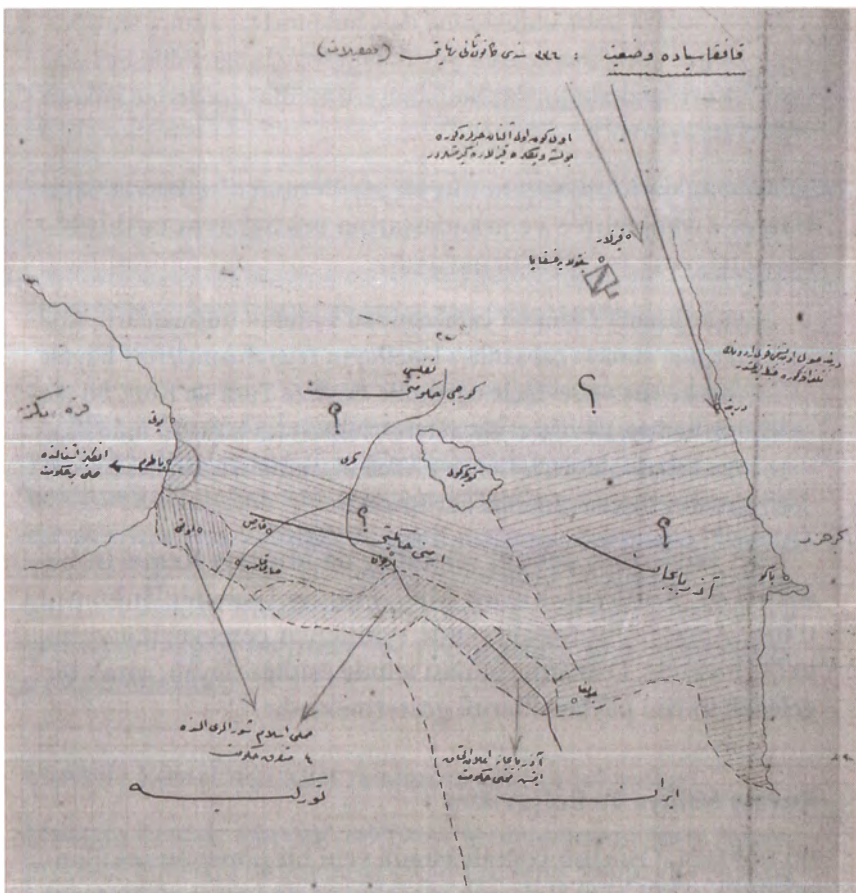
Kürt reislerinin çektiği telgraflar da Mustafa Kemal’in bu sözleri de, Kürtlerin, Kuvayı Milliye’nin ve Osmanlı Hükümeti’nin, Amasya Protokolleri’nde şekillenen çerçeveye uyumlu bir biçimde, Osmanlı camiası içinde eşitliğe dayalı, ortak bir gelecek fikrini paylaştıklarını göstermektedir.

Kuvayı Milliye ve Bolşevikler

Bu noktada, Osmanlı coğrafyasında yeni bir dönemin şekillenmesinde etkili olan Bolşevik meselesine de kısaca değinmeyi gerekli görüyoruz. 1920’nin ilk aylarında Kafkasya Bölgesi’ne baktığımızda, Bolşeviklerin Gürcistan ve Azerbaycan’a doğru hareketlerine devam ederek bölge üzerindeki baskıyı arttırdıklarını, Batum’da İngiliz işgali altında mahalli bir hükümet kurulduğunu ve Oltu ile Erivan’ın güneyinden İran Azerbaycanı’na uzanan bölgede dört İslami Şura hükümeti oluşturulduğunu görüyoruz. Osmanlı yetkililerince hazırlanan, 1920 Ocak itibarıyla Kafkasya’daki vaziyeti gösteren krokide Sarıkamış, Kars ve Erivan bölgeleri de Ermeni Hükümeti sınırları içeri-

13 Akt. ABE, Cilt 6, s. 148.

14 Akt. ABE, Cilt 6, s. 149.

Örnek Belge 28: Kafkasya'daki Bolşevik yayılmacılığını gösteren kroki.

sinde yer almaktadır.¹⁵ Krokide soru işaretiyle bırakılan bölgeler için ise “Bolşeviklere karşı vaziyetleri meçhul” ifadesi kullanılmıştır. Bu tespite göre, Ocak 1920’de Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan hükümetlerinin Bolşeviklerle münasebeti tam olarak netleşmiş değildir.

Bolşeviklerin Kafkasya'da gün geçtikçe güçlenerek nüfuz

15 BOA Fon Kodu: BEO Dosya No: 4553 Gömlek No: 341401, "Kafkasya'daki Vaziyet" başlığıyla sunulan Rumi 31 Kanunusani 1336 (31 Ocak 1920) tarihli kroki.

alanlarını Güney'e doğru genişletmeleri, yeni dönemin şekillenmesinde çok önemli bir etki yaratacak, İngilizlerin Osmanlı Devleti, Yunanlar, Kuvayı Milliye, Kürtler ve Ermenilerle ilgili politikalarının yeniden şekillenmesine yol açacaktır.

Bolşevik yayılcılığını büyük bir tehlike olarak değerlendiren İngilizler, Kuvayı Milliye ile görüşme gereği duymuşlardır. Daha önce bahsettiğimiz üzere, Erzurum'daki İngiliz yetkili Rawlinson 11 Şubat 1920'de Karabekir Paşa'yı ziyaret ederek Bolşevik yayılcılığı meselesi hakkında görüşmüş, Bolşeviklerle mücadele konusunda Paşa'nın fikrini almıştır.¹⁶ Harbiye Nezareti'ne bu görüşmeyle ilgili bilgi veren Karabekir Paşa, Bolşevik Ordularının Azerbaycan ve Gürcistan'a doğru ilerlediklerini ve aralarında Enver Paşa'nın da olduğunu belirterek şöyle demektedir:

İngiliz mümessili benim ne yapacağımı anlamak istiyor. Ben de açıkça söyledim ki, derhal memleketimizi boşaltırlar, süratle şerefli bir barış imzalanırsa elbette ki hükümetimin her emrini maiyetime infaz ettirebilirim. Yoksa İzmir, Adana, Maraş¹⁷ yanar ve katliamlar devam ederse, hükümeti de, beni de hiç kimsenin dinlemeyeceği tabiidir, dedim.

Karabekir Paşa, İngilizlerin Bolşevik korkusunu koz olarak kullanarak, Batı Anadolu'daki Yunan işgalinin ve Maraş'taki hadiselerin son bulmaması halinde, Hükümet Bolşeviklere karşı bir mücadele emri verse dahi bu emri kimsenin dinlemeyeceğini ifade etmiştir. Hatta bununla da kalmayıp, İngiliz temsilcisine "Yunan Ordularını İzmir'den alıp Batum'a veya başka bir yere çıkarırsanız hem Yunan kuvvetlerinden faydalanırsınız hem de bize karşı yapılması gereken iyiliği yaparsınız," şeklinde bir teklif sunmuştur. Rawlinson böyle bir ordu sevkiyatını gerçekleştirecek gemileri olmadığını, olsa dahi Yunanistan'ın Bolşeviklerle işbirliği yapacağını belirterek, Yunanlara duydu-

16 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne çektiği Rumi 11 Şubat 1336 (11 Şubat 1920) tarihli telgrafın sureti. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Eylül 1968, sayı 12, s. 4-6.

17 Paşa, İzmir'deki Yunan ve Adana ile Maraş'taki Fransız işgaline atıfta bulunmaktadır.

ğu güvensizliği dile getirmiştir. Netice itibariyle Kuvayı Milliye, sonraki süreçte Bolşevik yayılmacılığıyla şekillenen bu yeni dengeleri dikkatle değerlendirecek, Ermenistan meselesinden Yunan işgaline hatta Kürt meselesine kadar pek çok alanla ilgili politikalarında koz olarak kullanacaktır.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve Misak-ı Milli

Mebusan Meclisi açılıyor

Rum Patrikhanesi'nin kendisine bağlı kiliseler aracılığıyla Rumların seçimlere iştirak etmemesi için yürüttüğü boykot ve Anadolu'da Kuvayı Milliye'nin seçimlere müdahalede bulunduğu ilişkin dedikoduların gölgesinde gerçekleşen mebusan seçimleri 1920 yılı başında tamamlanmış ve Mütareke sonrasında feshedilmiş olan Osmanlı Mebusan Meclisi yeniden açılmıştır. Meclis zabıtlarından, açılış gününe iştirak edemeyen mebusların çoğunlukta olduğunu görüyoruz. Erzurum Mebusu seçilen Mustafa Kemal Paşa'nın ismi de "mecliste hazır bulunmayanlar" listesinde yer almıştır. Onun yanı sıra Yunan işgali altında bulunan İzmir'den seçilen altı mebusun da mecliste yer aldığı göze çarpmaktadır.¹

Mebusan Meclisi, 12 Ocak 1920 Pazartesi günü saat 14:00'te Sultan Vahdettin'in de katılımıyla açılmış, ilk oturumda Dahiliye Nazırı Şerif Paşa tarafından Sultan'ın "nutk-u humayunu" okunmuştur.² Sultan bu nutkunda, İtilaf Devletleri'yle on dört

-
- 1 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 12 Kanunusani 1336 (12 Ocak 1920), içtima-i fevkalade.
 - 2 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 12 Kanunusani 1336 (12 Ocak 1920), içtima-i fevkalade.

ay önce bir mütareke imzalanmış olmasına rağmen barış görüşmelerinin neticelenmediğine, memleketin bazı kısımlarının işgal edilmiş olmasının işlerin tabii seyrine girmesini engellediğine, İzmir'in Yunanlarca işgalinin halktaki galeyanı arttırdığına ve İzmir halkına yapılan mezalimin kalbi tesirleri şiddetlendirdiğine değinerek, devletin içinde bulunduğu kötü duruma yönelik genel kanaatini, "Efendiler! Şu mühim anda vaziyetimin vahameti tarife muhtaç değildir!" sözüyle özetlemiştir. Sultan, konuşmasının devamında memleketin yeniden imarına ve savaş yıllarının maliye üzerindeki kötü neticelerine de değinerek, Osmanlı milletinin şeref ve haysiyetini temin edecek ve işgal altındaki toprakların kurtarılacağı bir barışa duyduğu arzu ve ümidi dile getirmiş, mebuslardan milletin menfaati için çalışmalarını istemiştir. Sultan'ın nutkundan sonra Nakibüleşraf Kamil Efendi tarafından dua okunmuş, daha sonra mebusanın yeminine geçilmiştir. Dahiliye Nezareti, tüm vilayet ve mutasarrıflıklara çektiği telgrafla Meclis'in açıldığını tebliğ etmiştir.³

Yeni gelişmelere geçmeden önce, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda ilan edilen Misak-ı Milli'nin tam olarak ne olduğuna ve Kürtler açısından ne anlama geldiğine bakalım.

Misak-ı Milli nedir? Kürtler açısından ne ifade eder?

Türkiye resmî tarih literatüründe genellikle dar bir bakış açısıyla ele alınan Misak-ı Milli'nin ne olduğu, neyi hedeflediği, Meclis-i Mebusan tarafından hangi gayelerle ilan edildiği ve konumuz itibariyle Kürtler açısından ne ifade ettiği sorularının cevaplanması önemlidir. Ahd-ı Milli olarak da bilinen Misak-ı Milli, Osmanlı camiasındaki Kürt ve Türk halkları ile diğer halklar açısından bir çerçeve çizmekte; Devlet'in, Saltanat ve Hilafet'in devamı için temel ilkeler sunmaktadır. Misak-ı Milli, dönemin Osmanlı toplumunun unsurları olan bütün halklar açısından çok önemli bir siyasi "yemin" metnidir. Esası itibariyle Erzurum ve Sivas Kongreleri beyannameleriy-

3 BOA Fon Kodu: DH. 1. UM. EK Dosya No: 118 Gömlek No: 46.

(۱۹۸)

خارجیه نظارتی

1613

اوراق مدیری

دوسه قلمی

قانون

روسی

۴۷

۹۴
قلمی

بیتامه

۲۸ تاریخ ۱۹۲۰

خلاصه

سینه

Örnek Belge 29: Hariciye Nezareti kayıtlarında yer alan 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Milli metninin ilk sayfası.

le şekillenen ve Amasya görüşmeleri sonrasında yeni Osmanlı hükümetince de benimsenen ilkelerin Mebusan Meclisi'nde onaylanan son hali diyebileceğimiz Misak-ı Milli, Osmanlı Devleti'nin ve camiasının devamını sağlayamaya yönelik genel çerçeveyi belirleyen bir ilkeler bütünüdür. Klasik tanımın tersine, Misak-ı Milli Osmanlı Devleti'nin yeni dönemde var olacağı sınırları çizmekle kalmaz, Osmanlı camiasına mensup halkların hangi şartlar altında ve nasıl bir hüviyetle bir arada yaşayacaklarına ilişkin bir model de sunar. Misak-ı Milli'nin Osmanlı Mebusan Meclisi'nce kabulü ve ilanı, bütün Osmanlı camiasını kapsayan bu ilkeler bütünü'nün kabul ve tasdik edildiğini de göstermiştir.

Misak-ı Milli meselesi Mebusan Meclisi'nin açılışından itibaren sürekli gündemde olmuş, bu konuda meclisin açılışından önce Heyet-i Temsiliye'ye bağlı mebuslar üzerinden ilk çalışmalar yürütülmüştür. Mustafa Kemal Paşa bu meseleyle bizat alakadar olarak metnin ilk taslaklarını hazırlamış, bu taslak üzerinden bazı düzeltmeler yapıldıktan sonra 28 Ocak 1920 tarihinde gerçekleşen gizli oturumda bu metin kabul edilerek,⁴ 17 Şubat 1920 tarihinde Ahd-ı Milli yani "Milli Yemin" olarak alenen ilan edilmiştir.

Misak-ı Milli'nin genel çerçevesi ve kimlik tanımı

Misak-ı Milli'nin tam olarak ne anlama geldiğini görebilmek için maddelere geçmeden önce giriş paragrafındaki beyana bakmak yerinde olacaktır:⁵

Aşağıda imzaları bulunan Osmanlı Meclisi Mebusan azaları, devletin bağımsızlığının ve milletin geleceğinin temininin, haklı ve devamlı bir barışa nail olmak için katlanabileceği fedakârlığın azami sınırlarını kapsayan aşağıdaki esaslara tamamen riayetle mümkün olduğunu ve belirtilen esaslar haricinin

4 Fon Kodu: HR. SY Dosya No: 2715 Gömlek No: 9, Hariciye Nezareti kayıtlarına geçen Misak-ı Milli'nin Rumi 28 Kanunusani 1336 (28 Ocak 1920) tarihli Fransızca sureti.

5 Akt. ABE, Cilt 6, s. 175.

de payidar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin varlığının devamının mümkün olmadığını kabul ve tasdik etmişlerdir.⁶

Görüldüğü üzere, Osmanlı devletinin, saltanat ve toplumunun varlığının devam edebilmesinin sıralanan esaslara tamamıyla uyulmasıyla mümkün olacağı ifade edilmiştir. Zikredilen esaslara geçecek olursak, 1. Madde’de şöyle denmektedir:⁷

Osmanlı devletinin yalnızca Arap çoğunluğuyla meskun 30 Ekim 1918 tarihli Mütareke’nin yapıldığı sırada düşman orduların işgali altında kalan kısımların mukadderatı ahalisinin serbestçe beyan edecekleri oylara göre tayini lazım geleceğinden, belirtilen Mütareke hattının dâhil ve haricinde dinen, ırken ve emelen müttehid ve yekdiğerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygularıyla dolu ırki ve sosyal hakları ile çevre şartlarına tamamiyle riayetkâr Osmanlı İslam çoğunluğuyla meskun bulunan kısımların tamamı, hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple ayrılık kabul etmez bir bütündür.

Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı tarihteki sınırlar –ki bu sınırlar Amasya Protokolü’nde “Kürtlerin ve Türklerin yaşadığı topraklar” olarak kayda geçirilmiştir– vatan olarak tanımlanmaktadır. Mütareke’nin imzalandığı dönemde Musul şehrinin ve Güney Kürdistan’ın büyük bir kısmının henüz Osmanlı idaresinde olduğu göz önüne alınırsa, bu bölgelerin de Misak-ı Milli’yle belirlenen sınırlar içerisinde kabul edildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca o dönemki sınırların “haricine” de vurgu yapılmasıyla, oralandaki Arap olmayan Müslüman unsurlar, yani “Türk, Kürt, Türkmen” gibi topluluklar da Osmanlı camiasının bir parçası olarak addedilmektedir.

6 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 504-505. Cümlelerin orijinal hali: “Zir’de vazıûl-ı-imza Osmanlı Meclis-i Mebusan azaları istiklal-i devlet ve istikbal-i milletin haklı ve devamlı bir sulhe nailiyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın hadd-i azamını mutazammın olan esasat-ı atiyeyi temami-i riayetin mümkün’it-temin olduğunu ve esasat-ı mezkure haricinde payidar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devam-ı vücudu gayr-i mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik etmişlerdir.”

7 Bkz. Naşit Hakkı Uluğ, 23 Nisan: 50, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Mayıs 1970, sayı 32, s. 9-15.

1. Madde'deki en önemli hususlardan biri de, Osmanlı camiasına mensup farklı ırklar için yapılan üst kimlik tanımlamasıdır. Kongre beyannamelerinde de ifade edildiği üzere, zikredilen topraklar üzerindeki "Osmanlı Müslüman çoğunluk" ana unsur olarak kabul edilmiş, farklı ırklara mensup alt unsurların birbirlerinin etnik ve sosyal haklarına riayet edecekleri dile getirilmiştir. Bir şemsiye kimlik olarak kabul gören "Osmanlı Müslüman çoğunluğu" tabirinde dinî bir yaklaşıma yer verildiği, buna karşılık herhangi bir etnik vurgu bulunmadığı görülüyor. Baştaki giriş paragrafında olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun varlığının devamı, burada da, Osmanlı'nın tarihsel ve sosyolojik gerçekliğine uygun bir biçimde, herhangi bir etnik vurguya yer vermeyen ve Müslümanlığı temel alan bir vatandaşlık tanımına bağlanmaktadır. Sınır meselesinin yanında Misak-ı Milli'nin Kürtleri en yakından ilgilendiren ilkesi de budur.

Vatana özgür iradeleriyle katılmış olan Kars, Ardahan ve Artvin'de istenirse yeniden halk oylamasına gidilebileceğinin belirtildiği 2. ve 3. Maddelerde ayrıca Batı Trakya'da halkın özgür oylarıyla durumunu netleştirmesi gerektiği ifade edilmiş, İstanbul'un geleceğine ilişkin 4. Madde'de ise şöyle denmiştir:

İslam halifeliğinin bulunduğu, saltanatın ve Osmanlı hükümetinin merkezi olan İstanbul şehriyle Marmara denizinin güvenliği her türlü haleden korunmalıdır. Bu esas saklı kalarak Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının cihan ticaret ve ulaşımına açılması hakkında bizimle diğer bütün ilgili devletlerin birliğiyle verecekleri karar uygulanır.

Bu maddede Boğazların uluslararası ticarete ve ulaşımına açılması konusunda Wilson Prensipleri'ne uygun bir çerçeve çizilmiştir. Misak-ı Milli'ye karşı ilk gelişme bu madde nedeniyle yaşanacaktır; zira her türlü zarardan korunması gerektiği ifade edilen Saltanat ve Hilafet merkezi kısa süre sonra İtilaf Devletleri'nce işgal edilecektir.

Misak-ı Milli'nin 5. Maddesi ise azınlık haklarına ilişkindir: "İtilaf devletleri ile düşmanları ve bazı ortakları arasında ka-

rarlaşan ahdi esaslar dairesinde azınlıkların haklarının komşu memleketlerdeki Müslüman halkın da aynı haklardan faydalanması isteğiyle tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.” Görüldüğü üzere, 1. Madde’deki üst kimlik tanımlamasında olduğu gibi “azınlık” kavramında da ırk değil din eksenli bir yaklaşım sergilenmiş, dışarıdaki Müslüman ve dâhildeki gayri Müslim halkların eşit haklara sahip kılınması gerektiği ifade edilmiştir. 6. Madde’de ise iktisadi gelişme ve bağımsızlık için siyasi, adli, mali gelişmeye engel olan uygulamaların benimsenmediği ifade edilerek, kapitülasyonların devam etmeyeceği üstü kapalı bir biçimde bildirilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin ve toplumunun devamını sağlayacağı düşünülen genel şartları ve çerçeveyi çizen Misak-ı Milli, 17 Şubat 1920’de ilan edilmiştir. Fakat İstanbul’un işgali, Osmanlı Devleti’nin ve Kürtler de dâhil olmak üzere Osmanlı camiasına mensup bütün unsurların geleceğini derinden etkileyecek gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

Misak-ı Milli Sonrası Kürtler

Hükümet: “Kürtler Şerif Paşa’yı protesto etsin”

Misak-ı Milli’nin ilanından sonra Hükümet, Osmanlı Devleti ve camiası adına çizilen çerçevenin Kürtlerce de kabul edilmiş olduğunu Barış Konferansı’nda anlatabilmek için yeni bir çalışma başlatmıştır. Bu konuda öncelikle Şerif Paşa’nın daha güçlü bir şekilde protesto edilmesi gerekli görmüştür. Dahiliye Nazırı’nın Mamüretülaziz, Erzurum, Bitlis, Diyarbekir, Sivas ve Van Vilayetleri ile Urfa, Erzincan Mutasarrıflıklarına çektiği 19 Şubat 1920 tarihli şifreli telgrafta şöyle denmektedir:¹

Kendisine Kürt Delegatesi süsü vererek Paris’te faaliyet göstermekte olan Şerif Paşa daha sonra Ermeni Delegatesi Bogos Nubar Paşa ile müştereken Sulh Konferansı’na verdiği muhtıradan Ermenilerle örfdaş olan Kürt milletinin Osmanlı idaresinden kurtulması ile tam bağımsızlığın teminini talep etmiştir.

Kürtlerin Osmanlı camiasından ayrılmak fikrinde olmadıklarına dair gerçi Kürt ahali ve aşiretleri tarafından Bâb-ı Âliye pek çok telgrafname ulaşmış ise de “Türkiye” meselesinin

1 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 107 Gömlek No: 104, Dahiliye Nezareti’nden Erzurum, Bitlis, Sivas, Erzincan, Diyarbekir, Urfa, Van ve Mamüretülaziz Vilayetlerine çekilen Rumi 19 Şubat 1336 (19 Şubat 1920) şifreli telgraf.

hiçbir sıfat ve niteliğe haiz bulunmadığına ve özel emellerle yapılan fuzuli girişimin Kürt milletinin gönül arzusunu katıyen yansıtmayacağına nazaran bu konuda Kürt aşiret ve ahalili ileri gelenleri tarafından Paris Sulh Konferansı ile İtilaf Devletleri temsilcilerine çekecekleri tabii olan telgrafnamelerin sair hususu takdimen tehir edilmeksizin gönderilmesi için telgraf memurlarına gizli tebligatta bulunulması tavsiye olunur.

Görüldüğü üzere Hükümet, “Türkiye” meselesi görüşülürken Kürtlerin Osmanlı camiasının bir parçası olduklarını bildirmelerini talep etmektedir.

Hükümet’in Şark’taki vali ve mutasarrıflar aracılığıyla Kürtlere yaptığı bu çağrı kısa sürede karşılık bulmuş ve Kürdistan’ın her tarafından Şerif Paşa’yı protesto ve Osmanlı camiasına bağlılık telgrafları çekilmiştir. Kürdistan’dan çekilen bu telgrafların üslup ve içeriğine bakıldığında, metinlerin bizzat Osmanlı yetkililerince kaleme alındığı izlenimine kapılmamak mümkün değildir. Şerif Paşa’nın Ermeni delegasyonu ile yaptığı mutabakattan dolayı protesto edilmekle kalmayıp hakarete de uğradığı bu telgrafların bazıları devletin resmî yayın organı olan *Takvim-i Vekayi*’de de neşredilmiştir. Şimdi dönemin Kürdistan kamuoyuna ışık tutan bu telgraflardan bazılarını kısaca göz atalım.

Erzincan ve Erzurum bölgesinden gönderilen protesto telgrafları

22 Şubat 1920’de Erzincan bölgesinden Balaban, Başuran, Bodman, Medan, Görçeli, Abbas, Rol, Şadi ve Zışan Aşiretlerinin reislerinden Fransız Yüksek Komiserliği’ne çekilen telgrafta² Şerif Paşa ve Boğos Nubar’ın mutabakat ve muhtıralarına değiştirilerek, Kürt ve Türklerin kardeş oldukları, Osmanlı Hükümeti’nden başka hiçbir temsilcinin Kürtler adına konuşamayacağı belirtilmiş ve şöyle denmiştir:

2 Telgrafın tam metni ve Fransızca sureti için bkz. Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, İstanbul: Doz Yayınları, 2005, s. 115-116.

Acaba Rus orduları ÷lkemizden çekildikten sonra, Ermeniler tarafından katledilen Müslüman halkın %80'inin Kürt olduğunu bugün Boğos Nubar'la anlaşılan Şerif Paşa biliyor mu? Öyleyse Ermenilerle işbirliği yapma çabaları sonuçsuz kalacaktır. İmparatorluk topraklarından bir kısmını ayırıp Kürtlere vermek, gelecekte Ermenilere yeni bir ÷lke hazırlamak demektir.

Ermeni ve Kürt toplumları arasında yaşanan olaylara atıfta bulunularak Osmanlı'dan vazgeçilmeyeceğı dile getirilirken, "Kürtlere verilen toprakların ileride Ermenistan'a devredileceğı" şeklindeki –Mustafa Kemal'in de sıkça dillendirdiğı– kanat yinelenmektedir.

Bir diğ er protesto telgrafı örneğı ise Erzurum bölgesindedir. Erzurum Valisi Reşid imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen 24 Şubat 1920 tarihli şifreli telgrafta, Şerif Paşa'yla ilgili haberler üzerine Bayezid livası ile Tercan, Hınıs, Paşınler kazalarındaki Kürt Reislerin, Paris Konferansı'na ve İtilaf Devletleri temsilcilerine, Osmanlı Hükümeti'ne bağı olduklarını ve bu teşebbüsü kabul etmediklerini bildiren bir telgraf gönderdikleri bildirilmektedir.³

Erzurum'daki bir diğ er protesto da Cemedanlı Aşireti'nden gelmiştir. Hasankale'den Dahiliye Nezareti'ne çekilen 2 Mart 1920 tarihli telgrafnameyi *Takvim-i Vekayi* de neşretmiştir.⁴ Telgrafa imza atan Cemedanlı Aşireti Reisleri Maksudağazade Hasan ve Bedihi Ağalar, tam anlamıyla Kürt toplumunun üyesi sayılmadığı halde kendisine Kürt temsilcisi süsü verdiğini ileri sürdükleri Şerif Paşa'yı vicdanını satmakla itham etmişlerdir. Tarihin her safhasında Kürtlere kanlı hatıralar yaşatan Ermenilere karşı ebedi bir düşmanlıkları bulunduğunu belirten Cemedanlı Ağaları, Ermenilerin hâlihazırda hudut dışında Müslümanları ve Kürtleri kan tufanlarında boğmaya çalıştıklarını, dolayısıyla onlarla birleşmelerinin ve bir arada yaşa-

3 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 659 Gömlek No: 106, Erzurum Valisi'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği Rumi 24 Şubat 1336 (24 Şubat 1920) tarihli şifreli telgraf.

4 Rumi 8 Mart 1336 (8 Mart 1920) tarihli *Takvim-i Vekayi* (TZUK).

malarının imkânsız olduğunu ifade etmişler ve şu tespitte bulunmuşlardır:

İki kavmi birleştirmek veya Kürtleri bağımsız bırakmak hususuna ilişkin teşebbüsler vatanımızı daima şoreş⁵ ve ihtilal ateşleri içinde bırakacak ve Ermenilerle biz Kürtlerin beşikten mezara kadar kan içinde boğuşmamızı doğuracaktır!

Türk kardeşleriyle kıyamete kadar Hilafet etrafında birlikte yaşama arzusunda olduklarını ve bunun dışındaki teşebbüsleri reddettiklerini ilan eden Ağalar, telgrafa, “Kürt milletinin böyle resmî sıfatları olmayan menfaatperestlerin şahsi ihtiraslarıyla bir alakası yoktur!” sözleriyle son vermişlerdir.

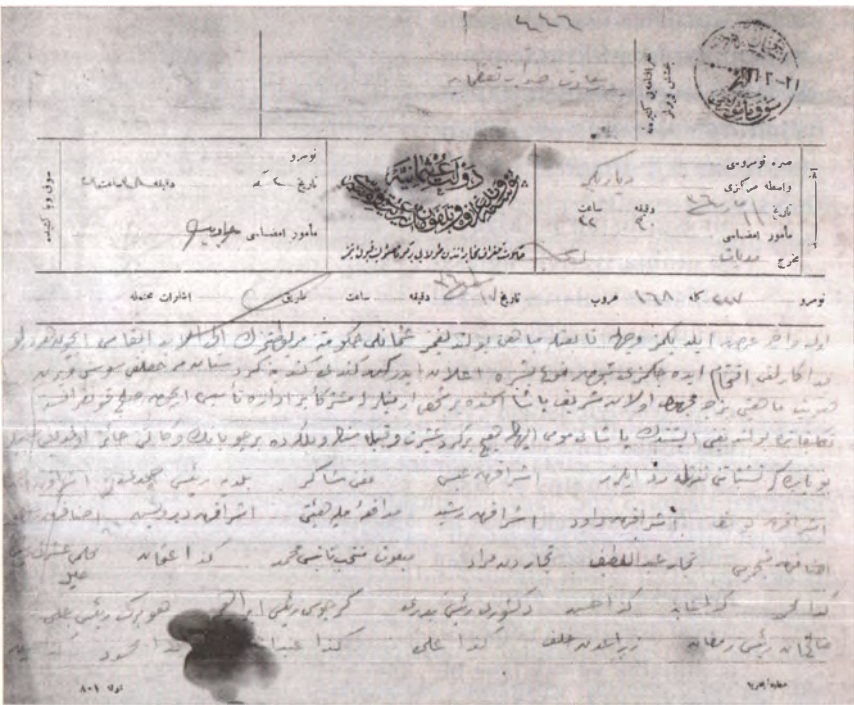
Midyat bölgesinden yükselen tepkiler

Konuyla ilgili bir başka telgraf da Midyat bölgesindendir. Midyat Aşireti ileri gelenleri ve bazı zevat tarafından Sadaret’e çekilen 1 Mart 1920 tarihli telgrafnamede⁶ Osmanlı tabiiyetine duyulan bağlılık bildirilmiş ve bu konuda her türlü fedakârlığa hazır olduğu beyan edilmiştir. Şerif Paşa’ya ilişkin yorumlar ise şöyledir:

Kendi kendine Kürdistan temsilcisi süsü veren, hüviyetinin mahiyeti bizce meçhul olan Şerif Paşa ismindeki şahsın Ermenilerle müşterek bir idare tesisi için Barış Konferansı’na tekliflerde bulunduğunu işittik. Kendisi hiçbir Kürt aşiret ve kabilenin belki de bir çobanın vekâletine haiz olmadığı hasebiyle bu husustaki teşebbüslerini nefretle red eyleriz.

5 Kürtçe, “devrim”

6 DH. EUM. AYŞ. Dosya No: 33 Gömlek No: 74, Midyat’tan Dersaadet’e çekilen Rumi 1 Mart 1336 (1 Mart 1920) tarihli telgraf. Bu telgrafın altında kazanın eşraf, esnaf ve tüccarından 20 ismin yanı sıra şu imzalar yer almaktadır: Müftü Şakir, Belediye Reisi Hamdi, Müdafaa-i Milliye Heyeti, Muhalleme Aşireti Reisi Halil, Dekşevri Reisi Bedri, Kercusi Reisi İbrahim, Huberki Reisi Ali ve Salihan Aşireti Reisi Ramazan Ağa.

Örnek Belge 31: Şerif Paşa'yı protesto için Midyat'tan Dersaadet'e çekilen
1 Mart 1920 tarihli telgraf.

Hakkâri ve Van'dan gelen tepkiler

Bir diğer telgraf örneği de Van ve Hakkâri Aşiretlerine aittir. Bu telgraf, "Hakkâri Sancağı ile sair mahallerin aşiret reisleri tarafından Hariciye Nezareti'ne çekilen 1 Mart 1336 (1920) tarihli telgrafın sureti" başlığıyla *Takvim-i Vekayi*'de neşredilmiştir.⁷

Telgrafta öncelikle Şerif Paşa'nın Wilson Prensipleri'ni iştilgal vesilesi yaparak ve Kürdistan temsilcisi kılığına bürünerek Konferans'tan taleplerde bulunması üzerine bu beyana mecbur kaldığı ifade edilmiştir. Kürt ve Türk milletlerinin on üç asırdan beri din, ırk ve âdet bakımından birbirlerine bağlı oldukları ve müşterek bir milli ve iktisadi hayatı paylaştıkları söylen-

7 Rumi 8 Mart 1336 (8 Mart 1920) tarihli *Takvim-i Vekayi* (TZUK).

miş ve Kürtlerin Osmanlı cami-
asından ayrılma fikrinde olma-
dikları dile getirilmiştir. Bu be-
yanatın devamında şöyle den-
mektedir:

Bir Kürdistan istiklal ve-
ya muhtariyetiyle uğraşa-
caklarına onların terakki
ve inkişafını sağlayacak ye-
ni ve uygun idare usulle-
rinin tesisiyle iştigal eyle-
miş olsalar daha vicdani bir
sa'ide bulunmuş ve daha
menfaatli neticeler elde et-
miş olurlar. Barıştan sonra
memleketimizin manevi ve
sosyal durumuna tamamiy-
la mutabık ve vakıfane bir
idare tesis edeceği kati su-
rette umut edilen Osman-
lı Hükümeti'nden daha adil
bir hükümete, İslam Hila-
feti'nden daha sağlam bir
istinatgâha, Türklerden da-
ha cana yakın ve müşfik bir
vatandaşa tüm yeryüzünde
tesadüf edemeyeceğine ta-
rihi ve Umumi Harb'i şahit
gösteren Kürtler, mukad-
deratını menfaate değişen
ve Kürdistan diye boş sözler savuran ve Paris ve Londra'da bu
maksat uğrunda didinen Şerif Paşa'yı protesto eder!

Telgrafın sonraki kısmında Şerif Paşa ve benzerleri hüviye-
ti şüpheli kimseler olarak nitelenmiş, bunların ve Kürt Teavün
(Teali) Kulübü'nün Kürtler adına vekâleti olmadığı ifade edil-

Örnek Belge 32: Takvim-i Vekayi'nin
Van ve Hakkâri Aşiretleri adına çekilen
telgrafın neşredildiği nüshası.

miştir. Görüldüğü üzere Kürt reisleri Barış Konferansı'nın neticelenmesinden sonra memleketin manevi ve sosyal durumuna uygun bir idare şeklinin kurulacağına dair kanaat ve umutlarını dile getirerek Şerif Paşa'nın "Müstakil Kürdistan" fikrini sert sözlerle eleştirmişlerdir. Reislerin Osmanlı içerisinde sosyal ve manevi vaziyete uygun bir idareyi tercih ettiklerine dair bu beyanları Misak-ı Milli'nin çizdiği çerçeveye de uygun düşmektedir.⁸

Silvan'dan verilen tepki

Takvim-i Vekayi'de neşredilen protesto metinlerinden biri de Silvan ulema, şeyh ve eşrafı tarafından Hariciye Nezareti'ne çekilen 1 Mart 1920 tarihli telgrafnamedir.⁹ Söz konusu telgrafta Şerif Paşa'nın Boğos Nubar Paşa ile vardığı mutabakatın hayretle karşılandığı, Şerif Paşa'nın bu kararını hangi milletten aldığı kuvvet ve vekâlete istinaden yerine getirdiğinin anlaşılmadığı, Şerif Paşa'nın hüviyetinin Kürtlerce tanınmadığı, meczup olup Kürdistan'ın bir köylüsüne bile meramını dinletemeyeceği ifadeleri yer almaktadır. Devamında ise Kürtlerin Müslümanlığına ve Hilafet'ten ayrılmanın imkânsızlığına değinilerek, "Milliyet davasıyla menfaat peşinde koşan Şerif Paşa ve hempalarının susturulmasını ve meşru haklarımızı İslamiyet ve insaniyetin icabına bırakarak hürmetlerimizin kabulünü dileriz," denmektedir.

8 Bu telgrafta aşağıdaki imzalar yer almıştır: Mamhuran Aşireti Reisi İsmail, Gravi Aşireti Reisi Lezgin, Hakkâri Bey'i Şeyh Hamidpaşazade Abdullah, Çölemerik Kürtleri namına Abbasi sülalesinden Abdullah, Oramar Reisi Sito, Merziki Aşireti Reisi Derviş, Veberi Aşireti Reisi Rasim, Dairan Reisi Hüseyin, Abbasi sülalesinden Ahmed, ayrıca Cafer, Nihan Reisi Ahmed, ayrıca Dursun, Bahutan Aşireti Reisi Muhammed, Purufkar Reisi Ali, Nasırı Reisi Süleyman, Boli Reisi Kulihan, Riran Reisi Kulihan, Şemsiki Reisi Ömer, Şevli Reisi Arif, Haydaran Aşireti Reisi Emin.

9 Rumi 6 Mart 1336 (6 Mart 1920) tarihli *Takvim-i Vekayi* (TZUK). Bu telgrafın altında eşraf ve ulemadan 14 kişinin yanı sıra şu isimler yer almaktadır: Belediye Reisi Ahmed Hilmi, Nakşibendi Şeyhlerinden Salih ve Şemseddin, Müderris-i Umumi Hasan, reislerden Abdurrahman, Kadiri Şeyhlerinden Es-Seyyid Muhammed ve Es-Seyyid Nasraddin, aşiret reislerinden Abdurrahman ve Sadık.

Kâhta ve Hısnımansur'dan gelen tepki

Takvim-i Vekayi, Kâhta ve Hısnımansur kazaları eşraf ve uleması tarafından Sadaret'e çekilen 1 Mart 1920 tarihli telgrafnameyi de neşretmiştir.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin Kürtler ve Türklerden oluştuğunu vurgulayan ve Şerif Paşa'yı tahkir edici beyanların yer aldığı söz konusu telgraf şöyledir:

Paris'te bulunan Şerif Paşa'nın Kürt istiklali namına Kürt temsilcisi sıfatıyla Barış Konferansı nezdinde teşebbüslerde bulunduğunu haber aldık. Kendisi her şeyden önce Kürtlerin vekâletini haiz değildir! Bu suretle müracaatı bir süsten ibarettir. Osmanlı hükümetini zaten Kürt ve Türk teşkil eder. Bu iki unsur ilk olarak birleşmiş ve Osmanlı hükümetini vücuda getirmiştir. Osmanlı hükümeti bu unsurların birleşmesinden hasıl olmuştur ki yekdiğerinden ayrılmasına imkân yoktur. Şerif Paşa ile emsalinden ibaret birtakım hainlerin memleketlerimizde bir hizmetçi kadar itibarı yoktur. Bunların teşebbüslerini bütün şiddetimizle red ve Osmanlı camiasından ayrılmaya çağımızı beyan ederiz.

Kürt aşiretlerinin yoğun protestoları ve özellikle kullanılan hakaretimiz ifadeler, Şerif Paşa'nın bir süre sonra Kongre nezdindeki görevinden istifa etmesine yol açacaktır.

Said-i Kürdi'den Şerif Paşa'ya: "Kürt vicdanı bu teşebbüsü tanımaz"

Bu süreçte Şerif Paşa'ya verilen en önemli tepkilerden biri, İstanbul'da bulunan ve Kürdistan Teali Cemiyeti çevreleriyle yakın bir ilişki içinde olan Bediüzzaman Said-i Kürdi'nin de yer

10 Rumi 6 Mart 1336 (6 Mart 1920) tarihli *Takvim-i Vekayi* (TZUK). Telgraf metninin altında şu imzalar yer almıştır: Kâhta Kazası Meris Aşireti Reisi Hacı Abuzerzade Emin, Kâhta Kazası Rışvan Aşireti Reisi Hacı Hasanbeyzade Hacı Bahaeddin, Hısnımansur Kazası Huzurce Aşireti Reisi Ali Ağazade Ebuzer, Hısnımansur Kazası Bezliki Aşireti Reisi Hüseyin Ağazade Şeyh Hasan, Hısnımansur Kazası Melukani Aşireti Reisi Hüseyin Ağazade Ali, Hısnımansur ahal-i umumiyesi adına Müftü Hakkı, Belediye Reisi Ahmed, Hısnımansur Kazası Kavi Aşireti Reisi Ebuğazade Muhammed.

aldığı bir gruptan gelmiştir. 22 Şubat 1920 tarihli *Vakit* gazetesinde “Kürt Efkâr-ı Umumiyesi ve Şerif Paşa” başlıklı bildirinin altında Kürt ulemasından Said-i Kürdi, İhtiyat Binbaşısı Mehmed Sıddık ve Berzenci Seyyidlerinden Dava Vekili Ahmed Arif imzaları yer almaktadır.¹¹ Bu yazıda, Kürtlerin “[H] enüz beş yüz bin şehidin kanı kurumadan, şişlere geçirilen yetimlerin, gözleri oyulan ihtiyarların hatıralarını teessürle anarken [...]” can düşmanlarıyla dinlerine aykırı bir antlaşma yapamayacakları dile getirilmiştir. Said-i Kürdi’nin bu beyanı İstanbul’daki Kürt çevrelerinde de Şerif Paşa’nın Ermenilerle anlaşması konusunda uzlaşmaya varılmış olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Seyid Abdülkadir: “Şerif Paşa, Ermeni iddialarına karşı Kürt haklarını savundu”

Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için, bu süreçte tepkilerden nasibini alan Kürdistan Teali Cemiyeti Reisi Seyid Abdülkadir’in 27 Şubat 1920 tarihli *İkdam* gazetesinde yayımlanan mülakatına bakmak gerekir. Seyid Abdülkadir, Paris’te gerçekleşen bu mutabakata ilişkin şunları söylemiştir:¹²

Ermenilerin Vilayat-ı Sitte üzerinde hak iddia etmelerine cevaben, bu vilayetlerdeki nüfusun büyük çoğunluğunun Kürt olduğuna ve bu bölgelerin tamamının Kürt bölgesi olduğu gerçeğine dikkat çekmiş bulunuyoruz. Bu sorunun nüfus kıtasını dikkate alacak tarafsız bir komisyon tarafından çözülmesi gerektiği şeklindeki bir isteği arz etmiş bulunuyoruz. Boğos Nubar Paşa da bu görüşü kabul etmiştir.

Bölgede nüfus çoğunluğunun Kürtlere ait olduğundan yola çıkarak, nüfus oranına göre bir düzenleme yapılmasının Kürtlere avantaj sağlayacağını ve aynı zamanda bölge üzerindeki Er-

11 Rumi 22 Şubat 1336 (22 Şubat 1920) tarihli, 824 sayılı *Vakit* gazetesi (TZUK).

12 *İkdam* gazetesinde 27 Şubat 1920 tarihinde yayımlanan röportajın tam metni için bkz. İsmail Göltaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, İstanbul: Doz Yayınları, 1991, s. 282, Belge XIV. (Göltaş, söz konusu belgeyi Doz Yayınevi arşivinden aldığını not düşmüştür.)

meni tezlerini çürüteceğini düşünen Seyid Abdülkadir, Nubar Paşa'nın bu muhtırayı imzalamış olmasını da Kürtler açısından bir başarı olarak değerlendirmiştir. Seyid Abdülkadir'e göre, Mondros Mütarekesi'nde "Altı Ermeni Vilayeti" olarak zikredilen bölgenin Osmanlı idaresinden ayrılması durumunda kurulması muhtemel bir Ermenistan'a karşı Kürdistan'ın ve Kürt haklarının Wilson Prensipleri çerçevesinde muhafaza edilmesi bu şekilde mümkün olacaktır.

Röportajın devamında Kürtlerin Ermenilerle ırk olarak bir ilişkisinin bulunmadığını ifade eden Seyid Abdülkadir, Kürtler ile Ermeniler arasında bir birlik kurulmasının imkânsız olduğunu şu sözlerle anlatmıştır: "Böyle bir birliğin hiçbir olası temeli yoktur ve kesin olarak mümkün değildir. Biz sınırlarımızın eşitlik temelinde belirlenmesini ve çizilmesini istiyoruz. Böyle bir birliğin temelleri doğal olarak ortada yoktur!"

"Osmanlı, Kürtlere özerklik versin"

Şerif Paşa'nın Kürdistan Teali Cemiyeti'nce delege olarak gönderildiğini ve Kürt milletini temsil ettiğini belirten Seyid Abdülkadir, Türkleri dindaş ve kardeş olarak nitelemiş, Türklerle düşmanlığın söz konusu olmadığını, sadece özgürce gelişme hakkını arzuladıklarını belirtmiştir. Şerif Paşa ile Boğos Nubar Paşa arasında Türklere karşı bir anlaşmaya varıldığı iddiasının tamamıyla asılsız olduğunu dile getiren Seyid Abdülkadir, "Kürt milletinin gerçek talepleri nedir?" sorusuna şu cevabı vermektedir:

Bugün Kürtlerin ikamet ettiği 5-6 vilayet vardır. Hükümet bu vilayetlere özerklik versin. Bizim açımızdan da, kendi seçtiğimiz adil ve dürüst insanlar vasıtasıyla gelişmemize imkân versin. Az önce belirttiğim gibi, Türklere karşı hiçbir şekilde düşmanca hisler beslemiyoruz. Türkler de kurulacak özerk hükümetin yönetiminde bizimle birlikte yer alsınlar.

Görüldüğü üzere Seyid Abdülkadir, bu mutabakatı Ermeni tezlerine karşı bir başarı olarak nitelemekte, Osmanlı Dev-

leti'ne karşı Ermeni-Kürt birliği tezlerini reddetmektedir. Şerif Paşa'nın aksine bağımsızlık değil, makul bir "özerklik" talebini dile getiren Seyid Abdülkadir'in Kürdistan'a muhtariyet verilmesi yönündeki görüşlerinin dönemin farklı gazetelerinde de yer aldığını görmek mümkündür.¹³

***Jîn* gazetesinin Şerif Paşa yorumu**

İstanbul basınında Şerif Paşa hakkında küfür ve hakarete varan yayınlar yapılırken, *Jîn*¹⁴ gazetesinde Şerif Paşa'yı savunan yazılar neşredildiği görülmektedir. İstanbul'da Kürtçe ve Türkçe yayın yapan gazetenin 9 Mart 1920 tarihli sayısında Şerif Paşa'ya yönelik hakaretlerle ilgili şöyle denmektedir:¹⁵ "Şerif Paşa'nın Kürtleri temsil edip edemeyeceği meselesi tartışılırken, İslam camiasından ayrılmasından başlayarak, en ölçüsüz küfürlere kadar varıldı."

Şerif Paşa'ya yönelik saldırıların kirli ve çirkin olduğunun ifade edildiği yazıda, Şerif Paşa'nın yaptığı anlaşmanın Kürtlerin olduğu kadar Ermenilerin de bir kesiminde hoşnutsuzluk yarattığı ama bu tepkinin tabii olduğu ifade edilmektedir. Yazıda, Kürtlerde de Ermenilerde de barış ve anlaşma taraftarları olduğu gibi, husumet taraftarlarının da olduğu fakat Kürt aydınlarının bu ihtilafı canla başla karşıladıkları ve barış taraftarlarının husumet taraftarlarına mutlaka galip gelecekleri dile getirilmiştir.

Makalede, Kürtler ile Ermenilerin geçmişte birbirine karşı silah kullandıklarına değinilerek, neticeden ziyade sebebe bakılması gerektiği vurgulanmıştır. Her iki taraftaki barış yanlılarının bu anlaşmaya karşı ortaya atılan fesadı yeneceklerinin belirtildiği yazıda Şerif Paşa'nın Kürtleri temsil ettiği hatırlatılmıştır. Yazıda sonuç olarak her temsilci gibi Şerif Paşa'nın da yetki alanını belirleyen kıstasın milletin emelleri, menfaatleri ve mukaddesatı olduğu dile getirilerek, Ermeni delegasyonu vardı mutabakata sahip çıkılmıştır.

13 *Jîn* gazetesi, Rumi 9 Mart 1336 (9 Mart 1920) tarihli 33. sayı (TZUK).

14 Kürtçe, "hayat"

15 *Jîn* gazetesi, Rumi 9 Mart 1336 (9 Mart 1920) tarihli 33. sayı (TZUK).

Kürdistan Teali Cemiyeti: “Basın gerçekleri tahrif ediyor”

Istanbul basınında Şerif Paşa hakkındaki küfürlerin ve ağır ithamların, Seyid Abdülkadir’le yapılan röportaja rağmen sürmesi üzerine, Kürdistan Teali Cemiyeti bir beyanname yayımlamak zorunda kalmıştır. *Jîn* gazetesinin 9 Mart 1920 tarihli sayısında yer alan “Kürdistan Teali Cemiyeti’nin Beyanname-si” başlıklı beyanatta, Kürt Milli Temsilciler Heyeti Reisi Şerif Paşa ile Ermeni Milli Temsilciler Heyeti Reisi Nubar Paşa’nın Sulh Konferansı’na müştereken sundukları muhtıranın içeriğinin gazeteler tarafından tahrif edildiği, Kürtlerin düşünce ve fikirlerinin çarpıtıldığı iddia edilmektedir.

“Bu son iki ay zarfında Kürdistan’ın bazı mahallerinden kimlere ve ne suretle ve hangi maksatla yazdırıldığı malum olan telgraflar” ifadesiyle telgrafların kaynağına ilişkin imada bulunulurken, “Kuvayı Milliye Kürdistan’a geçene kadar Kürt milleti istisnasız Şerif Paşa’yı kendi temsilcisi olarak tanımıştır,” sözleriyle ise tepkilerin adresi açıkça verilmiştir.

Beyannamenin devamında, Şerif Paşa’nın Kürtlerin ahvalinden haberdar olduğu ve Avrupa’da muhafazasız kalmış Kürtlerin hukukunu müdafaa ettiği belirtilmiştir. Boğos Nubar Paşa ile varılan mutabakatın Kürt ve Ermeni milletlerinin birbirleri aleyhinde yayın yapmamaları, şimdiye kadar yapılan yayınları da birbirleri aleyhinde kullanmamaları ilkesine dayandığı ifade edilerek, bu anlaşmayla iki komşu milletin birbirinin haklarına saygı göstermesinin öngörüldüğü, toprak meselesinin ise bir heyete bırakıldığı açıklanmıştır.

Muhtırada iki tarafın teşrik-i mesai edeceklerine dair bir kaydın bulunmadığını, buna yönelik eleştirilerin haksız olduğunu bildiren beyannamede Şerif Paşa’nın Kürtlerin haklarını müdafaaaya çalıştığı hatırlatılmış, Amerika, İngiltere ve Fransa kamuoyunda iyi bir tesir bırakan bu anlaşmanın Osmanlı’da eleştirilmesinin, meselenin layıkıyla anlaşılmasından ileri geldiği ifade edilmiştir.

Wilson Prensipleri çerçevesinde Kürt haklarına ve Kürdis-

tan meselesine ilişkin Barış Konferansı nezdinde yapılan çalışmalarla, Avrupa'nın Kürt varlığını ve Kürt kabul etmiş olduğu, bunun tek başına iftihara kâfi olduğu ifade edilerek, ayrıca, Cemiyet'in Hilafet'e bağlı olduğu ve bu hususun Cemiyetin programında da yer aldığı izah edilmiştir.

Cemiyetin bu beyanatına rağmen, Şerif Paşa'ya ve Kürt-Ermeni anlaşmasına karşı yapılan propaganda etkili olmuştur. Kürdistan'da Osmanlı Hükümeti'nin ve Kuvayı Milliye'nin yarattığı kamuoyu Seyid Abdülkadir'in ve başkanı olduğu Kürdistan Teali Cemiyeti'nin hakkıyla anlaşılmasını engellemiş, neticede Cemiyet'in ve Seyid Abdülkadir'in nüfuzu büyük ölçüde yara almıştır.

Cemiyet'in Kürdistan'daki kulüpleri kapatılıyor

Bu süreçte yaşanan en önemli hadiselerden biri de Hükümet ile Kuvayı Milliye'nin müşterek çalışmasının etkisiyle Kürt kamuoyunda nüfuzunu kaybetmeye başlayan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bölgedeki 19 kulübünün seddedilmesi, yani çalışmalarının askıya alınmasıdır. *Jîn* gazetesinin 9 Mart 1920 tarihli sayısında eski Dahiliye Nazırı Adil Bey'in bu kulüplerin Cemiyetler Kanunu'na muhalefetten dolayı seddedildiğine dair beyanı üzerine yapılan haberde Adil Bey'e atfen meselenin aslının bu olmadığını ima eden çeşitli sorular sorularak şöyle denmektedir:¹⁶ “Hayır! Kendisinin namına kısaca biz cevap verelim. Bunlar Kürt kulüpleri olduğu için ve her hükümetin başlıca siyasi gayesi ‘Kürtlerin haklarına sahip olmaması’ olduğu için sed edildiler!”

Jîn gazetesi böylece, Cemiyet'e bağlı kulüplerin kapatılma meselesinin Cemiyet Kanunu'yla ilgisi bulunmadığını, bu hadisenin tümüyle Kürt haklarına yönelik çalışmaların sonucu olduğunu öne sürmüştür. Hükümet'in ve Kuvayı Milliye'nin, Şerif Paşa hadisesinden sonra müştereken yürüttükleri bu çalışma neticesinde Cemiyet'in Kürdistan'daki çalışmaları askıya

16 *Jîn* gazetesi, Rumi 9 Mart 1336 (9 Mart 1920) tarihli 33. sayı (TZUK).

alınmış, böylece Kürdistan'dan Misak-ı Milli esaslarından farklı taleplerin gelmesine mahal verilmeyecek yeni bir sürecin kapısı aralanmıştır.

İstanbul'un İşgali ve Bir Dönemin Sonu

İstanbul işgal ediliyor

Hükümet ile Kuvayı Milliye arasında mutabakatın sağlandığı, Meclis-i Mebusan'ın açılarak sistemin işler hale getirildiği ve Paris Barış Konferansı'ndan Kürtler tarafından da kabul gören Misak-ı Milli çerçevesinde bir karar çıkması için çalışmaların yürütüldüğü Mart 1920'de gerçekleşen "İstanbul'un işgali", sürecin kaderini ve Osmanlı Devleti'nin geleceğini etkilemiştir. Şimdi, beklenmedik bir zamanda gerçekleşen ve tarihin akışını değiştirecek nitelikteki işgalin arka planına göz atalım.

16 Mart 1920'de Müttefikler Yüksek Konseyi tarafından Sadaret'e verilen M. Defrancei S. J. de Robeck ve Maissa imzalı notayla, 16 Mart 1920'de saat 10:00 itibariyle İstanbul'un işgal altına alınacağı tebliğ edilmiştir. Verilen notada Osmanlı'nın pek çok yerinde meydana gelen olaylara değinilmiş, bu aşırılıklardan sorumlu olduğu bilinen Mustafa Kemal'in ve "sözde milliyetçilerin" hükümetçe derhal kınanması istenmiş ve benzer olayların devamı durumunda barış şartlarının daha da sertleşeceği ifade edilmiştir. Notada Paris Barış Konferansı'na atıfta bulunularak, Barış Antlaşması şartları kabul edilip yürütülün-

ceye kadar işgalin devam edeceği söylenmiştir.¹ Bu haber üzerine hükümet tarafından hazırlanıp *Takvim-i Vekayi*'de neşredilen beyanname şudur:

İtilaf Devletleri siyasi temsilcilerinin bu sabah² hükümete verdikleri notada ve bu akşam gazetelerinde neşredildiği görülen resmî tebliğlerinde beyan olunduğu üzere, İstanbul bugünden itibaren ve geçici olarak asker işgali altına alınmıştır. Hükümetin üzerine düşen vazifeler yerine getirilmekte olduğundan, herkesin sükûnetle iş ve güçleriyle meşgul olmaları tavsiye kılınır.³

İngilizlere göre işgalin sebebi

İşgal sonrasında İtilaf Devletleri temsilcileri adına bütün vilayetlere bir telgraf gönderilerek İstanbul'un ne şartlarda ve niçin işgal edildiğine dair izahatta bulunulmuştur.⁴ Telgrafta özetle, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Almanların telkinlerine kapılarak Osmanlı Devleti'ni umumi harbe soktuğu, Osmanlı devlet ve milletinin büyük felaketlere maruz kalarak mağlup olduğu, İttihatçıların Mütareke'yi imzalayarak firar ettikleri söylenmiş, İtilaf Devletleri'nin cins ve mezhep ayrımı yapmadan Osmanlı memleketlerindeki bütün ahalinin mutlu bir gelecek sahibi olması, toplumsal ve ekonomik gelişimini sağlaması için çalıştıkları dile getirilmiştir.

Beyannameye Mustafa Kemal, Kuvayı Milliye hareketi ve kadrolarına atfen, firari İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin “mürevvic-i mefkureleri bulunan” yani “emellerine kıymet veren” bazı şahısların Teşkilat-ı Milliye müstear ismi altına Padişah'ın ve merkezî hükümetin emirlerini hiçe sayarak ahaliyi askere aldığı, muhtelif unsurlar arasına nifak soktuğu, milliyardım adı altında halkı soyduğu iddia edilmiştir.

1 BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2606 Gömlek No: 10-14.

2 16 Mart 1920.

3 Rumi 17 Mart 1336 (17 Mart 1920) tarihli *Takvim-i Vekayi*'de “Beyanname-i resmi” başlığıyla neşredilmiştir.

4 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 586-587

Teşkilatı Milliye'nin barış yapmaya değil âdeta yeni bir savaş devri açmaya teşebbüs ettiğini belirten ve Mustafa Kemal ile Kuvayı Milliye'yi İttihatçı olmakla suçlayan İtilaf Devletleri temsilci heyeti, Barış Konferansı'nın buna rağmen çalışmalarını sürdürdüğünü vurgulamıştır. Konferans'ta İstanbul'un Türk idaresinde kalmasına karar verildiğini bildiren temsilciler, bunun şartının Osmanlı vilayetlerinde bulunan Hristiyanların can güvenliğinin sağlanması ve İtilaf Devletleri'nin askerî kuvvetlerine yönelik saldırılara son verilmesi olduğunu dile getirmişlerdir. Telgrafta, merkezî hükûmetin bu ihtara bir dereceye kadar iyi niyetle yaklaştığına da değinilerek, işgalin muhteviyatına ilişkin beş maddelik bir açıklama yapılmıştır.

1. Madde'de işgalin geçici olduğu; 2. Madde'de niyetlerinin Saltanat'ın nüfuzunu kırmak değil, bilakis Osmanlı idaresinde kalacak memleketlerde o nüfuzu güçlendirmek olduğu; 3. Madde'de Türklerin İstanbul'dan mahrum bırakılması gibi bir niyetin olmadığı fakat katliam gibi olayların cereyanı halinde bu kararın değiştirilmesinin muhtemel olduğu söylenmiş; 4. Madde'de Osmanlı Devleti enkazından yeni bir "Türkiye" kurulmasına yönelik son ümidi bir cinnetle mahvetmek isteyenlerin peşinden gidilmemesi, Müslim ve gayri Müslim herkesin asayişin temini için çalışması ve İstanbul'dan gelecek emirlere uyması istenmiştir. Son maddede ise, bahsedilen hususlara karşı duran bazı kimselerin İstanbul'da derdest edilerek işledikleri fiillerden mesul tutulacakları ifade edilmiştir. Bu son ifadeden hareketle, Mondros Mütarekesi'ne imza atmış olan eski Bahriye Nazırı Sivas Mebusu Rauf Bey de dâhil, bazı mebuslar gözaltına alınmıştır.⁵

İngilizlerin başını çektiği İtilaf Devletleri temsilcilerinin imzasıyla vilayetlere gönderilen açıklamalarda, Teşkilat-ı Milliye olarak nitelendirilen Kuvayı Milliye işgalin en önemli sebepleri arasında gösterilmiştir. Fakat İngilizlerin Kazım Karabekir aracılığıyla Kuvayı Milliye ile yaptıkları görüşmelerde dile getirdikleri talepler ve politikalarında görülen değişiklikler unutulmamalıdır. Kuvayı Milliye karşıtı görünen bu harekât, netice-

de Kuvayı Milliye'yi daha da meşrulaştırmış, Padişah'ın ve İstanbul hükümetinin konumunu tartışmalı bir hale sokmuştur. Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa bu durumu şu sözlerle değerlendirmiştir: “[H]albuki gafil adamlar bu teşebbüsleriyle bize yardım ediyorlardı. 16 Mart Anadolu üzerine yeni bir şafak doğuruyordu. Bu bir arefe idi. Milli bir hükümetin Ankara'da her tarafa ışıklarını saçacağı bayram gelmişti...”⁶

Karabekir Paşa: “Kolordum Türkleri ve Kürtleri koruyacaktır”

İstanbul'un 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri'nce işgal edildiği haberi hem İtilaf Devletleri temsilcilerinin hem de Heyet-i Temsiliye'nin çektiği telgraflarla bütün vilayetlere ulaşmış ve Müslüman ahali arasında büyük kaygı yaratmıştır. Karabekir Paşa bu gelişme üzerine kendi bölgesindeki valilerinden İtilaf Temsilcileri'yle haberleşmemelerini istemiş, Ermenilerin bu karışık durumdan istifade edecekleri kaygısıyla sınırlarda askerî tedbirler almış ve Trabzon'daki olası bir gayri Müslim harekâtına karşı bölgeye takviye kuvvet göndermiştir.⁷ Ayrıca bu hadise üzerine Erzurum halkının galeyana gelerek zarar verebileceğini düşündüğü İngiliz yetkili Rawlinson'ın evini koruma altına almıştır.⁸ Heyet-i Temsiliye'ye, vilayetlere, fırkalara, süvari alaylarına ve kolordulara yazdığı 16 Mart 1920 tarihli tamimde işgale ilişkin ayrıntılara ve alınan bazı haberlere değinerek, İstanbul'un işgali meselesini yine Şark'ın Ermenilere verileceği fikrine dayandırmıştır.

Karabekir Paşa, İngiliz ordularının Kafkasya'da Bolşeviklere karşı kati bir yenilgi yaşadıklarını, bu nedenle İngilizlerin bu harekete girişerek Vilayat-ı Şarkıye'yi Ermenistan'a teslim edip Musul üzerinden İngiliz kıtalarıyla irtibata geçerek Ermenileri Bolşeviklerin imhasından korumaya çalıştıklarını iddia etmiştir. Paşa telgrafına şu sözlerle devam etmektedir: “[...] Kolordum, Şarkı

6 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 587.

7 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 586.

8 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 590.

Anadolu vilayetleri halkıyla yekvücut olarak Türk ve Kürt kardeşlerine vaki olacak herhangi bir tecavüze göğsünü gerecek ve uzanacak Ermeni ayaklarını ve bununla alakadar görülecek her türlü düşmanca harekâtı Hakkın inayetiyle kıracaktır.”⁹

Karabekir ayrıca, dindaşlar arasında her zamankinden daha güçlü bir birlik kurulmasını da istemiştir. İstanbul’un işgali hadisesini ısrarla Şark’ın Ermenistan’a verilmesi ihtimaline dayandıran Karabekir Paşa, kamuoyunu bu yolla güçlendirmeye çalışmış, Türkler ile Kürtlerin ortak bir tehlikeye maruz kaldıklarını vurgulayarak, işgal sonrasında başlayacak olan Ankara sürecini Kürdistan ve Şark ahalisine kabul ettirmeyi amaçlamıştır.

Ankara Meclisi’ne doğru

İstanbul’un işgalini fırsata çevirmek isteyen Heyet-i Temsiliye, “Hilafet ve Saltanat makamının istiklalinin muhafazası ve Osmanlı Devleti’nin kurtarılması” amacıyla Ankara’da fevkalade yetkilere haiz bir meclis oluşturma kararı almıştır. Bu hamleyi meşru kılan en önemli dayanak kuşkusuz Hükümet ile Kuvayı Milliye arasında imzalanan protokolde yer alan “zaruri bir durumda Meclis’in Anadolu’ya taşınması” kararıdır.

Yapılan istişarelerden sonra 19 Mart 1920 tarihli yazıyla vilayetlere, mutasarrıflıklara, livalara ve kolordu kumandanlıklarına Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal imzasıyla bir telgraf çekilerek yaşanan olaylar değerlendirilmiştir. Meclis’in Ankara’da açılacağını bildiren bu telgrafla en kısa zamanda seçim yapılması istenmiştir.¹⁰ Tebliğde İslam Hilafeti’nin ve Osmanlı Saltanatı’nın payitahtının İtilaf Devletleri’nce resmen işgal edildiği, dolayısıyla yasama,¹¹ yargı¹² ve yürütmeden¹³ ibaret olan “kuvayı selase-i devlet”in (üçlü kuvvet) ortadan kalk-

9 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 591-592.

10 Cumhuriyet Arşivi Dosya No: 490 Gömlek No: 01 Yer No: 34.141.2.

11 Kuvve-i teşriye.

12 Kuvve-i adliye.

13 Kuvve-i icraiye.

tığı hatırlatılarak şöyle denmiştir: “Şu halde Hilafet ve Saltanat makamının istiklalinin muhafazası ve Osmanlı Devleti’nin kuruluşunu temin edecek tedbirleri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından fevkalade yetkilere¹⁴ haiz bir meclisin Ankara’da toplanmaya davet ve dağıtılmış olan mebusandan Ankara’ya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmesi zaruri görülmüştür.”

Ardından on bir maddelik bir talimat listesi verilmiştir: 1. Madde’de Ankara’da fevkalade yetkilere sahip bir meclisin toplanacağı ve seçilecek azaların Mebusan Kanunu şartlarına tabi oldukları belirtilmektedir. Sonraki maddelerde ise seçimin liva esasına göre yapılacağı, her livadan beşer kişinin seçileceği, seçimlerin “müntehab-ı saniler”¹⁵ ile kaza ve merkez belediye ve idare meclis azalarından ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İdare Heyeti azalarından oluşacak meclis tarafından gerçekleştirileceği, seçimlere her bölgenin en büyük mülki amirinin başkanlık edeceği ve on beş gün içerisinde Ankara’da toplanılması gerektiği bildirilerek, sair maddelerde seçim usulü ve benzeri konularda ayrıntılar sıralanmıştır.

Mustafa Kemal’den “Âlem-i İslam’a Beyanname”

İstanbul’un işgali, Mustafa Kemal’in ve Kuvayı Milliye’nin özellikle Hilafet makamı üzerinden İslam âlemine propaganda yapmasına imkân sağlamıştır. Heyet-i Temsiliye bu seçim kararının ardından Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal imzasıyla “Âlem-i İslama Beyanname” başlıklı bir beyanname yayımlamıştır. Beyannamede yer alan şu paragraf “Hilafet’in esareti” konusundaki güçlü propagandayı özetler niteliktedir:

Bu tecavüz Osmanlı Saltanatı’ndan ziyade Hilafet makamını, hürriyet ve istiklallerinin yegâne istinatgâhı gören bütün İslam âlemine râcidir. Asya ve Afrika’da Peygamber-pesendane

14 Salahiyet-i fevkalade.

15 Ahali tarafından mebusları seçmek üzere belirlenmiş ikinci seçmenler.

bir ulviyetle hürriyet ve istiklal cihadına devam eden İslam ehlinin manevi kuvvetini kırmak için son bir tedbir olarak İtilaf Devletleri tarafından tevessül olunan bu hareket, Hilafet makamını esaret altına alarak bin üç yüz seneden beri payidar olan ve ebediyen masun-ı zeval kalacağına şüphe bulunmayan İslamiyet'in hürriyetini hedef ittihaz etmektedir.¹⁶

İstanbul'un işgalini özellikle Hilafet makamıyla ilişkilendiren Kuvayı Milliye hareketi hem önceki dönemde Osmanlı idaresinde bulunmuş olan hem de Osmanlı'yla yönetim ilişkisi bulunmayan bütün Müslümanlara bu işgalin İslam âlemine karşı bir hareket olduğunu bildirerek çağrıda bulunmuştur. Bu hamle, o döneme dek Hilafet ve Saltanat'a karşı bir hareket olduğu düşünülen Kuvayı Milliye'ye ulusal ve uluslararası Müslüman kamuoyunda meşruiyet kazandırmıştır. Bundan böyle Kuvayı Milliye hareketi İslam âleminde büyük bir manevi destek görecektir.

İşgalin Kürtler açısından anlamı

Bu işgal hadisesi, Osmanlı Saltanatı'na ve Hilafeti'ne bağlılıklarını beyan eden ve Osmanlı camiası içerisinde kalmak isteyen Kürtleri, hedefini "Hilafet ve Saltanatı kurtarma" olarak açıklayan Kuvayı Milliye hareketine destek vermek durumunda bırakmıştır diyebiliriz. Öte yandan İstanbul'un işgalinin Müslüman camiada yarattığı tepki Kürdistan Teali Cemiyeti'nin siyasi hareket alanını oldukça zayıflatmış; Kürt kamuoyundan istediği desteği alamamış olan Şerif Paşa da bu gelişmeden ziyadesiyle etkilenmiştir.

Kürt kamuoyunun işgale yaklaşımını belirleyen etkenlerden biri de Karabekir Paşa'nın yaptığı propaganda olmuştur. Paşa, Kürt aşiretlerine bu hadiseyi "Ermenistan meselesi" olarak sunmuştur; Şark'ın da işgal edileceğine yönelik korkuları gidererek artan Kürt aşiretleri ise Karabekir Paşa'ya İstanbul işgalini protesto ettiklerini ve Osmanlı'ya bağlı olduklarını bildiren

pek çok telgraf çekmişlerdir. Karabekir Paşa, Heyet-i Temsiliye'ye çektiği 26 Mart 1920 tarihli telgrafta vaziyeti özetleyen şu sözleri sarf etmektedir:¹⁷

İngilizler tarafından Hilafet makamı ve Saltanatı Seniye'nin Paytahtının işgal ve Babıâli ve Nezaretlerimizi ve Milli Meclisimizi basarak en muhterem kişilerin ve aydınlarımızın süngüler altında hapis ve tevkif edilmesi ve vatanımızdan bir kısmının Ermenilere terkine karar verilmesine dair aldıkları son haberlerden dolayı heyecana gelen bütün Kürt aşiretlerinin el ele vererek düşmanların zalimane icraat ve hareketlerine karşı cihada ve din ve vatan uğrunda açılacak cihatta ya büsbütün dünyadan kalkmak veyahut da düşmanları kahr ve mahvedinceye kadar azim ve sebat göstermeye karar verdikleri hakkın-da mıntıkamdaki aşiret reislerinden birçok telgraflar alıyorum.

Kazım Karabekir, yazıştığı Kürt reislerinin verilecek her emri yerine getirmeye hazır olduklarını, vatan uğrunda gösterdikleri gayretten dolayı kendilerine teşekkür ettiğini, icabı halinde yardımlarına başvurulacağını, kendilerinden şimdilik sükûn ve itidal içinde bulunmalarını istediğini ifade etmiştir.

Görüldüğü üzere İstanbul'daki gelişmeler, Kürtlerin iki hasasiyeti (bölgenin Ermenilere terki meselesi ve Osmanlı camiasının temel direği olan Saltanat ve Hilafet makamına duydukları sadakat) açısından da Kuvayı Milliye lehine bir durum yaratmıştır. İstanbul'un işgalinin Kuvayı Milliye tarafından "Hilafetin esareti" şeklinde ele alınması, Kürtlerin bu esarete karşı yegâne güç olarak görünen Kuvayı Milliye'ye daha güçlü bir destek vermesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu durum, aynı zamanda Hilafet ve Saltanat makamının kurtarılmasını tüm Müslümanların birincil hedef haline getirmiş, "Hilafetin esaret altında olduğu bu süreçte" Kürtlerin milli talepleri ikinci plana atılmıştır. Bu olay, Kuvayı Milliye'nin Kürtler üzerindeki politikalarında Müslümanlık bağı üzerinden uyguladığı stratejiye ilişkin belirgin bir örnektir.

17 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 646-647.

Meclis-i Mebusan feshediliyor

İşgal hadisesi sonucu, Kuvayı Milliye ile mutabakat halinde olan Ali Rıza Paşa kabinesi istifa etmiş, Sultan Vahdettin, Amasya Protokollerine imza atmış olan Salih Paşa'yı Sadrazam olarak atamıştır.¹⁸ Bu yeni hükümetin ömrü de çok kısa sürmüş, Salih Paşa'nın istifası üzerine, 5 Nisan 1920'de Sadrazamlık görevi yeniden Damat Ferit Paşa'ya verilmiştir.¹⁹

Mebusan Meclisi ise çalışmalarını durdurma kararı almış, kargaşanın devam etmesi neticesinde meclis feshedilmiştir. Meclis-i Vükela'nın Sadrazam Damat Ferit Paşa başkanlığında aldığı 11 Nisan 1920 tarihli karar meseleye ait önemli ayrıntılar içermektedir. Bu kararda, Meclis'in bir süredir kendi kararıyla tatil edilmiş olduğu, Meclis onayına ihtiyaç duyulan kararların alınamadığı ifade edilmiş, seçimlerin noksanlık ve karışıklıkla geçtiği, bir kısım Osmanlı unsurlarının seçimlere katılamamış olduğu, bu nedenle Barış sürecinde milleti hakkıyla temsil edebilecek yeni bir meclise ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bu sebeplerden dolayı Kanunu Esasi'nin 7. Maddesi gereği dört ay içinde seçim yapılmasına karar verilerek Meclis'i Mebusan feshedilmiş ve karar Sultan'ın onayına sunulmuştur. Sultan Vahdettin aynı tarihli irade-i seniyyede "zaruri siyasi sebeplerle" Kanunu Esasi'nin 7. Maddesi'ne göre dört ay içinde seçim yapılması şartıyla Meclis'in feshini irade etmiştir.²⁰

18 BOA Fon Kodu: İ. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 92, Sadrazam Salih Paşa'ya atfen yazılan Sultan Vahdettin imzalı Rumi 6 Mart 1336 (6 Mart 1919) tarihli tahrirat ve BOA Fon Kodu: İ. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 93, Sadrazam Salih Paşa'nın Sultan'a sunduğu Rumi 8 Mart 1336 (8 Mart 1920) tarihli hükümet listesi.

19 BOA Fon Kodu: İ. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 96, Sadrazam Ferit Paşa'ya atfen yazılan Sultan Vahdettin imzalı Rumi 5 Nisan 1336 (5 Nisan 1920) tarihli irade. Aynı tahriratta Şeyhülislamığa Dürriyade Abdullah Bey'in tayin edildiği bildirilmiştir.

20 BOA Fon Kodu: DH. I. UM. EK Dosya No: 119 Gömlek No: 84.

Ankara Meclisi: Kürtler ve Türkler için yeni bir dönem

İşgalin ardından yapılan seçimlerde Seyid Taha ve kardeşi Seyid Muslih gibi dönemin önemli Kürt aktörlerinin de mebus seçilmeleri dikkat çekicidir.²¹ Seçimlerin tamamlanmasından sonra, 22 Nisan 1920 tarihli *İrade-i Milliye* gazetesine Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal imzasıyla verilen beyanname Meclis'in 23 Nisan Cuma günü Ankara'da açılacağı ilan edilmiştir. Mustafa Kemal'in *İrade-i Milliye* gazetesine verdiği bu beyanatın ikinci maddesi, dönemin genel ruh halini yansıtmaktadır.²²

Vatanın istiklali, Makam-ı mualla-yı Hilafet ve Saltanat'ın kurtarılması gibi en büyük ve hayati görevleri yapacak olan bu Büyük Millet Meclisi'nin açılış günü Cuma'ya rastlamakla, o günün kutluluğundan faydalanılacak ve açılıştan önce bütün sayın mebuslar ile Hacı Bayramı Veli Camii şerifinde Cuma namazı kılınarak, verilecek salat ve okunacak Kuran'ın nurundan feyiz alınacaktır. Namaz kılındıktan sonra Peygamberimizin sakalı ve sancağı el üstünde olduğu halde Özel Daire'ye gidilecektir. Özel Daire'ye kadar Kolordu Komutanı askerî birliklere özel tertipler aldıracaktır.

Bildirinin devamında Ankara Valisi Galip Bey'in tertibi ile hatim indirileceği, Buhari-i Şerif okunacağı, Cuma günü minarelerden salavat-ı şerif getirileceği ve hutbelerde Padişah'ın ve memleketin kurtuluşu için dualar edileceği ifade edilmektedir. Ankara Meclisi 23 Nisan 1920 günü, o dönemin konjonktürüne uygun olarak Mustafa Kemal'in yukarıda ayrıntılarını verdiği dinî bir merasimle açılmıştır. Ankara Meclisi'nin açılışından bir gün sonra Kürtleri yakından ilgilendiren bir gelişme yaşanmış, Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Boğos Nubar Paşa'yla

21 Meclis muamelat defterinde, her iki ismin de Meclis'e gelmeden istifa ettiği zikredilmiştir. Bkz. *TBMM Albümü 1920-2010*, Cilt 1 "1920-1950", Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, No: 1, 2010.

22 Naşit Hakkı Uluğ, 23 Nisan: 50, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Mayıs 1970, sayı 32, s. 9-15.

yaptığı anlaşma yüzünden Kürtlerin sert tepkisine maruz kalan Şerif Paşa Konferans nezdindeki görevinden istifa etmiştir. 24 Nisan 1920 tarihli *Vakit* gazetesinin birinci sayfasında “Şerif Paşa Kürt murahhas heyeti başkanlığından istifa ediyor” başlığıyla verilen haberde, Monte Carlo’da bulunan Şerif Paşa’nın “İstern” [Eastern] isimindeki İngiliz telgraf şirketi vasıtasıyla gönderdiği telgrafa yer verilmiştir:

Mukaddes Hilafet makamına derin bir surette bağlı bulunduğumdan ve ayrılma arayışı yönündeki düşüncelerle bu bağlılığı haleldar etmek istemediğimden, Paris Konferansı nezdindeki Kürdistan Temsilciler Heyeti başkanlığından istifa eyledim. Her şeyden evvel ve hiçbir siyasi [...] tesiri altında kalmaksızın bütün mesai ve gayretimi Hilafet hukukunun muhafazası için sarf edeceğimi beyan eylerim.²³

Şerif Paşa’nın Kürdistan Teali Cemiyeti adına yürüttüğü görevinden istifası, uluslararası arenada Kürtler adına yükselen farklı sesleri susturmuştur.

Örnek Belge 33: Şerif Paşa’nın Kürtlerin temsilciliğinden istifasına dair *Vakit* gazetesinde çıkan haber

23 Rumi 24 Nisan 1336 (24 Nisan 1920) tarihli, 882 sayılı *Vakit* gazetesini (TZUK).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreci olarak da niteleyebileceğimiz 1916-1920 döneminin temel özelliklerinden biri, Hükümet'in de Kuvayı Milliye'nin de, amaçlarını belirlerken Osmanlı Devleti'nin, Osmanlı camiasının, Hilafet'in ve Saltanat'ın devamını temel ilke olarak kabul etmeleridir. Osmanlı vatani, Mustafa Kemal Paşa'nın deyiimiyle "Kürt ve Türk milli sınırı" olarak tasavvur edilmiş ve yeni sistemde Osmanlı milletin ana unsurlarından olan Kürtlerin serbestçe gelişim imkânı bulacakları bir idare tarzına geçilmesi öngörölmüştür. Kürtler de Misak-ı Milli olarak ilan edilen bu temel ilkeler çerçevesinde Osmanlı camiası içinde yer almayı kahir ekseriyetle kabul etmişler ve siyasi duruşlarını buna göre belirlemişlerdir.

1915'ten itibaren Kuzey Kürdistan'da süren kargaşa, Kürt, Ermeni ve Nasturi milletlerinin çokkültürlü bir yapı içinde bir arada yaşama imkânını ortadan kaldırmıştır. Bu halkların birbirleri hakkındaki algıları büyük ölçüde bu dönemin toplumsal hafızada bıraktığı izlerle şekillenmiştir. Mütareke'nin ardından yeni dünyanın sınırları çizilirken din faktörünün yanı sıra "ırk" faktörü de ortaya çıkmış ve bu durum beraberinde "toprak" sorununu getirmiştir. Osmanlı Devleti sınırları içinde yüzyıllarca birarada yaşayan ve iç içe geçen toplumların bu yeni il-

keler çerçevesinde ayrışması sürecinde tarafların tümü zorluk çekmiştir. Savaşın sonunda Osmanlı Devleti'nin ortak devlet ve Osmanlı vatanının ortak vatan olduğu bir sistemden çıkan pek çok millet, savaş galibi devletlerin toplumsal ve siyasal mühendislik hesaplarının nesnesi olmuştur. Bu süreçten en fazla etkilenen ise kuşkusuz Ermeni milleti olmuş, Tehcir sırasında ve sonrasında yaşananlar nedeniyle binlerce Ermeni yurdunu terk etmiş, Ermeni toplumu tarihinin belki de en ağır felaketiyle yüz yüze kalmıştır.

Yeni dünya düzenine geçilirken Kürtler ile Ermeniler arasında yaşanan sorun "toprak"tan kaynaklanmıştır. Üzerinde ayrıntılarıyla durduğumuz bu husus, o dönemde Kürt-Ermeni çatışması olarak sunulan sorunun aslında "Kürdistan-Ermenistan" sorunu olduğunu ortaya koymaktadır.

Kürtlerin savaş sonrasında kapıldıkları endişenin temelinde, önemli bir bölümü Kuzey Kürdistan olarak bilinen Vilayet-ı Sitte'nin (Sivas, Erzurum, Diyarbakir, Van, Bitlis, Mamüretülaziz'den oluşan "Altı Vilayet") Mondros Mütarekesi'nde "Altı Ermeni Vilayeti" olarak anılması yatmaktadır. Ermeni hâkimiyetini hiçbir şekilde kabul etmeyen ve haklarının korunmasına yönelik çözüm arayan Müslüman kuzey Kürtlerinin güçlü bir liderlikten ve toplumsal bir hedef birliğinden yoksun olmaları, Kuvayı Milliye, İngiltere ve Osmanlı Devleti gibi yapıları temsil eden tecrübeli kadroların mücadele ettikleri siyaset arenasında varlık göstermelerini güçleştirmiştir.

Bir taraftan Kürdistan Teali Cemiyeti vasıtasıyla ve Şerif Paşa'nın temsilciliğiyle Konferans nezdinde çözüm arayışına giren Müslüman kuzey Kürtleri, öte yandan Osmanlı Hükümeti'nin ve Kuvayı Milliye'nin güçlü politikalarının ve konjonktürel zorunlulukların etkisiyle, haklarının korunması şartıyla Osmanlı camiası içinde yer almayı kabul etmişlerdir. Bu genel çerçevenin Kongreler sürecinde temel ilke olarak kabul edilmesi, Amasya'da Kuvayı Milliye ile Hükümet'in vardığı mutabakatın temel maddelerinden biri olması ve Misak-ı Milli'nin dahi bu ilke üzerinde şekillendirilmesi, Kürtlerin bu yaklaşıma duydukları güveni kuvvetlendirmiştir. Dinî aidiyeti yaşamsal bir değer

olarak gören Kürtlerin “Ermeni tehdidi” altındaki bir geleceği reddetmelerinde Hilafet ve Saltanat makamının Hristiyan dünyaya yenilmesinin de etkili olduğunu söylemeye hacet yoktur.

Osmanlı idaresinden çıkan Güney Kürdistan’da cereyan eden gelişmelerin de etkisiyle, Kürtler arasında İngiliz karşıtlığı artmış, İngilizlerin Ermeni ve Nasturi merkezli siyasetleri Kürt toplumundaki tepkileri tırmandırırken, Osmanlı camiası içinde kalma fikrini kuvvetlendirmiştir.

Öte yandan, Ferit Paşa hükümetleri hariç, bütün Osmanlı hükümetleri ve Kuvayı Milliye hareketi, Kürtler ile Türklerin birlikteliğine dayalı bir rejimin kurulmasını hedeflemiş ve temel politikalarını bunun üzerine inşa etmişlerdir. Bu fikri Barış Konferansı nezdinde meşru bir temele dayandırabilmek için Wilson Prensipleri’ne başvurulmuş, Amasya’da imzalanan protokollerde Kürtlerin serbestçe gelişim imkânına sahip olacakları belirtilmiş ve Misak-ı Milli bu ilkeler çerçevesinde ilan edilmiştir.

Bu çalışmada ele aldığımız gelişmeleri göz önünde bulundurduğumuzda, bu mücadelenin birkaç yıl içinde nasıl olup da Kürtlerin varlığının inkârına dönüştüğünü sormamak elde değildir. Yine bu çalışmada incelediğimiz olaylardan yola çıkarak, yaşanacak büyük değişimin ipuçlarını göstermeye çalışalım.

İstanbul’un, yani Osmanlı’nın Saltanat, Hükümet ve Hilafet merkezinin, Misak-ı Milli’nin ilanından sonra işgal edilmesi, Kürtlerin geleceği de dâhil, bütün tarihsel süreci derinden etkilemiştir. Bolşevizmin Kafkasya’yı tehdit ettiği ve Kuvayı Milliye-İngiliz görüşmelerinde Cumhuriyet’in ilanı, hükümet merkezinin Anadolu’ya taşınması gibi konuların gizli de olsa konuşulduğu bir süreçte yaşanan bu işgal, Osmanlı Devleti için sonun başlangıcı olmuştur. Bolşevizm yayılcılığının dayattığı yeni siyasi dengelerin tesiriyle İngilizler, Osmanlı politikalarını da değiştirmişlerdir. Bu yeni konjonktürde Mustafa Kemal ve Kuvayı Milliye hareketi tehlike olmaktan çıkmış, Bolşevizm tehdidine karşı makul müttefiklere dönüşmüştür. Buna karşılık, dünya genelindeki Müslüman nüfusun büyük bir kısmını hâkimiyeti altına almış olan İngiltere’nin genel politikası gereği Müslüman ahalinin kontrolü için kullanılması plan-

lanan Osmanlı Saltanatı ve Hilafeti, yeni gelişmelerin etkisiyle gözden çıkarılmıştır.

Bolşevizm yayılcılığı, 1919 sonunda gerçekleşen Kuvayı Milliye-İngiltere görüşmelerine de yansıdığı gibi, İngilizlerin Ermeni ve Yunan politikalarını da kökten değiştirmiştir. Bu yeni dönemde Ermeniler Kuvayı Milliye için Şark'ta bir "tehlike" olmaktan çıkmış, uluslararası alanda destek bulamayan ve Türklerle kader ortaklığını seçen Kürtlerin farklı bir çözüm arayışına girme ihtimali ortadan kalkmıştır. Bu yeni dengelerin sağladığı avantajı kullanan Mustafa Kemal hareketi, birkaç yıl içinde Saltanat ve Hilafet'e son vererek Osmanlı Devleti'ni tarihe gömmüştür. Kurulan yeni devlet ise toplumun tarihsel ve sosyo-kültürel gerçekliğiyle bağdaşmayan bir sistem ve ideolojiyle şekillendirilmiştir. İngiltere'nin ve Mustafa Kemal'in geçirdikleri bu politik değişim, 1919 döneminde Kürtler ve Türkler için bir üst kimlik tanımı getiren "Osmanlı camiası" fikrini ortadan kaldırmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın ve onun liderliğindeki hareketin felsefi değişimi tam olarak ne zaman ve nasıl gerçekleşmiştir? Mustafa Kemal Paşa'nın başını çektiği hareket, dönemin İngiliz raporlarında iddia edildiği gibi, temelde İttihatçı bir karaktere mi haizdi? Ya da Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Saltanatı, Hilafeti ve camiasını ayakta tutmak amacıyla Türk-Kürt birliğine öngörürken aslında gizli bir gündeme mi sahipti? Bu zor soruların cevabını, Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni savaşa sokan ve yenilgiden sonra yurdu terk eden İttihatçıların kudretli önderlerinden Talat Paşa'ya yazdığı 29 Şubat 1920 tarihli mektupta arayalım.

Mustafa Kemal Paşa, Talat Paşa'ya yazdığı bu mektupta, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin esaslarını "Türk ve Kürt milli sınırlarıyla sınırlanan Türkiye'yi taksim etmekten kurtarmak ve Osmanlı devlet ve milletlerinin bağımsızlığını temin etmek" olarak özetlemekte ve yaşananlara ilişkin detaylı bilgi vermektedir. Bolşevizm yayılcılığı üzerine gelişen süreçte İngilizlerin ve diğer İtilaf Devletleri'nin Kuvayı Milliye ile anlaşma yoluna gittiklerini ifade eden Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri'nin politika değişimini farklı yönleriyle ele almıştır. Türkiye'nin

mevcudiyetinin tanınması yolunda ilerlendiğini bildiren Mustafa Kemal Paşa, bu uzun mektubunda, yukarıda sorduğumuz soruya ışık tutacak şu ifadelerle yer vermiştir:

Ben, hareket safhasını ikiye ayırıyorum. Birincisi, barışa kadar takip olunacak hareket tarzı, ikincisi barıştan sonra tavır ve hareket. Bunlar birbirinden farklı olmak lazım gelir. Çünkü bugün yalnız dâhili düşmanlarımıza karşı değil, onlarla beraber doğrudan doğruya İtilaf Devletleri'ne bilhassa İngilizlere karşı vaziyet ve tedbir almak mecburiyetindeyiz.

Halbuki, bağımsızlığımız saklı kalmak şartıyla bir barış imzalandıktan sonra yalnız dâhili hasımlarımızla karşı karşıya bulunacağız ki, bugünkü genel ve yaygın kuvvet ve nüfuzumuzu iyi muhafaza ettiğimiz takdirde, bu zavallılara layık oldukları muameleyi tatbikte hiçbir müşkülât tasavvur etmiyorum.¹

Türkiye'nin kuruluş süreci, Mustafa Kemal'in yukarıda ifade ettiği kurgu çerçevesinde gelişmiş, Lozan'a giden süreçte Türkiye'nin bağımsızlığını ilan eden bir barış imzalanmıştır. Bunun ardından Mustafa Kemal, dâhili düşman olarak tanımladığı ve Kürtlerin de aralarında yer aldığı "zavallıların" üzerine yürümüştür. Bu politika ve uygulama değişimi, 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilan edilmesi gibi, Türkiye'nin demokrasi tarihine ilişkin önemli referanslar içermektedir. Zaman içinde yeni bir ulus yaratmak amacıyla toplumun farklı renkleri, etnik ve ideolojik bir potada zorla eritmeye çalışılmıştır. Kürtler, dindarlar, Aleviler, gayri Müslimler ve daha pek çok kesim, Cumhuriyet rejiminin "tedib ve terbiyesine" maruz kalmıştır. "Muasır olma" sloganını yıllarca kullanan Kemalizmin, tarihsel ve bilimsel gerçekliklerle örtüşmeyen zihniyetinin Türkiye Devleti'ne ve topluma maliyeti neticede çok ağır olmuştur. Yakın döneme kadar süren askerî vesayet ve darbe geleneği Türkiye demokrasisine ve toplumuna hakkıyla gelişme ve "muasırlaşma" imkânı tanımamıştır ve Cumhuriyet tarihi, Kürtlerin ve diğer "ötekilerin" maruz kaldığı acılara sahne olmuştur. 1920 sonrası yaşanan bu acılı dönem başka çalışmalarımıza konu olacaktır.

1 Bkz. ABE, Cilt 6. s. 407-412.

Osmanlı Arşiv Belgeleri

- BOA Fon Kodu: BEO Dosya No: 45 Gömlek No: 97
BOA Fon Kodu: BEO Dosya No: 4553 Gömlek No: 341401
BOA Fon Kodu: BEO Dosya No: 4555 Gömlek No: 341571
BOA Fon Kodu: BEO Dosya No: 4558 Gömlek No: 341831
BOA Fon Kodu: BEO Dosya No: 4596 Gömlek No: 344630
BOA Fon Kodu: BEO Dosya No: 4597 Gömlek No: 344748
BOA Fon Kodu: BEO Dosya No: 4662 Gömlek No: 349621
BOA Fon Kodu: BEO SYS Dosya No: 34-64 Gömlek No: III-7
BOA Fon Kodu: BEO SYS Dosya No: 34-64 Gömlek No: III-8
BOA Fon Kodu: BEO SYS Dosya No: 34-66 Gömlek No: III-9
BOA Fon Kodu: DH. EUM. 2 Şb. Dosya No: 54 Gömlek No: 6
BOA Fon Kodu: DH. EUM. 2 Şb. Dosya No: 61 Gömlek No: 48
BOA Fon Kodu: DH. EUM. 2 Şb. Dosya No: 70 Gömlek No: 24
BOA Fon Kodu: DH. EUM. 6 Şb. Dosya No: 38 Gömlek No: 43
BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ Dosya No: 11 Gömlek No: 24
BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ Dosya No: 12 Gömlek No: 4
BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ Dosya No: 25 Gömlek No: 28
BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ Dosya No: 27 Gömlek No: 136
BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ Dosya No: 28 Gömlek No: 65
BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ Dosya No: 29 Gömlek No: 104
BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ Dosya No: 30 Gömlek No: 45
BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ Dosya No: 33 Gömlek No: 74
BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ Dosya No: 4 Gömlek No: 83

BOA Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ Dosya No: 8 Gömlek No: 29
BOA Fon Kodu: DH. EUM. KLH Dosya No: 4 Gömlek No: 34
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM Dosya No: E-111 Gömlek No: 8
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM Dosya No: E-114 Gömlek No: 35
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM Dosya No: E-116 Gömlek No: 86
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM Dosya No: 10-1 Gömlek No: 2-59
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM Dosya No: 13-2 Gömlek No: 2-11
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM Dosya No: 19-6 Gömlek No: 1-70
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM Dosya No: 20-18 Gömlek No: 12-34
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM Dosya No: 20-18 Gömlek No: 12-57
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM Dosya No: 20-18 Gömlek No: 12-62
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM Dosya No: 20-18 Gömlek No: 12-78
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM Dosya No: 20-4 Gömlek No: 2-25
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM Dosya No: 3-4 Gömlek No: 5-21
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM Dosya No: E-116 Gömlek No: 34
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM Dosya No: E-117 Gömlek No: 10
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM Dosya No: E-117 Gömlek No: 37
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM Dosya No: E-117 Gömlek No: 97
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM Dosya No: E-51 Gömlek No: 72
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM. EK Dosya No: 116 Gömlek No: 70
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM. EK Dosya No: 116 Gömlek No: 93
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM. EK Dosya No: 117 Gömlek No: 34
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM. EK Dosya No: 118 Gömlek No: 19
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM. EK Dosya No: 118 Gömlek No: 46
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM. EK Dosya No: 119 Gömlek No: 83
BOA Fon Kodu: DH. İ. UM. EK Dosya No: 119 Gömlek No: 84
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 41 Gömlek No: 36
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 47 Gömlek No: 26
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 48 Gömlek No: 82
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 49-2 Gömlek No: 60
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 10
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 17
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 25
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 50-3 Gömlek No: 29
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-1 Gömlek No: 43
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-1 Gömlek No: 43-2
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-1 Gömlek No: 90
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-2 Gömlek No: 60
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-2 Gömlek No: 70
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-2 Gömlek No: 86
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-2 Gömlek No: 91

BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-3 Gömlek No: 15
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-3 Gömlek No: 4
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-3 Gömlek No: 70
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 53-4 Gömlek No: 4
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 54-1 Gömlek No: 32
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 54-2 Gömlek No: 16
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 56-1 Gömlek No: 49
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 582 Gömlek No: 116
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 582 Gömlek No: 56
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 582 Gömlek No: 81
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 585 Gömlek No: 162
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 586 Gömlek No: 38
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 586 Gömlek No: 70
BOA Fon Kodu: DH. KMS Dosya No: 87 Gömlek No: 214
BOA Fon Kodu: DH. SN. THR Dosya No: 74 Gömlek No: 47
BOA Fon Kodu: DH. SN. THR Dosya No: 77 Gömlek No: 47
BOA Fon Kodu: DH. SYS Dosya No: 2877 Gömlek No: 11
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 101 Gömlek No: 74
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 100 Gömlek No: 174
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 100 Gömlek No: 203
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 101 Gömlek No: 19-035
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 101 Gömlek No: 19-036
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 101 Gömlek No: 19-100
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 101 Gömlek No: 19-106
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 101 Gömlek No: 19-157
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 101 Gömlek No: 47
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 101 Gömlek No: 60
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 101 Gömlek No: 63
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 101 Gömlek No: 67
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 102 Gömlek No: 183
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 103 Gömlek No: 126
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 103 Gömlek No: 127
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 103 Gömlek No: 166
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 103 Gömlek No: 49
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 107 Gömlek No: 104
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 49-1 Gömlek No: 28
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 507 Gömlek No: 101
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 508 Gömlek No: 100
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 509 Gömlek No: 117
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 509 Gömlek No: 23
BOA Fon Kodu: DH.  FR Dosya No: 510 Gömlek No: 103

BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 510 Gömlek No: 26
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 510 Gömlek No: 43
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 510 Gömlek No: 60
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 511 Gömlek No: 47
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 511 Gömlek No: 68
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 511 Gömlek No: 69
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 511 Gömlek No: 70
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 511 Gömlek No: 71
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 513 Gömlek No: 31
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 513 Gömlek No: 50
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 513 Gömlek No: 61
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 516 Gömlek No: 77
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 518 Gömlek No: 106
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 519 Gömlek No: 106
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 520 Gömlek No: 94
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 521 Gömlek No: 49
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 522 Gömlek No: 71
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 523 Gömlek No: 44
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 524 Gömlek No: 70
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 524 Gömlek No: 59
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 527 Gömlek No: 99
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 528 Gömlek No: 15
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 528 Gömlek No: 65
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 528 Gömlek No: 91
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 529 Gömlek No: 62
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 529 Gömlek No: 92
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 531 Gömlek No: 9
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 532 Gömlek No: 92
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 533 Gömlek No: 103
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 533 Gömlek No: 105
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 533 Gömlek No: 61
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 536 Gömlek No: 111
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 538 Gömlek No: 25
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 538 Gömlek No: 32
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 538 Gömlek No: 63
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 538 Gömlek No: 78
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 581 Gömlek No: 113
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 581 Gömlek No: 51
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 581 Gömlek No: 52
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 581 Gömlek No: 9
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 582 Gömlek No: 87

BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 583 Gömlek No: 146
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 583 Gömlek No: 34
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 584 Gömlek No: 46
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 584 Gömlek No: 48
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 585 Gömlek No: 162
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 592 Gömlek No: 131
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 592 Gömlek No: 21
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 592 Gömlek No: 68
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 598 Gömlek No: 83
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 601 Gömlek No: 104
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 601 Gömlek No: 143
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 601 Gömlek No: 88
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 601 Gömlek No: 91
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 603 Gömlek No: 110
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 603 Gömlek No: 83
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 609 Gömlek No: 23
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 61 Gömlek No: 50
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 619 Gömlek No: 107
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 619 Gömlek No: 39
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 624 Gömlek No: 109
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 625 Gömlek No: 147
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 625 Gömlek No: 40
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 625 Gömlek No: 59
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 625 Gömlek No: 71
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 626 Gömlek No: 151
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 626 Gömlek No: 160
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 626 Gömlek No: 45
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 626 Gömlek No: 80
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 627 Gömlek No: 19
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 628 Gömlek No: 123
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 628 Gömlek No: 27
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 628 Gömlek No: 34
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 631 Gömlek No: 128
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 631 Gömlek No: 69
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 632 Gömlek No: 38
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 632 Gömlek No: 66
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 632 Gömlek No: 66
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 632 Gömlek No: 103
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 633 Gömlek No: 24
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 633 Gömlek No: 38
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 633 Gömlek No: 53

BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 635 Gömlek No: 98
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 636 Gömlek No: 103
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 636 Gömlek No: 108
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 636 Gömlek No: 126
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 636 Gömlek No: 8
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 637 Gömlek No: 56
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 637 Gömlek No: 83
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 638 Gömlek No: 54
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 642 Gömlek No: 2
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 644 Gömlek No: 63
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 655 Gömlek No: 59
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 659 Gömlek No: 106
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 66 Gömlek No: 155
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 85 Gömlek No: 124
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 86 Gömlek No: 149
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 87 Gömlek No: 351
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 88 Gömlek No: 42
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 88 Gömlek No: 51
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 92 Gömlek No: 255
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 92 Gömlek No: 328
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 96 Gömlek No: 175
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 97 Gömlek No: 337
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 98 Gömlek No: 289
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 98 Gömlek No: 358
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 99 Gömlek No: 178
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 99 Gömlek No: 184
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 99 Gömlek No: 192
BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 99 Gömlek No: 231
BOA Fon Kodu: HR. HM. İŞO Dosya No: 214 Gömlek No: 14
BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2341 Gömlek No: 79
BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2462 Gömlek No: 21
BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2606 Gömlek No: 10-14
BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2606 Gömlek No: 2-4
BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2608 Gömlek No: 6-1
BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2704 Gömlek No: 3
BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2705 Gömlek No: 26
BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2709 Gömlek No: 10
BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2709 Gömlek No: 11
BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2710 Gömlek No: 10
BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2715 Gömlek No: 9
BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2877 Gömlek No: 45

BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2877 Gömlek No: 56
BOA Fon Kodu: HR. SYS Dosya No: 2877 Gömlek No: 6
BOA Fon Kodu: HSD. AFT Dosya No: 6 Gömlek No: 72
BOA Fon Kodu: HSD. AFT Dosya No: 6 Gömlek No: 73
BOA Fon Kodu: HSD. AFT Dosya No: 6 Gömlek No: 74
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 1 Gömlek No: 27
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 114 Gömlek No: 68
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 118 Gömlek No: 11
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 118 Gömlek No: 15
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 118 Gömlek No: 157
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 158 Gömlek No: 73
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 162 Gömlek No: 92
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 17 Gömlek No: 54
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 178 Gömlek No: 30
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 2 Gömlek No: 36
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 2 Gömlek No: 36
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 48 Gömlek No: 108
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 66 Gömlek No: 26
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 39
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 42
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 55
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 56
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 60
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 66
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 83
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 84
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 86
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 92
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 93
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 9 Gömlek No: 96
BOA Fon Kodu: 1. DUIT Dosya No: 55 Gömlek No: 56
BOA Fon Kodu: MV Dosya No: 214 Gömlek No: 26
BOA Fon Kodu: MV Dosya No: 217 Gömlek No: 51
BOA Fon Kodu: MV Dosya No: 214 Gömlek No: 67
BOA Fon Kodu: MV Dosya No: 215 Gömlek No: 115
BOA Fon Kodu: MV Dosya No: 216 Gömlek No: 39
BOA Fon Kodu: MV Dosya No: 216 Gömlek No: 6
BOA Fon Kodu: MV Dosya No: 216 Gömlek No: 95
BOA Fon Kodu: MV Dosya No: 249 Gömlek No: 235
BOA Fon Kodu: MV Dosya No: 249 Gömlek No: 69
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dosya No: 490 Gömlek No: 01 Yer No: 34.141.2

Diğer Kaynaklar

- Alakom, Rohat, *Şerif Paşa*, İstanbul: Avesta Yayınları, 1998.
- Albayrak* gazetesi, Tarık Ziya Us Koleksiyonu.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Söylev (Nutuk)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1963.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, Cilt 1, 2, 3, 4, 5 ve 6
- Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*.
- Celîl, Dr. Celîlî, *Autobiyografiya Ebdurizzaq Bedirxan (Ji Rust werger û amadekar)*, İstanbul: Peri Yayınları, 2000.
- Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, Yayın No: 49 2001.
- Göldaş, İsmail, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, İstanbul: Doz Yayınları, 1991.
- Hilmi, Refik, *Anılar - Şeyh Mahmud Berzenci Hareketi*, İstanbul: Nûjen Yayınları, 1995.
- İğdemir, Uluğ, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Jin* gazetesi, Tarık Ziya Us Koleksiyonu.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara: TTK Yayınları, 2009.
- Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Kemal Mazhar Ahmed, 1. *Dünya Savaşında Kürdistan*, İstanbul: Doz Yayınları, 1996.
- Lazarev, M. S. vd., *Kürdistan Tarihi*, çev. İbrahim Kale, İstanbul: Avesta Yayınları, 2001.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 4. Devre, Tarık Ziya Us Koleksiyonu.
- Meiselas, Susan, *Kurdistan in the Shadow of History*, Chicago: The University of Chicago Press, 2008.
- Noel, E. W. Charles, *Kürdistan 1919-Binbaşı Noel'in Günlüğü*, çev. Bülent Birer, İstanbul: Avesta Yayınları, 2010.
- Sasuni, Garo, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, İstanbul: Med Yayınları, 1992.
- Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Ankara: TTK Yayınları, 1992.
- Şimşir, Bilal, *Kürtçülük 1787-1923*, Ankara: Bilgi Yayınları, 2007.
- Takvim-i Vekayi* gazetesi, Tarık Ziya Us Koleksiyonu.
- TBMM Albümü 1920-2010*, Cilt 1: 1920-1950, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, No: 1 2010.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.
- Vakit* gazetesi, Tarık Ziya Us Koleksiyonu.
- Yeğen, Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, Ankara: Dipnot Yayınları 2011.
- Yıldız, Hasan, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, İstanbul: Doz Yayınları, 2005.

- Abbas 2, 170, 207, 334
Abdûlbaki Efendi 219
Abdullahbeyzade Süleyman 169
Abdûlmecid Ağa 191
Abdurrahman Ağa (Şırnak Aşireti Reisi) 26, 51, 110-116, 219, 228, 230, 232-234
Abdurrahman Bey 169
Abdurrezzak Bey (Bedirhan) 20, 21, 22, 25, 26, 27, 29, 139
Abuk Paşa 196
Abuzerzade Emin 340
Adana 35, 99, 104, 105, 123, 139, 323
Adil Bey 253, 274, 345
Adil Paşa 224, 237
Ahmed Arif 341
Ahmed Halid (Diyarbakir Belediye Reisi) 308
Ahmed Hilmi (Silvan Belediye Reisi) 339
Ahmed (Nihan Aşireti Reisi) 339
Ahmet Haso 238
Akra 137, 287, 289, 290, 291, 305, 306
Alay Köyü 50
Albay French 202, 203
Albay Lawrence 87
Albay Wilson 87, 92, 93, 94, 198
Ali Ağa 151, 191
Ali (Diyarbakir Vali Vekili) 177
Ali Galip Bey (Elaziz-Harpüt-Mamûretülaziz Valisi) 242, 244, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 254, 255, 258, 260, 267, 274
Ali (Huberki Aşireti Reisi) 336
Ali ihsan Paşa 58, 84
Ali (Purufkar Aşireti Reisi) 339
Ali Rıza Bey 92
Ali Rıza Paşa 47, 196, 278, 355
Altunköprü 86, 122
Ankara 9, 16, 27, 31, 37, 43, 61, 62, 77, 90, 91, 99, 146, 150, 168, 174, 176, 211, 212, 226, 246, 257, 258, 261, 284, 299, 300, 302, 303, 310, 311, 312, 313, 314, 320, 350, 351, 352, 356, 373
Antalya 79
Antep 79, 214, 243, 304
Ardahan 48, 76, 238, 271, 330
Arif Bey 100, 147
Arif (Şevli Aşireti Reisi) 339
Arkanis 27
Arnis 163
Avni Paşa 168, 196, 197

Avzine 27
 Aydın 127, 175, 215, 262, 283, 285,
 300, 301
 Azərbaycan 137, 170, 185, 321, 322,
 323
 Babaresulzade Seyid Ahmed Efendi
 169
 Bağdat 27, 94, 113, 120, 121, 134,
 135, 163, 168, 169, 232
 Bahdınan 112, 116, 117, 136, 189, 306
 Balaki Aşireti 306
 Balıkesir 262
 Bargiri 162
 Barzan 118, 289, 290, 305, 306, 307
 Başkale 55, 61
 Batum 48, 73, 79, 238, 271, 321, 323
 Bayezid 31, 91, 156, 157, 158, 162,
 163, 170, 181, 190, 192, 193, 207,
 223, 236, 304, 335
 Bedir Ağa 250, 254, 255, 256, 266
 Bedri Aşireti 165
 Bedri (Dekşevri Aşireti Reisi) 336
 Behram (Şemdınan eşrafından) 164,
 293
 Bekir Ağa 290
 Bekir Sami 244, 263, 280, 281, 285
 Berlin 101
 Besim Ömer Paşa 42
 Beytüşşebab 136, 162
 Bezliki Aşireti 340
 Bijū 113
 Bill 133, 220
 Bitlis 10, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27,
 28, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38,
 39, 40, 41, 42, 43, 45, 47, 51, 52,
 54, 56, 61, 62, 63, 64, 73, 86, 92,
 96, 97, 99, 104, 105, 111, 113, 114,
 115, 116, 129, 139, 146, 149, 151,
 153, 157, 164, 165, 173, 174, 176,
 177, 178, 194, 198, 201, 207, 212,
 216, 218, 219, 223, 227, 231, 233,
 234, 235, 257, 260, 263, 288, 302,
 303, 304, 332, 360
 Biruki Aşireti 170
 Boğos Nubar Paşa 99, 100, 297, 307,
 308, 332, 339, 341, 342, 344, 357

Botan 20, 21, 22, 29, 39, 86
 Caf Beyzadelerinden Mecidbeyzade
 Hamid 169
 Cafer İlhami Bey 300
 Cafer Tayyar Bey 156
 Calthorpe 79, 148
 Camuşzade İsmail 106
 Canik 48, 49, 146, 174, 216
 Cari 112
 Celadet (Bedirhan) 200, 242, 246,
 247, 248, 251, 252, 253, 274
 Celaleddin Arif 302, 303
 Cemaleddin Aşireti 308, 309
 Cemal Paşa 278
 Cemil Çeto 151, 159, 219
 Cemilpaşazade Ekrem Bey 120, 246,
 251
 Cevat Paşa 159
 Cizre 86, 184, 186, 231, 287
 Çapakçur 22, 23
 Çarpanak 50, 53
 Çatak 21, 22, 25, 26, 27, 29, 50, 55
 Çeşme 129
 Çölemerik 66, 117, 189, 339
 Davud Efendi 227, 228, 229
 Defterdar Galip Bey 310, 311
 Derbend 134, 168
 Dêrî Aşireti 184
 Dersim 91, 119, 303
 Derviş (Merziki Aşireti Reisi) 41, 106,
 108, 339
 Diyala 93
 Diyarbekir 22, 23, 25, 28, 31, 32, 33,
 34, 35, 36, 38, 45, 50, 51, 54, 56,
 59, 73, 87, 91, 95, 97, 99, 104, 105,
 114, 120, 121, 122, 129, 130, 131,
 138, 140, 141, 142, 143, 146, 149,
 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158,
 159, 160, 165, 174, 177, 178, 179,
 193, 195, 197, 198, 206, 207, 208,
 209, 216, 242, 246, 247, 254, 257,
 259, 270, 273, 274, 287, 288, 289,
 303, 305, 306, 308, 316, 332, 360
 Duhok 122, 162, 189, 287, 306

Ebuğazade Muhammed (Kavi Aşireti Reisi) 340
Edhem Bey 128, 147
Elaziz 28, 31, 35, 119, 177, 197, 206, 242, 247, 250, 251, 252, 254, 301, 303
Elbistan 246
Eleşkirt 111, 191
Elviyeyi Selase 238
Emin Ali Bedirhan 196, 197, 198, 199, 200
Emin Bey 196, 300
Emin Efendi 169
Emin (Haydaran Aşireti Reisi) 31, 105, 339
Engil 39
Enver Paşa 185, 323
Erbil 70, 71, 82, 86, 122, 135, 169, 225, 291
Erçek 50, 55
Erciş 49, 50, 105, 162
Ermenistan 14, 15, 27, 47, 80, 89, 91, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 119, 123, 124, 125, 126, 130, 131, 132, 138, 149, 150, 156, 157, 158, 170, 171, 172, 173, 179, 182, 194, 195, 197, 200, 201, 202, 203, 204, 214, 217, 218, 219, 233, 237, 239, 246, 259, 262, 269, 272, 273, 283, 297, 298, 308, 313, 316, 317, 318, 322, 324, 335, 342, 350, 351, 353, 360
Eruh 26, 29, 39, 320
Erzincan 64, 73, 111, 146, 173, 174, 207, 212, 238, 243, 260, 270, 271, 303, 332, 334
Erzurum 6, 10, 14, 16, 19, 20, 23, 30, 31, 33, 34, 36, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 61, 62, 64, 73, 91, 92, 94, 99, 104, 105, 111, 119, 123, 124, 130, 131, 146, 149, 150, 156, 157, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 186, 190, 192, 193, 194, 195, 198, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 223, 236, 237, 238, 242, 243, 245, 248, 261,

270, 271, 272, 273, 289, 296, 300, 302, 303, 308, 309, 311, 312, 315, 316, 317, 318, 319, 323, 325, 326, 332, 334, 335, 350, 360, 362, 373
Eshad Tevfik (Süleymaniye muhacir eşrafından) 132, 168
Es-seyyid Muhammed (Kadiri şeyhlerinden) 339
Es-seyyid Nasraddin (Kadiri şeyhlerinden) 339
Faik Ali Bey 179, 209, 289
Faik Efendi 68, 69
Farıs Ağa 290
Ferit Bey 33
Ferit Paşa 102, 103, 127, 128, 129, 130, 144, 146, 195, 196, 197, 237, 245, 246, 264, 267, 268, 272, 275, 276, 277, 278, 279, 311, 317, 355, 361
Fevzi Bey (Diyarbakir Mebusu) 207
Fevzi Paşa 122, 123, 300, 316, 317
Garzan 41, 151, 165, 266, 320, 321
Gevar 61, 66, 117, 187
Gevaş 2, 39, 49, 50, 55, 57
Gravi Aşireti 136
Gorandest 27
Goyan 15, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 136, 166, 188, 230, 231, 234, 287, 288, 306
Gravi Aşireti 339
Haçadur Ağa 238, 239
Hacı Derviş 106
Hacı İbrahim 165, 207
Hacı İnayet 105
Hacı Kaya 256, 265
Hacı Musa Bey 22, 25, 29, 40, 41, 42, 151, 165, 218, 219, 263, 295
Hadi Paşa 279
Hakkı Behiç 263
Hakkı (Hısnımansur Müftüsü) 340
Halaci Aşireti 105
Halep 59, 72, 73, 155, 198, 243, 256
Halil Ağa 243, 290
Halil Bey (Bedirhan) 243, 250, 252, 253, 274, 303

Halil (Muhalleme Aşireti Reisi) 165,
243, 246, 248, 250, 252, 253, 254,
258, 274, 290, 303, 336
Hamdi (Midyat Belediye Reisi) 336
Hamit Bey 238
Harput 45, 91, 105, 250, 252, 253,
254, 267, 270, 274
Hasan (Bedri Aşireti Reisi) 100, 165,
207, 300, 303, 309, 334, 335, 339,
340, 373
Hasanbeyzade Hacı Bahaeddin (Riştvan
Aşireti Reisi) 340
Hasan Efendi 207, 300
Hasan (Silvan Umumi Müderrisi) 100,
165, 207, 300, 303, 309, 334, 335,
339, 340, 373
Hasis 27
Hatip Bey (Hazro eşrafından) 159
Havasor 55, 61
Havza 151, 316
Haydaran Aşireti 105, 339
Haydar Bey (Van Valisi) 50, 51, 53,
54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 65,
66, 109, 110, 111, 112, 114, 116,
117, 118, 135- 138, 161, 162, 163,
164, 177, 181, 182, 183, 184, 185,
186, 187, 188, 189, 203, 220, 221,
222, 223, 224, 225, 226, 267, 292,
303, 304
Haydarzade İbrahim Efendi 88, 168,
196
Hazro 151, 159, 303
Hêşet 21
Hicaz 76, 91
Hindistan 86, 93, 182, 226, 232, 306
Hizan 41, 50, 54, 56, 57
Hınıs 33, 111, 207, 335
Hısnımansur 340
Hoca Halil 165
Hoca Rauf Efendi 91, 176
Horasan 191
Hoy 65, 185, 294
Hürşid Paşa 300
Hüseyin Ağazade Ali (Melukani
Aşireti Reisi) 340
Hüseyin (Dairan Aşireti Reisi) 339
Hüsrev Bey 147

Hüsrev Sami 244, 263
Huyut 42, 165
Huzurce Aşireti 340
İğdır 156, 170, 240
İlison 133, 134
İlica 176
İrak 72, 76, 84, 93, 94, 118, 137, 225
İbrahim (Kercusi Aşireti Reisi) 336
İbrahim Tali Bey 147
İbrahim (Tertip Aşireti Reisi) 308
İlhami Bey 300, 316, 317, 318, 319
İlyas Bey 254, 255
İmadiye 86, 115, 136, 162, 182, 184,
188, 189, 287, 289, 291, 306
İran 15, 20, 21, 31, 34, 50, 53, 57, 58,
60, 65, 66, 75, 76, 86, 96, 97, 111,
112, 133, 135, 137, 139, 161, 162,
163, 169, 182, 183, 220, 221, 226,
227, 294, 309, 321
İrç 39
İsmail Ağa 136, 162, 294
İsmail Hakkı 91
İsmail (Mamhuran Aşireti Reisi) 339
İsmet Bey (İnönü) 122, 123, 124, 282
İstanbul 2, 6, 11, 21, 27, 36, 42, 54,
61, 65, 67, 71, 73, 74, 78, 79, 80,
81, 84, 86, 89, 90, 91, 96, 100, 102,
104, 116, 122, 123, 124, 127, 133,
147, 148, 155, 160, 165, 168, 172,
174, 175, 176, 179, 192, 193, 194,
195, 196, 198, 200, 201, 204, 206,
211, 212, 213, 237, 242, 243, 247,
249, 250, 256, 257, 264, 267, 269,
270, 278, 279, 282, 284, 285, 289,
295, 297, 298, 299, 302, 303, 305,
308, 310, 312, 313, 314, 317, 318,
319, 330, 331, 334, 340, 341, 343,
344, 347, 348, 349, 350, 351, 352,
353, 354, 361, 373
İzmir 5, 78, 79, 123, 126, 127, 128,
129, 131, 132, 147, 150, 157, 188,
200, 215, 217, 246, 268, 269, 285,
300, 311, 313, 323, 325, 326
İzzet Bey (Hayan Aşireti Reisi) 165
İzzet Bey (İzmir Valisi) 126

Jirki Aşireti 136

Kafkasya 50, 53, 75, 76, 98, 124, 139,
170, 190, 192, 214, 238, 271, 298,
321, 322, 350, 361

Kağızman 191

Kak Ahmed Efendi 133, 134

Kamil Bey (Diyarbakir Mebusu) 158,
159

Kamil Bey (Kamil Bedirhan) 20, 29

Kamil Efendi 326

Kamuran (Bedirhan) 200, 242, 246,
247, 248, 251, 252, 253

Karahaçlı 170

Karakilise 191, 236

Karesi 61, 175, 300

Kars 48, 76, 79, 139, 191, 238, 271,
321, 330

Kasım Bey (Cemilpaşazade) 158

Kaşkanlı Aşireti 308

Kasr 37, 80

Kastamonu 146, 174

Kavi Aşireti 340

Kayseri 31, 218, 244

Kazım Bey 147, 176, 207, 208

Kazım Karabekir 15, 16, 73, 77, 89,
94, 116, 122, 123, 124, 125, 147,
170, 172, 173, 176, 179, 190, 191,
192, 206, 212, 215, 219, 221, 238,
240, 241, 246, 256, 261, 271, 272,
280, 282, 289, 312, 313, 316, 323,
329, 348, 349, 350, 351, 353, 354,
373

Kerkük 66, 67, 68, 69, 70, 71, 82, 83,
86, 92, 93, 134, 135, 169, 311

Kilikya 76, 79, 246, 283

Kiror 113, 114, 288

Kıfri 86, 92, 93

Konya 31, 34, 168, 258, 300

Kotum 41

Kotur 31

Kozan 99

Kulihan (Boli Aşireti Reisi) 339

Kulihan (Riran Aşireti Reisi) 339

Kulp 25, 165, 304

Kürdistan 5, 6, 10, 11, 13, 14, 15, 16,
19, 20, 21, 22, 30, 41, 44, 45, 47,

62, 65, 66, 71, 75, 80, 83, 86, 87,
89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98,
99, 100, 101, 102, 105, 106, 110,
111, 112, 113, 116, 117, 118, 119,
120, 122, 124, 126, 128, 129, 132,
133, 135, 136, 137, 138, 139, 140,
141, 142, 143, 144, 148, 149, 152,
153, 154, 155, 156, 158, 159, 160,
161, 162, 164, 165, 166, 167, 168,
169, 170, 180, 181, 182, 183, 184,
188, 194, 195, 196, 197, 198, 199,
200, 201, 202, 203, 209, 219, 223,
226, 227, 232, 233, 242, 244, 246,
248, 252, 253, 256, 258, 259, 267,
273, 274, 283, 287, 289, 291, 292,
294, 295, 296, 297, 298, 301, 303,
304, 305, 306, 307, 308, 309, 310,
315, 316, 317, 318, 319, 320, 321,
329, 334, 336, 337, 338, 339, 340,
341, 342, 343, 344, 345, 346, 351,
353, 357, 359, 360, 361, 373

Kürdistan Teali Cemiyeti 16, 89, 90,
99, 100, 101, 102, 106, 119, 141,
142, 149, 166, 168, 181, 194, 195,
197, 198, 246, 248, 256, 267, 295,
296, 297, 298, 304, 310, 315, 316,
317, 318, 319, 340, 341, 342, 344,
345, 353, 357, 360, 373

Lechman 84, 85, 288, 289

Lezgin (Gravi Aşireti Reisi) 339

Lice 25

Lim 50, 53

Limnos 74, 79

Lloyd George 313

Lord Curzon 312

Mahmut Bey 138, 139

Mahmut Nedim 91

Maksud (Cemaleddin Aşireti Reisi)
309

Maku 161, 162

Malatya 91, 99, 111, 139, 201, 242,
243, 246, 247, 248, 250, 251, 252,
253, 254, 255, 256, 257, 258, 260,
265, 270, 274, 304, 312

Mamhuran Aşireti 339

Mamüretülaziz 23, 35, 36, 45, 59, 73,
97, 104, 146, 159, 173, 174, 212,
216, 244, 247, 248, 249, 250, 257,
332, 360
Manisa 147, 262
Mansur Bey (Süleymaniye Mutasarrıfı)
66, 67, 68
Maraş 31, 59, 73, 79, 99, 255, 323
Mar Şemun 65, 66, 183, 227, 228, 229
Marshall 84
Mazhar Müfit Bey (Bitlis Valisi)
61, 62, 64, 115, 129, 130, 153,
157, 176, 260, 303, 304
Mehmed Ali Bey (Dahiliye Nazır) 110
Mehmed Said Bey (Pervari Reisi) 51
Mehmed Sıddık 341
Melukani Aşireti 340
Memduh Bey 20, 26, 28, 32, 38, 39,
41, 42, 67, 68, 70, 71
Mergi 113
Merke 114
Merziki Aşireti 339
Mevlanazade Rıfat 196
Mezopotamya 76, 227
Mezra-i Şeyhan 37
Midhat Bey (Van Valisi) 222, 223,
289, 290, 291, 292, 293, 294, 303,
304, 306
Milan Aşireti 181
Milli Aşireti 138, 139, 140
Minas Efendi 101
Mir Mihê 21
Mirza Bey 238
Mısır 100, 203
Mondros Mütarekesi 5, 9, 10, 14, 15,
16, 17, 19, 44, 45, 65, 66, 71, 72,
74, 76, 79, 86, 88, 91, 95, 147,
171, 259, 268, 299, 301, 329, 342,
349, 360
Müftü Sadık Efendi 308
Muhalleme Aşireti 336
Muhammed Afak 222
Muhammedağazade Nebi 309
Muhammed (Bahutan Aşireti Reisi)
339
Muhammed Cemil 228, 229
Muhammed Salih 189

Muhyeddin Tahirbeyzade Mustafa
Bey 165
Müks 2, 21, 26, 28, 36, 37, 50, 55, 57,
161, 293, 294
Muş 19, 20, 22, 25, 31, 35, 37, 38, 39,
42, 111, 165
Müşir Fuat Paşa 267
Mustafa Bey (Diyarbakir Vali Vekili)
122, 131, 142, 165, 207, 263, 303
Mustafa Kemal 5, 6, 10, 14, 15, 16, 25,
26, 39, 40, 41, 42, 46, 61, 91, 122,
123, 124, 129, 130, 140, 142, 143,
144, 145, 146, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 153, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 170, 171, 172, 174, 175,
176, 177, 178, 179, 190, 193, 194,
195, 205, 206, 207, 208, 211, 212,
213, 214, 215, 218, 219, 237, 238,
242, 243, 244, 246, 247, 248, 249,
250, 251, 252, 253, 254, 255, 257,
260, 261, 263, 265, 266, 267, 269,
270, 271, 272, 273, 274, 277, 279,
280, 281, 283, 285, 286, 295, 296,
301, 302, 303, 305, 308, 310, 311,
312, 313, 319, 320, 321, 325, 328,
335, 347, 348, 349, 351, 352, 356,
359, 361, 362, 363, 373
Mustafa Nadir (Diyarbakir Vali Vekili)
130, 142, 153, 155
Muştak Bey 105
Musul 5, 15, 16, 23, 28, 33, 34, 43, 44,
45, 54, 56, 59, 61, 66, 67, 68, 69,
70, 71, 72, 76, 79, 80, 81, 82, 83,
84, 85, 86, 87, 92, 100, 113, 116,
117, 132, 162, 165, 182, 234, 287,
289, 290, 291, 305, 306, 311, 329,
334, 350, 373
Mutiullah Bey 26, 27, 28, 29, 36, 37,
161, 293, 294
Mutki 25, 40, 42, 165, 218, 263
Nahçıvan 122, 170, 192, 215
Necati Bey 207, 302, 303
Niğde 31
Niğdeli Mustafa Bey 263
Noel, E.W.C. 87, 92, 120, 121, 122,
133, 138, 140, 142, 154, 155, 195,

198, 199, 200, 201, 202, 203, 204,
242, 243, 244, 246, 247, 248, 250,
251, 252, 253, 254, 255, 256, 258,
259, 265, 273, 274, 312, 373
Nuh Bey 40
Nuri Bey (Kerkük Kaymakamı) 71, 81,
82, 83, 84, 85, 86, 245
Nuri (Süleymaniye Muhacir
Eşrafından) 71, 81, 82, 83, 84, 85,
86, 132, 168, 244, 245
Nusaybin 92, 120, 121, 198

Oğuzhan (Şemdinan eşrafından) 164,
293
Oltu 193, 215, 321
Oramar 118, 164, 184, 185, 293, 308,
339
Oramar Aşireti 308
Osman Bey 181

Ömer Ağa (Batuvan Aşireti Reisi) 110
Ömer Ağa (Dirşev Aşireti Reisi) 110
Ömeraliya 170
Ömer Kulihan Ağa 105
Ömer Lütfi Bey 300
Ömer Muhtar 263
Ömer (Şemsiki Aşireti Reisi) 339

Palu 20
Papa 62, 63
Paris Barış Konferansı 74, 90, 96, 98,
102, 127, 129, 130, 139, 156, 347,
357
Pervari 28, 29, 39, 50, 51, 52, 189
Pontus 123, 272, 313

Rahva 22
Ramazan Ağa (Salihan Aşireti Reisi)
336
Rasim (Veberi Aşireti Reisi) 339
Rasulayn 87
Rauf Bey 72, 74, 79, 147, 172, 176,
207, 208, 213, 214, 268, 280, 302,
349
Refet Bey 147, 212, 234
Refik Bey 147, 176
Reşad Hikmet Bey 72

Reşidağazade Eyup 309
Reşid (Şadili Aşireti Reisi) 133, 169,
243, 308, 335
Resul Ağa 219
Resul Bey 304
Revan 63, 170
Revandız 86, 117, 118, 122, 164, 184,
186, 225, 291, 306
Rişvan Aşireti 250, 340
Rumiye 65, 66, 112, 137, 161, 183,
184, 185, 186, 221, 292, 294
Rustem Bey 184

Sadık Bey (Silvan Hanedanı'ndan)
151, 159
Sadık (Kaşkanlı Aşireti Reisi) 308
Sadık (Silvan reislerinden) 151, 159,
339
Sadullah Bey 72
Sadullah Efendi 219, 263, 296, 304
Sağırzade Halet Bey 252
Said Bey 21, 51
Said-i Kürdi 20, 29, 41, 42, 340, 341
Said Paşa 100, 101
Salihan Aşireti 336
Salihye 82
Salih (Nakşibendi şeyhlerinden) 189,
339, 355
Salih Paşa 278, 279, 280, 281, 285,
286, 355
Salmas 65, 185, 190
Samsun 79, 140, 144, 147, 148, 286,
300
Saray 162, 163
Sason 25, 165
Sefla 170
Selahaddin Eyyubi 309
Seyid Abdülkadir 28, 89, 90, 102, 103,
106, 127, 128, 181, 182, 195, 196,
197, 198, 199, 298, 341, 342, 343,
344, 345
Seyid Abdülkerim 165
Seyid Ahmed Efendi 133, 169
Seyid Emir (Şemdinan eşrafından) 164
Seyid Muslih 163, 164, 221, 222, 224,
225, 226, 293, 356
Seyid Ömer 169

Seyid Taha 21, 90, 106, 112, 134, 135, 136, 137, 163, 164, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 220, 221, 222, 224, 225, 271, 292, 293, 319, 320, 356

Siirt 22, 26, 27, 29, 32, 38, 39, 41, 50, 51, 53, 91, 105, 165, 189, 193, 195, 207, 230, 231, 233, 234, 288

Silvan 39, 40, 129, 151, 159, 339

Sincar 83

Sinemili Aşireti 243

Sis 77

Sito Ağa 164, 184, 185, 308

Sivas 6, 16, 44, 47, 48, 49, 59, 99, 104, 105, 146, 149, 150, 151, 159, 160, 171, 173, 174, 176, 178, 179, 206, 207, 208, 209, 212, 213, 216, 219, 223, 238, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 269, 270, 272, 273, 276, 277, 281, 282, 284, 286, 295, 300, 311, 313, 326, 332, 349, 360, 362, 373

Siverek 128, 138, 155, 252, 303, 304

Şıkak Aşireti 65, 97, 111, 161, 294

Sımko Ağa 15, 21, 65, 97, 111, 136, 137, 161, 162, 183, 184, 186, 188, 220, 221, 226, 227, 293, 294

Sıpkı Aşireti 191, 272

Süleyman Ağa 105

Süleymaniye 66, 67, 68, 69, 82, 86, 92, 93, 94, 98, 116, 117, 120, 122, 132, 133, 134, 135, 136, 142, 168, 169, 196, 242, 311

Süleyman (Nasırı Aşireti Reisi) 339

Süleyman Tatar 227, 228

Sultan Mehmed Reşad 51, 69

Sultan Vahdettin 69, 70, 88, 102, 110, 196, 268, 269, 278, 308, 325, 355

Süreyya Bey 147, 176, 207

Suriye 41, 72, 76, 139

Sürmeli 170

Şakir (Midyat Müftüsü) 336

Şakir (Mutki ağalarından) 165

Şakir Paşa 145, 146

Şatzade Mustafa Ağa 265

Savuşbulak 169

Şedağazade Muhammed Hurşid 309

Şemdinan 61, 117, 118, 164, 186, 187, 188, 221, 222, 223, 290, 291, 292, 293, 319

Şemseddin (Nakşibendi şeyhlerinden) 339

Şerif Paşa 99, 100, 101, 102, 139, 141, 142, 143, 153, 156, 193, 194, 195, 246, 283, 295, 296, 297, 298, 304, 307, 308, 310, 315, 317, 320, 325, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 353, 357, 360, 373

Şeyh Abdülbaki 20, 29, 219

Şeyh Abdülkadir (Berzenci) 134

Şeyh Ahmed 291, 306

Şeyh Alaeddin 22

Şeyh Bahaeddin 306

Şeyh Fevzi 260, 263

Şeyh Hasan (Bezlikli Aşireti Reisi) 340

Şeyh Hazret 20, 29, 40, 41, 321

Şeyh Mahmud (Berzenci) 15, 66, 67, 68, 69, 86, 92, 93, 94, 97, 116, 117, 118, 120, 132, 133, 134, 135, 136, 163, 168, 169, 219, 242, 373

Şeyh Muhammed Efendi 290

Şeyh Muslih 164, 221

Şeyh Nur 306

Şeyh Salih 306

Şeyh Ziyadeddin 20, 22

Şiran 170, 207

Şirvan 290, 305

Şırnak 15, 25, 26, 29, 51, 105, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 165, 166, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 288

Şükrü Bey (Kığı Kaymakamı) 315

Şükrü Bey (Siirt Mutasarrıfı Vekili) 230

Tahir (Dereki Aşireti Reisi) 164, 293

Tahran 133, 169

Tahsin Bey 30, 31

Talat Paşa 42, 51, 61, 62, 64, 150, 271, 362

Tatvan 25

- Tebriz 73, 75, 133, 137, 220, 294
 Tekfurdağı 122, 123
 Tertip Aşireti 308
 Tiflis 20, 30, 42, 139, 192
 Timar 55
 Tire 173
 Tosun Ağa 105
 Trabzon 23, 36, 48, 49, 64, 99, 104,
 105, 123, 124, 131, 139, 146, 171,
 173, 174, 179, 206, 207, 212, 216,
 350
 Trakya 104, 123, 272, 283, 330

 Urfa 28, 34, 59, 73, 84, 86, 98, 138,
 155, 214, 256, 265, 304, 332
 Urmiye 66, 96

 Van 2, 6, 10, 14, 19, 20, 21, 23, 25,
 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37,
 39, 41, 43, 44, 45, 47, 49, 50, 51,
 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60,
 61, 62, 64, 65, 73, 86, 87, 92, 96,
 97, 98, 99, 104, 105, 106, 107, 108,
 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116,
 117, 118, 123, 135, 136, 137, 138,
 139, 142, 146, 157, 161, 162, 163,
 164, 165, 170, 173, 174, 177, 178,
 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187,
 188, 189, 198, 201, 203, 204, 206,
 207, 208, 212, 216, 220, 221, 222,
 223, 224, 225, 226, 257, 289, 290,
 291, 292, 293, 294, 296, 303, 304,
 306, 307, 320, 332, 337, 338, 360
 Varto 33
 Vatsan 39
 Veberi Aşireti 339
 Vehbi Bey (Bitlis Valisi) 177, 231, 234,
 288, 289

 Veytselkarani 40
 Vilayat-ı Sitte 15, 44, 76, 77, 80, 87,
 223, 341, 360
 Viranşehir 138

 Wilson Prensipleri 14, 45, 46, 47, 90,
 96, 101, 106, 107, 108, 129, 149,
 160, 198, 216, 274, 283, 286, 311,
 318, 330, 337, 342, 345, 361
 Wolley 138, 140

 Xomar 21

 Yarbay Emin Bey 196
 Yemen 76, 310
 Yezde 114
 Yozgat 31
 Yusuf Ağa 228, 289
 Yusuf Bey 238
 Yusuf Ziyaüddin 27
 Yüzbaşı Reşid Zeki 133
 Yüzbaşı Sami Bey 280

 Zaho 66, 86, 113, 114, 115, 116, 136,
 162, 188, 231, 233, 234, 288, 289,
 306
 Zap 87, 93
 Zeytun 77
 Zibar 287, 289, 290, 305, 306, 307
 Zibar Aşireti 289, 290
 Zihni Bey 303
 Zilan Aşireti 105, 190, 191
 Ziya Bedirhan Bey 100
 Ziya (Bey Lazistan Eski Mutasarrıfı) 8,
 100, 207, 302, 303, 373
 Zor 14, 73, 85, 130, 149, 174, 187,
 292, 362

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının yeniden çizildiği Mondros Mütarekesi'nin ardından Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinden büyük çaplı bir Kürt göçünün yaşandığı 1916-1918 yılları ile Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı Nisan 1920 arasındaki süreci inceleyen *Türkiye Kurulurken Kürtler*, sonuçları günümüze yansıyan tarihsel bir dönemeci, aktörlerinin bakış açısından aktarıyor.

Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde Kürdistan'da yaşanan önemli olayları, Kürt, Ermeni ve Nasturi halkları arasındaki ilişkileri, İngilizler ile Kürtler arasında tırmanan gerilimi ve Kürt aşiret liderlerinin olayların seyrindeki rolünü değerlendiren Sinan Hakan, Mustafa Kemal Paşa'nın 1919'da Anadolu'da görevlendirilmesiyle başlayan dönemi ve Osmanlı hükümetleri ile Kuvayı Milliye'nin Kürt sorununa yaklaşımlarını ayrıntılarıyla ortaya koyuyor.

Sivil ve askerî yetkililerinin telgraflarının ve raporlarının yanı sıra Cumhuriyet arşivlerini, dönemin gazetelerini, Mustafa Kemal'e ait yazışmaları, meseleye ilişkin İngiliz arşiv belgeleri üzerine Türkiye'de yayımlanmış kitapları ve gelişmeleri yansıtan farklı kaynakları temel alan bu çalışma, Türkiye'nin ve Ortadoğu'nun çözüm bekleyen en önemli meselelerinden biri olan Kürt sorununun tarihsel kökenlerini ve gelişim sürecini büyük bir özenle aydınlatıyor.

